

THE CORONATION YEAR.

સચિન ભાસિક.

શ્રી ભક્ત

નંદી જયકૃષ્ણ ગંગાદાસ ભક્ત.

મુદ્રા.

૬૫૫૫

પુસ્તક ૮ મ

અંક

માર્ગશિર્ષપૂર્ણિમા

૧૯૧૮

અધિપાત્ર અને પ્રકાશક.

જમિયનગમ

લ પંડિત.

અમદાવાદ.

એજન્ટમ.

મે જે. પંડિત અને કં

મુદ્રા.

ગંગાદાસ ભક્ત.

With Love and Joy

Shri Bhakta Greets

the Royal Guests

and Majesties

નમુનો મગાવો-આત્રી કરો.

તમારા બાલ માટે

કામીનીઆ ઓઈલ વાપરો.

પ્રથમ એક બાટલી કામીનીઆ ઓઈલની લાવી વાપરી જુવો. ફક્ત એકજ આંદવાડીયામાં માથાનાં બાળમાં અજબ જેવો ફેરફાર થશે. વાળ ઓળતી વખતે જે વાળના ગુચ્છાઓ નીકળી આવતા હતા તે બંધ થશે. વાળનો વધારો થવા લાગશે. વાળ સજાકતા અને સુવાળા રેશમ જેવા થશે. માથાનો ખોડો દુર થશે. મગજ ઢંકુ રહેશે. જેથી કાંઈપણ ભૂતનું મગજમારીનું કામ કરવાને ઉલટ થશે. વાળ ઘણાજ નરમ અને લાંબા રહેશે. સુગંધ ઘણીજ મધમધતી છે. જેની દરીફાર્શી બીજા કાંઈ પણ તેલો કરી શકતાં નથી. વિદ્યાર્થીઓ, સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો દરેકને વાપરવા લાયક છે. માથામાં ટાલ પડી વાળ ખરી પડતા હોય તો વાળના મૂળોને પોષણ આપી વાળ ખરી પડતા અટકાવે છે. એક વખત અજમાવવાથી ખાતરી થશે

કીમત ૨ બાટલીનો રૂ. ૧-૦-૦

૩ બાટલીનો રૂ. ૨-૧-૦-૦

વી. પી. પારસ જુરો.

દીલબહાર

હે ર ઓ ઈલ.

આ તેલના ગુણો ઉપર લખેલા કામીનીઆ ઓઈલના જેવાજ છે. સુગંધમાં ધણી મધુર છે. દરેકની સુગંધ જુનીજુદી હોવાથી સોસાયટીમાં દરેકને પસંદ પડી રહેલાં છે. કી. દરેક શીશી એકનો રૂ. ૧-૦-૦; કેઈપણ ભૂતને નમુનો ના આનાતી દીકરી મોકલવાથી મફત તા. ક. ખરીદતી વખતે ઉપર લખેલાં તેલોનાં નામ ગરાબર વાંચી તે માટે ખાતરી કરી

પછીજ ખરીદવું. તેને બંધે બીજા સારી છે અથવા સસ્તી છે એમ કહી બીજા ભૂત આપવા મંત્રિતોલેવી નહી. કારણ તેવા માલમાં વેચનારાઓને વધુ નફો મળતો હોવાથી તેવી ફેસેસ કરે છે. ઉપર લખેલા તેલો મેળાવવાને દરકત પડે તો જનાવનાગઓને લખવાથી તરતજ મોકલી આપવામાં આવશે. કામીનીઆ દીલબહાર અને ગુલશન એ સજા કાપડ મુજબ દેડમાર્ક નીકરી રજીસ્ટર કરાવેલ છે બહારગામ એજંટે નેમ્બ્રે છે.

જનાવનારા-કામીનીઆ પદ્મસુમરી કંપની, મુંબઈ.
એજંટે-એંગ્લો ઈન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની. મુંબઈ.

તથા જી બ્રંડ અને કંપની. અમદાવાદી પોષ્ટસામે-વડોદરા.

છુટક મળવાનું-કેકાજી-એમ્સન કંપની, નવાવાળા તેમજ દરેક ભૂતના કાકડેશનાં પ્રોસિક પસાનો નંબર કરી આપનાગ, કાળાજીવી પોષ્ટ સામે: મુંબઈ

Welcome-Song.

---

by.

Mr. V. C. Joshipara B. A.

Surat.

Unutterably happy our hearts rejoice,
To honour Imperial feet.
From deepest depths leaps up a voice;
The Royal Pair to greet!

Oh! Gracious King! thy rule benigne,
Enough we cannot sing!
Embalmed with godly glories thine,
Sweet savours every thing!

Let every humble Indian heart,
Beaming jewels namine,
To feelings loyal on our part,
Bear witness signs divine!

Unceasing bosom's chord vibrates,
With music breezes ting,

Every child in cradle prates,
Long live the Sulo-King!

નમુનો મનાવી ન્યાત્રી કરો.
તમારા બાલ માટે

કામીનીઆ ઓઈલ વાપરો.

પ્રથમ એક બાટલી કામીનીઆ ઓઈલની લાવી વાપરી જુવો. ફક્ત એકજ અઠવાડીયામાં માથાનાં જાળમાં અગળ્ય જેવો ફેરફાર થશે. વાળ ઓળતી વખતે જે વાળના મુશ્કાઓ નીકળી આવતા હતા તે બંધ થશે. વાળનો વધારો થવા લાગશે. વાળ ચળકતા અને સુવાળા રેશમ જેવા થશે. માથાનો ખોડો દૂર થશે. મગજ ઢંઢું રહેશે. જેથી કાંઈપણ બલતનું મગજમારીનું કામ કરવાને ઉલટ થશે. વાળ ધણાજ નરમ અને લાંબા રહેશે. સુગંધ ધણીજ મધમધતી છે. જેની દરીદ્રાર્થ ખીજા કાંઈ પણ તેલો કરી શક્તાં નથી. વિદ્યાર્થીઓ, સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો ફરેકને વાપરવા લાયક છે. માથામાં ટાલ પડી વાળ ખરી પડતા હોય તો વાળના મૂળોને ચોપણ આપી વાળ ખરી પડતા અટકાવે છે. એક વખત અજમાવ્યાથી ખાતરી થશે

ફીમત ૧ બાટલીનો રૂ. ૧-૦-૦૦

૩ બાટલીના રૂ. ૨-૧૦-૦૦

વી. પી. ખરચ ભુદો.

દીલબહાર

હે ૨ ઓ ઈ લ.

આ તેમના ગુણો ઉપર લખેલા કામીનીઆ ઓઈલના જેવાજ છે. સુગંધમાં ઘણાં મધુર છે. ફરેકની સુગંધ બહુદીબુદી હોવાથી મોઝાવડીમાં ફરેકને પસંત પડી રહેલાં છે. ફો. ફરેક સીસી એકનો રૂ. ૧-૦-૦૦; કાંઈપણ બલતને નમુનો ના આનાની દીકરી મોકલવાથી મક્કત તા. ૬.-ખરીન્તી વખતે ઉપર લખેલા તેલોનાં નામ જરાજર વાંચી તે માટે ખાતરી કરી

ગુલશન

હે ૨ ઓ ઈ લ.

પડીજ ખરીદનું. તેને બદલે બીજી સારી છે અથવા સસ્તી છે એમ કહી બીજી બલત આપવા માંગિતો લેવી નહીં. કારણ તેવા માલમાં વેચનારાઓને વધુ નફો મળતો હોવાથી તેવી કેસિસ કરેછે. ઉપર લખેલા તેલો મેળવવાને હરકત પડે તો બનાવનારાઓને લખવાથી તરતજ મોકલી આપવામાં આવે. કામીનીઆ દીલબહાર અને ગુલશન એ સમગ્ર કાષ્ઠા મુજબ ડેડમાર્ક તરીકે રજીસ્ટર કરાવેલ છે બહારમાં એજ ટે બ્લેઝ છે.

બનાવનારા—કામીનીઆ પર્ફ્યુમરી કંપની, મુંબઈ, એજન્ટ—એચ્. ઈડીયન ફર્મ એન્ડ કેમીકલ કંપની, મુંબઈ. તથા છ. બ્રન્સ અને કંપની. અમદાવાદી પોષ્ટ સામે-વડોદરા.

ધુરંધે મળવાનું કેકાલુ—સોમગન કંપની, સ્વાયમભા તેમજ ફરેક જનના ડાકરોનાં પ્રાર્થિક પંથોના નૈવાર કરી આપનારા, કાળજાદેવી પોષ્ટ સામે: મુંબઈ

Welcome-Song.

---

by

Mr. V. C. Joshipara B. A.

Surat.

Unutterably happy our hearts rejoice,
To honour Imperial feet.
From deepest depths leaps up a voice;
The Royal Pair to greet!

Oh! Gracious King! thy rule benign;
Enough we cannot sing!
Embalmed with godly glories thine,
Sweet savours every thing!

Let every humble Indian heart,
Beaming jewels, unmine,
To feelings loyal on our part,
Bear witness signs divine!

Unceasing, bosom's chord vibrates,
With music breezes ring,

Every child in cradle prates,
Long live the Suler-King!

શાહનશાહ વખોળે.

શહેનશાહબાનુ રાણી મેરી.

શુભરાત્રી લાખા જાણનાર સર્વ સ્ત્રીઓ
અને પુરુષોને ખાસ ઉપયોગી.

શ્રી ભક્ત. વૃન્દાવન

સચિત્ર માસિક.

પ્રગતિ (PROGRESS) શું તમે પ્રગતિ કરવા માગો છો ? શ્રી ભક્ત સચિત્ર માસિકમાં પ્રગતિના અને સુખવાદના વિચારો ચર્ચવામાં આવે છે. તમે વાંચવા માંડો છો કે તમે નવા નવા વિચારોના સંબંધમાં આવો છો અને વાંચી રહો છો ત્યારે તમને એમ લાગે છે કે જીવનને સુખી કરવાનાં અનેક સુત્રો તમારા જાણવામાં આવ્યાં છે.

ત્રેજ્યુએટો અને વિદ્વાનોના લેખો. આપણી યુનિવર્સિટીના ત્રેજ્યુએટો તથા અન્ય અનુભવિ વિદ્વાન લેખકો તથા વિદુષી સ્ત્રીઓ આ માસિકમાં પોતાના સર્વોત્તમ લેખો આપે છે, વ્યવહાર અને પરમાર્થને સંધાવનાર શારીરિક, માનસિક, અને આધ્યાત્મિક સામર્થ્યો સહજ જોઈ શકાય છે અને પ્રકટાવનાર અનેક લેખો તેમાં પ્રકટ કરવામાં આવે છે. ઉત્તમ રવાનુભવરસિક કાવ્યો, સર્વાનુભવ રસિક કાવ્યો છતિદાસ, જનરવજાવનનાં ચિત્રો આણું જમાનાની શોધો અને સુધારાઓ, ભક્તિ નીતિ, જ્ઞાન વિષયક લેખો, અનેક રસથી પ્રભુજી યોગ્ય પ્રદ નવલકથાઓ, અને યોગ્ય છતાં રસમય નાની નાની વાર્તાઓ વગેરેથી આ માસિક બાળક, યુવાન, અને વૃદ્ધ સર્વને એક સરખી રીતે ઉપયોગી થઈ પડ્યું છે.

ફ્રેંચરેટ કાગળો. વાંચનારની આંખમાં તેજસ્વું રક્ષણ થાય તેટલા સાફ દાખના શોધના જમાનામાં આગળ વધેલા દેશમાં ફ્રેંચરેટ કાગળો પર છાપવાનો રીવાજ છે. અમે ખાસ વિજ્ઞાન-યત્ની આ કાગળો મંગાવ્યા છે. તેમ કરવા જતાં અમારે વધારે ખર્ચમાં ઉતરવું પડ્યું છે પણ તેથી અમારા વાચકોની આંખનું તેજ સચવાશે એ અમને યોગ્ય લાગે નથી.

સસ્તામાં સસ્તું સચિત્ર માસિક. આ માસિક સસ્તામાં સસ્તું છે. તેના આપાકથી આધિન સુધીના ચાર અંકમાં બાવીસ સુંદર મનોહારી ચિત્રો આપવામાં આવ્યાં છે. એક વર્ષમાં યોગ્યમાં યોગ્ય સાઠ ચિત્રાકર્ષક ચિત્રો આવશે. આ પ્રત્યેક ચિત્રની કિંમત માત્ર ચાર પાંચ ગણીએ તોપણ તેની કિંમત એક રૂપિયા કરતાં વધારે થાય છે. દેટલાક ચિત્રો તેો થઈને સુંદર હોય છે અને તે બે આના ખર્ચે વાંચતાં પછી લાગેજ મળી શકે તેવાં હોય છે. વળી પોસ્ટેજના સાતથી આઠ આના થવા જાય છે. એટલે બાકી રહેલા માત્ર દોઢ રૂપિયામાં અમે થોડું 'શ્રેમનું' ફ્રેંચરેટ કાગળ પર છાપવું માસિક અમારાં આહોકોને આપીએ છીએ; સુંદર આર્ટ પેપરના બેવડા રંગના પુઠાનું મૂલ્ય તો ગણતા જ નથી. કાગળની કિંમત, છપાઈ અને બીજા ખર્ચાના વિચાર કરી જોશો તો તમને આશ્ચર્ય થશે કે આટલી ઓછી કિંમતમાં આવું સાફ માસિક અમે કેવી રીતે આપી શકીએ છીએ !

ધાર્મિક સંજ્ઞાઓની સહાય. જણાવવાને આનંદ થાય છે કે દેટલાક ધાર્મિક સંજ્ઞાઓના અમને સહાય મળી છે અને તેથીજ અમે આ માસિક આટલું સસ્તું આપવાને સક્તિમાન છીએ.

કોરોનેશન ભંડોની વિગતો આવતા અંકમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે.

બધાંજ આહકોને ભેટ. આ કોરોનેશન બેટા ઉપરાંત વર્ષ આખરે અમારા પ્રત્યેક આહકને એક રસમય અને બોધમય સુંદર નવલકથા કિમત આપે ૩૧-૮-૦ ની ભેટ આપવામાં આવશે.

શું તમને લવાજમ વધારે લાગે છે ? માસિકતા ખર્ચના પ્રમાણમાં લવાજમ લાજુજ આહુ રાખવામાં આવ્યું છે છતાં જ્યારે તે વધારે લાગતું હોય તેમને માટે નીચેની યોજના ઉપયોગની છે.

૧. જે આહક પોતાનું લવાજમ ભર્યું હશે તેને શ્રીલક્ષ્મીના અંક સાથે ચાર કુપન આપવામાં આવશે.
૨. આ દરેક કુપન તે પોતાના મિત્રને શ્રીલક્ષ્મીના આહક યથાની ભક્ષામણ કરી આહ આને વેચી શકશે. આથી ચાર કુપનના રૂપિયા બે તેને મળી શકશે.
૩. કુપન ખરીદનાર તેમાં વિગતો ભરી લવાજમના વ્યાકીના રૂપિયા અમારી આફિસ ઉપર કુપન સાથે મોકલી આવશે એટલે તેનું નામ આહકોના લીસ્ટમાં દાખલ કરવામાં આવશે.
૪. તેને પણ ઉપર લખી તેવી જ સીલીકમાં હશે તો કુપનો મોકલી આપવામાં આવશે જે વેચીને તે પણ બે રૂપિયા મેળવી શકશે.
૫. એક કુપન અને બાર આના મોકલી આપનાર શ્રીલક્ષ્મીના આહકને મેસેંસ ચંદ્રશેન અને કંપની તરફથી બહાર પડેલી શ્રીમદ્રાજા નામની નવલકથા મોકલી આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજના બે આના વધારે મોકલવા કૃપા કરવી.
૬. આહ આના આપી કુપન ખરીદ કરનાર અદરજે શ્રીલક્ષ્મીના આહક યથું નેમ્બર, નદિ તો તેમની કુપન નકામી જાય છે. આહક યથા ઇચ્છનાર સંજ્ઞાનનેજ તે કુપન ઉપયોગી છે.

ખાસ લક્ષ બેચવાની રજા લઇએછીએ કે કોરોનેશન પૂર્વે આહક યથું લવાજમ ભરનારનોજ કોરોનેશન બેટા ઉપર દહ રહે છે. પછીથી થનારનો નહિ.

માર્ચ માસ પૂર્વે આહક યથું લવાજમ ભરનાર સંજ્ઞાનને ભેટનું પુસ્તક આપવામાં આવશે. ત્યારપછી આહક થનાર અથવા લવાજમ ભરનારને પુસ્તક સિલિકમાં હશે તોજ આપી શકાશે, કારણ આહકોની સંખ્યાના પ્રમાણમાં પુસ્તકો બહાર પાડવામાં આવશે.

આહકોની સંખ્યા ગતિવિન વર્ષાંજ જાય છે, તેથી પાછળથી આહકો થનારને વર્ષના બધાજ અંકો મળવા અસંભવ છે, માટે પ્રત્યેક સંજ્ઞાન તથા સત્કારને નમ્રતા પૂર્વકે વિજ્ઞાપના છે કે આપ આહક યથું શ્રીલક્ષ્મીના કાર્યને અવશ્ય સત્વર ઉત્તેજન આપેજો નમ્રતા માટે ૩૦-૪-૦ ચાર આનાની રીક્રોડો મોકલવા કૃપા કરવી.

અમદાવાદ.

અથવા મુંબાઇ.

જમીયતરામ લક્ષ્મીરામ પંડિત.

શ્રી લક્ષ્મી આફિસ.

રાયપર. જલકુકીની પોળ.

અમદાવાદ.

જે. પંડિત અને કંપની.
શ્રી લક્ષ્મી આફિસ. કાન્તા બિહારી,
મલબાદેવી. મુંબાઇ.

See The Wonders of Psychic Power.

યોગ ક્રિયાનો ચમત્કાર તો જુવો !

આવો ! લાલ નહીં થાય તો પૈસા પાછા આપીશું ! પધારો !

હસ્તરેખા
દેખાડો

}

HYPNOTISM.

}

જ્યોતિષ્યનો
લાભ લેવો.

જનમથી બેરા અને મુગા છોકરાઓને અને તોતડાઓને (Stammers) જેવેણી શી-
ખવાતું સાધન એ તીવ્રસ્માતી મૌનસિક વિવાદો અમારા હાથમાં આપ્યું છે. તેની શી
દર માસે રૂ. ૨૫. ત્રણ મહીનામાં નહીં બોલતો છોકરો થોડા સમયે બોલવા લાગશે-કંઈ
લાલ નહીં થાય તો શી પાછી આપીશું. તેમજ વૈદ ડોક્ટરોએ અસાધ્ય કહી છોડેલા, દરદી-
ઓ જેવા કે ક્ષય, સંધીવા, નળંગાઇથી પીડાતાં, વિગેરે ઘણી જાતના દરદો અમે થોડીજ
મુદતમાં દુરસ્ત કરી આપીશું. પહેલી વખત તપાસણી સાથે શી રૂ. ૫. અને મહી દરેક
સીટીએ રૂ. ૨. ૫૫શે.

બહાર ગામ તેડાવું હોય તો રોજ શી રૂ. ૨૫ ચિવાય સેકન્ડલાસ ગાડીમાડુ અને
અને ખાધા ખરચ લુદો પડશે.

જેઓ પવિત્ર મનથી આ વિદ્યા શીખવાની ઇચ્છા રાખતા હોય, તેમને અમે હિપ્નોટિ-
ઝમ, મેરમેરીઝમ, મેન્ટલસ્ટેલોપેથી વિગેરે બાજતોનું શિક્ષણ ત્રણ મહીનામાં અંગ્રેજ અને
દેશી પદ્ધતીથી (પ્રાણાયામ આસન યોગથી) શીખવાડીશું. શી રૂ. ૭૫ પડશે. એ ત્રણ
મહાથી આપવામાં આવે તો દરકત નથી. મંત્રક્રિયા એ સાયન્ટિફિક (Scientific) વાત છે
એ અસત્ય નથી અને એ ક્રિયાથી જૂન, બાધા, વગગાટ, અદસ્ત યાને છુપા આત્માઓથી
ચતો ત્રાસ, ધંધા રોજગારમાં ખરકત, ગર્ભ ધારણા, ધારણા કાર્ય પાર પાડવું, ઘણી ઘણી-
યાણીમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવો, નાની ગવેલા માણસને ઠેકાણે લાવવો, અને એવાંજ મહત્વનાં
કામો ભારતીય તથા અમેરિકન યંત્ર, તંત્ર ક્રિયાથી કરી આપીશું. એ કામમાં ખાસ જોયેના
તાવીજ ગરીબોને મફત, અને સાધારણ ગૃહસ્થોએ અને ગ્રામતોએ રીતસર શી આપી
બધા જગનનું રક્ષણ કરનાર શ્રી જ્ઞાનેશ્વર પરમેશ્વર દર દમેશ બધા પ્રાણીમાનેતું-
કલ્યાણ કરો ! !

સચના—બધા પત્રવ્યવહાર છુપો રાખવામાં આવે છે. જવાબ આટો ટીપ્પટ ખીડતી.
મરદ સાથેજ સ્ત્રીઓએ અમારી મુલાકાત લેવી. દરેક બાજતનો પ્રવાસો મફત આપીશું.

ટકાણું—પ્રોફેસર, એમ. એમ. મુરતકર ડિપ્લોમેડ, હિપ્નોટિસ્ટ,

અને સાયન્ટિફિક દિલ્લ.

૧ લો માળે, કાંતાં બિહારીજ—જાંજુળવાડી પાસે,
કાલબાદેની રોડ, મુંબાઇ.

શ્રી સત્યવિજય પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.—અમદાવાદ.

કોરોનેશન ભરોનાં ભગતા આવતા અંકમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે.

બધાંજ આહુકોને ભેટ, આ કોરોનેશન ભેટા ઉપરાંત વર્ષ આખરે અમારા પ્રત્યેક આહુકને એક રસમય અને બોધપ્રદ સુંદર નવલકથા કિંમત આશરે રૂ ૧-૮-૦ ની ભેટ આપવામાં આવશે.

શું તમને લવાજમ વધારે લાગે છે ? માસિકના ખર્ચના પ્રમાણમાં લવાજમ ઘણુંજ ઓછું રાખવામાં આવ્યું છે છતાં જોમને તે વધારે લાગતું હોય તેમને માટે નીચેની યોજના ઉપયોગની છે.

૧. જે આહુકે પોતાનું લવાજમ ભર્યું હશે તેને શ્રીલક્ષ્મીના અંક સાથે ચાર કુપન આપવામાં આવશે.
૨. આ દરેક કુપન તે પોતાના મિત્રને શ્રીલક્ષ્મીના આહુક યવાની લક્ષ્મીના ઠંરી આહુક આને વેચી શકશે. આથી ચાર કુપનના રૂપિયા બે તેને મળી શકશે.
૩. કુપન ખરીદનાર તેમાં વિગતો ભરી લવાજમના બાકીના રૂપિયા અમારી ઓફિસ ઉપર કુપન સાથે મોકલી આવશે એટલે તેનું નામ આહુકોના લીસ્ટમાં દાખલ કરવામાં આવશે.
૪. તેને પણ ઉપર લખી તેવી જો સીલીકમાં હશે તો કુપનો મોકલી આપવામાં આવશે. જે વચીને તે પણ બે રૂપિયા મેળવી શકશે.
૫. એક કુપન અને બાર આના મોકલી આપનાર શ્રીલક્ષ્મીના આહુકને મેસેંસર્સ ચંદ્રશેન અને કંપની તરફથી બહાર પડેલી શ્રીમદ્ભાગ્યા નામની નવલકથા મોકલી આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજના બે આના વધારે મોકલવા કૃપા કરવી.
૬. આહુક આના આપી કુપન ખરીદ કરનાર અદરથે શ્રીલક્ષ્મીના આહુક યંત્રું ભેંદાયે, નહિ તો તેમની કુપન નકામી ગણ્ય છે. આહુક યવા ઇચ્છનાર સમજનનેજ તે કુપન ઉપયોગી છે.

ખાસ લક્ષ્ય બેચવાની રજા લક્ષ્મીએ કે કોરોનેશન પૂર્વે આહુક યજ્ઞ લવાજમ ભરનારનેજ કોરોનેશન ભેટા ઉપર હક રહે છે. પછીથી ચનારનો નહિ.

માર્ચ માસ પૂર્વે આહુક યજ્ઞ લવાજમ ભરનાર સમજનને ભેટનું પુસ્તક આપવામાં આવશે. ત્યારપછી આહુક યનાર અથવા લવાજમ ભરનારને પુસ્તક સિંચિકામાં હશે તોજ આપી શકાશે, દારણ આહુકોની સંખ્યાના પ્રમાણમાં પુસ્તકો બહાર પાડવામાં આવશે.

આહુકોની સંખ્યા ગતિદિન વર્ષાંજ ગણ્ય છે, તેથી પાછગથી આહુકો ચનારને વર્ષના બધાંજ અંકો મળવા અસંભવ છે, માટે પ્રત્યેક સમજન તથા સત્તારીને નમ્રતા પૂર્વક વિશા-
પના છે કે આપ આહુક યજ્ઞ શ્રીલક્ષ્મીના કાર્યને અવશ્ય સત્તર ઉત્તેજન આપેશો નમૂના માટે રૂ ૦-૪-૦ ચાર આનાની ટીકાટો મોકલવા કૃપા કરવી.

અમદાવાદ.

જમીયતરામ લક્ષ્મીરામ પંડિત.

શ્રી ભક્ત ઓફિસ.

રાયપર. જલકુંકડીની પોળ.

અમદાવાદ.

અથવા મુ'બાક.

જે. પંડિત અને કંપની.

શ્રી ભક્ત ઓફિસ. દાન્તા બિહારી, મહાભારતી. મુ'બાક.

શ્રીભક્ત.

સાહિત્યચર્ચા.

(શ્રીયુત ગોવર્ધન—એશી-સ્ટન કૉલેજ, મુંબઈ.)

આપણી રંગભૂમિ.

ગંગારહાસ્યકરુણારૌદ્રવીરભયાનકાઃ ।

વિભત્તાદ્ભુતસંજ્ઞાશ્રેત્યષ્ટૌ નાટ્યે રસાઃ સ્મૃતાઃ ॥

(ભરત-નાટ્યશાસ્ત્ર)

સાહિત્યનો ઉદ્દેશ મનુષ્યના મન ઉપર વિવિધ પ્રકારની છાપ પાડી જીવનનો માર્ગ સરળ અને સુખકર કરવો એ છે. આ ઉદ્દેશ કાવ્ય, નવલકથા, ચર્ચા, નાટક વગેરેથી લુદ્ધ લુદ્ધ રૂપમાં સિદ્ધ થાય છે. આ ઉદ્દેશ સિદ્ધ થવાની મુખ્ય બે રીતિઓ ગણાય છે; એકે જ સાહિત્યકારે આ રીતિઓને Classical અને Romantic એવાં નામોથી સંજોધે છે. ૨૫૬, સરળ અને વિદ્વતામય વર્ણનો Classical ગણાય છે અને નવિનતા, ધૈર્યિય તથા અદ્ભુતતામય વર્ણનો Romantic ગણાય છે. આ બંને પદ્ધતિનો ઉપયોગ ગદ્ય તથા પદ્ય બંનેમાં થઈ શકે છે.

ગદ્યનાં વર્ણનો મનુષ્યની કલ્પનાશક્તિમાં લુદ્ધ લુદ્ધ ચિતારો રચીને તેને આનંદ આપે છે, પદ્યમાં તેથી પણ કષ્ટક વધારે ઉત્તમ આનંદ આપવાનું સામર્થ્ય હોય છે, કેમકે તેમાં કાવ્યની ચમત્કૃતિઓ તથા રાગ વગેરેનું સંમેલન થયેલું હોય છે. ગદ્ય અને પદ્ય બંને જેમાં યોગ્યવક્ત્રાં હોય એવું જે નાટક તેમાં મન ઉપર અને કલ્પના શક્તિ ઉપર છાપ પાડવાનું આસાધારણ સામર્થ્ય રહેલું હોય છે.

નાટકનો ઉદ્દેશ (aim), દેખાવો (Scenes), સંગીત (music) અને સંભાષણો (speeches), એ ત્રણેની પરસ્પરની સહાયતાથી આનંદ, યોધ અને સુખની પ્રાપ્તિ કરાવાનો છે. આ ઉદ્દેશ કેટલો ગહન છે તે પૂર્વ મહર્ષિઓનાં વાક્યોથીજ સિદ્ધ થાય છે: અગ્નિપુરાણમાં; ત્રિવર્ગસાધનં નાટ્યમિત્યાહુઃ કરણં ચ યત્ ।

એ શ્લોક ઉપરથી ધર્મ, આર્ય અને કામ એ ત્રણેની સિદ્ધિ કરાવવી એ નાટકનો ઉદ્દેશ છે એવું તાત્પર્ય સૂચવવામાં આવ્યું છે.

આવા મંત્રીર આશયને ગ્રહણ કરીનેજ કાલીદાસ, મલ્લભૂતિ, Shakespeare (શેક્સપીયર) તથા Goethe (ગેથી) જેવા મહાન નાટ્યકારોએ નાટ્યકલાનો આટલો મોટો વિસ્તાર કર્યો છે.

આનાં હિત્ય ઉદ્દેશને લક્ષમાં રાખી નાટક જોવાનો પ્રયત્ન કરનાર પેતાનાં મન ઉપર ધણી સારી અસર ઉપજાવી શકે છે. હાલના સમયમાં નાટકો જોવાનો પ્રચાર ધણા પ્રમાણમાં વધતો જાય છે. તેમાંથી હક્કમાં ગાળેજા યાદ રાખીને ગાયા કરવાનો તથા અસુક અસુક પ્રકારનીજ ખાખત ગ્રહણ કરીને તે ઉપર હાસ્ય કર્યો કરવાનો જે રીવાજ સુવેકો તથા શાખીનોમાં જોવામાં આવે છે તે ધણો અયોગ્ય ગણાય છે. નાટકો જોતી વખતે ભુદ્ધિમાન

વિજ્ઞાપના.

શ્રીભક્ત માસિક પત્રના સર્વ સુત્ર આલેખ તથા અન્ય સંબંધનોને સર્વિત્થ વિદ્યાર્થિ કરવામાં આવે છે કે:—

૧. શ્રીભક્ત માસિકનાં 'લવાંગમો' નીચે લખેલા અમારા અર્થતા અમારા એજન્ડોને સરનામે મોકલવા કૃપા કરવી.

૨. શ્રીભક્ત પત્રમાં મુદ્દેલી જાહેર ખબરો-આદેશો નાણાં પણ તેજ સરનામે મોકલવાં.

૩. શ્રીભક્ત પત્ર સાથેના નાણા સંબંધનો સર્વ વ્યવહાર નીચેના જ સરનામે કરવો.

૪. મનીઓર્ડરથી અથવા વી. પી. થી નાણાં આપ લે કરવામાં આવે તે માટે પહોંચ આવવા લેવાની જરૂર રહેતી નથી.

૫. પણ જ્યાં બીજી રીતે નાણાં ભરવામાં આવે ત્યાં નાણાં લેનારની સહીની રીસીટ લેવા ચૂકવું નહિ. રીસીટ પર અમારી અર્થતા અમારા એજન્ડોની સહી હોય છે અને બાબુમાં નાણાં લેનારની ઓખા અક્ષર પૂરેપૂરી સહી કરાવવા જરૂર ન જોઈએ.

૬. કોઈ લગતોજ માણસ અમારા નામે લવાંગમો અથવા જાહેર ખબરો નાણાં લઈ ન જાય તે માટે એકસ રહેવું જોઈએ.

જણ નાણાસંબંધનો સર્વ પ્રકારનો વ્યવહાર બાબુમાં આપેલા અમારા અથવા અમારા એજન્ડોના સરનામે કરવો.

જમિયતરામ લક્ષ્મીરામ પંડિત. શ્રી ભક્ત ઓફિસ રાયપુર જલકુહીની પોળ, અમદાવાદ. જી. પંડિત અને કંપની શ્રી ભક્ત ઓફિસ. કાન્તા મિલિંગ. મુંબઈ-૨૦

પોસ્ટલ સાથે શ્રી ભક્ત પત્રનું લવાંગમ વધે એકતું અગાઉથી

હિંદુસ્તાનમાં ... ૩ ૩-૦-૦

હિંદુસ્તાન બહાર ... ૩ ૩-૧૨-૦

રાખવામાં આવ્યું છે. જાહેરખબર આપવા ઇચ્છનાર સંબંધને પત્ર લખી આવ મંગાવવા કૃપા કરવી. લેખો અને માસિક મળવામાં થતા વિલંબ માટે માન અધિપતિ અને પ્રકાશકને પત્ર લખવા કૃપા કરવી. આલેખ થવા માટે નામ નોંધાયો.

આધિપતિ અને પ્રકાશક,

શ્રી ભક્ત ઓફિસ-રાયપુર-અમદાવાદ.

વિપયાનુક્રમ.

વિષય.

વિષય.

પહેલું.		પ્રવેશગતો અસંગ કેવી રીતે	
વિરહાભાષ.	૨૨૩	પ્રથમ રાખ્યો.	૨૩૦
મનમન રાખ્યો.		જીવન-કૃત.	
દેવી સામર્થ્ય અથવા.		કોઈ મહેનલાલ સિરકાર	૨૪૧
યોગજન.	૨૧૦	પ્રવાસનું વર્ણન.	
માનસિક ઉન્નતિ	૨૪૩	મનિતાલ.	૨૩૫
સાહિત્ય.		સાપત્ત.	
સાહિત્ય ચર્ચા.	૨૦૯	કાળા કોલસા યા	
દેવકન્યા.	૨૧૦	સુદિનું સાધન.	૨૨૪
કવિ અને કવિતા.	૨૨૦	પ્રકીર્ણ.	
પૈસા અને પ્રેમ.	૨૨૫	વિચાર કરવાનો વખત કોને છે.	૨૩૬
મને દેવી સત્યાગ્રી પ્રમ વિદ્યામાં		વરીકરણ વિદ્યા.	૨૪૬

વહન સખી” તથા “કૃષ્ણજી કાણુડા નાગ કોને ઠસીયાજીરે વહાડા” એ પંક્તિ-
ઓમાં કવિએ કાલિદાસ તથા બાણની છાયાનું જ્ઞાન કરાવવામાં વિગ્ન્ય મેળવ્યો છે. વ્યંગ્યા-
ર્થનું સૂચન કરવામાં “કૃષ્ણજી” ની પંક્તિ અલંકૃત ઉત્કૃષ્ટ છે એમ દર્શાવેલું પણ રસાસ્વાદિ
કવિ દલા વિના નહિ રહે! આવી ઉત્તમ કલ્પનાઓમાં “કોરી લીધું છે એણે કાળજી”
માર્ગ સખી” એ વિચાર ધણો સામાન્ય (Common place) જણાય તેવો છે.

આ પ્રવેશમાં માતા તથા પુત્રીના સંવાદ અલેક માતા પિતાને પુત્રીના હૃદયના આવે-
ગોની રિયતિનો ચિતાર આવે છે. “મારી હાશ! મા એવી વહાડી હીમ જેવી લાગે
છે!” એ વાક્યમાં પુત્રીના હૃદયનો ઉમળકો ધણી સરળ અને અસરકારક રીતે જણાઈ
આવે છે.

દિગ્વિજય કરીને આવનાર પુત્ર પિતાને કેવો આનંદ તથા સંતોષ આપી શકે છે તેનું
દર્શન કરાવનાર બીજા પ્રવેશમાં નાટકના નાયક ફિરોઝનું ચરિત્ર તરતજ નીતિની ઉડી છાપ
બાળકો ઉપર પાડી દે છે. પ્રભાવતીની છબી ભેતારી કુદરતી રીતે નિહાળી આવેલા “આ
આવરણની પાછળ શું છે એ પાખર પડે તો કેલું સાડું!” એ ઉજ્જારથી બિચારી
પ્રભાવતીની નિરાશાનું સૂચન લેખક ધણી સૂક્ષ્મતાથી કરાવ્યું છે. લમના વિયયને આ
પ્રમાણે નાયકના મુખમાં મુકી લેખકે “ત્રેમ એ બે મનનું ધીમે ધીમે એક બની
જતું” એવી પ્રેમની અર્થસૂચક તથા સરળ વ્યાખ્યા બાંધી વસ્તુ (plot) નું રહસ્ય
સમજાવ્યું છે.

નાયકના પ્રવેશ પછી તરતજ લેખક ઉત્કૃષ્ટ બનેલા પ્રેક્ષક વર્ગની સમીપ નાપિકાને
રંગમંચ ઉપર લાવી દેવકન્યા તથા વનમાલાના સંવાદથી ત્યાગ અને પતિસેવાના માર્ગોની
સરખામણી કરાવી સ્ત્રીઓના મન ઉપર પતિસેવાનું માહાત્મ્ય દર્શ કરે છે. “તું એ
રસ્તે સિદ્ધિએ મેળવજે, અમે યોગ માર્ગે મેળવીશું.” એ વનમાલાનું વાક્ય આત્મ
વસ્તુનું બીજા નામે છે; જે બીજા હુપડી જળવા પડીના પ્રસંગથી પુટ મળે, તાંત્રિક સાથે
ધતા લક્ષ્યો કલિનાર્થ ધાંપે છે,

નાટકનાં મુખ્ય પાત્રોને રંગમંચ ઉપર આ પ્રમાણે લાવ્યા પછી લેખક મુખ્ય પાત્રોમાં
ત્રેમ-પસંગ પ્રદર્શી ચોથા પ્રવેશમાં વિક્રમોત્તરામની છાયાનું જ્ઞાન કરાવે છે.

આ પ્રવેશમાં પ્રેમના સરથી વિધાયકો નાયક જગતને પ્રેમમય ભેતારી દેવ દ્વારીમાં પણ
તેનું નિરીક્ષણ કરે છે. “શંકર તમે જોગી છા કે લોગી” એ વાક્યથી પાશ્વિકાલ
વિવેચકો જને “Pathetic Fallacy” કહે છે તે કાવ્ય-અભિરુચિનું ઉત્તમ પ્રદર્શ
જ્ઞાન કરાવે છે.

દેવકન્યાના મુખથી તત્તુવાચ સદ્ ગદ્યાવાક્ય “અર્ધાને પાર્ધતી” ના ગાયનથી પ્રેક્ષકના
હૃદયના પ્રદેશમાં શિવપુરાણ તથા વિષ્ણુપુરાણનાં સત્ત્વનો પ્રકાશ પડે છે.

નાયક દેવકન્યાને વનદેવી ધારે છે, તેની પાર્ધતી માટે પોતાના હૃદય પ્રદેશમાંથી ઉ-
ત્તમ સ્ફુરણોને બહાર લાવે છે અને તેની પ્રતિ યતાં પ્રેમની પૂર્વે બાંધેલી અપૂર્વ વ્યાખ્યાની
પૂર્ણતાને પ્રતીત કરાવે છે. આપા દેવી ગંભીર પ્રેમ-પ્રસંગની ખીલવણીમાં એકાએક રસ
બદલાવાથી સદ્ગત વિચિત્રતા જણાય એ સ્વાભાવિક છે; આ વિચિત્રતા દેવકન્યાના ગંભીર મુ-
ખથી બોલાતા ૮ મા ગાયનના ‘લટકાળા’ ‘રડીયાળા’ ‘શરમાળા’ એ સજ્જોથી પ્રતીતિમાં આવે

ગાઈ રહ્યા છે, પણ સાંભળવાની આંખ ક્યાં છે. ” એ (Pathetic Fallacy) થી કિશોરના મનની સઘળી લાગણીઓનું પ્રેક્ષક વર્ગને દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવે છે. આ સ્થાનમાં “ મારા જીવનનો પ્રકાશ ક્યાં છે—આત્માનો પ્રકાશ ક્યાં છે ” એ પ્રસંગને દીવો લાવી રંગભૂમિ ઉપર દર્શાવી ને દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે તે ધણો અસ્પષ્ટ રહી જાય છે. કપડાંથી પંખો નાખવાથી પેલા માણસને સુખનું જ્ઞાન થાય છે એ વાત સાચ છે, પરંતુ તે આવનાર માણસનું લક્ષ માત્ર રાજકુમારને પુરા કરવાનું હોવાથી— ‘ હાથ ’—કહેવાના સ્વભાવ પ્રમાણે તે હાકલી દેતો દોષ એમ સમજાય છે. સેખકનો રાજકુમારની સ્થિતિ વધારે સ્પષ્ટપણે ચિતરવાનો આશય બહાર અગ્રણી આવે છે, પરંતુ તેમ દાર-લુસર રંગભૂમિ ઉપર તેની જે ખરી ખુશી છે, તેનું જ્ઞાન પ્રેક્ષકને બરાબર થઈ સમજતું નથી.

આ પ્રવેશમાં પિતા પુત્રનો સંવાદ ધણેજ નિહાતાવાળો તથા શાસ્ત્રીય છે. મનના પ્રવાહને અનુકૂળ દિશામાં કેવી સુકિતથી વાગવામાં આવે છે, તથા ધારેલી ધારણા પાર પાડવામાં આવે છે, તેના ચિતાર ધણી સુદૃઢ શુદ્ધિથી દર્શાવવામાં આવ્યો છે. “ તારા ઉપર પિતૃઓનું મુહુરુ છે તે આપી ને જા. ” એ પ્રકારની પિતાની દલીલ ધણી અસરકારક નિવડે છે.

શાકુંતલમાં જેમ ચોથો અંક ધણેજ એક ગણાય છે તેમ આ અંકમાં ચોથો પ્રવેશ અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ છે. મનપ્રસાદજીના મંબીર નિખોના અધારથી મનના આવેશો તથા લાગણીઓ (Psychology of Emotions) ની ક્રમે ક્રમે ચક્રતી સ્થિતિ ધણેજ ખારીજીથી આ પ્રવેશમાં ચિતરવામાં આવી છે.

શનુનું પશુ ખરા અંતઃકર્ણથી દિત કંઈકનું; એકવાર પ્રેમીઉદયની સાથે ગાંઠ ખાંધ્યા પછી ગમે તેવા વિપરીત પ્રસંગોમાં પણ તેના માર્ગમાં સુખ થાય તેવીજ શુભેચ્છાઓ તથા ક્રિયાઓ કરી અને પોતાની જાત તથા મુખનો સંપર્શ બેઠા આપીને પણ ઉદયમાં જડાવેલી પ્રેમની મૂર્તિને સુખ પમાડવું વગેરે તત્ત્વવાદ તથા પ્રેમના સિદ્ધાંતોને પ્રેક્ષકનાં ઉદયઉપર અભાસરિક રીતે છાંપી દેવામાં આ પ્રવેશ કાલિદાસ તથા શ્રોતસંપીધરની કલમનું યથાર્થ જ્ઞાન દર્શાવવા કૃતક્રમક નિવડે છે.

દેવકન્યા સાચેના પ્રથમ પ્રેમ-પ્રસંગને કલ્પનામાં તાલું કરનાર શૂમિત્ર ‘ દર્શન થતાં હૃદયંતની પેઠે જ કિશોરના મનનું વ્યાકુલ થવું; પતિને બીજા લગ્ન માટે પ્રયાણ કરતા જોઈ, દેવકન્યાના મનનું પ્રથમ લાગણીમાં આવવું તથા તકલ્લ સમાધાન પ્રાપ્ત કરવું અને ઉવરે મિત્રરૂપે દેવકન્યાનું કિશોરની સાથે જવું એ સર્વ પ્રસંગો અદ્ભુત કાવ્ય-અગત્યની બતાવે છે તથા સેખકની જનરસાવના ઉંડા નિરીક્ષણ (Study of Human Nature) ની નિપુણતા દર્શાવે છે. દેવકન્યા તથા કિશોરનાં પાત્રો આ સ્થળે જે ભાવો પ્રદર્શિત કરે છે તે નાટ્યકળા ઉપર તેમના સ્વમાર્મસિદ્ધ સ્વામિત્વની સંપૂર્ણ સામિતી આવે છે.

Climax of Emotions અર્થાત લાગણીઓની અનુક્રમે એક પછી એક ચક્રતી સ્થિતિ ગમેનેવા કઠોર ઉદયને પણ પીગળાવ્યા વિના રહે તેમ નથી. “ શુ તમે મારી પ્રિયાના લાગ ” એ વાક્ય પછી વર્ણનમાં જે આગેદુજ (Vivid) ચિતાર દેવકન્યા તથા કિશોરના નિહારનો આપવામાં આવ્યો છે તે નિકર્મોર્ચીયના પુસ્તકવસ્તુ કંઈક અંશતઃ દિગ્દર્શન કરાવી શકે છે. ચોથે તારીખની બહેનનો લગ્ન થયો છે એ વાત તપસવી મિત્રના મુખમાંથી સાંભળ્યા પછી કિશોરનું “ તમને ખગર છે અને છતાં તમે મારાપર પ્રેમ કરો છો ” એ વાક્ય અત્યંત કવિવર. વૉલ્ટર સ્કોટ (Walter Scott) ની નીચેની પંક્તિઓની સામ્યતા બતાવે છે:—

“Hearts are not steel and steel is bent

“Hearts are not stones and stone is rent”

મજબૂત લોખંડ તથા પથ્થર જેવાં વજ્રમય હૃદયોના ઉંડા પ્રવેશમાંથી કિશોરનું આ વાક્ય એક બે આંસુનાં ટીપાં પણ બેઝ્યા વિના રહેતું નથી !

“ આજે પરણવાને આવું વહાલા સંગમરે.....આપ શુભી તો રાંતિ અમને ... વસાવ લરી મુજ બહેની વધાયું.....આજે સુખી તમ જોડી પ્રેમ પ્રસંગમરે ” એ દેવકીન્યાના ગાયનના ઉદ્ગારને પનાવનારી ઉત્તરોત્તર શ્લોકમય માનસિક લાગણીઓ (Climax) આખા નાટકરૂપી સુવર્ણ મંદીરઉપર મહિમય ક્લેશ ચઢાવતા જેવી અપૂર્વતા પ્રકટાવે છે, એક બાહ્યોશ વિવેચકની જાણમાં જણાવીએ તો આ પ્રવેશમાં પ્રત્યેક સ્ત્રી પ્રેક્ષકનાં આંસુનાં ઝરણાં ખાલી થઈ જાય છે—The fountains of tears are dried up.

આ સ્થળે જણાવવાની જરૂર છે કે આ પ્રવેશ પછીના પાંચમા પ્રવેશમાં જે આસંબદ્ધ દારવરસ ઉપગમવનાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે તે પૂર્વના અંકની ગંભીર ડાપ ઉપર વિરૂદ્ધ અસર કરી નાંખે છે. શેક્સપીયર (Shakespeare) ના ‘મેકબેથ’ નાટકમાં જેમ કંકનના ખુનના ગંભીર પ્રસંગ પછી ‘Porter’-દરવાનની સદગ્ન દારવ-છાયા જણાવી છે તેવી આ દોત તો લાગણીઓનું સમતોલનભણું—Balance of feelings—ધણી સારી રીતે યાત,

આ અંકના ઉલ્લાસ પ્રવેશમાં નાટ્યકારે બધા મુખ્ય રસોતું ધણીજ શક્તિદૃષ્ટિથી મિશ્રણ કર્યું છે. આ સમયનો દેખાવ (Scene), નવિન કલ્પનામય રચના, નૃત્ય કરનાર બે બાળાઓ તથા સંસ્કૃત કાવ્યના નિયમ પ્રમાણે દાખલ કરવામાં આવેલો નિર્દોષ સમય પ્રેક્ષક વર્ગના ચિત્તનું આકર્ષણ કરી લે છે.

ત્રિવિધ અંકની રૂઝઆત યાગજ વનમાલા તથા દેવકીન્યાના મતમેદવી લેવાયલા માગો, સરખામણી અને તકાવતની “જે રાંસારને હું વિપર્યય ગણતી હતી તે શું” આવેલો મુખરૂપ છે” એ વનમાલાના વાક્યથી સમજાતી કસવવામાં આવે છે. પતિ બક્ષિતનું સામર્થ્ય ફેટકું અગાધ છે, તેનો પુરાવો વનમાલાના ક્રુપાના રક્ષણની બદાયારીની ખાતરીથી મળી આવે છે. ફૅસિક અને નર્મદાનાં લગ્નની પેઠે તોનિક તથા વનમાલાનાં લગ્ન કરવામાં લેખકે પતિ લેવાનો મહિમા ધણો ચાલાકીથી રચાણો છે.

પૂર્વે દર્શાવેલી લાગણીઓની પરપરા (Climax) ને તેથી પણ આગળ લંબાવતા નાટ્યકાર દેવકીન્યાના મુખથી “પણ વહાલા વગર ઉમળકે પરણે છે તેનું કેમ થશે?” એ વાક્ય બોલાવી “મારા સ્વાર્થી મુખને મેં તિલાંજલી આપી છે.” એ નિશ્ચય ઉપર લાવે છે. પોતાના પિતાને કિશોરનાં નાન લગ્નમાં સુખનો રસ રેડતા દેવકીન્યા પ્રાર્થના કરે છે. એ પ્રસંગ સમય લાગણીઓની પરિસીમા રૂપે પ્રેક્ષકના હૃદયમાં ઊંડી ગંભીર ડાપ પાડી દે છે.

ત્રીજા પ્રવેશમાં પ્રભાવની અને કિશોરના પ્રેમ-પ્રસંગનું વણન કરવામાં વળી એક નવિન જાનની ખુશી નાટ્યકાર પ્રતીતિમાં લાવે છે. “ક્યાંઈ ગમતું નથી-ક્યાંઈ ચેત પડતું નથી” એ વગેરે પ્રભાવનીના ઉદ્ગારો કર્મનિવચના પ્રતિક્ષ (Reaction of conscience)નું રહસ્ય જણાવે છે. “શું મનુષ્ય જીવન એક નહિ થઈ શકતાં હોય ! બળાટકારે હું મારા મનને કેવી રીતે વાળી શકું !” એ વગેરે કિશોરનાં વાક્યો વિજુશ ખોલા પ્રેમી સારસની આંતર રિચાનું દર્શન કરાવે છે !—“રાખો એ કિમતી છે” એ વાક્યથી સામાન્ય સ્ત્રી હૃદયની પરીક્ષાનું કંઈક ચિન્હ દૃષ્ટિએ લાવવામાં આવે છે.

પ્રભાવનીનું પાત કવિએ, આવેશાત્મક—Impulsive—ચિત્તનું છે. આવેશના લુરસાથી ફરીથી પ્રભાવની દિરંગમ જાય છે અને જોડે છે “મેં એક આકાંક્ષીની ખબરી તો તું પીછ-શા માટે આવે છે ?—જે રસ્તે મારી શોકમય ગણ તે રસ્તો સુખ

દાયક છે. ” આ સર્વ આવેશના ઉત્તરમાં દેવકન્યા માત્ર એકજ વાક્ય કહે છે “પર-
થે જીવન સમર્પણ કરવું” એજ મારો ઉદ્દેશ છે. ”

ચોથા પ્રવેશમાં સરળ દશનિર્ણય વેશનતનાં રહસ્યો લેખકે ધર્મવ્યાધના મુખમાં અત્યંત
કુશલતાથી મુકેલાં છે. આ પ્રવેશમાં પુત્ર અને માતાપિતાના તથા સ્ત્રી અને પતિના ધર્મોની
લિંડી છાપ બાળક, યુવાન તથા વૃદ્ધમાં પાડવામાં આવે છે. આ પ્રવેશમાં The whole
philosophy in a nut-shell અર્થાત્ કુકમાં સર્વ શાસ્ત્રનો સાર જોનારના મન આ-
ગળ લાવવામાં આવે છે.

Law of Retribution અથવા ‘કર્મ પ્રતિફળ’ નો નિયમ લુદ્ધ લુદ્ધ પાત્રો-
ના મનમાં જિત્ત જિત્ત અસર ઉપજાવી પોતાના પાપ દર્યારમાં જાહેર કરવા માટે તેમને
પ્રેરે છે. પ્રભાવતીનું “અરેરે ! અંદેખાડવું આપું” કુર પરિણામ ” એ વાક્ય શ્રોત્ર-
પીયરના ‘મેકમેથ’માં છેલા અંકમાં ‘લેડીમેકમેથ’ના “All the perfumes of Arabia
will not sweeten this little hand” એવા પથાતાપ-સૂચક ઉદ્ગાર જેવું બોધક
અને અસરકારક છે.

“ માણસને પોતાનું મન શિક્ષા કરે છે એવું કોઈ કરવું નથી ” તથા “શુ-
બ દુષ્ણ એ માણસ પોતાના કર્મથી પામે છે ” એ બંને રાજર્ષિનાં પ્રવચનો નાટ-
કના બોધના સર્વ સારને કુકમાં પ્રેક્ષકોના હૃદયમાં દદ કરી દે છે.

આ પ્રવેશમાં Mysticism અર્થાત્ ક્યા સંકેતથી આ નાટકમાં પ્રભાવતી તથા દેવ-
કન્યાને આવા પ્રસંગો અનુભવવા પડ્યા, તેનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ રાજર્ષિના મુખથી કરાવ-
વાની અગત્ય છે. સંસ્કૃત નાટકોના નિયમ પ્રમાણે છેવટમાં જોઈએ તેટલા સ્પષ્ટ પ્રુવાશો ક-
રવામાં આવ્યો લાગતો નથી, તેનું કારણ કદાચ સમયનું વધારે લંબાઈ જવું એ હશે.

આખો નાટકનું પ્રયત્ન (Analysis) કરતાં સમજાવજે કે તેમાં નવિન (original)
યુક્તિઓ, દેખાવો તથા રચનાઓ ઘણી ઝીણી નજરથી દાખલ કરવામાં આવી છે.

પાત્રો તરફ દૃષ્ટિ નાખતાં દેવકન્યા, કિશોર, નૃત્ય કરનાર નાની બાળા, તથા રાજર્ષિનાં
પાત્રો ઘણું અસરકારક કામ કરે છે. મહીતું પાત્ર રોજ ઉપર નવિન ઉતારવામાં આવ્યું છે
છતાં મંદુર કંઠથી પ્રેક્ષકને સંગીતને અનંદ સારો આપી શકે છે ! મોટા દોકરાની વહુનું
પાત્ર જાડુ અસ્પષ્ટ જણાય છે. તેનો આશય શુદ્ધ હોવા છતાં પતિમતિનું વિવેકજીવણું ક્યા
કારણથી છે તે જોઈએ તેટલું સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું નથી એમ તાકાળે તો જણાય છે. સી-
નેરીનું નિરીક્ષણ કરતાં પ્રભાવતીનું વિદારજીવન, રાજર્ષિનો આશ્રમ, અંગાકાંઠે તપસ્વીઓનાં
મળતાં જીવડાં, પ્રભાવતીનો લગ્ન-મંડપ તથા છેલ્લો દર્યારનો તાજ સિંહાસનવાળો તથા
હાથીની વિજોવાળો દેખાવ, ધણી ભવ્ય (Grand), અને મનોહર અને આકર્ષક
(Attractive) છે.

ગાયનો રચનામાં લેખકે રાગરાગણીઓનો ઉપયોગ વિશેષ કરવાથી તથા ઉત્તમ પા-
ત્રોના મુખથી તેઓ ગવાતાથી, સંગીતની જાણ આપી નાટકમાં ઘણી ગંભીર અને આ-
નંદમય છવાઈ રહે છે.

ગાયનોમાં અત્યુક્તે ૩-૪-૭-૧૨-૧૮-૧૮-૨૧-૨૩-૨૭-૨૮-૨૯-૩૦; અત્યંત કાવ્ય
ચમત્કૃતિમય (Poetic) તથા મોહક છે.

૩-૪-૨૧-૨૭ એ ગીત વખતનું નૃત્ય તથા પાત્ર રચના ઘણી કારિગીરી વાળી
(Artistic) તથા રસિક (Aesthetic) છે.

છેલા દેખાવમાં આવતા હાથીના સરથસની નવિન કંપન: (Original design), થી તથા શીડન, હારમોનીયમ અને વાંસળી ના એકસૂર સંગીતથી પ્રેક્ષકનાં મનનું રંગનું અદ્ભુત રીતે કરવામાં આવે છે. પશ્ચિમના તથા પૂર્વના દેશના ચલ્ન રસો (Oriental and occidental tastes) નું મિશ્રણ આ છેલા પ્રવેશમાં નાટકના વ્યવસ્થાપકોએ ધણીજ સૂક્ષ્મ શુદ્ધિથી કરીને આખા નાટકને વિસ્તારીક બનાવ્યું છે.

ભાષણોને વિચાર કરતાં; પ્રભાવતી અને રાણી, દેવકન્યા અને વનમાતા, દેવકન્યા અને કેસરીસિંહ, કિશોર અને કેસરીસિંહ, દેવકન્યા (તપસ્વી) અને કિશોર, કિશોર અને પ્રભાવતી, પ્રભાવતી અને દેવકન્યા તથા ધર્મવ્યાધ અને રાણાના દીકરાઓ વગેરેનાં સર્વ સંવાદો અત્યંત રસવાળા તથા બોધક છે.

દેવકન્યા, કિશોર, પ્રભાવતી, તાંત્રિક, ધ્વજચારી તથા ગોરનાં રચયિતા ભાષણો (Soliloquies) પણ કર્મના નિયમનો તથા નીતિના ગર્ભનો ધણી સરળ રીતે ઉપદેશ કરે છે.

કિશોર, દેવકન્યા, સાહેલીઓ, તાંત્રિક તથા કેસરીસિંહના ટ્રેસ પ્રસંગાનુસાર ગોઠવવામાં નાટ્ય વ્યવસ્થાપકે સારી પસંદગી (Suitable selection) કરેલી છે; કદાચ ટાઈ ટાઈને પ્રભાવતીની સાહેલીઓના વસ્ત્રોનો લાલ રંગ સદૃશ અદીક લાગે તો તેમને શયનગૃહના ટ્રેસથી પૂર્ણ સંતોષ થયા વિના રહે તેમ નથી!

રસ તરફ દૃષ્ટિ પહોંચાડતાં સમગ્રજ છે કે લેખકે કર્ણધરસની પ્રધાનતા નીચે શૃંગાર, વીર, હાસ્ય અને અદ્ભુત રસોના આવિર્ભાવ કર્યો છે. સ્થાપી ભાવોમાંથી લેખકે શોક, ક્રોધ, ઉત્સાહ, અને વિરમય ધણી આતુર્યથી દર્શાવ્યાં છે. વ્યભિચારી ભાવમાં અશ્રુ અને નિર્વેદની પ્રતીતિ ઉત્તમ પ્રમાણે કરાવવામાં આવી છે. ત્રીજા ગાયનમાં ઉદીપન વિભાવ ધણીજ કાવ્યમંદુરિ (Poetic beauty) થી દર્શાવવામાં આવ્યો છે.

હાસ્ય રસની ખીજવણી આ નાટકમાં કેટલાંક કારણોથી બરાબર ન થઈ શકે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ અનુસૂચના એકમાં જેમ મુખ્ય વસ્તુ (Main plot) ને ઉપકારક હાસ્ય રસ મુકવામાં આવ્યો છે તેવો કોઈ શુદ્ધિથી આ નાટકમાં શુભચાલો હોત તો કદાચ તેમાં વિશેષ ખુબી આવી શકત એમ કહેવું એ સાદર કરવા બરાબર મણી નહિ શકાયજ. સંપૂર્ણ નાટકનું સર્વ સામાન્ય (General) અવલોકન કરતાં સ્વરૂપમાં સ્પષ્ટ થાય છે કે નાટકના અત્યંત સૂક્ષ્મ શુદ્ધિમાન લેખકે ધણી દીર્ઘ દૃષ્ટિથી પ્રત્યેક ચબ્દ તથા ભાવને ઉપયોગ કરી મન ઉપર લંડી છાપ પડે તેવો પ્રયત્ન કરવામાં વિનય મેળવ્યો છે.

કંપનીના માસિકોએ નાટકને અતુટ સાધનોથી તેમાંના રસ ખીજવવામાં તથા તેના એકત્રીયે તેને બરાબર ભજવવામાં જે પરિશ્રમ લીધેલો છે તે માટે મુખ્યત્વે રસ-લુપ્ત પ્રભાવે શુભરસી ભાષાના સાહિત્યના ગાન અર્થે મગર થવાનું છે.

શુભરસી નાટકોનું મિલનસ અને શૃંગારમય શ્રમિકામાંથી નૈતિક અને ધાર્મિક ભૂમિકામાં અત્યંત અસરકારક રીતે અનિકમણ થયેલું જોઈ પ્રત્યેક સાહિત્ય-રસિક સત્કર્મને સંતોષ થયા વિના નહિજ રહે.

દેવકન્યાના નાટકના લેખકનો તથા કંપનીના આયોજકનો સાહિત્યની સેવા કરવા માટે આજાર માની આ લેખની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે. સાહિત્યના ઉદ્યોગમાં વિવિધ પરિ-મલવાળાં સિત્ર સિત્ર રંગ તથા આકરણાં અનેક પુષ્પો ખીલી નિકળી સર્વને આનંદ અને સંતોષ ઉપજાવવા સમર્થ થાઓ!!! અસ્તુ.

દૈવી સામર્થ્ય અથવા યોગવલ્લ.

(શ્રી જયકૃષ્ણ ગંગોદાસ લલિત સુરત.)

પ્રકરણ ૫ મું ચાલુ.

(અનુસંધાન ગતાંક પૃષ્ઠ. ૧૮૧ પી.)

મિ. કસેએ પોતાની જીંદગીમાં આતું ઉત્તમ બાપચુ પૂર્વે કદાપિ કીધું ન હતું. આ વખતે એનામાં ઊમા રહેવાનું પશુ જગ ન હતું. પશુ એનો અત્યંત માનીતો વિષય એની વૃત્તિમાં ખડા થયો એટલે ધીમે ધીમે બાલ્ય મનની સત્તા શમતી ચાલી અને આંતર મનની પ્રવળતા પ્રકટી. એ પ્રવળતા જેમ વધતી ગઈ તેમ એને દેહતું પશુ જાન ન રહ્યું. જ્યારે કરવાનું કામ સર્વોત્તમ કરી નાખ્યું ત્યારે જ વૃત્તિ બહિર્મુખ થઈ અને પોતાના મિત્રને કપકો આપતો એસી ગયો.

આંતર મન અને બાલ્ય મનનો વિકાસ એકી વખતે જરૂરનો છે એ સિદ્ધાંતને સારી રીતે સ્પષ્ટ કરનાર દર્શાત કેનીયસ વેમસ્ટરનો છે. આ વિદ્વાન વકનાને એમના એક મિત્રે પૂછ્યું ' જ્યારે તમે હેઇનને જવામ આપ્યો ત્યારે પૂર્વે કરી બારે તેવારી કરેલી નહીં, છતાં આતું સુંદર બાપચુ શી રીતે આપી શક્યા ? આતું ઉત્તર એ વિદ્વાને આ પ્રમાણે આપ્યું છે:—પ્રથમ તો ' યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનું બધારણ ' એ વિષયપર મેં મારી આખી જીંદગીપર્યંત વિચારો, નિશ્ચયો વગેરે કીધા છે. અને જ્યારે ઉત્તર આપવા ઉઠ્યો ત્યારે મારું સાંભળેલું, વંચેલું તે સર્વનાં ચિત્રો એક પછી એક, વ્યવસ્થાસર ગોઠવાઈને વૃત્તિમાં ખડા જ થતાં હતાં, મારે માન આમાંથી સર્વોત્તમ પ્રસંગને પકડીને હેઇનની સામે છોડી જ દેવાનો હોતો. અને તે મેં કીધેલું. '

આ સર્વ દર્શાવે તથા વિવેચનપરથી એ નિર્ણય લક્ષમાં રાખવાનો છે કે આંતર મન અને બાલ્ય મન બંનેનો વિકાસ સાથે સાથે જ સાધવો. બીજો નિર્ણય એ છે કે બાલ્ય મનના વિકાસને તટન છોડી દહને આંતર મનના વિકાસપર જ જીવનવ્યવહાર ચલાવવો એ હાનિપ્રદ છે. વિચારદષ્ટિ વા વિવેક કરવાવાળી મતિ બાલ્ય મનના વિકાસપર જ આધાર રાખે છે, તેથી બાલ્ય મનની સત્તા—મખાંદામાં રહીને આંતર મનને પોતાનું સામર્થ્ય વાપરવા દેવું. આંતર મનમાં અદ્યુન સામર્થ્ય છે. આંતર મનમાં જે નિશ્ચય નાંખીએ તે નિશ્ચયને હજાર ઉપાયથી તે પાર ઉતારે. પશુ બાલ્ય મન યોગ્ય ગણે તે નિશ્ચયોનું જ અનુસરણ આંતર મને કરવું જોઈએ.

આંતર મનમાં જે જે ચિત્રો જણાય તેની સત્યતા માનવી અને બાલ્ય મનની સત્તાનો અપનાવ કરવો આથી વિચારદષ્ટિને તટન છોડી દેવાનું જ બનવાનું, આવા અંતઃક-રણમાં ખાર વગરના વહેમ પશુ પ્રકટે છે. તેમ ગાંડ, ડાગળી ચસકેલા જેવા પશુ આ મનુષ્યો મનાય છે.

પ્રકરણ ૬ હું.

સ્વભાવસિદ્ધ સિદ્ધાંતોનો અનુભવ.

સ્વભાવસત્તાનાં ઐશ્વર્યો અનંત છે. ચિત્તચત્તિની નિરોધ દશામાં અનંત સામર્થ્યો પ્રકટે છે. એમ ભારતવર્ષના ઋષિમુનિઓ માને છે. પશ્ચિમની પ્રજા આંતર મનના વિકાસને અનંત સામર્થ્યોનું મૂળ માને છે. એ મનની પ્રવળ કળાકળે તથા પ્રકારનાં સામર્થ્યો મનુષ્યોને અનુભવાય છે, એવા નિર્ણયપર આવ્યા છે. ગણિત વિગત સામર્થ્ય, સંગીત વિગત કુશળતા અને સમય જાણવાનું સામર્થ્ય.

પૂર્વ પ્રકરણમાં કાવ્ય રચનાની પ્રતિભાસક્તિ, ચિત્રકલામાં નિપુણતા વગેરે સામર્થ્યોનું વર્ણન કીધું છે. એ સામર્થ્યોના વિકાસ માટે બાહ્ય મનની સાહાય્ય જરૂરની છે, આસપાસના પ્રસંગો, વ્યવહાર વગેરેનું અભ્યાસ યથ જાય અને આંતર મનની પ્રવળ કળા જાગે તે સમયે સામર્થ્યોનું ભાન થાય છે. તે જે પ્રકારનાં છે. કવિત્વ, સંભાષણ, સામર્થ્ય વા વક્રત્વ અને ચિત્ર પાઠવાનું સામર્થ્ય. આમાં બાહ્ય મને નિર્ણેલા સિદ્ધાંતો, વિચારો, નિશ્ચયો વગેરેનું જ અનુસરણ જરૂરનું છે. બાહ્ય મનની સાહાય્ય વગર પ્રક્ટેસાં કાવ્યો, ચિત્રો, ભાષણ વગેરેમાં દોષનો સંભવ છે.

આ પ્રકરણમાં વર્ણેલા ગણિત, સંગીત તથા સમયની ગણના આ સામર્થ્યમાટે બાહ્ય મનનો વિકાસ જરૂરનો નથી. એ સામર્થ્યમાટે માત્ર બાહ્ય મનની શાંત કળા જ જરૂરની છે. ખડુ તરંગો પર ચઢી જવું, લાંબા વિચારો કરવા, જાતજાતની સાવધાનતા સેવવી, ખડુ શંકાસીલ સ્વભાવ રાખવો, અનેક પ્રકારની મદદ મેળવવી વગેરે વિચાર નકામા છે. વૃત્તિએ કેવળ સ્તીકરેલા વિગતમાટે તકલીફ, એકચિત્ત, નિમગ્ન થવાની જ જરૂર છે. બીજા સર્વ વ્યવહારમાંથી વૃત્તિને સકેન્દ્રવાનું સામર્થ્ય જ જોઈએ. ભાષણ કરનાર મનુષ્ય બાહ્ય મનના વિકાસપર લક્ષ ન આપે તો ઉન્નતજિવો પણ નીવડે, પણ ગણિતના પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરનાર ઉન્નત કે ગાંઠા નીવડે નથી, ઉલટું ઘણી જ ત્વરાથી આત્મંત કઠિન શુભકાર કે સરવાળા કરી શકે છે. વૈખરી, મધ્યમા, પરચંતી અને પરા આ વાણીના વિકાસમાં ઉત્તરોત્તર વિશેષ સામર્થ્ય મનાયું છે. તેમ ગણિત, સંગીતમાં પણ બાહ્ય મનકરતા આંતર મનનું સાહાય્ય હજારગણું ચઢીપાવું છે.

અમુક ગ્રંથોમાં શા શા સિદ્ધાંતો, નિશ્ચયો વગેરે વર્ણેલા છે. એ જ્ઞાન બાહ્ય મનની સાહાય્યવડે જ સિદ્ધ થાય છે. એક વાર અમુક ગ્રંથોનો અભ્યાસ સિદ્ધ થયો અને તે અભ્યાસદ્વારા નિશ્ચયો આંતર મનમાં સ્થપાય તો કેટ્ટિ કાગે તે જ્ઞાનનું અદર્શન થતું નથી પણ પ્રવાહ વા ધારાએ બ્યારે જોઈએ ત્યારે અંતરમાંથી નીકરી આવે છે. ગ્રંથો વાંચીને વખતે વા અભ્યાસ કરતી વખતે સિદ્ધાંતોની યોગ્ય વ્યવસ્થા યથ ન હોય તોયણ અવ્યવસ્થ સ્વરૂપે આંતર મનમાં નાંખેલો જ્ઞાનનો શયિ વ્યવસ્થિત થઈ જાય છે. આંતર મન સર્વ ગૂઢ ગુપ્ત-વેદના રૂપમાં મજીસા જ્ઞાનને પણ સરળ રૂપમાં મૂકી દે છે. માત્ર યથાર્થ રીત્યા અને સરેકારોને આંતર મનમાં સ્થાપવા ધટે છે.

અમુક મનુષ્યનું નામ શું છે ? અમુક પ્રદેશ ક્યાં છે ? અમુક નગરી ક્યાં આવી છે ? આ જ્ઞાન આંતર મનમાં રચના પ્રકટનું નથી. અમુક પ્રદેશમાં કાણુ નસતું ? અમુક વૃત્તોનો

ક્યારે બન્યા ? વગેરે પૂર્વ કાળનું જ્ઞાન આંતર મનમાં આપોઆપ ઉદ્ભવતું નથી. પણ એ અને એ ચાર, આઠ અને જ્ઞાન પંદર વગેરે નિયત જ્ઞાન સ્વરૂપ પ્રક્ટે છે. અર્થાત્ ગણિત શાસ્ત્ર સંબંધી જ્ઞાન શિક્ષકો કે પુસ્તકોની મદદથી મિલ્લે ક્યાં વગર જ પ્રક્ટે છે. આંતરમાંથી જ એ જ્ઞાનનો શયિ નીકળી આવે છે.

મહાકવિ યતું હોય તો સર્વોત્તમ કાવ્યોના મયોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. કલાઓમાં નિપુણ યતું હોય તો તે તે કલાઓને પ્રગોષ્ઠનાર વિદ્વાન્ પુરુષો કનેથી શિક્ષણ મેળવતું જોઈએ. મહાન્ વક્તા યતું હોય તો અનેક તત્ત્વવિદ્વાનો કે જ્ઞાનનાં પુસ્તકો ભેગાં જોઈએ. રાજકાર્યવ્યવસ્થામાં નિપુણ યતને રાજનીતિને અર્થનાર પુસ્તકો વાંચતા જોઈએ. આમ બાહ્ય મનરૂં અર્થાત્ જ્ઞાનેન્દ્રિય દ્વારે યોગ્ય પુરુષ તરફથી કે યોગ્ય ગ્રંથોદ્ધાર પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન આંતર મનમાં સ્થપાય તો અલૌકિક કવિ, કલાવિદ્ કે વક્તા નીપજે છે. આંતર મનમાં સ્થપાયેલું સર્વ જ્ઞાન હજારગણું વધીને પ્રક્ટ થાય છે. જેમ નાના પીગમાંથી મોટું જૂથ ઉદ્ભવે છે, જેમ સામાન્ય લોકોમાંથી વિવિધ પદ્ધતિ થાય છે. તેમ આંતર મનમાં યોગ્ય રીતે સ્થપાયેલું જ્ઞાન સુવર્ણ, હીરા કે માકિતક જેવો પ્રકાશ આપે છે, માત્ર આંતર મનમાં જોડાયેર સ્થપાયું જોઈએ.

આથી ઉચ્ચ ગણિતના ગમે તેવા કપરા પ્રશ્નોનો નિર્ણય મેળવવો હોય અથવા સંગીત શાસ્ત્રમાં પારંગત યતું હોય તો બાહ્ય મનની દોષ પણ પ્રમાણની સાદાથ જરૂરની નથી. આંતર મનમાં એ સંબંધનો પ્રશ્ન સ્થાપ્યો કે તરત તેડું ઉતર મેળવતું જ. બાહ્ય મનની કળાને સાંત પાડવાનું સામર્થ્ય મિત્ર મિત્ર વ્યક્તિઓમાં મિત્ર મિત્ર પ્રમાણનું હોય છે. જે પ્રમાણમાં બાહ્ય મન સાંત પડેલું હોય છે અને આંતર મન પ્રમાણ હોય છે તે પ્રમાણમાં ગણિત કે સંગીતનું જ્ઞાન ચોક્કસ સધાય છે. જેમ દાક્ષતા પાણીમાં યુખતું દર્શન યતું નથી પણ રિયર જગમાં જ પ્રતિબિંબ પડે છે તેમ હજાર રાત્રે ભટકતા મનમાંથી ગણિત કે સંગીત સંબંધી કુટંગતાની આસા રાખવાની નથી. નાનું બાળક કે ગમે તેવો અતાની જડ મનુષ્ય પણ જો બાહ્ય મનને સાંત કરી શકે છે તો મોટા ગણિતશાસ્ત્રીઓને પણ દહર મારે એવું સામર્થ્ય બતાવી શકે છે, બીજા સરળો મનુષ્ય પણ જો અલૌકિક એકામતા સાધનાર હોય છે તો મોટા પાંડિત્યોના અધિપતિને પણ ચરમની નાંજે એવા ચમત્કારિક જ્ઞાનને પ્રક્ટ કરે છે.

ગણિતમાં અસંત અદ્ભુત સામર્થ્ય જણાવતાર એક હાલત નાખતો બાળક પ્રસિદ્ધ છે. આ બાળકનું વય આઠ વર્ષનું પણ ન હતું એવે સમયે એની અત્યંત ગમતારિક ગણિત વિષયક શક્તિરે એક હમેશ રજસરમાં નીચે પ્રમાણે લેખ પ્રક્ટ થયો હતો:—

મનુષ્યના અંતઃકરણની કોઈ અલૌકિક શક્તિના પ્રમાણથી હાલમાં અનેક તત્ત્વવેતા વિદ્વાન્ પુરુષોનું લક્ષ જોવાયું છે. આણું અદ્ભુત સામર્થ્ય એક આઠ કરતાં પણ ઓછી વયના બાળકમાં પ્રક્ટયું છે. એ બાળકને ગણિતના સામાન્ય નિયમોનું પણ જ્ઞાન મળ્યું નથી. માત્ર આંતર પ્રેરણાથી જ કોઈ પણ બાહ્ય સુક્તિ વા સાધનવિના ગણિતના ગમેતેવા કઠિન પ્રશ્નોનાં તે ઉત્તર આપે છે.

કવિ અને કવિતા.

(મી. જ. પુ. જોશીપુરા એમ. એ. વડોદરા.)

(ગતિક ૪૪ ૧૮૮ થી આણ.)

આ પ્રમાણે કવિ વિરમય પાળી અટકતો નથી; તે પોતાનાં પગલાં આગળ ચલાવે છે. કલ્પનાશક્તિની પીઠ ઉપર બેસીને તે કુદરતની રચનાને વિભોક્તો અને અનુભવતો સર્વ દિગ્ગંતમાં ભ્રમણ કરે છે; અને તે મહાભાષાની મદદ વડે જરા પણ વિરમ્યા વગર અખિલ સૃષ્ટિમાંથી વિવિધ વસ્તુઓ વચ્ચે રહેલું સામ્ય અને તે વસ્તુની ઉપર પ્રકાશ પાડનાર અન્ય ઉદાહરણોને એકઠાં કરી, પોતાના પ્રૌઢસાહિત હૃદયના હૃદયમાંથી સહસા ફૂટી નીકળતા વિચારોને પુષ્ટિ આપવાને તે તેમના ઉપયોગ પોતાના કાવ્યમાં ઘણી કુશળતાથી કરે છે; અને તેમ કરી કવિતાનો આત્મા જે રસ-માધુર્ય-સૌંદર્યનું સૌંદર્ય તેને જન્મ આપી પોતાનાં કાવ્ય વાંચનારાઓના હૃદયમાં પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપી દેવાને તે સમર્થ થાય છે. આ ઉપરથી આપણે કહી શકીશું કે કવિ એક મહાન નૃપતિ સમાન છે; તેની આજ્ઞાનો સર્વ રચે સ્વીકાર થાય છે; તેની રાજમહદમાં પણ મુગ્ધો કે આપણે તેના બંધીવાન સેવક થઈ ચૂક્યા. પણ વિરમયસાવ તથા કલ્પનાશક્તિના સંયોગે કવિ ખરો કવિ થતો નથી, તેનામાં વિવેક-શુદ્ધિ જાત્રુ અવસ્થામાં હોવી જોઈએ. તે શુદ્ધિના આભાવે કવિ કવિતા મહાન માનને યોગ્ય નથી, પરન્તુ પાશવ શુદ્ધિ અથવા પ્રેરિત શુદ્ધિથી થતાં વા કરતાં આધીનીયાંની બરાબર તેનાં કાષીકાર્ણની ગંજાત્રી થાય છે. કારણ કે પશુ વર્ગ વગરસમજે તેઓને કરવાનાં કામો કર્યાજ નાય છે અને તેથી 'તેઓએ આ કામ સારું કર્યું કે આ કામ નરસું કર્યું.' એવા અભિપ્રાયને તેઓ પાત્ર મંત્ર શકતાં નથી; માત્ર વિવેકમાનને ઉપયોગ કર્યો ઉપરજ તેઓને વખાણવામાં અથવા તે વખોડવામાં આવે છે. ગ્રીસ દેશના પ્રખ્યાત તત્ત્વજ્ઞાની સોક્રેટીસ કહે છે કે 'કવિઓએ બહુજ કાળજી રાખી લખેલી કવિતાઓ મેં પસંદ કરી અને તેમાંથી મને કંઈ પણ જ્ઞાન મળે એવી અભિલાષાથી તેઓનો અર્થ સમજવાને મેં તે કવિતાઓ તપાસવાનું શરૂ કર્યું. ખરેખર તેનું પરિણામ શું આવ્યું તે હું તમને અટકી શકતો નથી; તોપણ હું તમને કહીશ. હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે તે કવિઓએ જે વિચારો પોતાના કાવ્યોમાં દર્શાવ્યા છે તેના કરતાં વિશેષ સારા વિચારો અહીં બાગ્યેજ દોષ હશે કે જે બતાવી નહિ શકે. આ ઉપરથી તે કવિઓની ચકિત કેવી હતી તેના મને ખ્યાલ આવ્યો. તેઓમાં શુદ્ધિસામર્થ્ય હતું તેથી નહિ, પરન્તુ, સિદ્ધ અને જ્ઞાનીઓ કે જે અથા વખતે ધર્મજન સુંદર વચનો બોલે છે. પણ શું બોલે છે તે જોયો સમજતા નથી, તેમની પેઠે કુદરતી બક્ષીસ અને હિસાહને લીધે તેઓ આવાં કાવ્યો લખવાને સમર્થ થયા હતા. હવે જો કે સોક્રેટીસ મેહોટો વિદ્વાન હતો અને અત્યંત મને પણ તેના પાંડિત્યને માટે પૂરતું માન છે તો પણ તેના ઉપર જજીવેલા મતથી હું તદ્દન વિરક્ત મત ધરાવું છું. કવિમાં કુદરતી બક્ષીસ અને હિસાહ તો અવશ્ય જોઈએજ, પણ તેથી "તેઓ શું બોલે છે તેનો અર્થ તેઓ સમજી શકતા નથી." એ વાતનો હું સ્વીકાર કરી શકતો નથી. કારણ કે જો તેઓ પદાર્થ-ચિત્રતા પારખી શકે નહિ તો ઉપમાઓ અને ઉદાહરણોનો તેઓ ઉપયોગ કરી શકે નહિ, અને હૃદય ઉપયોગ કરે પણ યોગ્ય રથે ન કરે તો કાવ્યનો આત્મા જે રસ-સૌંદર્ય તે

આથી જાણ અને આપણને આનંદ ન આપતાં ઉત્તર વાંચતાં વાંચતાં કંઠાગો ઉત્પન્ન કરે અને તેથી આપણે તેઓનાં કાવ્યોને નીરસ ગણી ફેંટા છુટાઈ. કવિ ને પોતે શું લખે છે તે સમજી ન શકતો હોય તો અમુક સ્થલે અમુક રસ અને અમુક ભાગા કેમ વાપરી શકે ? વળી કવિને પોતાના શબ્દોનું જો આત્મજ્ઞાન ન હોય તો તેના કાવ્યને માટે તેને મ્હેંચી કહેવામાં આવતા હસકા અભિપ્રાયને માટે તેને કેમ કુઝળ ઉત્પન્ન થાય ? કવિના કાવ્ય ઉપરથી કવિના નૈનિક વિચારોનું આપણને જ્ઞાન થાય છે. અને તો એમ લાગે છે કે કુદરતી બક્ષીસ અને ઉત્સાહ કવિને કવિતા કરવામાં સરસતા અને જોરગત્તી આપવાને સદાપથૂત યથા પડે છે; તેઓની હાજરીથી કાવ્ય માધુર્ય અદ્ભુત બને છે એમાં શક નહિ; પણ તેથી કવિની કવિતામાં જે અનુભવજ્ઞાનના ઉદ્ગારો જોવામાં આવે છે તેના તેઓ ઉત્પાદક હોય એમ હું માની શકતો નથી. મેં પોતે મ્હારા અગાઉના એક ભાગમાં જણાવેલું છે અને સિદ્ધ કરી આપેલું છે કે 'રસજ્ઞાન' ની પ્રાપ્તિ કરવામાં "નિર્જીવસકિન" ની ખાસ જરૂર છે; પછી રસજ્ઞાન ગમે તે પ્રકારનું હોય. શૌર્યદીપ્ત કહે છે કે તેઓના જેવા વિચારો તો બધા સદાજ જનારી શકે; પણ તેનો ઉત્તર આપતાં મ્હારે જણાવતું જોઈએ કે તેઓની સકિનના પ્રમાણમાં તેઓ પોતાના સાસઝાર વિચાર દર્શાવી શકે છે; જેનામાં વિવેકશુદ્ધિ ઓછી, જેનું અનુભવજ્ઞાન ઓછું, તેની કવિતામાં તેટલું અજ્ઞાન અને તેટલું હીજગમલું. એટલું ખરું કે તેઓની વિવેક શુદ્ધિ દેશ કાલની અમરોને લીધે પૂર્ણ પ્રકુલિત થયેલી ન હોય પણ તેથી તેઓને આત્મજ્ઞાન ન થતું હોય તેનું અનુમાન કરી શકાતું નથી. જો તેઓને આત્મપ્રયોગ ન થતો હોય તો વિગત-વિગતી વચ્ચેના જે જોડ તે તેઓ કેમ જાણી શકે ? અંદરને વિશીષ્ટી તેઓ શામાટે આનંદિત થાય અને વિગત જોવાનિના ચમકાર થતાં તેઓ શામાટે ભયભીત થાય ? આ સમજા ઉપરથી હું તો એમ માનું છું કે આપણમાં મનુષ્યત્વ રહેલું છે તેથી પાશવશક્તિ દર્શતા કંઈક વિશેષ આપણમાં હોતું જોઈએ કે જેથી આપણે તેઓના દર્શતા એક ગણાઈએ છીએ. અને તે 'કંઈક વિશેષ, ને હું વિવેકશક્તિનું' નામ આપું છું. વિરમય પામવાથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયે અને વિશેષ જ્ઞાન લાભાર્થે તેને પુનઃ વિરમય પામવાની જરૂર પડે અને તેમ નહિ કરે તો તેના જ્ઞાનનો અન્ત વહેંચો આવી જશે. વિરમયભાવનો ઉપયોગ કર્યોથી કવિ જ્ઞાના થાય છે અને તે વસ્તુના ઉત્પાદક પ્રત્યે તે રોદાદરભાવની જેવા લાગે છે. તેથી જ્યાં વિરમય ભાવનો અન્ત ત્યાંથી રોદાદરભાવનો પ્રારંભ થાય છે. રોદાદરભાવ એટલે ચાલના પ્રતીતિ જે મુર છે તે આનંદજનક છે અને જે આનંદજનક છે તે વારં વાર અનુભવવાને જાત વહાં મૂકતું છે. આ પ્રેરણાને સરવેશ્વરવર્ધી કૃતિમાં વધુ જ્ઞાન તે મનોમોહક વસ્તુની જ તરફ નહિ પણ તેના સંદર્ભ-સત્ત્વ-અર્થાત્ તેના અન્તરજાત પ્રત્યે આપણા ચિત્તમાં ખાસ રોદાદરભાવ ઉત્પન્ન કરે છે અને તે રોદાદરભાવના પરિણામમાં આદરભાવનો જન્મ થાય છે. રોદાદરભાવ જડ વસ્તુને ચેતનપુષ્પ જુએ છે. આપણને તે જડ પદાર્થને માટે તે ભાવ થતો નથી પરંતુ તેમાં રહેલી અન્તઃસકિતને માટે આપણે રોદાદરભાવના ઉદ્ગારો કહાડીએ છીએ. તે વસ્તુનું આત્મ-સંદર્ભ આપણા હૃદયનું આકર્ષણ કરે છે અને આપણને તેમાં તદ્દત જ જનારી મૂકે છે. કવિમાં આ યુગ્મનો અભાવ હોય તો તે કવિ વિષ્ણુનાં અદ્ભુત કૃતિને જરાજર સમાજી શકતો નથી. કવિમાં જ્યારે આ ભાવ ઉજળી રહેશે ત્યારે તે આ સર્વ પદાર્થોનું રહસ્ય મોડું પાડું જાણા દાસએ અખિલ વિશ્વને સમજાવી શકશે.

તેનાં કાળોમાં આ ભાવનું સર્વોપરિ પ્રાપ્ત્ય નહિ હોય તો તેની કવિતા નીરસ અને અનિર્મલ ગણાશે અને પવિત્ર મનુષ્યોનાં અન્તઃકરણોને છતી લેવાને તે શક્તિમાન થશે નહિ. કવિ પ્રત્યેક ક્ષણમાં બાલક, યુવક અને વૃદ્ધ છે; કારણ કે તે બાલકની પેટું ત્રિમય પામશે, યુવકની પેટું આવેશથી ભરાશે અને વૃદ્ધની પેટું રહસ્યને સમજશે. કવિ વયમાં બાલક છતાં વૃદ્ધ છે અને વૃદ્ધ છતાં બાલક છે. તેના છત્રની કક્ષા એકજ છે; તેનો નેહ ઉડી છે; તેની શક્તિ અસાધક છે. કવિ સહચી હોઈ, જે જે ઠેકણે અને જે વસ્તુઓમાં સહકૃપતાનો ગુણ રહેલો છે, તે તે કામનાં અને તે તે વસ્તુઓનાં અભેદ સૂત્રો ઉઠાવવાને તેને રમ્મ મળેલી છે. લાખો ગાઉને છોટું રહેલા ઝગમગતા તારણિયામાં પણ તેનો આત્મા ભળી શકે છે; સૃષ્ટિઅનન્તતાનું ગીર્ણ ગીર્ણ મીઠું મીઠું અરપૂટ ગાન તેના કર્ણ પડતા ઉપર અધ્યાપ્ય છે. પૃથ્વીના પડમાં રહેલી ગ્રામ મીઠોને બહાર પ્રકાશમાં તે લાવી શકે છે; જેનો અર્થ ન થઈ શકતો હોય તેનો તે અર્થ કરી શકે છે. સહકૃપતાથી તારનાં દોરણો સમાગમ કવિના અન્તઃકરણમાં ધઈ રહ્યો હોય છે તે વડે તે અદ્વય રીતે ગમે ત્યાં સદેશો મોકલી શકે છે અને ગમે ત્યાંથી ઉત્તર મેળવી શકે છે. કવિના મનમાં ધધરી લીકાનો અત્યંત અનુસંગ હોય છે અને તે સાધનવડે તે પોતાના આત્માને સધળા પદાર્થોની સાથે સંયોજી શકે છે.

કવિનું મન એક આરસીના જેવું છે; તે વિષે અખિલ બાજુ સૃષ્ટિનું ચિત્ર પડી રહેલું હોય છે; તે પોતાના સમકક્ષીન લેણાના આચાર વિચાર દર્શાવનાર પત્ર છે. તે સુદ્ધિ-બળની પરમપીઠિકા ઉપર ઉભી, સમસ્ત પ્રગ્નને પોતાના ધર્મોનું ભાન કરાવનાર નરવર છે; સાધારણ જનસમાજની ચિત્તરતિને ઉચ્ચતર અને વધારે પવિત્ર બનાવવામાં કુશલતા ધરાવે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે સાંસારિક, નૈતિક, શાસ્ત્રીય વગેરે સર્વ વિષયો ઉપર જૂઠાજૂઠા સમયમાં જૂઠા જૂઠા કવિઓએ વાણીવિશાસ કર્યો છે અને હજી પણ કરતા જાય છે. તેઓનાં વચનો નિશાળ અનુભવજન્ય હોઈ, ધણી સૂક્ષ્મ, મેદધુકર ગૂઢ અને ઝટ ન સમજાય તેવાં હોય છે. કવિનું ઉચ્ચ પદ આકર્ષક છે તેવું કારણ એ કે તેઓની મદ્ય શક્તિ વધારે સતેજ હોઈને, તેઓને બાહ્ય વસ્તુઓનો થોડી મુશીબતે અનુભવ મળે છે અને તેઓ આપણી પ્રકૃતિના પ્રકાશક હોઈને, ધણી સરલ અને રસપ્રમદ ભાષામાં નિઃશંકપણે પોતાનું અનુભવગાન ઉડી મેલે છે. કવિ વખતે વખતે તો એવું બોલે છે કે તે વર્તમાન કાળમાં સિદ્ધ થઈ શકતું નથી પણ ભવિષ્યમાં તેવું સાચ જણાઈ આવે છે; આથી કવિઓને દૈનિક આશ ભવિષ્યવેત્તાઓ કહેવામાં આવ્યા છે. એકાગ્રતા એ તે ઉત્તમ છત્રોનું લક્ષણ છે. ભવિષ્યવેત્તા યોગ્યયોગ્ય વસ્તુઓના તથા આપણા કર્તવ્યકર્મનો વિચાર કરે છે; કવિ સૌંદર્ય વગેરે ગુણોનું વર્ણન કરે છે. ભવિષ્યવેત્તા આપણો ધર્મોપદેશક અને કવિ આપણો પ્રેમોપદેશક કહી શકાય. પણ એવો નહીં કે જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં જ ધર્મ છે અને જ્યાં ધર્મ છે ત્યાં પ્રેમ છે જ; કાર્ષ્ક કાષ્ઠી અગમ્ય ઉભી શકતું નથી પણ ગમે તો પ્રેમ ભાવ કરે કે ગમે તો ધર્મભાવ કરે; તે તો માત્ર એકજ ગુણનો જૂઠાં જૂઠાં નામ આપવાં તેથી કંઈ પણ વિશેષ નથી. કવિઓ અમેદમાર્ગપ્રવર્તી હોઈ “ગ્રામ પ્રકાર ને જાણનારાઓ છે. ધનિદાસકારો બધા કાળમાં સરખા થયા જ નથી પણ કવિઓ તો સર્વકાળમાં અને સર્વ સ્થળમાં ધઈ ગયા છે. તેઓએ પોતાની કવિતાઓમાં તે વખતનાં સંસારચિત્રો આલેખ્યાં છે તેથી તેઓએ આ જગત ઉપર મદાન ઉપકાર કર્યો છે એમ આપણે બેધકક કહી શકીશું. કવિઓ દેશાદય કરનારા છે. કારણ કે કવિતાબાજ વધારે અસરકારક હોઈને તેઓએ દેશની પ્રગતિ તથા દૈનિક વખતે દેશના નૃપતિઓનું સ્વદેશાભિમાન સતેજ કરેલું છે અને તેથી દેશની સમૃદ્ધિ સચવાઈ રહેલી આપણા જાણવામાં આવી છે. કવિઓએ પોતાનાં કાર્તિગાન થશે એવી આશાથી નહિ પણ પરમાર્થ કરવો એ તેવું

પરમપુરુષાર્થ હવું અને તેથી જ તેઓએ કોઈના પૂજા ગાળ્યા વિના આપણુ મરણથી સુદર અને દિતાત્મક વિચારો દર્શાવ્યા છે.”

હવે કવિતા વિશે જરા યોગી આપણે આપણે નિર્મમ સમાપ્ત કરીશું. ખરેખરી રીતે કહેતાં કવિતા તો ગદ્ય તથા પદ્ય બન્નેમાં રહેલી છે. જે રસિક અને સરસ ભાષામાં ગદ્ય લખાયતું હોય તો તેમાં કવિતાનો આત્મા ‘ રસ, હોષને તેને આપણે કવિતા કહી શકીએ ખરા પણ આધુનિક સાંકેતિક ‘ કવિતા, નો અર્થ એ છે કે પદ્યના આકારમાં ગાયું. અને તેથી કવિતાને આપણે તેના હાલના અર્થમાં સમજીશું. કવિતા સંગીતત્મક, વર્ણનાત્મક, યોગિક, વીરરસાત્મક વગેરે ગતની હોય છે. સંગીતત્મક કવિતાઓ વીણાગાદિ વાદ્યની સાથે ગવાય છે. અને વર્ણનાત્મક કવિતામાં વન, ઉપવન આકાશમાં રહેલી અદ્ભુત આકૃતિઓ, વગેરે વસ્તુઓનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. યોગિક કવિતામાં નીતિ, ભક્તિ વગેરે વિષયો લખાતાં આવે છે કે જેથી વાંચનાંની વાર જ વાંચનારના હૃદયમાં અદ્ભુતતાઓ ઉત્પન્ન થાય અને મનુષ્યસ્વભાવ ધડાય અને તેથી પરમશાન્તિને પ્રાપ્ત કરી શકાય. વીર-રસાત્મક કાવ્યો જેવાં કે મહાભારત અને રામાયણ તેઓનું અધ્યયન કરવાથી આપણામાં યુગ્મતન, સ્વદેશાભિમાન ઇત્યાદિ યુગ્મનું પુનર્જન થાય છે; મ્હોટાં મ્હોટાં પરાક્રમો, સત્યનું પાલન, પ્રમાણિકતા વગેરે સદ્ગુણોની ઉપર તે પ્રકાશ ફેંકે છે. આ પ્રમાણે કવિતાના બીજા અનેક વિભાગો યદ્ય રોકે પણ તેના પેટા ભાગો બનાવવાનું આપણું અહીં પ્રયોગન નથી, તેથી તે વાત આપણે અહીંથીજ અંધ રાખીએ છીએ. આ સિવાય કવિતામાં ઉપમાઓ, અલંકારો, ઝડ ઝમક વગેરે આશ્ચર્યો જોઈએ છીએ પણ તે સમગ્ર અલંકાર શાસ્ત્રનું કામ છે. આપણું કર્તવ્ય ‘ કવિ, એટલે શું’ અને તેઓની શક્તિ દેટી, કવિતા એટલે શું’ અને તેની ખુશીઓ શી શી, એ બનાવવાનું જ હવું તે ઘોરે ધગે અંશે બનાવી દીધું છે. ડુંકમાં હે કવિ ! તું ભાષાદેવીનો પરમ ભક્ત છે, તારો આત્મા, અંતરબલ તથા અવનિતલની સર્વ વસ્તુઓનું રહસ્ય પામીને સમર્થ છે. શૌંદર્યમય છે, ચેતન છે, દિવ્યાંશી છે એમ કહી “જ્યાં ન પહોંચે રવિ ત્યાં પહોંચે છે કવિ,” એવું તારાં સામર્થ્ય ગણી તારી સ્તુતિ કરતાં હું સૃષ્ટિસત્યમાં શમી જઈશું.

વિરહાલાપ.

અંદુલાલ-મુંબઇ.

(હું ભાગ્ય કરીશ દરિયું સહ સુખે—એ લખ.)

શું ! આમ સતાવો કાનકુવર ! વિરહે,

પ્રાણ પાથરૂં પ્રિતમ પ્યારા,

આવી મળો અલગેલા છેલા—આમ.

નહિં આપણો જે કુર ઘડી,—કરવા કસોટી આ સમે,

સમન્તલું સમજે વાલગા, નહિં કાવચો દિનને દમે;

તાણે અતિ તૂટી જશે, સુજ પ્રાણ દોરી પ્રેમની,

આદ્ધાદ થાશે પ્રગટતાં, જ્યોતિ છવનરૂપ હેમની,—શું !

કાઝા કોલસા યા શુદ્ધિનું સાધન.

(લે. કુન્દ. સુદત્સંસદ)

૧.

—“મક્ષિકા એક ક્ષુદ્ર વસ્તુમાંથી સાર શોધતી”—

આધુનિક સમયમાં કેળવણી પાઠ્યાનું અભિમાન ધરાવતા ધણી સગળનો, કુપ અથવા કુવચક ઇત્યાદિ પ્રવાહી પદાર્થોમાં કેટલાક નિયંત્રણીય મનુષ્યોનું કોલસાના ટુકડા નાંખવાનું કાર્ય વહેમનુંજ પરિણામ (વહેમ જનિત) માને છે, પરંતુ વસ્તુતઃ એમ માનવામાં કારણ કોલસા નાંખવાના પ્રયોજન સંબંધી અત્યંત એ છે.

ઉપરની ઉદ્ધિનના સમર્થને માટે એક પાશ્વત્ય વિદ્વાનના લેખમાંથી થોડું અનુવર્તણ આપીયું.

“Putrid water is immediately deprived of its bad smell by charcoal. When milk and such like fluids from intense heat or long keeping are likely to pass into a state of corruption, a simple and pure method of keeping them sound and healthful is by putting a few pieces of charcoal each about the size of a small lemon, into the pot wherein the fluid is to be boiled.”

અર્થ—અવડ પાણીમાં (અસ્વચ્છ જગમાં) કોલસાના ટુકડા નાંખવાથી તેમાં રહેલી દુર્ગંધ કાણુવારમાં દુર થાય છે. ત્યારે કુપ અથવા એવાંજ પ્રવાહી દ્રવ્યો અતિઘણ તાપથી અથવા વધુ વખત રહેવાથી બગડી જવાની અણીપર હોય ત્યારે તેમને સ્વચ્છ અને પથ્ય રાખવાને માટે (બનાવવા માટે) સહેલી અને સુનંદી રીત એવી છે કે સાધારણ લીંછુના પરિમાણના કોલસાના ટુકડા, તે પદાર્થવાળા વાસણમાં, તે પ્રવાહી પદાર્થ ઉકાળતી વેળાએ નાંખવા.

અને આપણે જાણવાની જરૂર છે કે આપણા વૃદ્ધોના સમયથી “નગર ન લાગે” એવા મીઠાઈ ધણુખરા પ્રવાહી પદાર્થોમાં લસાના ટુકડા નાંખવામાં આવે છે, તેમાં શાસ્ત્રીય (Scientific) નિયમો સંબંધી આપણા વૃદ્ધોનું જ્ઞાનજ કારણભૂતજ છે. સાધારણ રીતે આપણા વૃદ્ધો આ શાસ્ત્રીય કારણના જ્ઞાનને લોધીજ એવી રીતે વર્તતા હતા અને આ સંપ્રદાય (Doctrine) પણ બીજા જગા સંપ્રદાયોની સાથે તેમના વખતથી અધૂરા ઉતરી આવેલા છે. આપણા વૃદ્ધોનાં કેટલાંક કાર્યોનાં કારણો આપણે જાણવાને ઇચ્છા અથવા છતાંસા ન રાખવાથી, એ કારણો સંબંધી આપણું અજ્ઞાન વધતું ગયું અને વખતના વહેવાની સાથે આપણે તેમના કેટલાંક સત્ય સંપ્રદાયોની પણ સામે વાંધા ઉઠાવતા મંડ્યા. તદ્વત આ કોલસાના નિયમે પણ ખરાં શાસ્ત્રીય કારણને આપણે “વહેમ” (Superstition) નું પદ અર્પેલા લાગ્યાછીએ.

કોલસાથી પ્રવાહી દ્રવ્ય સ્વચ્છ તથા પથ્ય થાય છે, તેના અનુભવમાં હાલની જગાળણી (Filtorીયટર) નો પ્રયત્ન સુધરેલો લાખતો છે. જેમાં પાણી કોલસા ભરેલા વાસણમાંથી પણ પસાર કરવામાં આવે છે; અને તેમ કરવાથી કોલસા પાણીની અંદરનું અપથ્ય તથા દુર્ગંધ મટણું કરી લે છે અને જગા સ્વચ્છ તથા શુદ્ધ અને છે.

(અપૂર્ણ.)

પૈસા અને પ્રેમ.

(શ્રીયુત ગાવર્ધન-મુખ્ય.)

“ જોતાં મુશ્કેલી રહેતાં, જુરસ્તો પેદા થાય;
રહેડે રહી સુખ પામવે, પ્રેમ નામ દહેવાય. ”
(કવિ નર્મદાચંદર). -

૨

પૈસાની પાયમાલી અને પ્રેમનો પ્રતાપ.

ખરખર ખરખર અવાજ કરતી મોટાર બંગલાના પોર્ટામાં આવી પહોંચી. હા-યમાં શાકડી હલાવતા અને મોદામાંનું પાન ધુંકતા રામદાસ બંગલાની પાપરી ઉપર જુદા ખખડાવતા ચઢવા લાગ્યા. ભંપાને ચઢા તૈયાર કરવાની વરદી આપી શકે ઉપર ચાલ્યા ગયા. અગાસીમાં આવી જુએ છે તો સોફા ઉપર શાન્તા બેઠાસ હાથમાં પડેલી હતી. નોકરે આજેની ચઢાને પાસે પીવા મહિવાની તૈયારી કરતામાં પાસેના ટેબલપરના ટેલીફોનની ધરર ધંટડી વાગી. પાસે હાથમાંથી નીચે મૂકી દઈ રામદાસે ટેલીફોનમાં વાત કરવા માંડી.

ટેલીફોનના અવાજથી જાગી ગયેલી શાન્તા નીચે પ્રમાણે વાત સાંભળતી હતી.

“ એલાઉ ! એલાઉ ! ”

“ શામલ ! હા હા ! નાટકમાં વાત થયા પ્રમાણે ! એમાં ફરી શું ધુએ છે ! ”

“ એલાઉ ! x x x એલાઉ ”.

“ હા ! તારી મરજી પ્રમાણે તારમાં વધારે સખ ! ખસેં ગાસડી વધુ-હં-થવા દે ! ”

“ એલાઉ. ”

“ જા જા ગાંડા ! એમાં ચોળાચોળ શી કરે છે ! છોટ જશે તો મારે માથે-નોડે આવે તો તું લેજે !-ખસ ! હવે હું સુઈ જઈ છું. ”

રામદાસની પાસે આવીને શાન્તા બોલી “ શેની છોટ ! શેનો નહે ! નાટકમાં શું વાત થઈ ! ”

“ અરે ! તું જાણે છે કે ! એતો અમારી વેપારીઓની વાતો ! છોટ પણ જાણ અને નહે પણ થાય ! એમાં તમારું બેરા સોફાની હીમત ન પડેલો ! એતો કંઈયે દાળખાંતું દામ ! ”

શાન્તાના મનમાં કેલેન્ડર આવેશ ચઢી આવ્યો. પણ તેને દુઆવીને તે નમ્રતાથી બોલી “ પ્રાણપતિ ! તમે થોડા દિવસથી એકલપેટાં શા દારજીથી થઈ ગયા છો ! મારો શો એવો ગ્રંથો થયો છે કે જેથી તમે મને હમણાં આવા વિશ્વક્ષુ જવાગ આપો છો અને દુઃખમાં નાખો છો ! પ્રાણુધાર ! તમારી આ દીન દાસીને કહેશો કે હમણાં તમે એવા શા વિચારમાં ગ્રંથાયા છો કે જેથી તમારી જમવાની રૂમી, વાતચિતનો આનંદ અને શાંત ઉંઘ જતાં રહ્યા છે ! તમે એકલા વિચારમાં બેસો છો ત્યારે જમીન ઉપર તમારી જવા ચઢેલી આંખો સાથી એક નજરે ચોટી રહે છે અને થોડી થોડીવારે અમક્તા હો તેમ એકાએક જુરસામાં

આવી તમે ઉંડા દમ દેમ ખેંચો છો ? તમારા મોઢા ઉપરની રતાશ, આખતું તેજ અને મધુર મધુર હસવું કયા કારણથી અદશ થયું છે અને ગંભીર દિલ્લિરી ભરેલા ઉંડા વિચારમાં તમારા કપાળ ઉપર થોડી થોડીવારે કરચલીઓ કેમ પડી જાય છે ? તમારી અડધી ઉંઘમાં મેં તમને ખેંચેલીથી બોલી ઉઠતા સંભળ્યા છે અને પા અડધા કલાક સુધી પરમેશ્વરનું નામ ઘડીને તમારા કપાળ ઉપર મારા હાથ ફેરવ્યા ક્યો છે. “સો ખાડી, પંદર પાટ, ચારસો ગાંસડી, કાંઈ નહિ એવો ઝોકાવ ! પડે ફોટો છે આગે ! નવી ગિલ્લી નવો દાવ ! પડશે તેવા દેવાશે ! યાવા દે થાવા દે ! હું-હું-પાંદડાને આડે નસીબ છે ! નાન્સેન્સ ફિકર મત કર ! જોઈ ઉપર લગાવ-ખેંટાનું નસીબ ખેંટું અને દોડતાનું દોડનું ! ફિર કહેજો ! ” વગેરે જાતના શબ્દો તમે ધણીવાર ઉંઘમાં બોલો છો અને પછી થોડીવારમાંજ જેમ વાદળાં ચડી આવીને વરસાદ પડે છે તેમ તમારા મનનાં આ વાદળાંમાંથી વરસાદનાં ટીપાંની પેઠે પરસેવાનાં ટીપાં તમારા કપાળ ઉપર ખંધાઈ જાય છે. આ સઘળું તમારા મનમાં ચાલતા ગોઠાળાનુંજ પરિણામ છે અને તેથી હું વિનંતી કરું છું કે દયા કરીને મને તમારી ચિંતામાં ભાગીદાર કરી તમારું મન શાંત કરવાની તક આપો-તમારા સુખમાં જેમ હું ભાગ લઉં છું, તમારા પૈસાથી જેમ હું ગાડી, ઘોડા, ઘરેણું, કપડાં વગેરેનાં સુખ ભોગવું છું, તેમ તમારા દુઃખમાં પણ ભાગીદાર થવું એ મારો ધર્મજ છે ! તમારા સુખમાં તમારી પાસે રહી વાતચિત તથા હરવા ફરવાનો આનંદ લેવો અને દુઃખમાં તમને શ્રેયસ્કાનેજ બધા જાતે આપ આડા કાન કરીને વિપાકવા દેવો એ શ્રેયસ્ક એના હોમને હાજર છે નહિ-નહિ ! આજે તો ગમે તેમ થાય પણ તમારે મને બધા ખુલાસો કરવોજ પડશે; હવે તો હવે આવી રહી છે; મારી ધીરજ હવે ટકી શકે એમ લાગતું નથી. જુઓ ! આપણે થોડાક માસ ઉપર કેવી છુટથી વાત કરતાં હતાં ! તમે મને સંસ્કૃત શ્લોકોની ગુજરાતીમાં કેવી રસિક રીતે સમજાવતી આવતા હતા ! શોકસ્પીધરનું ‘મેઘજય’ અને ‘હેમ્વેટ’ નું નાટક મને કેવી ખુબીથી તમે કહી બતાવ્યું હતું ! વળી શિવાજી, નેપોલીયન, નેક્સન અને પ્રતાપરાયણનાં પરાક્રમ તમે કેવી રીતે વર્ણવી બતાવ્યાં હતાં ! અને પેલી ‘પારકે પૈસે પરમાનંદની’ ચોપડીમાં આવતા ઘેરીગટન ઉપર તથા ‘નીઝમ અને માણેક’ ઉપર આપણે તે દિવસે શ્રેયસ્ક કલાક સુધી કેવી ચર્ચા ચલાવી હતી !-આ ચિંતાઓની કાળી રાતને અંત આવીને હવે શું પહેલાંના જેવા આનંદનો ચૂરજ નહિ ઉગે ? તમને વધારે હું શું જણાવું. મારા મનના દરિયાનું તોફાન કેવા શબ્દોમાં કહી બતાવું ! ”

રામદાસના ખસા ઉપર પોતાનો ચંદનાં ફિરજમાં લેલી શોષાચાથી ફિક્કા પડી ગયો હોય તેવા હાથ મુકીને શાન્તાએ આગળ કહેવા માંડ્યું “વહાલા નાથ ! તમને જે ચિંતા હોય તે ખુલા હૃદયથી મને કહેવામાં જરા પણ આંચકા રાખશો નહિ. હું ગમે તેવી બાબત હશે તેને માટે જરા પણ કંપકો આપવાનું કે શુસ્સો કરી કડવાં વેણુ કહેવાનું સાહસ સ્ત્રી સ્વભાવને વશ થઈને નહિ કરું ! મારા હૃદયમાં જો શ્રેયસ્ક સ્ત્રીનો સાચો પ્રેમ સમાયતો હશે તો તે કદી પણ બળતામાં વી હોમવા જેવું-દાઝવા ઉપર ડામ દેવા જેવું, કે પડ્યા ઉપર પાડુ મારવા જેવું સાહસ નહિજ કરે !-દુઃખ રેડવું એ પ્રેમનો ધર્મ નથી. પ્રેમનો ધર્મતો દુઃખના દાવાનસને મીઠાં વચનથી શાંત કરવામાં-દુઃખના કુગારને પ્રાર્થનાના દારૂથી ફેડી પ્રિયતમનો માર્ગ સરળ કરવામાં અને પ્રબલ કરવા ખર્ચા

પણ પ્રાપ્ત થયેલા પ્રસંગને સતોપથી સહન કરવામાં રહેલા છે.—”

રામદાસનું શરીર સ્તબ્ધ થઇ ગયું હતું—તે જ્યવત્ જની ગયો હતો—શાન્તાના એક પછી એક બોલતા અક્ષરે અક્ષર તેના હૃદયમાં વેગથી દબાતા જતા—સામટા દબાજીથી જલ્દી છેક દબાઇ જઇને તેમાં રહેલું દુઃખ બહાર વહી જતું હોય એવો એને અનુભવ થતો હતો.

“દયાની દેવી—સુખની ભાગીયણ !—ખરેખર હું અભાગી છું. નિર્ભાગી છું. દૂર છું. તારામાં આવું બળ રહ્યું હશે—તારામાં આવેા ઉડેા પ્રેમ વસી રહ્યો હશે—તારા મનમાં આવું જ્ઞાન પ્રકાશનું હશે એનો મને કદી પણ ખ્યાલજ ન આવ્યો. હા ! મારી નજર ઉઘડે છે—મને મારો રસ્તો દેખાય છે. મારા પેસાની તુષ્ણતામાં હું કેમ તણાયો તે સમજાય છે—મારો પહેલાનો પ્રેમ કેવી રીતે નાશુદ્ધ થઇ ગયો તે મને જણાય છે.” નિઃશ્વાસ નાખતા રામદાસે છુટા છુટા વચનોમાં જવાબ આપ્યો.

“મારું ઉંચું જ્ઞાન, મારો ધર્મનાં પુસ્તકોનો બોધ, મારું વિદ્યાભ્યાસના નિશ્ચયોનું બળ, થોડાક માસમાં કેવે આડે રસ્તે દોરવાઇ ગયું—હું કેવો અધિજો બની ગયો. પ્રિયા ! પ્રિયા ! હું વેપારમાં વધીને સદા અને સરતમાં નસીય અજમાવવામાં પડ્યો છું ! અરે ! મેં પાતે તેમાં પેસા ગ્રમાવ્યા છે એટલુંજ નહિ પણ બીજા રનેડીએને માટે શરમથી દબાવેા રૂપિયા ખુવારે કપા છે. મારા ધરમાં—મારા કુટુંબમાં—મારા કાળા અંગમાં—મારી સદ્ધર્મચારિણીમાં—મારી અર્ધા-ગનામાં પ્રેમનાં આર્વા અમુદય રત્નોડે ગુપ્ત રહ્યાં હશે એવું મને બાનજ ન થયું—મારી જીંદગી બ્યર્થ છે, મારો મદા કવિએનાં કાવ્યોનો અભ્યાસ નિષ્ફળ છે. પેસા—પેસા તુંજ, પાપમાદીનું કારણ છે; પ્રેમ—શુદ્ધ પ્રેમજ, દેવી પ્રેમ તારો મતાપજ સુખના દિવસોનો સુખ છે.”

આમ બોલતા રામદાસ શેઠ બેભાન સ્થિતિમાં સોડા પાસે જઇ બની પડ્યા.

દયાની સીસીમાંથી ડોઝ માપીને ડાક્ટર એક ખાલીમાં કાઢે છે; શાંત ચહેરે શાન્તા પીંછાના પંખાથી પવન નાખે છે; પાસેના ધડીઆળમાં બપોરના બારના ટકોરા થાય છે અને સામેના દરવાજામાંથી રટ્ટરટડું છુકપોરટ લઇને કાંઇ દાખલ થાય છે.

ડાક્ટરે હમ્મ “બહેન, સંભાળથી અને શાંતિથી એમને ઉંઘ લેવા દેજો; એમનું મગજ થયુંજ અવ્યવસ્થ થયું છે, અને આવેશમાં સોડી ચડી આવકાથી તેઓ થોડી થોડી વારે બેભાન થાય છે, તેથી એમને આ સીસી સુધાડ્યા કરજો અને માથા ઉપર આક્રસ ધર્યા કરજો. એમની સાથે કોઇને વાતચિતમાં જોડાવા ન દેશો; જ્યારે જ્યારે જાગીને તેઓ વાતના કોઇ વિષયમાં જોડાય ત્યારે તેમને આનંદના અને સુખના બનાવોની યાદ આપીને પ્રસન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરજો. મારે દાઇમ યાદ રહેા છે તેથી જતું પડે છે; હું સાંજના દરીયા આવીશ; એમને પરમ દિવસે તદ્દન આરામ થઇ જશે.”

બિચારી શાન્તા નીચુ મોઢું રાખી ડાક્ટરના ગયા પછી પેહું છુકપોરટ ઉઘાડતી હતી. અંદર જુએ છે તો પોતાની બહેન તરફથી બેટ મોઢસાથનું ‘શ્રી ત્રિલુવનવિજયી અર્જુ’ એ નામનું વાતાવું પુસ્તક નજરે પડ્યું ! સાથે આવેલા ટપાલના કાગળમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું.

“ બહેન શાંતાગૌરી:

મારા વચિવામાં હાલ એક રસિક વાતની ચોષી આવવાથી તમારા તરફ મોકલી આપી છે તે સ્વિકારીને આભારી કરશે. રામદાસ શેઠની તખીયત હવે તદ્દન સુધરી ગઈ હશેજ. તેમને પંદર લાખની ખોટ આવી છે એ સાંભળી સહિ બહુજ દિલગીર થયાં છે. ચોકસ પરિણામ શું બહાર આવ્યું છે તે જણાવવા તરફી દેશે. ને કાંઈ જાતની ચિંતા કરશે નહિ. હું બે ત્રણ દિવસમાં આવી જઈશ. આ સાથે હજાર રૂપિયાનો ચેક બીડ્યો છે તે જરૂર પડ્યે ઉપયોગમાં લેશે.

સિંઠ તમારી

સદાની રેનેડી બહેન

લીલાવતી. ”

કાગળ હાથમાં રાખી શાન્તા વિચાર કરવા લાગી “ અહો ! અંતરના રેનેડીઓ સમયે કેવી મદદ કરે છે ! બહેન ! વહાલી બહેન ! તને ધન્ય છે ! પણ મારે તારો એક શા ઉપયોગનો છે ? જ્યાં સુધી મારી પાસે પચીસ હજારનાં ધરેણાં અને સાત હજારનાં કપડાં છે, ત્યાંસુધી તારા એકનો ઉપયોગ કરવાનો મને શો દર છે ? અરે, તે પછી પણ શા હુકમી હું તે પૈસા સ્વિકારી શકું ?

જે મારો પ્રેમ નિર્મળ અને નિસ્વાર્થ છે તો પરમાત્મા શા માટે અમારું રક્ષણ નહિ કરે ! મારા પતિએ કાંઈનું સ્વાર્થ માટે ખોટું ક્યું નથી અને મેં ઇશ્વરનો કોપ થાય એવું કાંઈ આચર્યું ક્યું નથી તો પછી મારે શા સાર બધા રાખવાનું સાદસ કરવું પડે ! નહિ, નહિ, વહાલી બહેન તારા રેનેડ માટે હું તને પરમાત્મા હજાર ગણું સુખ આપે એવું કહ્યું છું, પણ તારા પૈસાનો ઉપયોગ કરતાં મારું મન ખટકે છે. આ એક તું અહીં આવશે ત્યારેજ મુક્તિ અને આમદથી તને સતોષ આપીને હું પાછો આપીશ. ”

આ પ્રમાણે વિચાર કરતી હતી એટલામાં રામદાસ શેઠ આખો ઉધારી ‘પાણી-પાણી લાવ’ એવો ઉચ્ચાર કર્યો. એકદમ ઉઠીને શાન્તાએ શેઠને પાણી આપ્યું. પાણી પી સ્વસ્થ થઈ શેઠ જરા બેઠા થયા અને બોલ્યા “ કેમ ! મજબુદાર સોલીસીટર તરફથી કાંઈ ખબર આવ્યા છે ? ”

શાંતા બોલી “ મેં મારા બહેનીના સોલીસીટર કિશોરદાસને બોલાવવા માજીસ મોકલ્યું છે તે હવે આવવાની તૈયારીમાંજ છે. તમે જરા આદરિવાળું કંઠું પાણી પીશો ? તમને ગરમી વધારે લાગતી હોય તો હું જરા પવન નાખું ! જે તમારાથી બેસી રાકાય એમ હોય તો આપણે દીવાનખાનામાં આરામ ખુરશી ઉપર બેસીએ અને વાતચિત કરીએ. ”

રામદાસે હા કહેવાથી બંને પતિપત્ની દિવાનખાનામાં આવી ખુરશીયો ઉપર બેઠાં. થોડી વાતચિત ચાલી નહિ હોય એટલામાં કિશોરદાસને લાઇને બેંચો ઉપર આવ્યો. કિશોરદાસ ઉપર પુરો વિશ્વાસ મુકીને રામદાસે બંધી હકીકત તેમને કહી સંભળાવી. પોતે બે દિવસથી કેવી પાપમાલ હાલતમાં આવી પડેલો છે, તેનું વર્ણન પણ તેની પાસે કરી બતાવ્યું. વાત ચાલતી હતી એટલામાં શાંતા ઉઠીને પોતાના આરગમાંથી પોતાનાં ધરેણાંની પેટી લઈ આવી અને તેની યાદી કરીને સઘળું કિશોરદાસને આપ્યું. કિશોરદાસે તે યાદીની નકલ કરી તેમાં લખ્યા પ્રમાણે ધરેણાં પોતાના સ્વાધીનમાં આવ્યાં છે એ બાબતું લખાણ લખી

સડી કરી શાન્તાને સોંપ્યું; અને ઘોડીવાર પછી પોતાને ઘેર ગયા.

શાન્તાએ લીલાવતીના પત્ર તથા એક રામદાસને આપ્યા અને તે વાંચી રહ્યા પછી પેટું પુસ્તક તેમના હાથમાં મુક્યું. પુસ્તકના આમ તેમ પાનાં ઉઘડાવી ફેટલીક લીટીઓ તેમણે છુટા છુટા પાનામાંથી વાંચી અને તેમાં વિશેષ રસ પડવા જેવું જણાવાથી તેમણે શાન્તાને તે પુસ્તક પોતાની પાસે ખેસીને વાંચવા જણાવ્યું.

શાન્તાએ તે પુસ્તક વાંચવું શરૂ કર્યું. જેમ જેમ પાનાં વંચાતાં ગયાં તેમ તેમ રામદાસના ઉદયમાં અદ્ભુત નિશ્ચય જળ જણાવા લાગ્યું. રાત સુધીમાં તે એમને ભદ્રસેનના ઉપર આવી પડેલી આફતો અને તેણે શાંત ગંભીર વિચારોથી મનને આપેલું સમાધાન ધણજ રસવાળું લાગ્યું. ધરેલો નિશ્ચય પાર પડવામાં આવેલી મુશ્કેલીઓને આ વીર નરે કૃતી શ્રદ્ધા, હીંમત, શાંતિ અને પ્રભુ આર્થનાથી પસાર કરી તથા છેવટે ઇચ્છેલી કન્યાને શોધી પોતાનો સંકલ્પ પૂર્ણ કર્યો એ વગેરે હેવાલથી અને ખાસ કરીને તેના મનમાં આલતા અદ્ભુત દદ-તાવાળા સમાધાનના વિચારોથી રામદાસમાં નવું જીવન રેખાં હોય એવો ફેરફાર થઈ ગયો.

*

*

*

*

એક દિવસ વચમાં પસાર થઈ ગયો; કિશોરદાસ કે મજમુદાર કાંઈ મળવા આવ્યા ન હતા; માત્ર મજમુદારની ચિડી વાંચતી હતી. પુરતું રામદાસના મુખ ઉપર ભય, ચિંતા કે “બધું સેટલ” કર્યું છે. તમારા રોકડા સઘળા પૈસા એટલામાં જશે અને તમારે ભવિષ્યમાં મને હથડાવર તથા શામળને પંદરદળર એટલાજ રૂપૈયા આપવાના માત્ર બાકી રહેશે જેની કાંઈ ચિંતા નથી.”

રામદાસના દાન વીરવિજયનું જ્ઞાત શાંતાના મુખથી વંચાતું સંભળતા હતા અને તેની આંખ મજમુદારની ચિડી વાંચતી હતી. પુરતું રામદાસના મુખ ઉપર ભય, ચિંતા કે શોકની છાયા સરખી પડ્યું દેખાતી ન હતી. તેણે માત્ર ભદ્રસેન તથા વીરવિજયના દુઃખના વખતમાં કરેલા ખુમારી વાળા વિચારોમાંજ મગ્ન હતો. તેમનાં ધૈર્ય પાસે તેની ધીરજ તેને નહીં અનેક મોહમાંના એક મોહ જેટલીજ લાગતી હતી. સંભળતાં સંભળતાં રાત પડવા આવી. પુસ્તક પુરું થયું. શાન્તા અને રામદાસ શ્રદ્ધા અને દૈવી શક્તિમાં વિચાર અસ્ત થઈ ગયાં હતાં. જાનેના મગજમાં ઈશ્વરના મહિમાના, દદ નિશ્ચય જળના, વિષ-ત્તિમાં ટકી રહેતી પરમાત્માની શ્રદ્ધા અને સત્યને માગે દદ નિશ્ચયથી ધ્યાસનારને વિજયજ મળે છે, એવા ખુમારીના વિચાર ચાલી રહ્યા હતા, એટલામાં કિશોરદાસ બેવા સાથે એરડામાં દાખલ થયા. ઘાળીનાની પેટી બાદી પ્રમાણે શાન્તાને સોંપી દઈને તેઓ બોલ્યા “રામદાસ રોકડા સઘળા સીધે રસ્તે પાર ઉતરી ગયું છે; આપ સાચા છો તેથી આપને પરમેશ્વરે અણીને વખતેજ સહાય કરી છે. શામળ અને બીજાઓ આપની સાથે બેઠ રહ્યાં હતા તે હાંડી તપાસ કરતાં પકડાઈ ગયાં અને તેમને બોલાવીને ‘ફાળદારી’ માટેની ધમકી આપી મેં સઘળી હકીકત તેમની પાસેથી કઢાવી છે. આપનું સઘળું ધન આપને સડી સલામત રીતે પાછું મળી જાય એવી આ યોગના આપ જરા જોઈ જાઓ.”

કિશોરદાસે આપેલો કાગળ વાંચી જઈ રામદાસે કહ્યું “ખરેખર, તમારો ધણેજ ઉપકાર માનવાનો છે, મારા સમજવામાં પહેલાં આવી ખટપટો નહિ આવેલી; હું કેવળ નિર્દોષપણે અને નિષ્ણાવસ ઉદ્દેશ્યે તેઓની સાથે જોડાયો હતો; આમાં આવી બાજુ અંદર-

ખાને વાંકી આંગળી કરીને પૈસા કઢાવવા માટે રમાતી હશે એવું સ્વપ્ને પણ મારા ખ્યાલમાં નહોતું આવ્યું. આજથી હું ૬૬ નિઃશયથી મારા સ્વતંત્ર જીવનને ગોઠવી દઈશું. મારા વાંચ-વામાં હાલ આ ચોપડી આવી છે. તેથી મને ખરા અણીના વખતમાં મોટો લાભ થયો છે.”

* * * * *

શાન્તા જે થોડા માસ થયાં શોકના રાહુથી જવાઈ ગઈ હતી તે પૂર્વ કરતાં પણ અધિક પ્રેમ પ્રકાશથી પોતાના પતિના સહવાસમાં મગ્ન થવા લાગી. રામદાસ અને શાન્તા વચ્ચે વિવિધ વિષયો ઉપર ચર્ચા ચાલતી હતી, અને જાને પતિપતિ અપૂર્વ આનંદથી વ્યવહારનાં તથા પરમાર્થનાં સુખનો આનંદ લેતાં હતાં. એક દિવસે રામદાસે શાન્તાને નીચે પ્રમાણે કવિતાઓ દર્શાવે સંભળાવી !

“ મુર્ખમિન્દુર્યયા, પાણિઃ પળવેન સમઃ પ્રિયે ।

વાચઃસુધા ઇવોષ્ટસ્તે વિમ્વનુલ્લય મનોઽમવત્ ॥ ”

(ભાવાર્થ—હે પ્રિય ! તારું મુખ ચંદ્ર જેવું છે, હાથ પલ્લવ જેવા કામળ છે, વાણી અમૃત જેવી જીવન આપનાર છે, થોડા બિંબના રૂળ જેવા છે અને મન વજ્ર જેવું દૃઢ છે.)

“ Your very frowns are fairer far

Than Smiles of other maidens are. ” (cleridge)

અન્ય સ્ત્રીઓના લાવ, હાસ્ય તથા કરતાં અધિક,

તારો રોષ પ્રભાવ, સુંદરતામાં વધી જતો.

**મને દૈવી સત્તાએ ગુપ્તવિદ્યાના રહસ્યદ્વારમાં પ્રવેશવાનો
પ્રસંગ પ્રાપ્ત કેવી રીતે કરાવ્યો ?**

(શ્રીયુત ગોવર્ધન — મુખર્થ.)

“ But if, unblamable in word and thought,
A man arise, a man whom God has taught,
With all Elijah's dignity of tone,
And all the love of the beloved John,
To storm the citadels they build in air,
To smite the untempered wall ('tis death to spare,)
To sweep away all refuges of lies,
And place, instead of quirks, themselves devise,
Lama Sabachthani before their eyes;
To show that without Christ all gain is loss,

All hope despair that stands not on his cross;
Except a few his God may have impressed,
A tenfold frenzy seizes all the rest."

(Cowper.)

(પ્રસંગાનુકૂલ ભાવાર્થ:—જો કોઈ સરળ અને પવિત્ર હૃદયનો દરિયાકાં
પરમાત્માના અનુગ્રહપાત્ર ભિન્ન ભિન્ન ભક્તોનાં દૃષ્ટિના અનુભવથી જગતના સૌકો
પ્રતિ અંતરમાં ઉકળતા વિદ્યેષકર વિચારોને ખસેડી નાખી, અસત્યમય મળનો ત્યાગ
કરી, દૈવી રહસ્યનો પ્રકાર પાડવાનો પ્રયત્ન કરે, તથા સાંકેતિક અવનારોથી સૂચ-
વાતા સંજ્ઞામય રહસ્ય જ્ઞાન વિના ધર્મનું શિખર પ્રાપ્ત થતું નથી એવો સત્ય અ-
ભિપ્રાય પ્રદર્શિત કરે; તો વિરલ સુત ધર્મધુરધરો સિવાયનાં સધળાં મનુષ્યોનાં મ-
ગજ તેની સામે આવેશાત્મક ધુનોથી ઉશ્કેરાઈ ગયા વિના રહેતાં નથી.)

સામે દેખાતાં દરિયાનાં ઉછળતાં યોગ્યથી ઉશ્કેરાઈને મુસવાડા મારતો પવન વેગથી ધસારા
કરી રહ્યો હતો, પોતાના મિત્ર અધકારનો પરાજય થયેલો જોઈ ધાર્જા વાદળાંઓ અંદરનાં
સંદેહ કિરણવાળા હાસ્યને ઢાંકી દેવા દોડાદોડ કરી રહ્યાં હતાં અને ગત થયેલા દિવસની
પાછળ શોક કરતાં હોય તેમ તમરાંઓ ચારે બાજુથી ધરધરાટ ચલાવ્યા કરતાં હતાં. અધ-
રાત્રિ થવા આવી હતી પણ ઉંઘ નહિ આવવાથી હું મારી ગેલેરીમાં બેઠું બેઠું એક અ-
ગ્રેષ્ઠ યોગીની પાનાં ઉપદેશાં આપતો હતો. જેટલાક દારણસર મારી માન્યતા એવી યઈ છે
કે સુના પહેલાં થોડો વખત કોઈ ચુંડ રહસ્યોત્પાત્રું અથવા ઉંડી શોધ કરવાજેવું લખાણ
વાંચીને ઉંઘી જવું, જેથી ઉંઘમાં કોઈ વખત " આતરમન "ના નિયમ પ્રમાણે કોઈ કોઈ
અટપટી બાજતોનાં ખુલાસો થઇ જાય.

આ નિયમ પ્રમાણે આજે હું ' છત્રમ ' દેશનાં રહસ્યો સંબંધી કોઈ પુરાતત્ત્વમાંથી જેટ-
લોક હેવાલ વાંચતો હતો. વાંચતાં વાંચતાં નીચેનું લખાણ મારી નજરે પડ્યું:—

"About the queerest, and at the same time the most insigni-
ficant tale that has come down is that of the Sphinx. She, the
Sphinx, is said at one time to have terrorized all the inhabitants
of Thebes by propounding a middle and swallowing all who fail-
ed to answer it. At last to the great popular relief, one Oedipus,
came forward, solved the Sphinx's riddle and put an end to her
greasome gluttony."

"This was the riddle: what animal is that; which goes on
four feet in the morning, on two at noon, and on three in the
evening?"

"..... Oedipus came to vanish ignorance by declar-
ing this strange, uncanny, quadru-bi-tri-ped to be MAN him.

self, who creeps on all fours in infancy, walks on two feet in middle age, and leans on a staff in declining years."

આ લખાણનો ભાવ એવો હતો કે એક વખત સ્ફીન્ક્સે (નીચેના ભાગમાં સિંહજેવું અને ઉપરના ભાગમાં શ્રીજેવું પાંખવાળું પ્રાણી) આખા ધીમનના લોકોમાં ધણો ગભરાટ ફેલાવ્યો હતો. તેણે એક ઉખાણું બનાવ્યું હતું, અને જે જે લોકો એનો જવાબ આપી શકતા ન હતા તેમને તે ગળી જતું હતું. તે ઉખાણું આ પ્રમાણે હતું. '

' એવું કયું પ્રાણી છે કે જે સવારમાં ચાર પગથી, બપોરે બે પગથી, અને સાંજે ત્રણ પગથી ચાલે છે ? '

છરીપસ નામના મનુષ્યે આ ઉખાણુનો જવાબ આપી ત્રાસમાંથી લોકોને બચાવ્યા હતા. જવાબમાં તેણે જણાવ્યું હતું કે ' એ ચાર-બે-ત્રણ-પગ પ્રાણી તે માણસજ છે કેમકે તે બચપણમાં ચાર પગથી જીવાનીમાં બે પગથી અને ધડપણમાં લાકડીના ટેકા સાથે ત્રણ પગથી ચાલે છે. '

આ બાબતમાં રસ પડવાથી મેં મારા પુસ્તકોમાંથી એક ખીણું પુસ્તક કાઢી આ વિચિત્ર સ્ફીન્ક્સનો હેવાલ વાંચવા માંડ્યો અને તેનું ચિત્ર ધારી ધારીને જોવા માંડ્યું.

આ લખાણ પરથી એવું સમજવામાં આવ્યું કે ઇજિપ્ત ધણેજ જાદુઈ દેશ છે અને તેના રજુની અંદર આવેલા પથ્થરના પીરમીડ અને સ્ફીન્ક્સ કે જે દુનીયાની અજબખીના નમૂના ગણાય છે તેમાં એવું રહસ્ય સમાયલું છે કે ખાસ ચમત્કારિક માણસ સિવાય કોઈના જાણવામાં આવતું નથી. આ રહસ્ય સ્ફીન્ક્સનું પથ્થરનું માથું ૨૫૪ શબ્દોમાં બોલીને લાયક માણસને સંભળાવે છે ।

ધણું મોડું યદ જવાથી હું પધારીમાં આ નવા સેખના વિચારો કરતો કરતો ઉઘી ગયો. ઉઘમાં મને નીચે પ્રમાણે સ્વપ્ન આવ્યું.

હું ઇજિપ્તમાં જઈ પહોંચ્યો અને ત્યાં દરતા શરતા કેરા સહેરના આરબો તથા આરબ શ્રીચીને જોતો રસ્તાઓ ઉપરથી પસાર થવા લાગ્યો. પસાર થતાં થતાં મને એકએક સ્તુરી આવતી લીટીઓ હું માવા લાગ્યો:—

" Or sunk at night in sad disastrous sleep,
Beneath descending hills the caravan;
Is buried deep. In Cairo's crowded streets,
Th' impatient merchant, wond'ring, waits in vain;
And Mecca saddens at the long delay."

(Thomson.)

માર્ગ કાપતો કાપતો હું પીરમીડના રજુમાં આવી પહોંચ્યો. ચારે બાજુ ચંદ્રનો ગંભીર પ્રકાશ ફેલાઈ રહ્યો હતો, હવે સ્ફીન્ક્સનું રહસ્ય જાણવાના વેગથી ઉઝાળા મોરી રહ્યું હતું અને દરેક શ્વાસદારો હીમતને જોડતા હોય એમ ફેરફાર પોતાનું કામ ક્યેં જતાં હતાં. ચાલતો ચાલતો હું સ્ફીન્ક્સના પથ્થરના માથા પાસે આવી પહોંચ્યો. તેનાં ગંભીર ચહેરો, નિર્ભય આંખો અને જાણે ગાંડી દુનીયાને હસી કાઢતા હોય એવા હસતા હોઠ મેં ધણી બારીબારી જોવા માંડ્યા.

મારા શરીરમાં ધુળરી આવવા લાગી, મારા વાળ ઉઠા થવા લાગ્યા, અને સોપો ભોંકાની હોય એવી અસર મને જણાવા લાગી ! પથ્થરના એક કોતરી કાઢેલા પૂતળા કરતાં તેનામાં કંઈ વધારે વિચિત્રતા હોય એવું મને લાન થયું.

મારી રિયલિટી વધારે ને વધારે આતુર થતી ચાલી. હું આ અનખમી ભરેલાં-સ્ફેરી-કસની અંદર વ્યાપી રહેલી દેવી સત્તાને પુછવા લાગ્યો ‘અત્યંત આતુરતાથી હું તમારું સત્ય જણુવાને ઘણી અડચણો વેડીને અહીં આવી પહોંચ્યો છું, દયા કરી તમારું પથ્થરનું હૃદય ખોલીને મને સત્યનો પ્રકાશ જણાવો !’

થોડી પગ નહિ થઈ હોય એટલામાં મારી શાંતિનો ભંગ થતો હોય એમ જણાવા માંડયું; આલુખાલુના પવનના ઝપાટામાં નહિ અનુભવેલી એવી સુગંધ મને જણાવા લાગી; મારો આત્મા જાણે જુરસામાં આવી જઈ ખુમારીમાં મસ્ત બન્યો હોય એમ મને લાન થવા લાગ્યું ! મેં અંદ તરફ નજર કરી તો તેના ઉપર આજાં વાદળાં પસાર થતાં મને જણાયાં.

મારી સામે જોઈ હું તો મને ઉચી, ગંભીર આકૃતિવાળી, આંખથી નીચેના ભાગથી છેક પગ સુધી સફેદ અળકતાં પ્રકાશમય કુલો ટાંકેલા આછા ધુરખા જેવા કપડાથી ઢંકાયેલી, ટાંકાં ઓ ઉમેલી જણાઈ. તેની આંખો તેજદાર તીવ્રજ્વ અને હૃદયવેધક હતી; તેના વાળ ઠેક પગની પાની સુધી છુટા છટાજંથ લટકતા હતા અને હાથ પટ્ટોળી અંગીળીઓ સહીત ખાલુમાં છુટા લટકતા હતા.

તરત તો મારી આંખને ભ્રમ થયો છે એમ મને લાગ્યું પણ ધારીને જોતાં મારી ખાત્રી થઈ કે તે મારી આર્થનાથી પ્રકટ થયેલી સ્ફેરી-કસની દેવીજ છે !

તે દેવીએ ધીમેથી પોતાનો હાથ ઉઠો કર્યો અને મારી આંખો ઉપર તીણી નજરે જોવા માંડયું. મેં મારી અંધીરાઈમાં પડેલો સવાલ કર્યો “આપ કોણ છો ? હું જાણું છું” તે જાણા આપ સમજી શકો છો ?”

મંદુર અવાજમાં ઉત્તર આગ્યો “હું સર્વ ભાષાઓ જાણું છું” !

મને એકાએક જ્ઞાતિ પડી કે આ સર્વ ભ્રમજ છે ! મારા આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ ! કેમકે સામે ઉમેલી આકૃતિના હોઠ હાલતા હતા પણ રાજ્ય તો પેલા પથ્થરના ગાથામાંથી આવતો હતો ! હું ખીંચે સવાલ પુછવા જતો હતો પણ મારી જીભજ ઉપડી નહિ ! હું ઉઠ્યો હતો ત્યાં સ્તબ્ધજ થઈ ગયો !

તે આકૃતિએ બોલવા માંડયું “તે મારું આવાહન કર્યું છે; મારી અનેક વર્ષોની નિદ્રામાંથી તે મને જાગ્રત કરી છે; સીઝર અને કલીઓપેટ્રાના દાખલા પછી કેટલાક મને કલીઓપેટ્રાના નામથી સંબોધે છે પરંતુ જ્યારે કલીઓપેટ્રાનું શરીર મૃત્યુવશ થયું છે ત્યારે ઇજીપ્તનો રહસ્યમય ચમત્કાર અમર ટોકેલો છે. તારી પાસે એક સ્ત્રીના રૂપમાં તે રહસ્ય પ્રગોષક સત્તા પ્રત્યક્ષ થાય તો તેથી ભય પામીશ નહિ. મારી એવી ઇચ્છાજ છે કે તને મારા દર્શન થાય. હવે જાણ કે હું, સ્ફેરી-કસનાં અને ઇંગ્રાડ, ગ્રીસ, રોમ, હિંદુ-સ્થાન, જેઝેસામ વગેરેનાં સંકેતમય સ્થાનોનાં રહસ્યોની રક્ષકસત્તા છું”

મારું હૃદય વેગથી ધક્કતું હતું, મારું આશ્ચર્ય વધતુંજ હતું; મારી છેક નજીક ઉમેલી

આકૃતિના માત્ર હોઠજ હાલતા હતા; અવાજ ખરેખર પેલા સ્ત્રીન્કસના પૂતળામાંથી જ આવતો હતો !

સ્ત્રીથી તે આકૃતિ બોલી “ તારે મારી પ્રાણેથી શું જાણવાની ઇચ્છા છે ? ” મેં કહ્યું “ સ્ત્રીન્કસના રહસ્યનો પડો ઉઠાડો અને મારામાં સત્યનો પ્રકાશ પાડો ” !

જવાબ આવ્યો કે “ અનેક મનુષ્યો આજ સુધીમાં મારી પાસે આ રહસ્ય જાણવા માટે આવ્યાં છે, પરંતુ કોઈ રહસ્ય અવજ્ઞ કરીને અત્યંત જીવ શક્યો નથી. છેલ્લામાં છેલ્લા થોડા વખત ઉપર અત્ર ગેલબ્રેથ (Galbrath) નામનો વિદ્વાન અંગ્રેજ તેની આઈડા પેન્ટન (Ida Penton) ની સલાહથી મારું રહસ્ય શોધવા અત્ર આવ્યો હતો. તેણે ઇચ્છા સંબંધી એક ગ્રંથ લખ્યો હતો અને તેમાં બધાં વર્ણનો ધણી વિદ્વાતાથી કર્યા હતાં તેણે મારી પાસે આવી મને પ્રાર્થના કરી “ Great Egypt, I have tried in words to record the mystery of you, the wonder and the magic of your spell. To night there remains but one thing more to set down before my work is finished. I ask no less than to hear the secret of the Sphinx, to pierce the veil to see your face.” (ભાવાર્થ:—હું ઇચ્છાની દેવી ! મેં તમારા સંબંધનું રહસ્ય અને તમારા મંત્રોના ચમત્કાર તથા આશ્ચર્યનું વર્ણન કરવાને પ્રયત્ન કર્યો છે. મારું કામ પૂરું થાય તે માટે માત્ર એકજ આખત લખવાની બાકી રહી છે. હું તમારી પાસે સ્ત્રીન્કસના ગંભીર રહસ્યને સાંભળવાની, તમારો પડો ખુલ્લો કરવાની, અને તમારું સુખ જોવાની યાચના કરું છું. ”)

મેં તેને આ જવાબ આપ્યો હતો. “ No man may know the secret of the Sphinx, look upon the face of Egypt, unless he pays the supreme price.” મોટો ભોગ આપ્યા વિના કોઈ પણ માણસ સ્ત્રીન્કસનું રહસ્ય જાણી શકતો નથી)

ગેલબ્રેથ “ Galbrath એકદમ બોલી ઉઠ્યો ” “ There is no price I would not pay ” (હું ગમે તેવો ભોગ આપીશ).

મેં તેને સ્ત્રીન્કસને સાર્થક કરવાનું સૂચન કરતાંજ તેણે તે પ્રમાણે કરવા માંડ્યું. સ્ત્રીન્કસમાંથી આવતા સુધ્ધવનીયી તેણે રહસ્ય જણ્યું—મારા મુખ ઉપરનો પડો વિદ્યુત વેગથી અદસ્ય થયો અને ગેલબ્રેથનું શ્વેત શરીર સ્ત્રીન્કસ પાસે નિશ્ચેદ પડ્યું. ”

આ શબ્દો સાંભળી મેં કહ્યું “ મારે તો જીવનનું જ રહસ્ય જાણવું છે. ગેલબ્રેથની પેઠે મૃત્યુનું રહસ્ય સાંભળી આપની સત્તા કરતાં મૃત્યુની સત્તાનું મહત્વ વધારવાનું પાપકર્મ મારાથી થાય એમ નથી. ”

મારા શબ્દોથી પ્રસન્ન થઇ હોય તેમ જી દેવી ધીમા અવાજથી બોલી “ હિંદુસ્થાન ગૂઢ દેશ છે; તેમાં અનંત ઐશ્વર્યો અને રહસ્યોના સ્ત્રોત બીજાંકો રહેલાં છે; સર્વ દેવી વિદ્યાઓનું તે મૂળસ્થાન છે. કોઈ વિવક્ષુ સંકેત વશાત્ સ્ત્રીન્કસ પોતાના રહસ્યનો પ્રથમ ભાગ તને સંભળાવે છે તે અવજ્ઞ કર ! મારા મુખનું દર્શન કરવા તું ભાગ્યશાળી થાય તેમ નથી કેમકે રહસ્યના બીજા ભાગના અવજ્ઞતા અંતર્માંજ આ મારો પડો પોતાની મેજે અદૃશ્ય થાય છે. આજે જ રહસ્ય તારા જાણવામાં આવે તેનો જ અર્થ તને સ્પષ્ટ થાય તેજ અર્થ

ને કાંઈ મનુષ્ય તને જણાવે તો તે મનુષ્યની સાથે અવ્યાસમાં જોડવાથી તને ઈચ્છા પ્રમાણે બીજાં સ્થળો પ્રાપ્ત થશે. ”

એકદમ પેલા સ્ફીન્ક્સના માથામાંથી ગંભીર અવાજ આવ્યો:—

“ Osiris sinks in Capricorn
And Isis seals the tomb—
Horus the prince of Love is born
And joy dispelleth gloom ”

સોરેકો.

હુએ ઓસીરીસ, સિસિ મરે તણી મદા,
તેહ તણી ઇસીસ, કરતી બંધ કરાવળી;
હોરસ પ્રેમ-કુમાર, જન્મ પામતો તે યકો,
શોક તણો અધકાર, આનંદજ વિલાવતો.

એકએક મૂર્તિ આપને હું તે ટૂંકણે ઢળી પડ્યો !

જાગત યદ્ય નેક હું તો મારા જિજ્ઞાસામાં હું સુનેસો હતો અને મદદગાર મનુષ્યને ક્ષેત્રી રીતે મેળવવો તેનો વિચાર કરતો હતો. પ્રિય વાચક ! તમારા કાંઈમાં આ સુક્રમનો પ્રકાશ થાય તો શ્રીજાતઓદિસમાં જણાવજો !

નૈનિતાલ.

(ગતિક ૫૪ ૧૮૪ થી આણુ.)

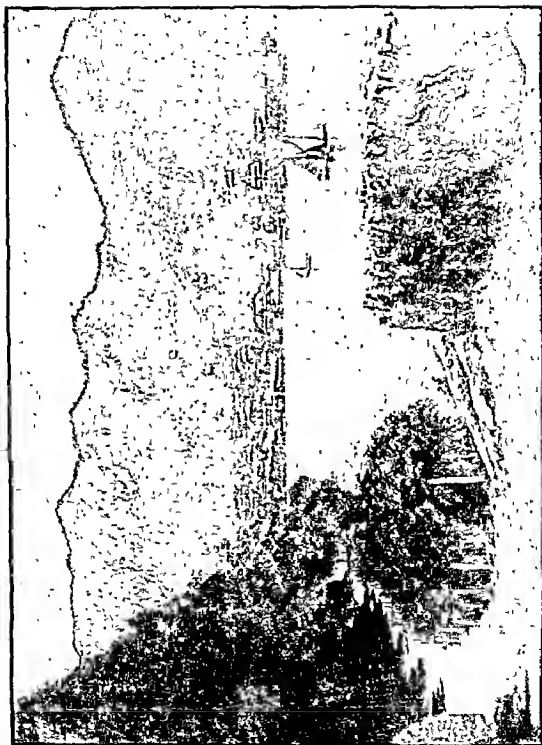
હંડી હવાનાં અન્ય સ્થળો અને નૈનિતાલમાં વણી આવતોમાં જાણુ ફેર છે. મુંબઈ છ-લાકાનાં મહાજળેધર સ્થો, માથેરાન-સ્થો, અથવા હિમાલયમાં મધુરી અથવા સિમલા સ્થો. આ સ્થળોમાં માત્ર ઉન્હાળાના દિવસોમાંજ વસતિ હોય છે. કારણ કે તે સ્થાન માત્ર વાસ્તવે ખેતીનાં સ્થાન હોય તેવાં છે. ખાસ રાજવ્યવસ્થા સંબંધનાં કાર્યો બારે માસ તે સ્થાનોમાં રહી કરવામાં આવતાં નથી. સર્જન ત્યાં વસતિ બારેમાસ હોતી નથી. પરંતુ નૈનિતાલની વાન તદ્દન જુદીજ છે. નૈનિતાલ એ નૈનિતાલ જલ્દાનું મુખ્ય શહેર છે. તે સિવાય તે સંયુક્ત પ્રાન્તની સરકારને હંડી હવા માટે નિવાસ કરવાનું સ્થાન ગણાય છે. આથી કરીને ત્યાં બારે માસ મનુષ્યની વસતિ હોય છે. જલ્દાની પોલીસનું ત્યાં મુખ્ય સ્થાનક છે. તે સિવાય ત્યાં એક યુરખા સિપાહીઓની, એક બીજી જાનના હિંદી સિપાહીઓની અને એક કુરોપિયન સિપાહીઓની એમ હમેશને માટે ત્રણ પકટણો નિવાસ કરે છે. વળી ફોરેસ્ટખાતાના તે વિભાગની ઓદિસ પણ નૈનિતાલમાં આવેલી છે. ઉક્ત કારણોને લીધે નૈનિતાલ એક નહાના ઝીલ્લાના મુખ્ય શહેર જેવું દેખાય છે અને વસતિ પણ શહેર પ્રમાણે જોવામાં આવે છે.

બીજાં હવા ખાવાનાં સ્થાનો અને નૈનિતાલમાં બીજો ફરક રચના સંબંધમાં છે. મુંબાઈ ઇલાકામાં બને હવા ખાવાનાં સ્થળો પર્વતના મથાળાપર આવેલાં છે. આપણે મહાબલેશ્વર જતાં વાઘ યદ્યને પર્વતપર એક પછી એક ટેકરીઓ ચઢવા છતાં મહાબલેશ્વર દષ્ટિ એ પડતો નથી. માથેરાનની પણ આવીજ રીતિ છે. એકાદ માણસને આંખે પાટા બાંધીને

મહાબળેશ્વરપર ક્ષત જવામાં આવે તો તેને ક્ષેત્રજ લાગે કે હું એક સપાટ મેદાનપર ઉભો રહેશો છું. તેની દૃષ્ટિ સમિપ લાલ માટીની જમીનજ દેખાશે. અને પોતે સંભારિ પર્વતની એક ઉચ્ચ ટેકરીપર ઉભેલા છે એવી સદૃશ રાંધા સરખી પણ થવા પામશે નહિ. પણ એને મહાબળેશ્વરની એકાદ પોષ્ટ ઉપર લાવવામાં આવે તો તેને પછી એમ સમજાશે કે હું સંભારિ પર્વતની ઉચ્ચ ટેકરીપર ઉભો છું અને સંભારિ પર્વતની રોલા અને ભવ્યતાનું દર્શન કરું છું. પરંતુ નૈનિતાલનું એ પ્રમાણે નથી. નૈનિતાલ શહેર એ ટેકરીઓની મધ્યમાં આવેલી જમીનપર આવેલું છે, તેથી નૈનિતાલ શહેરમાં ગમે તે ટૂંકણે ઉભા રહો પણ ત્યાંથી તમને પર્વતની તથા શહેરની રોલા જણાવા વગર રહેશે નહિ. આ શહેરમાં જેને સપાટ દલીએ એવી કોઈ પણ જગા નથી. અહીં ઘેરા તમા બંગલા એક એકના માયાપર ઉભાં કરેલાં હોય તેમાં દેખાય છે. આથી બંગલાઓ જાણે એક બીજાનું વાદન અથવા પાલખી હોય નહિ એમ દેખાય છે. અહિં તમને ગાડી કે સાઈકલ ચિલકુલ નજરે પડશે નહિ, કારણ સપાટ જમીન ત્યાં હોય નહિ.

નૈનિતાલની રચનામાં ખાસ વિશેષ સરખું હોય તો તે ત્યાં આવેલું સરોવર જ છે. તળાવના નામ ઉપરથી આ શહેરનું નામ પાડવામાં આવ્યું છે. નૈનિતાલ એટલે નૈના દેવિનું તળાવ. આ તળાવની પૂર્વ અને પશ્ચિમ બાજુઓ સમાંતર આવેલા ટેકરાના દિનાશયોથી ઘેરાયેલી રહી છે. આ બંને ટેકરાઓ પશ્ચિમ દિશામાં એક બીજાને મળે છે અને પૂર્વ દિશા તરફ એક સરખી રીતે આગળ વધતાં છેક કથગોદમ પર્વત જાય છે, એમ કહીએ તોપણ ચાલશે. વળી આ બે ટેકરાઓની મધ્યમાં થઈને તળાવનું વધારાનું પાણી વહી જાય છે અને તે બચિપા નદિના નામથી ઓળખાય છે અને તે આગળ થોડે ઊંડે જઈ કથગોદમ આગળ ગોલા નદિને મળે છે. આ ગોલા નદિના દિનારાપર કથગોદમ આવેલું છે, તે પૂર્વે જણાવ્યું છે. નૈનિતાલની બંધી વસતિ આ તળાવપર ટેકરાઓના ટોચાઓપર દક્ષિણથી ઉત્તર તરફ આવેલી છે, અને પશ્ચિમ તરફ ટોચ ઉપર વડાગઝાર, મુગાચિપત લોકની વસતિ, તેમની દુકાનો, તેમને એલવાનાં રથો આવેલાં છે. આ રથવાની જગા થોડું તળાવ પુરીને મુખિમ રીતે બનાવેલી છે. નૈનાદેવિનું નાનું સરખું દેવળ તળાવના આ ટોચાપર આવેલું છે. પૂર્વ તરફ હિંદુ લોકોની વસતિ તથા બજાર આવેલું છે. આજ ટોચ ઉપર ગંધકનો-પાયક પાણીના સુંદર ઝરો વહે છે. આ ઝરાનું પાણી બહુજ હંફુ હોય છે. ઘણું કરીને ગંધકના પાણીના ઝરાને ગરમ પાણીના ઝરા કહેવામાં આવે છે અને તેનું પાણી પણ ગરમજ હોય છે. પણ આ ઝરા ગંધકના હોવા છતાં પાણી અત્યંત હંફુ હોય છે એ અત્યર્થજેલું છે. આ પાણી હંફુ હોવાથી તે પીવામાં બહુજ સારું છે. આ પાણી પ્રથમ પીનારને તો આરંભમાં ગંધકની વાસ આવે છે. પણ એક બે દિવસનો આ પાણી પીતાનો મદાવરો થતાં પછી તેમ થતું નથી.

નૈનિતાલ તળાવને પૃથ્વીમાં સમુદ્રસપાટીથી ૬૩૫૦ ફુટ ઉંચાઈએ આવેલા છે, અને સર્ગોવારના ટેકરાની સરોસરી ઉંચાઈ ૧૦૦૦ ફુટ છે. આ ઉપરથી સમગ્રને કે અહિંના બંગલાઓ ૬૫૦૦ થી ૭૦૦૦ ફુટની ઉંચાઈ આવેલા છે. તળાવ લગભગ લઘુકાર છે. પણ તળાવના મધ્ય ભાગમાં એક નાનો ટેકરા આગળ આવેલો છે. અને આ જગ્યાએ તળાવની પહેાળાઈ બહુજ ઓછી થઈ જાય છે. આમ ટોચાથી આ તળાવ ચરમાના કામના જેવું

દેખાય છે એમ કહીએ તો તે ખોટું નથી. આ તળાવની વધારેમાં વધારે લંબાઇ ૧૫૬૭ વાર છે અને વધારેમાં વધારે પહોળાઇ ૫૦૬ વાર છે. તળાવનો પરિઘ બે મૈલ છે અને તેમાં રોકાયેલી જગ્યા ૧૨૦ એકર છે. આ તળાવની આસપાસ રસ્તો છે. દક્ષિણ બાજુએ ટેકરી છેક તળાવની નજીક આવેલી હોવાથી ટેકરી ફાટીને રસ્તો કરવો પડ્યો છે. ઉત્તર તરફ ટેકરી છેક પાસે નથી. તેથી તે બાજુએ બે સમીપર રસ્તાઓ કાઢેલા છે. આ તળાવમાં ઉંડામાં ઉંડાં પાણી ૬૩ ફુટ છે. ત્યારે ઓછામાં ઓછાં પાણી ૨૦ ફુટ છે. તળાવની મધ્યમાં પણ ગંધકનો ઝરો આવેલો છે. આ તળાવમાં પાણી આવવાનો માર્ગ પશ્ચિમ તરફથી છે, તેમ છતાં બંને બાજુએ સમાપ્ત આવેલી ટેકરીઓનાં પાણી નાના નાના પાણી આવવાના માર્ગો ફરી તળાવમાં ઉતારેલાં છે.

ખરેખર આ તળાવ તે આ જૂમિના એક દેવતાઈ બ્રહ્મચર્ય છે તેમાં જરાપણ શંકા નથી. આ તળાવના કાંધાપર ફરીએ તો સહેરનાં જુલું જુલું સ્થાનોની બધીજ શોભા જોવામાં આવે છે. સોડાને સહેલ કરવાના રસ્તા આજ છે. બાજી સહેરમાં તો થોડી પણ સપાટ જમીન નથી. ત્યાં જ્યાંએ ત્યાં ચઢતર જગ્યા આવેલી છે. આ રસ્તાઓ ઉપર સાવકાંએ ઘેંણી બીક દોષ છે, અને તે સમાપ્તો દેખાવ ધજોજ પ્રેક્ષણીય લાગે છે.

વ્યાયામગ્રિય મુરોપિયન સોડા આ તળાવનો વ્યાયામમાં ઉપયોગ કરે છે. અહિં પાણી ગોટકકળો છે. એક પ્રુફ લેક્ટેનેન્ટ મન્ટનર સાહેબનું જોટ હાઉસ છે અને બે મુરોપિયન ગૃહસ્થોની ગોટકકળો છે. આ સિવાય યુગ્મનેસ ક્રિસ્ટીઅન એસોસિએશનની પણ એક ગોટકકળો છે. વળી મુરોપિયન ઓફિસરોને સહેલ કરવા તથા વ્યાયામ કરવા માટે છુટક જોડો પણ ત્યાં રહે છે. રામપુરના નવાજ સાહેબની પણ ત્યાં જોટ રાખવામાં આવે છે. સવારે અથવા સાંજે જો તળાવનાં પાણીપર દરિ નાખીએ તો પુષ્કળ જોડો અંદર ફરતી જોવામાં આવે છે. સંજના મહીમાની જોડો પણ આ તળાવમાં નજરે પડે છે. સડવાળાં નાવડાં પણ ત્યાં પુષ્કળ દોષ છે. આથી સહેલ કરવાની તથા વ્યાયામ કરવાની સગવડ બીજે રથજે જાણેજ જોવામાં આવે છે. તેમાં પણ આટલી ઉંચી ટેકરી ઉપર અને આવડા હંડા પ્રદેશમાં તો હોવી અશક્યજ છે, અપણા દંતાકામાં યુગ્મમાં આવી સહેલ કરવાની સગવડ છે. જોઆગે યુગ્મમાં જોટમાં બેસીને સહેલ કરવાની મનહ બોગવી હશે, તેમને આ રથજની આ મનહ સંજથી થોડો ખ્યાલ આવી સકશે અને તેમનેજ આ મનહ કેટલી મહત્ત્વની છે તે પણ સમજવામાં આવશે.

ઉપરના વર્ણન ઉપરથી નિનિતાલની રચના વિષે આપણા વાચકોને સાધારણ કલ્પના આવશે. આ સ્થાનમાં વસતિ વધતી રાખ નથી. નવાં ઘરો કે બંગલાઓ બાંધવાને માટે ત્યાં સગવડ નથી. બધીજ જગ્યા ચારે બાજુથી દરમાં આવી ગયેલી છે. વળી અત્રી દૂર દૂર જ્યાંને હતા ખાવાનાં કે હરવા કરવાનાં કે રુઝિસાઈ અવરોધવાનાં સ્થાનો પણ નથી. કારણ કે સહેર એવા તો ઉમદા સ્થાનપર આવેલું છે કે સધળીજ સૌંદર્યપ્રદ રચના સાથે લાગી દરિએ પડી શકે છે. તેમ છતાં થોડીક જગ્યાઓ છે જે જોવા જેવી છે તેથી તેનું વર્ણન ઉપયોગી ગણાશે.

આ જગ્યાએ પૂર્વપશ્ચિમ જનારી એવી ટેકરીઓની બે હારો આવેલી છે. આ ટેકરીઓમાંની એક દક્ષિણ તરફની ટેકરી ઉપર ચમને હાવમાં કુખગોડગ પારોનો રસ્તો છે. ખેડા

આ રસ્તો ઉત્તર તરફની ટેકરીપરથી હતો. આ ટેકરીપર હમણાં આગમોડા જવાનો રસ્તો છે. અને આ રસ્તામાં આગળ જઈએ તો કુચગોડમ મુખીની અવધુનીય શોભા દૃષ્ટિએ પડે છે. કુચગોડાની દારોની દારો તદન સપાટાઉમી ને ઉમી જણાય છે. આથી જમીનથી આપણે કેટલા ઉંચે ઉભા છીએ તે નીચે દૃષ્ટિ નાખવાથી જણાઈ આવે છે. નાગમોડીના જેવા વાંકાને વાંકા જતો રસ્તો પણ ધણો રમણીય દેખાય છે.

અહીં જોવા જેવી બીજી વસ્તુ સીપાર્ક ધારા છે. આ ઉત્તમ પાણીનો ઝરો છે, તે દક્ષિણ તરફ આવેલા ટેકરાના મથાળાપર બળદગાડીના રસ્તાપર શહેરથી થોડો છેડે આવેલો છે. આ જગ્યાએ જ્યારે જઈએ છીએ ત્યારે જે આનંદ થાય છે તેની મનુષ્યને કલ્પના સરખી આવવી દુર્લભ છે. આ ઝરાતું પાણી મુસલમાનોની વહેતું નજરે આવે છે. પાણી રક્ષક જેવું સ્વચ્છ અને નિર્મળ છે અને તે એટલું તો થંડું હોય છે કે જો તે પીએ તો આપણને એમનું લાગે કે આપણે બરફનું પાણી પીએ છીએ, વળી તે ધણુંજ મીઠું છે. આ પાણી બારે માસ એક સરખી રીતે વહ્યાં કરે છે. આ રથગાં આવેલા બધાં પાણીમાં આ પાણી સર્વોત્તમ છે. પીવાના કામમાં પુષ્કળ લોકો આજ પાણીનો ઉપયોગ કરે છે. આ ઝરાતું પાણી રસ્તાની બંને બાજુએ બધેથી નીકળ્યાં વહેતું રાખવામાં આવે છે, તેથી બધાજ રસ્તાપર એકે અર્થે પાણી ખંડી સકાય છે. ખીરભદ્રીથી દોઢ માઈલ આગળ ચડ્યા પછી આ મોટા વહેતા ઝરાતું પ્રથમ દર્શન થાય છે. અહીં પુષ્કળ ઝાડી છે અને અહીં એક ગાયમુખ બાંધેલું છે. ખીરભદ્રીથી ઉપર ચડતાં માથુસ યાત્રી જાય છે એટલામાં તે તેને આ ઝરાતું દર્શન થાય છે અને આ ગાયમુખમાંથી અમૃતતુલ્ય પાણી પીને તાજો થાય છે અને તેના બધા યાક ઉતરી જાય છે. આથી તેને આગળ વધવાની ઉમેદ થાય છે અને નૈનિતાલ સર્વોચ્ચ કેટલું શોભાવાળું તથા સુખ આપનાર છે તેની તેને કલ્પના આવે છે.

પરંતુ નૈનિતાલમાં સર્વથી વધારે પ્રેક્ષણીય જોઈ પશુ હોય તો તે ચાપનાપીક છે. આ નૈનિતાલની ઉત્તરે આવેલું છે અને તેની ઉંચાઈ સમુદ્રની સપાટી કરતાં ૮૫૬૮ ફુટ છે. એટલે કે નૈનિતાલ તળાવની સપાટી કરતાં પણ બારીસે ફુટ વધારે ઉંચાઈએ આવેલું છે. આસપાસના બધા કુંગેડોમાં આજ સર્વથી ઉંચામાં ઉંચું શિખર છે. આ શિખર પર જઈને પાછા આવતાં મુમારે પાંચ કચાક લાગે છે. ડોળીમાં બેસીને જવું હોય તો તે જવા આવવાના ૩. ૨૫ બેસે છે. આ શિખરપર સવારમાં જવું એ વધારે સગવડવાળું છે.

ચાપનાપીક જવાનો રસ્તો તળાવના પૂર્વની ડુંકા પાસે થઈને જાય છે અને તે એક સરખા ચડાવવાળો છે. અને જેમ જેમ આપણે ઉંચે ચડતા જઈએ છીએ તેમ તેમ શહેર અને તળાવનો દેખાવ 'નવો નવોડયમદ્રણો !' તે પ્રમાણે પ્રત્યેક ઉંચાઈના રસ્તાપરથી નિરનિરાળો દેખાય છે. ચાપનાપીકનો રસ્તો હુના (અર્વર્નમેન્ટ હાઉસ) સરકારી મકાનની બાજુમાં થઈને જાય છે અને આગળ અલ્પહાયાદના ઝીંદરબાદ મુનશી મંદિરવાસનો બંગલો આવે છે. આ બંગલો આખા નૈનિતાલ શહેરમાં સૌથી ઉંચામાં ઉંચી જગ્યાએ આવેલો છે. બંગલો નાનો સરખો હોવા છતાં ધણો મુંદર છે. ચાપનાપીકનો રસ્તો આ બંગલો થઈને જાય છે અને ત્યાંથી ટેકરીની પાછળ જવાતું હોવાથી શહેર દેખાતું લગભગ બંધ થઈ જાય છે. અહીંથી ચડણ જરૂર કરીને અને વિકટ છે. કેટલીક જગ્યાએ તો રસ્તો એટલો સાંકડો હોય છે કે બે માણસોજ માત્ર ચાલી શકે. એક બાજુએ ઉંચો-લપટી પડીએ એવો

વિચારવાનો વખત ! વખત ! નવરાશ ! હા, કાને છે ? ! નિર્વાહ માટે મહેનત કરવી એને જેઓ ધિકારવા લાયક ગુણમગીરી ગણે છે, એનાં શોખીન શ્રીમંત સ્ત્રીપુરુષોને કોંઈ નોકરી કરવાની હોતી નથી, તોપણ તેઓને કાંઈ વિચાર કરવાનો વખત મળતો નથી. આવાં સ્ત્રીપુરુષોને પણ કાંઈનાં કાંઈ પોતાનાં કામકાજ કરવાનાં હોય છે. નવા શોખ અને મજા મારવા ની અનુષ્ઠા તિથેશ્વરને લીધે તેઓને આમથી તેમ ફાંફાં મારવા પડે છે, અને તેમ કરતાં તેઓ ઘણીવાર ગોચાં પણ ખાઈ જાય છે.

વિચાર કરવાનો વખત ! ખરેખર એ એક અસુસ્ત આશીર્વાદ છે. પૂર્વે સ્વપ્રયત્ને પ્રાપ્ત કરેલા ઉચ્ચ પદનો તે એક પુરાવો, અને હવેથીના શુભ સંભવોનું તે એક સૂચન છે. વિચાર કરવાનો વખત કે નવરાશ મેળવવા લાગ્યેલાની યતા પહેલાં મનુષ્યને અમુક પ્રમાણમાં આત્મોત્તરિ સાધવી પડે છે. આમ હોવામાં શારિરિક તેમજ આધ્યાત્મિક કેટલાંક કારણો સમાવેલાં છે. જીવાનીના જીવસા અને અપરિમિત ઇચ્છાઓ શાન્ત સ્વતંત્ર વિચાર-અને ધ્યાનનાં વિરોધી છે.

જે કાંઈ મનુષ્ય વિચારવાનો વખત મેળવે છે, તે ખરેખર એક દિલસુદ કે તત્ત્વજ્ઞ પુરુષજ હોવો જોઈએ. આવા જે દિલસુદ, અને ખાસ કરીને તેઓનું મન દિલસુદીમાં ખરાબર રમતું હોય તેવે વખતે, લાગેજ એકલા મળે છે. આનું કારણ પણ વિચારવાના અવકાશનો અતિશય અભાવ એજ છે. ઘણાંખરાં માણસો તો ખાતાં, પીતાં, કામ કરતાં, ઝડે કરતાં, કે પધારીમાં પડે પડે નિદ્રાદેવીને નિમંત્રણ કરતાં કરતાં જરા આમથી તેમ તેમનાં મનને હમવા દે છે. હડકામા કુતરાની પેડે ગમરાટ કે ઉતાવળમાં આમથી તેમ ખા-ચોડીવાં મારતાં ભમતા મનનાં ભમણુ તે કાંઈ ખરા વિચાર ગણાય નહિ. વિચાર કરવાનોજ જેઓ ધધો લેઇ બેઠા છે, અને જેઓના નિર્વાહનું સાધન પણ તેજ છે, તેઓ પણ પોતાનાં કામકાજમાં એટલા ગુચ્છવાઈ ગયેલા હોય છે કે, પોતે શો હેતુ સિદ્ધ કરવા આમ મા-યાનોડ મહેનતમાં જીવન ગાળે છે, તેનો વિચાર કરવાનો વખત કે નવરાશ તેમને હોતાં નથી. આના પ્રકારના જીવનથી તેમના પોતાના જીવને વારતવિક શું મળે છે, અગર તેના ઉપર શું અસરો પરિણામ પામે છે, તેનો તેઓ વિચાર કરતા નથી. વિચાર કરવાનો ધધો લેઇ બેઠેલા અને તેના વડેજ નિર્વાહ ચલાવતા મનુષ્યોને તત્ત્વવિચાર કરવાનો વખત મળતો નથી.

જનસમાજ કે ખસકતા એકમાં પોતાનો અર્દ્ધનિષ્ઠ વિચિત્ર લાગ ભગવવા અને તત્ત્વ વિચારમાં તક્તીન રહેના એકાદ દિલસુદને જોઈ નવા જમાનાના લોકો તો બોલી ઉઠવાના કે, 'કેવો આગમુ માણસ જણાય છે ! નકામા બેસી રહેવાને બદલે કામ કરતાં તેને શું થાય છે !' પરંતુ દિલસુદ તો બીજા લોકોને કામ કરના અવસરો છે, જે ચીજ મેળવવાને મનુષ્યો મથે છે, તેજ ચીજ તેમને પ્રાપ્ત થતાં તેમાંથી શુભ દેશી ગણેલું તેમને જણાવાનું છે, તે ચીજને માટે તેઓ ફેગટ ફાંફાં કેમ મારતા હશે તે વિષે તે સંપ્રેક્ષશર્પથી વિચારે છે. જે ભોગ ભોગવાનાં પોતાને વખત મળતો નથી તે ભોગનાં સાધનો પ્રાપ્ત કરવા પાછળ મનુષ્યો શા માટે મારાનોડ મહેનત ઉઠાવીને રંજ ખેંચતાં હશે, તે વિષે તત્ત્વજ્ઞ પુરુષ તાજુબીમાં તક્તીન થઇ જાય છે.

તત્વતપુરુષ કામ અને તેનાં પરિણામોની અગત્યનો અદ્વલ અડસટ્ટો કાઢે છે. વાણિજ્યના હેતુ અને પરિણામોની તે બરાબર નોંધ લેઇ તેની પોતાના વિચાર પ્રમાણે કિંમત આકે છે. આજ વિષયના બીજા લોકોના જુદા જુદા અડસટ્ટા અને તત્વત પુરુષના અડસટ્ટાના આકર્ષા બહુ ફેર હોય છે. જ્યારે બીજા લોકો આવા શિલ્પસુદ્ધ તેની ગર્વિયાઇને લીધે દયા ખાય છે, ત્યારે તેજ શિલ્પસુદ્ધ તે લોકોની દયા એટલા માટે ખાય છે કે, તેઓ વિચારને પોતાના અધ્યાય વૈતરાના બદલામાં રચાવી ફલ કે વારત્તવિક સંતોષ બહુજ થોડો મળે છે ।

બીજાં લોકો શિલ્પસુદ્ધને એક જાડી માણસ કેમ ગણે છે, અને તેજ શિલ્પસુદ્ધ પોતે પોતાને દૃઢ ખાંતીલા સ્વભાવનો કેમ માને છે, તેનો ખુલાસો ઝટ મળી શકે તેવો છે. શિલ્પસુદ્ધ કે તત્વતપુરુષ પોતાની વિચિત્ર પ્રવૃત્તિ અને તેનાં પરિણામને વધારે સારાં અને પસંદ કરવા લાયક ગણે છે. જીવનપ્રવાહમાં સંસારત્યક હેતુ ચાલે છે તેને એક નિર્દોષ દશા તરિકે નિદાળવું એમાંજ તત્વત પુરુષ પોતાની માનસિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ અવલોકે છે.

જે શિલ્પસુદ્ધને માનમરતબો મેળવવાની દરકાર હોય તેણે : પોતાના ધંધામાં જોડાયા પછી જેમ અને તેમ જાલ્દી લોકોમાં જાહેર કરવું જોઇએ કે, પોતે એક પુસ્તક લખે છે. આમ કરવાથી લોકનિંદામાંથી તે બહુધા બચી શકશે, અને તેવું તેવા પ્રકારનું પગલું તેના વિચિત્ર વર્તન માટેનો સંતોષકારક ખુલાસો કે કારણ ગણાશે. કારણકે, તેથી લોકો જોઇ શકશે કે, તે શિલ્પસુદ્ધ પોતાના ધંધાથી શાં ફલ મેળવી શક્યો છે તે બતાવી આપવાનો તે પ્રયત્ન તો કરે છે. પરંતુ તેના આવા પ્રયત્નને અતિ તેવું કામ બહુ વખણાવાનો સંભવ નથી, કારણકે માણસો વિષે શિલ્પસુદ્ધે કેવા વિચાર ધરાવે છે તે બજાવાતું દુનિયાના લોકોને ગમતું નથી. છતાં પણ પોતાના વિચાર કરવાના વખતમાંથી એક પુસ્તક પેદા થઇ શકે છે, એમ લોકોને બતાવી આપવું એ શિલ્પસુદ્ધને પણ લાભકારક છે. પરંતુ જનસમુદાયના વિચારો કરતાં અતિશય જુદા પ્રકારના વિચારો પોતે પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ ન કરી કે તે વિષે સાવધાનતા તેણે સેવવાની જરૂર ધ્યાનમાં રાખવી. દુનિયાં તો બહુ ધીમે પગલે અને ઠાકરો ખાતે ખાતેજ આગળ વધી શકે તેમ છે, તેવું કારણ પણ એજ કે માત્ર જુજ માણસોનેજ વિચાર કરવાનો વખત મળે છે.

"How few think rightly of the thinking few,

How many never think at all who think: they do."

ડૉક્ટર મહેન્દ્રલાલ સિરકાર.

લે. આનંદ ભૂતિ.

ડૉક્ટર મહેન્દ્રલાલ સિરકાર હાલના જીવનમાં પેકપુર નામના ગામમાં ઇ. સ. ૧૮૩૩ માં જન્મ્યા હતા. બાલ્યાવસ્થામાંજ તેમનાં માતૃપિતાનો કાલ ચવાથી તેમના મામાએ તેમને ઉછેરો હતા. ગ્રામ્યશાસ્ત્રમાં અભ્યાસ કરી હિંદુ કોલેજમાં દાખલ થયા. ત્યાં તેમને " હેર-સ્કુલ " તરફથી રોકાવરશીપ (માસિક વેતન) મળતી. હિંદુ કોલેજમાં તથા પ્રેસિડેન્સી

કોલેજ (હંદાકાની પાઠશાળા) માં તે આગ્રહ, ધૈર્ય, તથા ઉત્સાહને લીધે સન્માન પામ્યા. પરીક્ષામાં સારી રીતે ઉત્તીર્ણ થયા. ત્યાર પછી તેમણે વૈદક શાસ્ત્રને અભ્યાસ કરવા દલ-કતા મેડીકલ કોલેજ (આયુર્વેદ પાઠશાળા) માં પ્રવેશ કર્યો. તેમના અભ્યાસથી તથા જ્ઞાનથી તેમના શિક્ષકો એટલા તો પ્રસન્ન થયા કે બીજાજ વર્ષમાં તે શાળાના વિદ્યાર્થીઓને દષ્ટિવિગ્નાનના ગૃહ વિષયપર વ્યાખ્યાન કરવાનું કાર્ય તેમને સોંપ્યું. તે કાર્ય તેમણે ઉત્તમ પ્રકારે કર્યું. આયુર્વેદ શાળામાં તે અતિ ઉત્સાહી તથા ધૈર્યશીલ હતા. ત્યાં વારંવાર તેમને પારિતોષિક મળતાં. ૧૮૬૦ ની સાલમાં ઔષધિ વિજ્ઞાન, શસ્ત્રોપચાર તથા સૂતિકા શાસ્ત્રમાં તે પ્રથમ પદે ઉત્તીર્ણ થયા. ૧૮૬૩ માં તેમણે ડૉક્ટર ઓફ મેડીસીન (આયુર્વેદાચાર્ય) ની ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરી. અભ્યાસ પૂર્ણ કરી ડૉક્ટર ગુણધન ચક્રવર્તીએ રથાપેલા બંગાલાની ખ્રીશ્ટીય મેડીકલ એસોસીએશન (અંગ્રેજ આયુર્વેદ મંડળ) માં તે જોડાયા. ક્રમે ક્રમે આ જ્ઞાનનીય સંસ્થાના તે વ્યવસ્થાપક તથા ઉપપ્રમુખ થયા. આ સંસ્થામાં સભાસદો સંસુખ દોખાઓપથી ધર્તીંગ છે એમ સિદ્ધ કરવા પ્રથમ વ્યાખ્યાન કર્યું. તેમનું ધારવું એમ હતું કે આ પ્રજાવિકાસકાર મહાન વ્યાધિઓમાં પણ અતિસૂક્ષ્મ પ્રમાણમાં ઔષધ અપાય છે તેથી વ્યાધિમુક્ત મનુષ્ય ઉપર કાંઈ પણ અસર થઈ શકેજ નહિ. આ નિર્ણય પર આવવા છતાં તેમણે આ વિષય સંબંધી સત્યનો નિર્ણય કરવા પ્રયત્ન સતત ચાલુ રાખ્યો. આ સંસ્થાના સિદ્ધાન્તાનુસાર ઉપચાર કરનાર એક ઉત્તમ વેદ સાથે તેમણે નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યું. સમય જતાં તેમને એમ લાગે થવા લાગ્યું કે આ કાંઈ એક ધર્મીંગ નથીજ. જેમ જેમ તેમને કાંઈ સત્ય જણાવા લાગ્યું તેમ તેમ તે વિશેષ ઉત્સાહથી તેમાં જોડાયા. અતે તેમને નિશ્ચય થયો કે તેમાં સત્ય છે. મહાપુરુષોના જ્ઞાણરૂપ સત્યાગ્રહથી ધૈર્ય વડે ૧૮૬૭ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં “ મેડીકલ એસોસીએશન ” આયુર્વેદ મંડળ સમક્ષ “ વ્યાધિ તથા ઉપચારના સંબંધમાં આયુર્વેદ શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓમાં પડતો મનભેદ ” એ વિષયપર વ્યાખ્યાન કરી પોતાના નવા વિચારો સ્પષ્ટ પ્રકટ કર્યા. આ સત્યનો પ્રેમ. અમુક નિશ્ચય મઠણ કર્યો તે અસ્ત્રય, અજ્ઞાન પૂર્ણ, તથા અહિતકર જણાવે તો પણ તેને દુરાગ્રહથી વળગી રહેવું એ મૂઢત્વ છે એટલુંજ નહિ પણ મહા અનર્થને ઉપજાવનાર છે, વળી અગ્રેસર પુરુષોમાં તો તે જનસમાજને પણ અનર્થ કરનાર છે; કારણકે તેમના વિચારાનુસાર અનેક વ્યક્તિઓ વર્તન કરનાર હોય છે. આ તેમનો સત્ય પ્રેમ પ્રદર્શિત કરે છે. ઈ. સ. ૧૮૬૮ માં “ દલ-કતા જર્નલ ઓફ મેડીસીન ” કલકત્તાનું આયુર્વેદીય પત્ર પ્રકાશ કરવાનું આરંભ્યું.

ઇ. સ. ૧૮૬૯ થી બંગાલામાં સ્વદેશીય આયુર્વેદિક સંસ્થા સ્થાપવાનો તેમણે પોતાના પત્નિ દ્વારા આગ્રહ કરવા આરંભ કર્યો. ૧૮૭૬ સુધી ઠાંઈ પણ દિશાથી તેમને આશય ન મળ્યો તોપણ તેમણે અડગ ધૈર્યથી આ સતપ્રયત્ન કર્યા જ કર્યો. અતે બંગાલાના તે સમયે અધિકારપદસ્થિત લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર સર રિચર્ડ ટેમ્પલનું ધ્યાન આ દિશામાં ખેંચાયું. સર રિચર્ડ ટેમ્પલ તથા કેટલાક સ્વદેશીય સહકારીઓના સહાયથી તેમણે વિજ્ઞાન પ્રચારક મંડળ (Association for Advancement of Science) સ્થાપ્યું. ધર્મો બહોળો હોવાથી તેમને નિર્ણયનો સમય ધરોજ થોડો મળતો તોપણ આ કાર્યને અર્થે તે ધન તથા સમયનો વ્યય કરતા. આ કાર્યમાં તેમણે ઉત્સાહથી પત્નીસ વડે સુધી કાર્ય કર્યો હતું. હાલ આ સંસ્થા જે ઉત્તમ સ્થિતિએ છે, તે આ પરાપકારી મહાન

પુરુષનાજ પુણ્યના પ્રભાવે છે. અનેક મનુષ્યનું દિત કરનાર ઉચ્ચ ધારણાઓ કાષ્ટ વિરલ પુરુષોનાજ અંતઃકરણમાં ઉદ્ભવને પામે છે. આવા ઉચ્ચ અંતઃકરણમાં પ્રકટતા ઉચ્ચ વિચારો અદ્ભુત, ધારણ, પોષણ કરવા સામાન્ય પુરુષોનાં અંતઃકરણ અધિકારી ન હોવાથી આ ઉચ્ચ ધારણાઓને ફલવતી કરવામાં વિના સહાયે ધૈર્યથી કાર્ય કરવું પડે છે. અતિ તેનું કાંઈક દસ્ય ફલ પ્રકટ થતાં સામાન્ય મતિ જે સૂક્ષ્મ તત્ત્વને ધારણ કરી શકતી નથી તે પશુ તેને પ્રેમથી અવલખે છે. આવીજ રીતે ઉત્તમ વિચારોને આગ્રહપૂર્વક યોગ્ય રૂપાંતર પમાડવા ધૈર્ય ધારણ કરવું એ મહાપુરુષોનું કાર્ય છે.

વિદ્યાનના પ્રસારક યદ્ય તેમણે પ્રગટિત કર્યું એટલુંજ નહિ, પણ નાગરિક તથા વિદ્વાન રૂપે પણ તેમણે પોતાની ઉત્તમ શક્તિને લાભ આપ્યા. ૧૮૭૦ માં તે કલકત્તા વિશ્વ વિદ્યાલય (University) ના પ્રેસીડેન્ટ (સહકારી વ્યવસ્થાપક) નિમાયા. તે સંસ્થામાં તેમણે દશ વર્ષ પર્વત કાર્ય કર્યું. કલાકૌચલ્ય વિચારક (Faculty of Arts) મંડળના તે પ્રમુખ થયા. એ અધિકારે તેમણે ચાર વર્ષ સુધી કાર્ય કર્યું. “ બંગાળ એશિયાટીક સોસાયટી ” એશિયાના બંગમંડળના તે આગેવાન કાર્યકર્તા હતા. “ ઇન્ડિયન ટ્રીબ્યુન ” (ભારતીય સંપ્રદશ્યાન)ના વ્યવસ્થાપક રૂપે તે તેમાં કાર્ય કરતા. ૧૮૯૮ માં તેમને કલકત્તા વિશ્વવિદ્યાલય દ્વારા ધર્મોપાધર્મની માનવંત ઉપાધિ પ્રાપ્ત થઈ.

ષ. સ. ૧૮૮૩ માં સરકારે તેમને સી. આઇ. ઇની પદવી અનાયત કરી. ૧૮૮૭ માં તે કલકત્તા શેહેરના શેરીફ નીમાયા. ૧૮૮૭ થી ૧૮૯૩ સુધી તે બંગાળી ધારા સભામાં સભાસદ હતા. કલકત્તા શેહેરસંઘ (Calcutta Corporation)માં પણ તે વફતુલ, દીર્ઘ દષ્ટિ તથા ઉચ્ચ વિચારોથી સન્માન પામ્યા હતા.

એમના જેવા વિશાલ સુદ્ધિવાળા પુરુષો વિરલ હોય છે. વૈદ્યક શાસ્ત્રમાં તે અપૂર્વ જ્ઞાન ધરાવતા તો પણ અન્ય વિવિધ વિષય પ્રતિ તેમનું અલક્ષ્ય નહતું. વિદ્વતા, જ્ઞાન, તથા ઉચ્ચ વિચારો મારે બંગાલાના ઉત્તમ પુરુષોમાં તેઓ ઉત્તમ પદ ભોગવે છે.

તેમનામાં વિચારનું બાહુલ્ય, કાર્યકરણ શક્તિ, અંતરકરણ, દૃઢતા, ધૈર્ય, પરાપકાર, સત્યાગ્રહ આદિ ઉત્તમ ગુણો હતા. પોતાના વિચારો ઉત્તમ પ્રકટ કરી શકતા. સ્વાસ્થિમાન છતાં તે સત્યપ્રિય હતા. એમનું અંતઃકરણ ક્યારે, નષ્ટ તથા શાન્ત હતું.

માનાસિક ઉન્નતિ.

યુ. એલ. પટેલ. બી. એ. પડોદરા.

હરકોષ સમાજની અંતર વ્યક્તિની ઉન્નતિનાં બે અંગ હોય છે. એક શારીરિક ઉન્નતિ અને બીજું માનાસિક ઉન્નતિ. આ બન્ને પ્રકારની ઉન્નતિ સિવાય વાસ્તવિક ઉન્નતિ સંભવતી નથી.

એકલી શારીરિક ઉન્નતિથી કેવાં પરિણામ આવે છે તે જાણવાને મનુષ્ય પ્રાણી અને ઇતર પ્રાણીઓની સ્થિતિના તદ્દાવત તરફ લક્ષ્ય આપવું બસ યશે. હાથી, ઘોડા, બાઘ, સિંહ

વગેરે પ્રાણીઓ શારીરિક શક્તિમાં મનુષ્યના કરતાં ઘણી દ્રૃઢતા ધરાવે છે; પરંતુ માનસિક શક્તિમાં ઘણાં ઉતરતાં છે; તેથી તેમની શારીરિક શક્તિઓનો ઉપયોગ મનુષ્યોએ પોતાનાં કાર્યોને માટે કર્યો છે; અને જે શારીરિક શક્તિ, માનસિક શક્તિના સંયોગથી તેમને સ્વતંત્રતાનાં સુખો બક્ષી શકી હોત, તે એકલી પડવાથી તેમને સુસામીનાં દુઃખોમાં ધસી જઈ છે.

મનુષ્ય સમાજમાં પણ માનસિક શક્તિના અભાવે શારીરિક શક્તિ તેવુંજ પરિણામ નીપજાવે છે. આફ્રિકાના દુબસી લોકોમાં શારીરિક સુરિયતિના પ્રમાણમાં માનસિક શક્તિ ઘણી કમી છે; અને તેને પરિણામે તેઓ ઇતર મનુષ્યોના બંધનમાં આવી પડે છે. તેમની શારીરિક શક્તિ તેમને બંધનમાંથી ઉગારી શકતી નથી; પણ ઉત્તરી પોતેજ તેઓને બંધનમાં ધસડી જાય છે. તેમના શરીરની તાકાતથી, શરીરમાં ઓછી તાકાતવાળી પણ વધારે માનસિક બળવાળી પ્રજાઓ તેમને બંધનમાં નાખી, પોતાનાં એતરોમાં કામ કરવાને ધસડી જાય છે, અને ત્યાં, પોને મનુષ્ય છતાં, પ્રાણીઓ જેવી અધમ દશા ભોગવે છે. માનસિક શક્તિ કમી હોવા સાથે શારીરિક શક્તિ પણ તેમનામાં કમી હોત, તે તેઓની દશા વધારે સારી હોત. કેટલાક પરાપકારી માણસોના પ્રવાસથી દુબસી લોકો સુસામગીરીમાંથી ધણે અંશે મુક્ત થયા છે; છતાં જ્યાં સુધી તેઓની માનસિક શક્તિઓનો વિકાસ થઈ, પોતાના રક્ષણને માટે યોગ્ય ઈલાજો લેવા તેઓ શક્તિમાન થયા નથી, ત્યાં સુધી તેઓની સ્વતંત્રતા માત્ર ખીનજોની પરાપકારી રૂતિ ઉપર અવશ્ય છે.

શારીરિક શક્તિ સિવાયની માનસિક સુરિયતિ પણ નિર્વીર્ય છે. ઉત્તમ શરીર સિવાય ઉત્તમ મન સંભવતઃ નથી; તેપણ ઘણાં માણસોનો શરીરની કમતાકાત છતાં માનસિક શક્તિઓનો વિકાસ કેટલેક અંશે ધમ્મિલો હોય છે. પરંતુ આ માનસિક વિકાસ તેમને પોતાનાં નિર્વાદ કરવામાં તથા રક્ષણ કરવામાં મદદગાર થતો નથી. તેઓને જીવનની દરેકોઈ ક્રિયામાં ખીન માણસોની મદદની જરૂર પડે છે. તેઓનું, તેઓનાં કુટુંબનું, અને તેઓના સમાજનું જીવન ખીનજોની પરાપકારી રૂતિ ઉપર આધાર રાખતું હોય છે. તેઓ કાઠની પાસેથી હક કરી માગી શકતા નથી; પણ તેઓને ખીનજો આગળ વિનંતિ કરવાની હોય છે; અને તેમને સહુલ માણસો મદદ કરે છે, તે માનની લાગણ્યથી નહિ, પણ દયાની લાગણ્યથી કરે છે, માનસિક સુરિયતિવાળી પણ શારીરિક શક્તિના અભાવવાળી નિર્વીર્ય પ્રજા ખીન પ્રજાઓની મદદની અપેક્ષા રાખે છે, પણ તેની મદદની અપેક્ષા કાઠ રાખતું નથી અને જનસમાજમાં આસતો આપ લેના વ્યવહાર જોતાં, તે મદદ કેટલે અંશે મળે તે વિચારવા જેવું છે.

આ રીતે આપણે જોઈએ કે માનસિક શક્તિ વિના શારીરિક શક્તિ નિર્વીર્ય છે અને શારીરિક શક્તિ વિના માનસિક શક્તિ નિર્વીર્ય છે. એટલે જીવનનાં બંને અંગોના પૂર્ણ વિકાસ સિવાય મનુષ્યજીવનની સફળતા થતી નથી. એક ગાડીનાં આ બંને અંગો છે અને ગાડીની ગતિનો આધાર આ બંને અંગોની સુરિયતિ ઉપર રહેલો છે. પરંતુ અહીં આપણે આ બંને અંગો સંબંધે વિચાર કરવાનો નથી, માત્ર માનસિક ઉત્તિ મનુષ્યજીવનમાં અને મનુષ્ય સમાજની સુવ્યવસ્થામાં કેટલો ભાગ બજાવે છે અને તે કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે તે સંબંધે વિચાર કરીશું.

માનસિક વિકાસમાં હું ત્રણ અંગોનો સમાવેશ કરું છું. બુદ્ધિનો વિકાસ; ઇચ્છા-શક્તિનો વિકાસ; અને હૃદયશક્તિનો વિકાસ. ઇચ્છાશક્તિ માણસને કાર્યનો પ્રદેશ ઓળી આપે છે અને તેને ગતિમાં મુકે છે; બુદ્ધિશક્તિ તેને ધારેલા કાર્યના સાધનો ઓળી આપી, તે સાધનોની યોજના બતાવે છે; અને હૃદયશક્તિ મનુષ્યસમાજના વ્યક્તિ તથા સમગ્રી જીવનનું રક્ષણ કરી, કેવી રીતે કાર્ય સાધવું તેના વિચારો દર્શાવે છે. આ ત્રણે અંગોના વિકાસ સિવાય વાસ્તવિક માનસિક વિકાસ શક્ય નથી. ઇચ્છાશક્તિ તથા બુદ્ધિ-શક્તિનો વિકાસ થાય અને હૃદયના વિકાસ તરફ લક્ષ્ય ન આપાય તો માણસ સમાજને દિલ્લગીયાઈ થવાને બદલે દાનીકીની નીવડે; તેનું મનુષ્ય સ્વરૂપ બદલાઈ રાક્ષસ સ્વરૂપ થાય. તેવીજ રીતે ઇચ્છાશક્તિ કેળવાયા સિવાય બુદ્ધિશક્તિ તથા હૃદયશક્તિની કેળવણી સફળ થાય નહિ; અને સમાજની ચડતી દળા થવાને બદલે અધમ દશા થવાનો પ્રસંગ આવે. આ સંબંધી મારા વિચારો આગળના વિવેચનમાં સ્પષ્ટ થશે.

આ ત્રણે શક્તિઓ ઇશ્વરે માણસના મનમાં બીજરૂપે મુકેલી છે; અને તેનો વિકાસ કરવો, એ ખરું મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરવાનો રસ્તો છે. જેમ જેમ આ ત્રણ શક્તિઓ ખીસતી જાય છે, તેમ તેમ માણસોની ઉત્થતિ યતી જાય છે; અને તે શક્તિઓનો વિકાસ કરવાનો પ્રસંગ જે પ્રભ મેળવે છે, તે પ્રભ પોતાને માટે દરેકાઈ પ્રકારનાં સુખો મેળવી શકે છે. માણસો અને ઇશ્વર પ્રાણીઓ વચ્ચે તફાવત એટલો છે કે માણસોમાં આ શક્તિઓ ઇશ્વરે મુકેલી છે; અને બીજાં પ્રાણીઓમાં તે નથી. ઇશ્વર પ્રાણીઓ કોઈ પણ કાર્યમાં ઇચ્છાથી પ્રેરાતાં નથી; પરંતુ તેમની હીલચાલ પ્રેરણાથી થાય છે; અને પ્રેરણાથી દોરવાયા છતાં તેમાં ફતેદ મેળવવાને માટે સાધનો મેળવી તેઓની યોગ્ય રચના કરવાનું કામ તેમનાથી બની શકતું નથી. પોતાને યોગ્ય નેહા છે; છતાં બૂખ લાગ્યા પહેલાં અગાઉથી યોગ્ય મેળવી તથા સંબંધી રાખવાનું બાન જનનરોને હોતું નથી; અને બૂખ લાગ્યા પછી પણ કપાથી, કયાં સાધનોથી, કેવા ઉપાયોથી, અને ઉપાયોની કેવી યોજનાથી યોગ્ય મેળવવો તે તેઓ સમજી શકતાં નથી. કેટલાંક પ્રાણીઓમાં આ શક્તિઓ થોડે ધણે અંશે જોવામાં આવે છે; પરંતુ આ શક્તિઓ ધણામાં ધણા અંશે ધરાવનાર પ્રાણી પણ તે સંબંધમાં માણસથી ધણી ઉતરતી હાલતમાં હોય છે. વ્યાધિ, સિંહ, હસ્તી વગેરે પ્રાણીઓની બુદ્ધિના દાખલા લોકોમાં પ્રસિદ્ધ છે; છતાં આ પ્રાણીઓને પોતાની શક્તિથી માણસો રહેજ હસાવી શકે છે. દરેકાઈ પ્રાણીને પોષણને માટે ઇશ્વરે પ્રેરણાશુદ્ધિ આપેલી છે; અને રક્ષણને માટે સાધન જન્મથી જ બંધાયેલું છે. પરંતુ માણસમાં પ્રેરણાશુદ્ધિ ધણી દમી છે; તેમ પોષણને માટે તથા રક્ષણને માટે જરૂરનાં સાધન તેને જન્મથી મળેલાં નથી. માણસમાં જે ચક્રિયિત પ્રેરણાશુદ્ધિ છે, તે તેને બાહ્યકાળમાં ઉપયોગી થાય છે; વય વધતાં ઉપયોગી થતી નથી પોતાના નિભાવને માટે જરૂરનાં સાધન મેળવવાને તેને, પોતાને જન્મ સાથે મળેલી માનસિક શક્તિ ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. માણસનું બાળક તદ્દન પરવશ અવસ્થામાં સંસ્થિત રહે છે; અને તેની તેની નિરાધાર અવસ્થા ધણા લાંબા કાળ સુધી ચાલુ રહે છે. ઇશ્વર પ્રાણીઓનાં બાળક જન્મ પછી થોડો વખત નિરાધાર અવસ્થામાં હોય છે; પરંતુ તેના પોષણ તથા રક્ષણને માટે મળેલાં કુદરતી સાધનો જન્મ દીજ તૈયાર થઈ જાય છે; અને યોગ્ય વખત પછી તેઓ પોતાનાં માતાપિતા આશ્રયમાંથી મુક્ત થઈ સ્વતંત્ર નિભાવ કરી શકે છે. પરંતુ કુદરતી સાધનો વિનાના મનુષ્યના બાળકના

નિભાવનો આધાર, જેઓને ખોલે આવી તે સૃષ્ટિનું પ્રથમ દર્શન કરે છે, તેથી ઉપર લાંબા વખત સુધી રહે છે; અને તે પછી પણ તેની માનસિક શક્તિ જોઈ તેના નિર્વાહ અને રક્ષણનું સાધન છે. મનુષ્ય પ્રાણીનું દુનિઆમાં એક દૃષ્ટાન્તર તેનું મન છે; અને તેજ તેણે રચેલી વિચિત્ર સૃષ્ટિનું ખીજકારણ છે. તેજ સાધનરૂઝે તેણે આવો વિચિત્ર જનસમાજ ઉપજાવ્યો છે; અને તેજ સાધન તેને તેના જીવનનિર્વાહમાં ઉપયોગી થયું છે. માણસ પોતાના મનવડે પોતાનો ખોરાક મેળવે છે; દાદ તડકામાંથી શરીરનું રક્ષણ કરવા કપડાં મેળવે છે; અનેક જાતની પોતાની જરૂરીયાતો પુરી પાડવા સાધનો પેદા કરે છે; અને પોતાની બાહ્ય બાજુ ખડી યથેચ્છી વિચિત્ર નિયમોવાળી કુદરતી અને માનવી સૃષ્ટિમાં ઉત્પન્ન થતી અનેક સુરક્ષાઓમાંથી પોતાનો બચાવ કરી શકે છે. મનુષ્ય પ્રાણીનું જીવન સાધન મન છે; તેનું પતનકારણ મન છે; તેનું જાવરથાન મન છે, તેનું રક્ષણ સાધન મન છે; અને તેનું સર્વસ્વ મન છે.

આ પ્રમાણે માનસિક શક્તિ એ મનુષ્યજીવનની એકલી આધારભૂત શક્તિ છે; છતાં દરેક માણસ પોતાનો જીવનનિર્વાહ જુદો જુદો ચલાવવા ઇચ્છે તો તેમાં તે કોતેક કોટી પણ મેળવી શકશે નહિ. એક વ્યક્તિની માનસિક શક્તિ, બીજી વ્યક્તિઓ સાથે સંબંધ થયાવિના જીવનનિર્વાહનું કદી પણ અસરકારક સાધન બની શકતી નથી. બાળકમાં ઇશ્વરે માનસિક શક્તિઓ ખીજરૂપે મુકેલી છે; પરંતુ તે શક્તિઓ ખીજવાનો આધાર તેના સંબંધમાં આવતા અનેક માણસોના માનસિક વિકાસ ઉપર રહેલો છે, તેથી મનુષ્યે બાળકને સૃષ્ટિમાં આવ્યા પછી પોતાના માનસિક વિકાસ માટે સમાજ ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. પણ તેટલું બસ નથી. એક મન વિકાસ પામ્યું એટલે પોતાનો જીવનચલાર પોતે એકલું ચલાવી શકતું નથી; તેને જીવન ટકાવવા અનેક ક્રિયાઓમાં ઉતરવું પડે છે; અને અનેક સાધનો મેળવવા પડે છે; અને તે સાધનો ખીજનાં ધણાં માણસો સાથે સંબંધ થયા વિના મેળવી શકાતાં નથી; આ સંબંધની જરૂર એ મનુષ્ય સમાજનું ઉત્પત્તિ કારણ છે. સમાજ બંધારણ વ્યક્તિઓની માનસિક ખીસવણીમાં મદદ કરે છે; અને વ્યક્તિઓની ખીસવણી સમાજને વધારે વધારે દૃઢ અને સુરચિત કરતી જાય છે; આમ જ્યોતપ્રેત ચાલતી ક્રિયાથી મનુષ્યનો જીવનચલાર ચાલી રહ્યો છે. આવી વ્યક્તિઓની માનસિક ખીસવણી, કે જેના ઉપર સમાજની સુરચિતિનો આધાર છે, તે સંબંધ વધારે રપટ ખ્યાલ બાધવાની જરૂર છે.

(અપૂર્ણ)

વશીકરણવિદ્યા.

બાઈ માણેકબાઈ લાલજી લીમજી મુંબઈ.

(અવસાન ગતિક પ્રૃથ ૨૦૮ થી ચાલુ.)

સતી દ્રૌપદી, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં પટરાણી સત્યભામા પ્રત્યે શી બોધ આપે છે ?

એક વખત શ્રીકૃષ્ણ અને સત્યભામા પાંડવો વનમાં વસતા હતા ત્યાં તેઓને મળવા ગયાં. ત્યાં પાંચ દશદિવસ રહેવાથી દ્રૌપદી સાથે સત્યભામાનું મન ધર્મજન મળી ગયું અને પરસ્પર વશીજ પ્રીતિ બંધાઈ એક દિવસ પ્રીતિના પ્રવાહમાં દ્રૌપદીને સત્યભામાએ નીચે પ્રમાણે કહ્યું—

પ્રિય સખી પાંચાળી, હું તમને મારી પ્રિય સખીરૂપ, મારા દેહરૂપ અને મારા અંતઃક-
રણરૂપ જાણું છું અને તેથી મારા મનની શંકા મટાડવા પૂછું છું કે આ તમારા પાંચ પતિ
સોદરપાળ જેવા છે તો પણ તેઓ તમને વરા થઈ રહ્યા છે અને કોઈ દિવસ પણ તમારા
ઉપર રીસ કરતા નથી, એ તે શું તમે કાંઈ મન કહ્યું છે તેનો પ્રમાણ છે કે કાંઈ મંત્રનો
પ્રભાવ છે ? જેનો પ્રભાવ હોય તે કહી બતાવો કે હું તે પ્રમાણે કશું અને શ્રી કૃષ્ણ મારે
વરા થાય. ”

સપ્તભામાનાં આ વચનો સાંભળી પાંચાળી બોલ્યાં “ શું તમ જેવી ઉત્તમ સ્ત્રીએ
પતિ વરા કરવાના આત્મા ઉપાય કરવા ધટે છે ? શું તમે મને પણ એવી કામણ કરનારી
સ્ત્રી ગણો છો ? પ્રિય સખી ! તમે નિશ્ચય જાણ્યો કે તમ જેવાં ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયે-
લા અને શ્રીકૃષ્ણ જેવા પતિને પરણેલાં સ્ત્રીને આપો સંસાર કે પ્રમદ કેમ ધટે ? જ્યારે પતિ
એવું જાણે કે મારી સ્ત્રી મંત્ર જાન કરે છે, ત્યારે સર્વવાળા ધરથી જેમ માણસ ઉદ્દેગ
પામે છે તેમ તે સ્ત્રીથી તેનો પતિ ઉદ્દેગ પામે છે. જો પતિ ઉદ્દેગમાં રહે તો ઘરમાં સુખ કે
શાન્તિ ક્યાંથીજ રહે ! સુખ થવું તો દૂર રહ્યું પણ ઉત્કલન વધારે દુઃખ થઈ પડે છે. માટે
સ્ત્રીએ કદી પણ પતિનું અહિન કરવું નહિ. એ સ્ત્રીનો ખરો ધર્મ છે. સત્યમામા ! હું મારા
પતિ સાથે કેવી રીતે વર્તું છું, તે આ સમયે તમને કહી બતાવું છું. હું અલંકાર લેણપણ
રાખતી નથી. નિરંતર મારા પતિની સેવા કરું છું અને મારા પતિની પ્રીતિ માટે તેમની બી-
જી સ્ત્રીઓ છે તેમની પણ પુલ કરું છું. હંખાં અગિમાન મેલી દષ્ટ મારા પતિની સેવામાં
તેની હજી પ્રમાણે ચાલું છું. નહારાં વચન બોલતી નથી. નહારી જગાએ ઉભી પણ રહેતી
નથી. નહારા પદાર્થ જોતી નથી. નહારી જગાએ બેસતી પણ નથી, તેમ નહારી જગાએ જતી
પણ નથી. મારા પ્રતાપી પ્રિય પતિને સૂર્ય, અગ્નિ, અને ચંદ્ર જેવા માનું છું. મારા પતિ વિના
રેવ, મનુષ્ય, કે ગાંધર્વ ગમે તેવા રૂપાળા, યોવનવાળા, અને અલંકારવાળા પુરુષોને હું તુલ્ય
ગણું છું. મારા પતિ જન્મ્યા નહોય ત્યાં સુધી હું જન્મતી નથી. તેઓ વનમાંથી કે મામમાં-
થી ઘેર આવે છે ત્યારે હું સાખી જઈ આસન આપી પીવામાટે પાણી આપું છું.

હું ધરનાં સર્વ પાત્ર સ્વચ્છ રાખું છું. રસોઈ મંદુર રસવાળી કરું છું. વખત સર
તેમને ભોજન કરાવું છું. ધન સાચવું છું. ધરની સર્વ સામગ્રી સ્વચ્છ રાખું છું. કોઈ વખત
હું એવું નથી બોલતી કે જેથી મારા પતિનો નિરંકર થાય. નહારી સ્ત્રીઓની સંગતિ
રાખતી નથી. આવેશ વગરની થઈ તેમને અનુકૂલ રહું છું, હું ધણું હસતી નથી. હંજરા
ઉપર ઉભી રહેતી નથી. ઉકરડા પાસે ઉભી રહેતી નથી. વારીમાં એકઠી ઉભી રહેતી નથી.
અતિ દાસ્ય કે અતિ કોષ કરતી નથી. નિરંતર સત્ય બોલું છું અને પતિનું જેમ હિત થાય
એમ કરું છું. પતિ વિના મને કોઈજ પદાર્થ પ્રિય નથી. જ્યારે કોઈ કામના પ્રસંગથી
મારા પતિ પરદેશ જાય છે, ત્યારે ચંદન, પુષ્પ, નરાં વચ્ચે અને અલંકાર હું ધારણ કરતી
નથી, પણ વન અને નિગમ ધારણ કરું છું. જો મારા પતિ નથી જન્મ્યા, જો મારા પતિ
નથી સેવના, તેમ પદાર્થોને હું દુરથી મેલી દઈ છું. જેમ રાત્રિમાં સ્ત્રીઓના ધર્મ લખ્યા
છે તે પ્રમાણે મારા પતિના હિત અર્થે વર્તન કરું છું. સુંદર પુષ્પ, અલંકાર, પુષ્પ, ચંદનથી
શણગાર ધરી મારા પતિની સેવામાં રહું છું. જો ધર્મો કુટુંબમાં પાળવાના મારા સામુદ્ર
કુતાંજલિ બતાવ્યા છે તે પ્રમાણે હું ચાલું છું. જો માન લાવક માણસો છે તેમને માન
આપું છું. રાત્રિ દિવસ યમ નિયમ અને વિનયને સેવું છું.

મારા પતિ કોઠમાં હોય છે તો પણ હું દીન યદને સેવા કરું છું; કેમકે સ્ત્રીને પતિ એજ આધાર છે, પતિ એજ દેવ છે પતિ એજ મનિ છે, માટે કોઈ વખત પણ પતિનું વચન ઉલ્લંઘન કરતી નથી. તેમજ મારાં સાસુને પણ દેવની તુલ્ય ગણી પૂજન કરું છું. સાસુને જમાડીને જમું છું. અને તેઓ પોઢયા પછી તેમનાં ચરણ કમળ ચાંપી પછી ચપન કરું છું. આજ અમે વનમાં છીએ, પણ મહારાજાં સુંધીઈરતું રાખ્ય હવું. ત્યારે અદાર હનર ધાકણો સોનાના પાત્રમાં જમનારા હતા. વળી બીજા અધ્યાસી હનર સ્નાતક ધાકણ જમવાનાં હતા. તેમને વિધદેવ ક્યાં પછી તરતજ બોજનનાં પાત્રો હું હાનર કરતી. જેમ થટે તેમ અન વચ્ચથી તેમની સેવા કરતી. તે સમયે મારી પાસે એક લાખ દાસીઓ હતા. તેમને કેટલાં વસ્ત્રો છે, કેટલા અલંકારો છે, તેઓ શું ખાય છે; શું પહેરે છે. અને શું કામકાજ કરે છે તે હું સારી રીતે જાણતી હતી. કેટલીક દાસીઓ તો હાથમાં પાન લઈ ધાકણોને બોજન પીરસતી હતી. મહારાજાનાં દરબારમાં દસ લાખ હાથી, અને બીજા રમ પાલખી વગેરે અસંખ્ય વાહનો હતાં, પણ તે સર્વ મારી નજર બહાર ન હતાં. દરબારના નોકરોમાં મોટા પ્રધાનથી તે ગોવાળ કે બકરીના ચારનાર પણ શું કામ કરે છે ને તે કેવી રીતિમાં છે તે મારું અભિપ્રાય ન હતું. રાજ્યની આવક તથા રાજ્યનું ખર્ચ પણ હું જાણતી હતી. એકલુંજ નહિ પણ તેનો દિસાખ પણ હું સંભાળતી. આથીજ મારા પ્રાણુનાથ, આ સર્વ કુટુંબનો બાર મારી ઉપર રાખી પોતે નિશ્ચિંત થઈ હરતા. મેં રાત્રિ દિવસ સર્વ કુખનો ત્યાગ કરીને મારા પ્રાણુનાથે સોંપિને એ બાર મારે માથે ચઢાવી લીધા હતા. વળી કુચેરની સંપતિ સમાન મારા પતિના બંડારને પણ હું એકલોજ સંપૂર્ણ રીતે જાણતી હતી. રાત કે દિવસ સુંદર રાજાં વિલસનમાં કે વનમાં હું મારા પ્રાણુનાથની સાથે સરખાજ રેતહથી રહેતી અને રહું છું. મને મારા પ્રાણુનાથની સેવામાં રાત કે દિવસ સંરખ્યા હતા અને છે. તે વખતમાં અને આજ પણ, મારા પ્રાણુનાથના પોઢયા પછી ચપન કરું છું. અને એમના જગ્યા પહેલાં હું જાયું છું. નિરંતર આ પ્રકારથી વર્તન કરું છું. એજ મારું વરીકરણ છે ! !

કેટલીક સ્ત્રીઓ કલેશ કરી પોતાના પતિને કંપર કંપર કરી નાખે છે, તેથી તે પોતાની સ્ત્રી સાથે ઉદાસ થઈ વાન ચિત, હસતા જોલવાનું અંધ કરે છે. આમ થતાં સ્ત્રી મન તંત્ર કામચુ હેમણ કરી પતિને વસ કરવા મથે છે, પણ તેમાં તે દગાય છે. બધીજ સ્ત્રીઓએ સતી શિરામણી દ્રોપદીનોજ પતિવ્રત કરવાનો ઉપાય સદેવ સેવયો જોઈએ. જોનો ! વિચાર કરો કે જો દુઃખ દ્રોપદી પર આવી પડ્યાં છે તે દુઃખોનાં હનરમાં દિસતાનું દુઃખ પણ તમને છે ? નહિ જ.

પતિ વસ થવામાં દ્રોપદીનું પોતાનું પતિવ્રતજ કારણ હતું. જગતમાં દેવ કન્યાઓ, નામ કન્યાઓ અને રાજ કન્યાઓ અનેક યઈ છે. પણ શ્રીકૃષ્ણ જેવા જગદ્ગુરૂનાં પતિને સ્ત્રીવર્મ સંમળવનાર તેમનાં ગુરૂ રૂપ એક દ્રોપદીજીવ યયાં છે. તેઓ રાજકન્યા હતાં અને રાજકન્યાઓમાં બૂલણરૂપ નીવડ્યાં હતાં તે તેમનાં પતિવ્રતને લઈનેજ.

માટે પ્રિય બગિનીઓ ! આપણે સર્વ આ વરીકરણ વિદ્યા શ્રી દ્રોપદીના અમૂલ્ય બોધમંથીજ શીખી લઈશું.

FOR PHOTOS
LIKE PICTURES OF ART
GO TO

GOMES & LAWRIE.
BOMBAY.

नामदार महाराणी श्रीविकटोरीया.

' True heart! Brave heart! Great Britain's noblest Queen!
 Thou regnest still o'er those who loved the best
 Still thou art here, robed with unearthly sheen,
 Still thou art near, though gone unto thy rest'.

સચિત્ર માસિક.

શ્રીભક્ત.

ત્રી. જયકૃષ્ણ ગંગાદાસ ભક્ત.

મુદ્રિત.

પુસ્તક ૮ મુ

અંક ૭ મો.

પૌષ પૂર્ણિમા.

૧૯૧૮.

મકર સંક્રાન્તિ.

અધિપતિ અને પ્રકાશક,
જમિયતરામ લ. પંડિત.
અમદાવાદ.

એમન્ટસ.
મે. જી. પંડિત અને કું.
મુંબઈ.

नैमिषाक्ष.—श्रीमद्भागवत (अष्टमः)

શ્રીભક્ત સચિત્ર માસિક.

* જીવન જ્યોતિ વિલાપ.

(શ્રીયુત્તમ ગોવર્ધન. ઇ. પટેલ. બી.એ.)

(હે કૃષ્ણ મુરારિ, આત્મ સાચો—એ લખ.)

હે જીવન જ્યોતિ ! ત્યજી હૃન્મંદિર આમ કીધો અધકાર કાં ?
 રનેહી શિશુગણ કેરા અંતર, દગ્ધ કર્યો શા કાળ;
 જીવનમુત થઇ જીવન હરશે (તો) કોની બશે લાજ-રે—હે
 હે હૃત્સર પંકજ ! સરવર ત્યજતાં કીધો કાંન વિચાર રે;
 ભલે પ્રભુપદમાં નિવસો પણ અમ નિશ્વાસનો સ્પર્શ,
 ત્યાં પણ તમને કરમાવી હરી લેશે સ્વરૂપનો હર્ષ-રે—હે
 હે ચિદ્રસરાગી ! અનુરાગી થઇ કીધું કાર્ય વિરાગીતું.
 જડ અવશેષ સુકીને બતાં હૃદય ભરાયું ન લેશ,
 આપ વિના અંતરનો ઉઠો શમાવશે કો કલેશ-રે —હે
 હે અમૃત અબ્ધિ ! અમ અમૃ સરિતા ક્યાં મળશે આપને.—
 દેતા વિષ આખેર અમને એ ઘટે શું તમને નાથ,
 છોત્તમ પુરુષોત્તમપદસ્વાર્થી ! કરશું તમ સંગાથ-રે—હે
 હે નરહરિનંદન ! વંદન દીન આ દોસ તણા સ્વિકારજો.
 સ્વમ નિવે દર્શન દો તેથી થાશે નવ સંતોષ,
 ચર્મચક્ષુ પ્રત્યક્ષ થાઓ તો-તો ઉતરે અમ રોપ-રે —હે

* આ દીન બાળકના અંતઃકરણમાં બાળવયથી સત્સંકારનાં બીજને રોપી, સત્તર વર્ષ પૂર્વે પોતાના મૃદુ અને ઉન્નતિકર પ્રજ્વળથી તેને જલ-સિંચન કરી હાલની ઉન્નતિના પ્રદેશમાં સ્થાપનાર સદગુરુ સ્વરૂપ શ્રીમત્ માસ્ટર સાહેબ ઇલાહાબાદ જીવનશાસ્ત્રના હૃદયસ્થાનક દેહવિકલ નિમિત્ત સહસા રહુરી આવતી ઉર્મિઓનો આભાસ જનસમાજપ્રતિ અશુભાશુ નયનથી મુ-ક્યાં માટે ક્ષમા કાયવાર્માં આવે છે.

વિચાર પ્રાવલ્ય.

(શ્રી વૈકુણ્ઠ જી. એ. સુરત.)

૧

હુપાં ઝાકળ ગિંદુ સરખી, ગહન વિચાર ગતિ તારી;
નહિ દીસંતાં સરકી જતાં શાં, શાન્ત શાન્ત રજની માંહી.
એક અનેક કુસુમ કરકે, મળતાં સત્વ નવું દાથી. હુપાં.

૨

માંધી વસંત કળીના સરખો, વિચાર ! વિકાસ અજળ તારો;
પોતાની અંદર ચિકસંતાં, અંકુશે શાખા પર્ણો.
ડાંખળી કોમલ જેના ઉપર, વસે વિહગ પક્ષતાં ગીતો. માંધી.

૩

ઉંચા નલના તારક સરખી, વિચાર ! અનંત પ્રભા તારી;
દેખાયે પણ નિયમ ન જાણે, ઝળકે જ્યોતિઃ પોતાથી;
કોઈવાર શણ ઠંકાતો વળી, સરકી જતાં દે' મેઘોથી. ઉંચા.

૪

પંખીડાં મધુરાંના સરખી, વિચાર ! ખીટી તુજની વાણી;
સંધ્યા કાલ વિશે પ્રભવે શી, નિર્વાતાં^૧ કો વન માંહી;
જ્યોતિઃ પ્રતીપ મંહીથી પ્રસરે, પ્રસરી ત્યમ તે સંભળાતી. પંખી.

૫

કાન્તિ શશાંકકલાની સરખી, વિચાર ! કદાચિત દીણ થતી;
શીળી અખંડ અનુપ વિભા તુજ, કિંચિત કાલ લગી જાતી.
નિશ્ચે સત્વર કિંતુ કોમળ, આવે સ્વરૂપ સમય માંહી. કાન્તિ.

૬

અર્જુવનાં પોલીપ^૨ સરીખો, વિચાર ! પ્રસાર સળળ તારો;
વિધ વિધ અંકુર મળી જતાં આ કાર અગમ્ય નકી થાતો.
હુપો કળી છુટી અંકુરતાં, અંકુરતા વળી અંકુરો. અર્જુવનાં.

૭

માનવ કેરાં નેન સરખો, વિચાર ! પ્રભાવ અતિ તારો;
ભાનુ થકી અજકતું નલ ત્યમ, ઓજસુ સ્વાત્મ થકી તેઓ,
કોમળ તેજજ તેજ વહંતું હાય નિરાશ તણી પળકો. માનવ.

૮

વારિ વર્ષાનાં જાયે જ્યમ, વિચાર । પણ તેમજ જાયે;

લેશ કલુપ થયા વિણ ઝરતું, પંકજ અંદર કાંઈ પડે.

અન્ય ફરી આકાશે ચડતું, વળી ભૂમિપર તે વરયે.

વારિ.

૯

વૃક્ષ સદૈવ હવા પોપે જ્યમ, વિચાર ! જીવન તું પોપે છે;

ગ્રીષ્મ રૂતુ હેમન્તાદિમાં, છુપી છુપી શી વૃદ્ધિ કરે ।

શાખા થળ સુળાદિ અન્વયે, દેવી સત્વ કથું પૂરે !

વૃક્ષ.

દેવી સામર્થ્ય અથવા યોગવલ.

(શ્રીજમ્બવૃક્ષ ગંગાદાસ ભક્ત—સુરત.)

આ બાળકનું નામ મેરા મોક્ષની છે. એ ૧૮૦૪ ના સપ્ટેમ્બરની પહેલી તારીખે અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં ફેબ્રુઆરીમાં જન્મ્યો હતો. એ વર્ષ પૂર્વે, સને ૧૮૧૦ ના આગસ્ટ માસમાં એનું વય ૭ વર્ષનું થયું થયું ન હતું. આ સમયથી જ એણે ગણિતનું અત્યંત અદ્ભુત સામર્થ્ય પ્રકટ કરવા માંડ્યું હતું. આ સામર્થ્ય અકાશ્યક જણાઈ આવ્યું હતું. આ બાળક જે ગામડામાં રહેતો હતો ત્યાં કોઈ સારી વસતિ ન હતી. તેમ સારી નિવાસ ન હતી. એને જાણતું જ્ઞાન મળેલું હતું. લખતાં કે કંઈ ગણતાં શીખેલું ન હતું. આવે સમયે એ છોકરો દેહલીક સંખ્યાઓના યજ્ઞાકાર કહે તો સંજળાયો. એથી એના બાપને બહુજ આશ્ચર્ય પ્રકટ્યું. એણે પોતે પોતાના બાળકને દેહલાક પ્રત્યે પૂછ્યા. તેના ઉત્તરે એ બાળકે સપાટાખંધ આપ્યાં. આ ચમત્કારિક સામર્થ્યવાળા બાળક સંખ્યા વર્તમાન સર્વત્ર પ્રસાર્યા અને ધણા લોક એ બાળકને જોવા આવતા. તે સર્વેએ એ બાળકના પિતાને સલાહ આપી કે એને બધે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં ફેરવો. જ્યાં ગયા ત્યાં સધળા લોક એને વખણા. અને બધા જ લોક લગભગ એમ કહેતા કે એ છોકરાને નિયમસર શિક્ષણ આપો. સારા સારા વિદ્વાનોના કહેવાથી પોતાના બાળકનું શિક્ષણ ઉચ્ચ પંક્તિનું કરવા એ બાળકનો પિતા તેને લઈને અને આવેલ છે. આ રાજધાનીના અનેક સૌક્ય ત્રણ મહિનાથી એ બાળકનો અવલોક લીધો છે, ગણિત શાસ્ત્રમાં અત્યંત નિપુણ અને તત્ત્વ-વિદ્યામાં પણ પારંગત એવા અનેક વિદ્વાનોએ આ બાળકને મળવાનો અને તેનું ગણિતનું જ્ઞાન જોવાનો નિયમ રાખ્યો છે. અમુક સમયની દેહલી મિનિટ થાય, કે દેહલી સેકન્ડ થાય તેનું ઉત્તર એ ધણજ છડપથી આપે છે. અમુક બે, ત્રણ કે ચાર આંકડાની સંખ્યાને

તેવાજ બે ત્રણ આંકડાની સંખ્યાએ શુભવાર્તા શું ઉત્તર આવે તેનું ઉત્તર એ ધણીજ ઝડપથી આપે છે. કોઇ જ કે સાત આંકડાની રકમ હર્ષ હર્ષ સંખ્યાના શુભકાર રૂપે છે તે પણ એ સત્વર કહી શકે છે. કોઇ પણ રકમનું વર્ગમૂળ કે ધનમૂળ પણ તેટલીજ ઝડપથી કહી શકે છે. તેથી હિલકું એકજ રકમ તેજ રકમથી પાંચ સાત કે વધારે વાર-શુભવા તો શું ઉત્તર આવે તે પણ સત્વર કહી શકે છે. આ બધાં ઉત્તરો એટલી ઝડપથી આપે છે કે સર્વને જ આશ્ચર્ય પ્રકટે છે.

એક મંડળીમાં એ છોકરાને પૂછ્યું કે આઠને આઠવતી જ સીળવાર શુભીએ તો શું આવે ? એણે એકદમ ઉત્તર આપ્યું કે ૨૮૧, ૪૭૪, ૯૭૬, ૭૧૦, ૧૫૬. ત્યાર પછી એક આંકડાની બધી સંખ્યાને દસવાર શુભતા જે ઉત્તર આવે તે ઉતાવળે આપ્યા. આ ઉત્તર એટલી ઝડપથી આપતો કે તે ઉત્તરનારથી પહેલિયો વળાણું નહીં. બે આંકડાની કોઈ સંખ્યા ૧ વાર, સાત વાર કે આઠવાર શુભામ તો શું ઉત્તર આવે તેના ઉત્તર કંઈક ઓછી સરળતાથી આપતો. શુભાકાર મોટા થતા ગયા તેમ તેમ કંઈક યુક્તિલી સમજતી. ૧૦૬ ૯૨૬ નું વર્ગમૂળ પૂછ્યું. એટલે એણે તરતજ કહ્યું, ૩૨૭. ૨૬૮, ૭૩૬, ૧૨૫ આ સંખ્યાનું ધનમૂળ પૂછ્યું એટલે એણે તરતજ કહ્યું, ૧૪૫. હાજર રહેલા બીજા ગૃહસ્થોએ આવાજ પ્રશ્નો પૂછ્યા. તેનાં ઉત્તર પણ એણે આજ રીતે આપ્યાં.

તે મંડળમાંથી કોઇએ પૂછ્યું:-૨૪૭,૪૮૩ આ સંખ્યા કઈ બે રકમનો શુભાકાર છે. તેના ઉત્તરમાં એ બાળક બોલ્યો ૬૪૨ અને ૨૬૩. ત્યાર પછી એને પૂછ્યું-૩૬૦૮૭ આ રકમ કઈ કઈ બે રકમનો શુભાકાર છે ? એણે એકદમ કહ્યું કે એ રકમ મૂળ રકમ જ છે, કોઈ પણ બે રકમનો શુભાકાર એ નથી. એક મનુષ્યે એને પૂછ્યું ૪૮ વર્ષની મિનિટ કેટલી ? એણે તરતજ ઉત્તર આપ્યું, ૨૫,૨૨૮,૮૦૦ અને તેનીજ સાથે બોલ્યો કે એટલા વખતની રોકડ ૧,૫૧૩, ૭૨૮,૦૦૦ થાય, એ બાળકે આવાં અનેક નમત્કારિક ઉત્તર આપ્યાં. સર્વ એમ કહેતા કે આવા અદ્ભુત સામર્થ્યને વિદક્ષિત તથા ઉપયોગી કરવું પડે છે. આ બાળક કયી રીતે ગણવાથી એટલી ઉતાવળે ઉત્તર આપે છે તે સમજવા હાજર રહેલા ગૃહસ્થોએ ઈર્ષ્યા બતાવી. પણ તે બાળકે એ સંખ્યા કંઈ કહી શક્યો નહીં. મારા મનમાં ઉત્તર થી રીતે આવે છે તે હું કહી શકતો નથી, એમ એ બોલતો. ત્યારે એ શુભાકાર કરતો ત્યારે એના ઓઠપરથી એમ સમજાતું કે એના આંતર મનમાં જ કોઈ ક્રિયા ચાલતી હતી. પણ આ ક્રિયા બીજા મનુષ્યોની રીતજાનથી તદ્દન જુદીજ હતી. વળી એ બાળક ગણિતની સામાન્ય રીતોથી તદ્દન અજાણ્યો છે. હાજર ઉપર એક પણ શુભાકાર કે લાગાકાર કરતાં એને આવડતું નથી, વળી મૂળ કહેતાં કે મોટી સંખ્યાના વિભાજો કહેતાં એટલી ઝડપથી ઉત્તર આપે છે કે એણે એ દાખલા ગણ્યા છે એમ પણ ન કહેવાય.

આ બાળકની આ શક્તિમાં હેતુ તેની રચિતિ રચિત છે એમ પણ કહેવાય નહીં.

આ પ્રકારનો લેખ આ બાળકના અદ્ભુત ગણિત સામર્થ્યને જણાવે છે. એ આઠ વર્ષના છોકરાનું શિક્ષણ કોઈ પણ જાનનું ન હતું. બધા વિદ્વાનો એમ માનના હતા કે બચ્ચરથી પ્રમાણે શિક્ષણ આપવાથી, નિયત તથા ઉત્તમ શિક્ષકોની મદદથી એનું સ્વાભાવિક

અધૈયિક સામર્થ્ય બહુ દીપી નીકળશે. આથી એ છોકરને નિશાળે મુક્યો. ત્યાં ગણિત શાસ્ત્રનું સર્વોત્તમ શિક્ષણ આપ્યું, બધા એમ માનતા કે એનું વય જરા પાકટ થશે ત્યારે ખીમને ઉપયોગી થવાની માનસ શક્તિઓ પણ ખીલશે અને તેથી એ મોટી વયનેા થતાં પોતાનું અદ્ભુત સામર્થ્ય ખીમ અનેકમાં ઉપજાવી શકશે. પણ એના મિત્રોનું આ અનુમાન સમ્યું પડ્યું નહીં. જેમ જેમ બાલ મનના વિકાસ સંધ્યો તેમ તેમ આંતર મનનું સામર્થ્ય દુર્બળ પડેલું સમજાયું. એ મનુષ્યની ઉત્તર વયે એના શિષ્યો થયા. તેમને કાંઈ મોટા લાભ એના તરફથી થયો નહીં. શાળાએનું શિક્ષણ પુસ્તકોનો અભ્યાસ વગેરે કાંઈ પણ મોટા લાભ કરી શક્યા નહીં. ઉકટું એ બધી મદદથી એના નિરોધ સામર્થ્યમાં. કંઈક ક્ષીણના પ્રકટી અને તે પ્રમાણમાં એના પૂર્વે પ્રકટેલા અદ્ભુત સામર્થ્યમાં ન્યૂનતા સમજાઈ. બહારથી જુ-
તિને સંકેલવાનું સામર્થ્ય અને સ્વીકારેલા કામમાં તદાકાર થવાનું બળ ન્યૂન પડ્યું. શંકા, સંકાય, ભય વિગેરે વિકારનો પ્રવેશ સામર્થ્યને ઘટાડે છે. તેમ બહુ સાવધાનતા વગેરે વિચારો પણ કુદરતના વધતા વેગને નરમ પાડે છે. અમુક અમુક નિયમોને બળાકારથી અ-
નુસરવાથી કુદરતી ખીલતું સામર્થ્ય લપાઈ જાય છે. એકદમ જમીનમાંથી પીસેા કૂટે કે વિ-
ષુત્તા ચમકારા થાય તેમ સામર્થ્ય એનામાં વધી ગયલું, તે સામર્થ્ય બાલ પદ્ધતિને સ્વીકારતાં ઘટ્યું.

ખીમ એક સજ્જનને માટે એમ કહેવાય છે કે તે વિષુત વેગે ગણિત કરતો. એક કાગળપર જેટલી સંખ્યા લખાય તેટલી લખો. તેનાપર એ મનુષ્ય એકજ વાર દહિ નાંખતો અને તરત તેનો સરવાળો કહી આપતો. ખીમ મનુષ્યોને આ સરવાળા કરતાં ક્ષણિક થતા, કંચારે આ મનુષ્ય એક ક્ષણમાં કહી દેતો. આમ શી રીતે ગણી શકે છે તેનું ઉત્તર એ આપી શકતો નહીં. માત્ર એટલુંજ કહેતો કે જે સંખ્યા જેઉં તે તરત જ્ઞાતિમાં રિધર થઈ જાય છે. અર્થાત્ એની અદ્ભુતશક્તિ તથા ધારણશક્તિ અત્યંત બળવતી હતી.

જેમણે બાલ અંતઃકરણને જ પ્રધાનપણે દેખ્યું છે તેવા મનુષ્યો રથૂળ ચર્મચક્ષુથી એક પાટીયાપર સો સંખ્યા જુએ તો તેથી એક ક્ષણમાં જ્ઞાતિમાં તે સંખ્યા કરી રહેતી નથી. જેમની સ્વપ્ન ઇન્દ્રિયો બહુ તેજસ્વી ચર્મ દોષ છે તેઓજ આમ ધારણ કરી શકે છે. જ્યાં જ્યાં દહિ પડે ત્યાં ત્યાં એકાદ ચર્મ અદ્ય કરવાનું અને તેને ધારણ કરવાનું બળ જેમ અધિક સિદ્ધ તેમ તે તે વિષયમાં કર્તવ્ય ઉચ્ચ કરાય. રથૂળ ઇન્દ્રિયોની શુદ્ધિ કરતાં સ્વપ્ન ઇન્દ્રિયોની શુદ્ધિ હજારગણી ચઢીખાતી છે. ચારીર શુદ્ધિ કરતાં માનસ શુદ્ધિની હજારગણી શ્રેષ્ઠતા છે, બાલ સ્નાન કરતાં આંતર સ્નાન અત્યંત જરૂરનું છે.

મૂઠ, બહુચક કે જડજેવા મનુષ્યોમાં પણ સંગીતનું અદ્ભુત સામર્થ્ય આંતર મનદારા જણાયું છે. 'Blind Tom' અથ ટોમ નામના મૂઠ હજારોનો લાખતો પૂર્વમાં પ્રસિદ્ધ છે. પંડિત ગદુલાલા, મિલ્ટન કવિ વિગેરેમાં પણ આંતર મનનો વિકાસજ મનાય. ટોમ જન્મથી જ અંધ હતો અને પણ કરતાં વિશેષ સ્વન એનામાં ન હતું. આવો અજ્ઞાન મૂઠ ટોમ જો કાંઈ ભજન કે કવિતા સાંભળતો કે તરતજ વાદ્યવજ્રમાં ઉતારી શકતો. ગમે તેવી લાંબી કે અધરી કવિતા એ સાંભળે કે તરત તે જોલી ખતાવતો. નર્વા ભજન કે પદ્યો પણ તેટલીજ ચમત્કારિક રીતે એ ખતાવતો.

અધ ટોમની આ વાતપરથી સ્પષ્ટ છે કે આંતર મનને અત્યંત નિર્દોષ અને પૂર્ણ સ્મૃતિ હિત પ્રાપ્ત છે. બીજું આંતર મનમાં સંગીતના સુર મહત્ત્વ કરી લેવાનું સ્વાભાવિક સામર્થ્ય છે. એ માટે બાહ્ય જ્ઞાનેદ્રિયદ્વારે શિક્ષણ જરૂરનું નથી.

સંગીતશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ થવાને આંતર મનની ઉત્કૃષ્ટ કલાજ્ઞ જરૂરની છે. સારાં સારાં પદો, ભજનો આંતર મનના પ્રસાદદ્વારા જ પ્રકટે છે. બાહ્ય મનના વિકાસથી ઉપજેલાં કાવ્યો, પદો, ભજનોમાં નીરસતા હોય છે. એ કાવ્યો હૃદયને સ્પર્શ કરતાં નથી, માત્ર ભારી મયડીને ઉપખલવેલાં, ગ્રાસ બેસારી દીધેલાં જેવાં લાગે છે. સારાં ભજનો, પદો આંતર મનમાંથી જ નીકળે છે અને એવાં પદો જ બાહ્ય મનને રામાવવા સમર્થ છે. મિટ્ટન તેમજ અત્યંત વાદ્યોદ્ધિ જેવા મહાકવિઓ આંતર મનની સર્વોત્કૃષ્ટ કલાને સિદ્ધ કરીને જ પ્રકટ થયા છે. વાદ્યોદ્ધિએ અતિદીર્ઘ કાળ પર્વત તપશ્વર્ગ કીધેલી. એ સમયે બાહ્ય મન અત્યંત શાંત પડેલું. આંતર મનનું જ સામાન્ય સંધાયું. અને એમણે લખેલું રામાયણ સર્વોત્તમ મહાકાવ્ય જગત્તે વિદિત છે.

અંતઃકરણમાં દૈવી શક્તિ પ્રકટાવવાને સંગીતની ખાસ જરૂર છે. ભજનના આનંદમાં નિમગ્ન થયેલા મનુષ્ય સ્થૈર્યની ઉત્તમ કલાને સિદ્ધ કરે છે. અને એ સ્થૈર્યના પરિણામમાં આત્મ્યાત્મિક શક્તિઓ નીસરી આવે છે. આંતર મનની ઉત્કૃષ્ટ કલા અથવા ચિત્તની અંતઃક્રિયાના સિદ્ધ કરવાને સંગીત બહુજ સાદામ્બ આપે છે. પ્રાણિ માત્રમાં વ્યાપક સૂત્રામાં વા અંતરાત્માના હિતસાધક સ્પુરણો આંતર મનની ઉચ્ચ કલામાં જ પ્રકટે છે. ઉચ્ચ કલા સંગીતથી પ્રકટે છે. સાર્વિક ભજનરસ દૈવી વચનોનો ઉચ્ચાર કરાવે છે. સંગીત વડે કાયર સીમાય પશુ મહાશૈવને પ્રકટ કરે છે અને મરણ પ્રાપ્ત થાય તો પશુ અસાધ્ય દુષ્ટિને વેં શાંતિને અનુભવ તો સમજાય છે. સંગીત વડે આંતર મનનું સામાન્ય પ્રકટે છે અને તેની રિધિનિર્મા આવેલા મનુષ્ય પ્રેમ ન કરતો હોય તો પ્રેમ કરતો થાય છે અને અલક્ષ હોય તો લક્ષ બને છે.

આંતર મનનું ત્રીજું સિદ્ધ સામર્થ્ય સમયને કંજવાનું છે. સૂર્યા પહેલાં આંતર મનમાં ચોક્કસ સંસ્કાર નાંખ્યો હોય કે રાત્રે બે વાગે ઉઠવું તો બે વાગે જાગવું થવાય જ. બાહ્ય મનમાં આ સામર્થ્ય નથી. બાહ્ય મન સમયનું અનુમાન કરે છે તે જૂદી રીતે સૂર્ય આટલો ઉચો આવ્યો માટે બાર કે એક વાગ્યો હશે. આટલા તકડા આવ્યા માટે અમુક સમય થયો હશે. સીસીમાંથી ટેની આટલી પડી માટે આટલા કલાક થયા હશે.

આંતર મનમાં સંસ્કાર ચોક્કસ નાંખ્યો હોય કે આઠ વાગે ઉઠવું તો તેમાં ભૂલ થવાની જ નહીં. આઠ વાગતા પૂર્વે જોરોજોર સ્મૃતિ પ્રકટવાની. મનુષ્યના આંતર મનમાં જેમ આ સામર્થ્ય છે તેમ કેટલાક પશુઓમાં પણ આ સામર્થ્ય સિદ્ધ છે. કૂતરાઓ, ઘોડાઓ તેમજ નિયમિત કામ માટે ટેવાયેલા બીજા પશુઓમાં પણ સમયને કંજવાનું આ સામર્થ્ય સિદ્ધ હોય છે.

એક મનુષ્ય કને એક મોડું ખેતી કરવાનું, ઝાડો ઉછેરવાનું મેદાન હતું. તે ઉપર ઘણા ખગરો તે રાખતો અને તેમની કને કામ લેતો. માત્ર રવિવારે બધા ખગરોને વામ-

માં ગોંધી રાખતો. અને તેમને વિગ્રાંતિ લેવા દેતો. રવિવાર વગરના બીજા દિવસોપર એ ખચ્ચરો કંઈ જતા રહે તો તરત તે શોધી કાઢતો પણ રવિવારે તેમને કંઈ કામ ન હોતું અપાતું. એ તેઓ સારી રીતે જાણતા અને તેથી મને ત્યાં આજ્ઞા જતા. તેમનો પત્નો મળતો નહીં. મહા મુશીબતે તેઓ સોંધી કઢાતા. અર્થાત્ ખચ્ચરોમાં સનિવાર, રવિવાર વગેરે દિવસને લક્ષમાં રાખવાતું સામર્થ્ય સ્વાભાવિક હોય છે.

એક ઇંગ્લેન્ડ ગૃહસ્થ માટે કહેવાય છે કે તેણે એક કૂતરાને પોતાના કુટુંબમાં ઉછેરો લેતો. એ કૂતરો મોટો થયો ત્યાર પછી તે ગૃહસ્થને એક છોકરો પરણ્યો અને તેણે પોતાના પિતાના ધરથી ત્રણેક માઇલને અંતરે લુહો મુકામ રાખ્યો. કુટુંબમાં એના રીવાજ કે જમ્યા પછી બધા પોતાના બાણામણિ વધારે તે કૂતરાના મેં આગળ નાખતા. તે ગૃહસ્થને ઘેર જમવાનો સમય રવિવારે બીજા દિવસો પર રખાનો તેજ સમયે રખાનો પણ તેના છોકરાના મકાનપર જમવાનો સમય બે કલાક મોડો રખાતો. આ વાંતની ખચ્ચર કૂતરાને કાંઈ રીતે પડી અને તેનો લાજ લેવાને તે હંમેશાં લક્ષમાં રાખતો. દર રવિવારે તે ઘેર પહોં ખાતો અને બે કલાક મોડો પેલા ગૃહસ્થના પુત્રના મકાન પર પહોં જતો અને ત્યાં ખાતો. રવિવાર શિવાયના બીજા દિવસોપર તે પોતાના શેઠના છોકરાના મકાનપર બીજાકુખ જતો નહીં.

એક સ્થાનનો કૂતરો ગૃહનાં સઘળાં કામકાજની ગોઠવણ પોતેજ રાખે છે. સવારમાં ધરના મનુષ્યોને અમુક વખતે જગાડે છે, ખરોખર બાર વાગે એવું વર્તન કરે છે કે તેથી ઘોઘાને ઘાસ પાણીનો સમય થયો છે એમ સ્પષ્ટ સમજાઈ આવે છે. જ્યાં સુધી ઘોઘાને ખાવાતું ન મળે ત્યાંસુધી એ કૂતરો દરવાનો નહીં. પોતાના ખાવાની દરકાર એ ન કરવાનો. ત્રણ વાગે પોતાની શેઠાણીને જણાવે છે કે રસોઇ કરાવવાનો સમય થયો છે, તે કૂતરાને પોતાને તો ખાવાતું બધા જમ્યા પછી મળે છે. બે કલાક મોડું. પણ માત્ર એક સમયને લક્ષમાં રાખી વ્યવસ્થા કરનાર નોકરની ગરજ તે સારે છે. રાત્રે ૯ વાગે છે એટલે એ કૂતરો પોતાની કામગીરથી છૂટો છે અને રસોડામાં જાય છે એટલે સમજવું કે રાત્રિએ સંકળ નાસ્તો કરવા તૈયારી કરી. આ મિત્ર મિત્ર સમયોનાં કર્તવ્યોમાં પાંચ સાત મિનિટનો પણ ફેર પડતો નથી.

હિન્દોદિગમના પાત્રોમાં તથા નિદાગ્રસ્ત મનુષ્યોમાં આ સામર્થ્ય પૂરેપૂરું જોવામાં આવે છે. રાત્રિએ નિદામાં પ્રવેશનાં પૂર્વે હઠ તંકેદ કીધો હોય કે અમુક કલાકે ઉઠવું તો તેજ વખતે આંતર મનના આ સામર્થ્યને લીધે જાગત ચલાય છે.

ક્રાંતિનો એક બંદુ પ્રસિદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાની જર્જરેલ આ સંબંધમાં જણાવે છે કે:- -મારમાં આ સામર્થ્ય પૂર્ણ કળામાં છે. પણ જો કાંઈ મને ઠીકઠી એવો બોલે તો મારું સામર્થ્ય જતું રહે એમ મને લાગે છે. જ્યારે બીજાપર આધાર રાખવા જઈ ત્યારે મારું અંતઃકરણ સમયની અટકળ પણ બાંધતું નથી, તેમ ધડીવાળ તરફ પણ લક્ષ રાખતું નથી.

સમયને અટકળથી નહીં કરવાતું જગ આંતર મનનોજ સ્વાભાવિક ધર્મ છે. એ માટે ધડીવાળ કે એનાં બીજાં સાધનની જરૂર નથી. પ્રત્યેક મનુષ્યમાં આ સામર્થ્ય થોડું કે વધારે હોય છે.

નિદ્રામાં ચાલનાર (Somnambulist) કેઈ મનુષ્ય કને વચન લીધું હોય કે અમુક દિવસે અમુક ક્ષણે તમારે આવવું તો તે મનુષ્ય તે દિવસે તે ક્ષણે આચરેજ. જ્યારે એ જાગતુ ધાય ત્યારે એ વચનવિષે એને ખીલકુલ યાદ આવવાનું નહીંજ. પ્રોફેસર બર્નહીમ દહે છે કે મેં એક મનુષ્ય કને એવું વચન લીધું કે તેરમે દહાડે દશ વાગે તારે મારા દવાખાનામાં આવવું. ત્યાર પછી તે મનુષ્ય તેરમે દહાડે બેરોબર દશ વાગેજ લગભગ ૩૩૦૦ યાર્ડ જમીન આશીને પ્રોફેસર બર્નહીમને ત્યાં ગયો. આ મનુષ્યે આખી રાત કારખાનામાં કામ કરેલું. તેથી સવારમાં છ વાગે જાંઘી ગયો, ઉંધમાંથી નવ વાગે ઉઠ્યો. એવા વિચારથી કે પ્રોફેસર બર્નહીમને મળવાનું છે, વચ્ચેના બાર દહાડામાં આ સંબંધને એ મનુષ્યને તર્ક સરખો થયેલો નહીં.”

આ સર્વ પ્રસંગોપરથી આપણને નીચે પ્રમાણે નિશ્ચયો સ્પષ્ટ છે. કેટલાંક સુદ્ધિનાં સામર્થ્યો માટે બાહ્ય મનની કેળવણી જરૂરની છે. અને કેટલાંક સામર્થ્ય માટે એ બાહ્ય શિક્ષણની ખીલકુલ જરૂર નથી. અથવા તો એમ કહીએ કે કેટલાંક સામર્થ્યો આંતર મન-માર્ગે સિદ્ધવત્ છે. આપણે દૃષ્ટાંતો પરથી જોઈએ કે આંતર મન સ્વકીય બળથીજ ગણિતના નિયમો સમજે છે તેમજ પ્લેનિગત સામ્યતા નિયમો પણ જોજ રીત્યા સમજે છે. ખરેખરા કહીશું તો રંગોના અનુરૂપ સામ્યતા જણાવનાર નિયમો પણ આંતર બળથી જ જાણે છે. આંતર મન ઉપર બાહ્ય મનનું આવરણ ન હોય તો પ્રકૃતિના સર્વ નિયમો તે જાણી શકે. બાહ્ય મનના શિક્ષણમાં બહારથી લાવીને જ્ઞાન ગરવાવું હોય છે તેમ કરવાની જરૂર ન રહે. આંતર મનની ઉચ્ચ ઉચ્ચ કક્ષા ઉત્તરોત્તર પ્રક્ટે, બાહ્ય મનની કેળવણી જે બાહ્ય પુરતો, શિક્ષકો વગેરે દ્વારા આપાય છે તેનાં બંધને આંતર મનપર ન નંબાય તો નિરાવરણ દિવ્ય જ્ઞાન પ્રકટ થાયજ.

અંતરાત્માનું સામર્થ્ય અગ્રાધ છે, અને તે અગ્રાધ બળને બહાર આણનાર સાધન આંતર મનજ છે. અંતરમાંથી બહાર આણવું એમાંજ સાચો પુરુષાર્થ છે. બાહ્ય મનની કેળવણીદ્વારા જ્ઞાનવિકાસ સર્વોત્તમ લાગ્યેજ નીવડે એમ છે. બાહ્ય મનનું સાદામ્પ લેવામાં બહુજ તપાસ કરવી પડે છે. અગાર શ્રમ વેડવો પડે છે પણ અંતરાત્મા સર્વજ છે અને આંતર મનમાં એ સત્તા જ વિદ્યમાન છે. બાહ્ય મન બહુ સાવધ રહેવા સૂચવે છે. પણ તેનું સામર્થ્ય જડ જગત સંબંધમાં જ હોય છે. આપણા પ્રતિદિનના વ્યવહારમાં બાહ્ય મન ઉપદેશક તથા પાલક છે. આપણા પોષણનાં સાધન મેળવવામાં બાહ્ય મન આપણને બહુ મદદ કરે છે, પણ શરીર ટકે ત્યાં સુધીજ બાહ્ય મન ઉપયોગી છે. આંતર મન તો સદાનું સંગી છે. એ પોતાનું જ્ઞાન મૂળ તંત્રમાંથી મેળવે છે, આંતર મન અંતરાત્મામાંથી જ અખુટ સામર્થ્ય મેળવે છે.

(અપૂર્ણ)

હું.

(શ્રીયુત્તર ચૈકુળઠ ણી. એ. સુરત.)

લાવણી.

ભુમિ વારિ વાયુ આકાશ તેજ નિજ, વિધિ સંધુ “ હું ”
ધુનિ એજ મારી અનંત ન્યારી । છઉં વિશ્વ સંધુ “ હું ”

ભુમિ તત્વના સિકા માંહિ,
જળ તત્વ ઉંડું રસિકામાં;
વરચું તત્વ વાયુ સ્પર્શોદ્રિ,
નભ તત્વ ઉંચું કણોમાં;
ત્યમ તત્વ તેજતું અક્ષિ,

છવ પંચ મહાભૂત રૂપ, જગ-હૃદે પૂજ । પરમાંશ રૂપ;

છઉં વિશ્વ સંધુ “ હું ”

શું અનન્ય આકૃતિ મારી,

શું અનન્ય મુજની વાણી;

શું અનન્ય ઉરની કહાણી,

શું અનન્ય વૈય મુજ વાણી;

સહુવાત નિજની ન્યારી,

સહુ એર રતિ ગતિ મુજ, રંગ અન્ય નૂર વિધિ રંગ પૂર;

છઉં વિશ્વ સંધુ “ હું ”

છઉં એક તોય અનેક,

વસું અમર મૃત્યુને લોક;

‘ હું ’ કાર નીજ નિજ ટેક;

વસું રહિત હૃદયને શોક,

છઉં તોય સર્વમાં એક.

ઝડી સર્વ તંતુ જગ હાથ, “હું-હું, હું-હું” નાથ, કરે હું પુકાર;

છઉં વિશ્વ સંધુ “ હું ”

નૈનિતાલ.

(અનુસંધાન ગતીક પૃષ્ઠ, ૨૩૬.)

એક બાલુએ બ્યારે ભયંકર ખીણ નજરે આવે છે, ત્યારે ખીણ બાલુ ગોઝો કુંગર દષ્ટિએ પડે છે. એક બાલુએ પહાડોની વચ્ચેથી નાગમેડી પ્રમાણે નદી વહેતી જોવામાં આવે છે, ત્યારે ખીણ બાલુએ ઘણે દૂર સપાટ મેદાન દષ્ટિગોચર થાય છે. આ સ્થાનપરથી જે દષ્ટિએ પડે છે તેનો દેખાવ ખરેખરજ અવર્ણ્ય છે. આ દેખાવ જોવાથી અને પાસેના ચહેરનો દેખાવ જોવાથી પરમાત્મા અને જીવાત્માની શક્તિ અને કારીગરીની તુલના કરવા સહસા મન થાય છે અને ત્યારે અમર્યાદ શક્તિ સંપન્ન પરમાત્માનું અકલિત સામર્થ્ય જોતાં શ્રુતિ આનંદાશ્ચર્ય પામે છે. કવિ કેન્ટ કહે છે કે “ બાલુ સૃષ્ટિમાં તારા મંડળ સહ આકાશથી તથા મનુષ્યમાં સદસદ્વિવેક શુદ્ધિવડે મારું મન સારોદિન. આનંદિત થાય છે.” તેમજ અઢી બેઠા પછી પરમાત્મા તથા જીવાત્માના સામર્થ્યો દષ્ટિગોચર થતાં કૈતુક થાય છે. આ સ્થાનથી અધૈયિક સૃષ્ટિ શોભા જોતાં પરમેશ્વરની કૃતિ શક્તિ મનમાં જપાય છે અને તેથી તેમના પ્રતિ આત્મનું આદર અને પુજ્ય શુદ્ધિ પ્રકટયા વગર રહેતી નથી. તેજ પ્રમાણે માણસના કર્તૃત્વ માટે પણ આશ્ચર્ય પ્રકટ થાય છે. ક્યાં મુ'અર્ષ, પુના અથવા અમદાવાદ અ. ને ક્યાં બરફ વડે ઢંકાયેલા હિમાલય પર્વત ! મુ'અર્ષથી જે અથવા અઢી દિવસની મુસાફરી ઉપર આવેલા બરફથી ઢંકાયેલા હિમાલય પર્વતપર વસેલા ચહેરને જોતાં મનુષ્ય શક્તિ માટે પણ આશ્ચર્ય પ્રકટયા વગર રહેતું નથી. જે સ્થળે થોડા વર્ષ ઉગર જંગલ હતું, જ્યાં આવવામાં મનુષ્યને દિવસે પણ ભય લાગતો હતો, જ્યાં એક મુ'પડું સરખું પણ અસ્તિત્વમાં ન હતું, આવા નિર્જન પ્રદેશમાં મનુષ્યનો ધમાકવાળું ચહેર નજરે પડે છે ! આ લક્ષમાં આપતાં મનુષ્યોની કર્તૃત્વશક્તિ માટે પણ કૈતુક પ્રકટયા વગર કેમ રહે ? અને જે રાજ્યપદ્ધતિ, જે મુધારણા અથવા જે શાસ્ત્રીય જ્ઞાન આ કર્તૃત્વશક્તિને સતેજ કરે છે, તે રાજ્યપદ્ધતિ, તે મુધારણા અને તે શાસ્ત્રીય જ્ઞાન માટે આપણને નિઃપક્ષપાત આલમોના પ્રકટયા વગેરે કેમ રહે ?

નૈનિતાલ જાહેર કામાન વિભાગમાં આવેલો છે. ઘણા સમય મુખી આ પ્રાંત હિંદુરાજને સ્વાધિન હતો. કેટલોક કાળ તે રોહિલા લોકોને તામે હતો; અને ૧૭૬૧ થી ૧૮૧૫ મુખી નેપાળને તામે હતો. ૧૮૧૫ ના નેપાળના વિઝ્હ પછી આ પ્રાંત અંગ્રેજ સરકારને તામે આવેલો છે. પહેલાં આસમોરા તથા નૈનિતાલ એકજ જિલ્લામાં હતા; પણ ૧૮૬૨ માં નૈનિતાલને સ્વતંત્ર જિલ્લો બનાવવામાં આવ્યો; ત્યાર પછી આ ચહેરના મહત્વમાં દિનપ્રતિદિન વધારો થતો ચાલ્યો છે.

નૈનિતાલ તળાવ ઘણાજ પ્રાચીન સમયથી પ્રસિદ્ધ છે, એમ દેખાય છે. સ્કંદપુરાણમાં અને ત્રિશી સરોવર અથવા ત્રિશેશ્વર એ નામ આપેલું છે. જોના અર્થ એ છે કે ત્રણ શાસ્ત્રીઓનું સરોવર. દંતકથા આ પ્રમાણે છે:—અત્રિ, પુત્રસ્વ અને પુત્રદ આ ત્રણ ઋષિઓ પાત્રાએ જનાં જનાં આપનારી પીકપર અગ્નિ. અગ્નિ પાણી ગિરકુદ ન હતું. એમ તેમને લાગ્યું. તેથી તેમણે ત્યાં એક મોટો ખાડો ખોદ્યો. તરતજ તે ખાડો પાણીથી ભરાઈ ગયો. તે વખતથી આ તળાવને ત્રિશી તળાવ કહેતા હતા. હમણાં જે નામ આપવામાં આવ્યું છે, તે તો તે તળાવના કાંધપર આવેલાં નેનાદેવીના નામપરથી છે, આ દેવીનું જીવં

દેવળ ૧૮૮૦ ના ધરતીકંપ વખતે જમીનમાં ગરક થઈ ગયું હતું. હાલ જે નેનિતામાં આવે છે તેનો પાછળથી બાંધવામાં આવ્યું છે. ૧૮૩૬ સુધી નૈનિતાલના માર્ગમાં ગાઢ ઝાડી હતી અને લખંદર તથા હિસ્રા પ્રાણીઓના નિવાસસ્થાન માટે બનીતું હતું. પાસેના સ્થળોમાંથી ધનગર લોકો તથા ખીખ ખેડૂતો ખેતી માટે આ માર્ગે યજ્ઞને જતા. પણ આ દેશજીમાંથી પસાર થતાં તેમને અત્યંત લાભ લાગતો હતો. તેઓ એવું માનતા હતા કે આ સાથમાં જૂનાવળ રહે છે, આ જૂનાવળ તેમને અડચણ છે નહિ તેટલા સારૂ તેઓ વર્ષમાં એક દિવસ સાથે મળી ઉત્તેજી કરતા અને જૂનાવળને પ્રચલન કરતા. વળી ત્યારે ત્યારે એમને આ માર્ગે યજ્ઞને જવું પડતું ત્યારે ધણી માણસો એકાં ઘડને રસે. દાદનાં-તેમ છતાં ધણી વખત ફેટલાંક માણસો વાધના ભોગ થઈ પડતાં. ત્યારે ખેડૂત સહિસત્તામન આ જગ્યા પાસે આવી પહોંચે, ત્યારે તે નૈનાદેવીને નૈનદ ધરાની પ્રસન્ન કરે. વર્ષમાં પર્વજીના દિવસે આ તળાવ પર તેઓ રનાન માટે આવતા. આ જમીન સંબંધમાં આપણને ખબરજ ન હતી. ૧૮૨૬ ના માર્ચ માસમાં મી. બેટન તથા મી. બેરન નામના સારુઓ દુહડવા નજીક શીકર કરતા હતા, તે બોલીએ લઈને જીમ તળાવ ગયા. અને ત્યાંથી નૈનિતાલ આવ્યા અને રામનગર થઈ પાછા વળ્યા. ૧૮૪૨ માં નૈનિતાલ અને તળાવની શોધ બાબતમાં તે જગાની શોધા અને બાવિ વસતિ સ્થાન માટેની ઉત્તમતા વિષે વર્તમાન પત્રોમાં એક લેખ છ-પાથો. આ બાબતમાં મી. બેરને પુષ્ટિ આપી અને બંગલા બાંધવા માટે કાંઈ કંટાળરૂપે કંટાળે આપ્યો. ૧૮૪૨ માં જમીનનું વાર્ષિક ભાડું કરાવી ધરે બાંધવાની પરવાનગી વાળા સરકારી નિયમે બહેર કરવામાં આવ્યા. કમિશનર સાહેબે પોતાના ઉપયોગ માટે એક બંગલો બાંધ્યો. બજાર અને ખીખ મકાનો માટે જમીન નફી કરવામાં આવી. બંગલાઓ પુરા થયાં કે તરતજ ત્યાં લોકો વસવાટ કરવા ગયા. કૌંસી પહેલ વહેલા બંગલાઓ તળાવની પૂર્વ દિશાએ બાંધવામાં આવ્યા. ૧૮૪૯ સુધી મોટા બજારની જગ્યામાં જંગલજ હતું આ તળાવમાં સૌથી પહેલી હોડી મી. બેરનની ચકાવવામાં આવી હતી. ૧૮૪૬ માં વર્ષજી કરીને ખીખની લોકોએ પોતાનું દેવળ બાંધ્યું, અને તે દેવળ 'જંગલમાં ફ્રેન્ટ બેન' એ નામ આવ્યું. ૧૮૫૭ ના બંડના વખત સુધી તો નૈનિતાલની કંડી હવાને લીધે તે સ્થાન વધારે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું નહિ. પણ તે ધમાધમી વખતે ધણી માણસોએ નૈનિતાલમાં આવ્યે લીધા. થોડા વખત પછી નૈનિતાલને સંપૂર્ણ પ્રાન્તની સરકારે હિન્દુજાનું વિશ્રાન્તિ સ્થાન કરાવ્યું. ૧૮૬૫ માં લેફ્ટનેન્ટ ગવર્નર સાહેબે ઉત્તર તરફની ટેકરીની પૂર્વોચ ઉપર પોતાને માટે એક બંગલો બાંધ્યો. અને પોતાને પેન્શન મળતાં તે બંગલો તેમજ કાંઈ માણસને વેચી દીધા. આ માણસ પાસેથી લેફ્ટનેન્ટ ગવર્નર સાહેબ દર વર્ષના રૂ. ૬૦૦ ભાડું આપી રાખે છે. ૧૮૬૫ સુધી લેફ્ટનેન્ટ ગવર્નર સાહેબ આજ બંગલામાં નિવાસ રાખતા હતા. પરંતુ ૧૮૮૫ ના ધરતીકંપ વખતે આ જગ્યા લાખ ભેદકી છે એમ કરવાથી પાસેની ટેકરી ઉપર સરકારે મોટી જગ્યા વેચાવી લીધી અને ત્યાં લગ્ન બાદશાહી બંગલાઓ ઉભા દીધા. આ ૧૯૦૦ ની સાલમાં પુરા થયા. આ વર્ષ સુધીમાં નૈનિતાલને એક સરખો ઉદ્ય ચાલુ રહ્યો છે. ત્યાં નેહજે ત્યાં વસતિ વધ્યાંજ જતી હતી. તેથી શાળા, દુકાને, હોટેલો, ધરો, બંગલાઓ, એક સરખી રીતે વધ્યાં જતાં હતાં. આ સ્થાનપર આવવાના રસ્તા પ્રથમ સારા ન હતા. તે સમયે મુશ્કેલીના લાંબા રસ્તે ધણે લોકો આવતાં તથા જતાં, પણ પછીથી બરેલીના સરૂ રસ્તો તૈયાર કરવામાં આવ્યો. ૧૮૮૨ માં કપોત્તમ સુધી દેસલે થઈ સારથી આ સ્થળને વધારે મહત્ત મળવા લાગ્યું.

પાછો જણાવવામાં આવ્યું છે કે ૧૮૬૧ માં આ જગાને ઝાલાના મુખ્ય રથાન થવાનું માન મળ્યું ત્યાર પછીથી આ રથાન હંગામી નહિ પણ આતુ ઉપયોગનું હતું. અહીંની વસ્તી વધતી થઈ શકે છે. તેમ છતાં તે સામાન્યતઃ દશદુગ્ધર ગણી શકાય. પરંતુ ઉંદાગામાં તે ત્યાં મોજ સપ્તર દુગ્ધર માણસો હોય છે.

નૈનિતાલ સંબંધમાં જણાવવા જેટલી સંખ્યા દર્શાવતી ઉપર આવી ગય છે, પરંતુ આ તરફના પર્વતોના બુર્જનવિષય સિધ્ધિ અને તેનાથી થતા અનર્થ વિષયે ઉલ્લેખ કરવામાં ન આવે તો આ વર્ણન અપૂર્ણ રહે છે. માટે તેટલું જણાવી આ લેખ પૂરો કરવામાં આવશે. આ પર્વતની ટેકરીઓ તથા ટેકરાઓ ઘણા લીસા સફેદ, પથરના બનેલા છે. સમીપ દિવસની જેમ કાળા પથરની ખડકો અહીં જોવામાં આવતી નથી. કોઈ કોઈ સ્થળે રસેદ પથર પણ જોવામાં આવે છે. પથરના ઘણા વચે ઘાટી હોય છે. આમ હોવાથી વર્ષાદિ પાણી જંગલમાં લાગ્ય છે અને તેથી જંગલ ખેડી નબ છે. ધણી નબ છે. ૧૮૬૬ માં એક મોટા ભાગ ધણી ગયો હતો, વર્ષા ૧૮૬૮ માં પણ એવાજ મોટા ભાગ ખેડી ગયો હતો. પરંતુ ભરંકર બનાવ તો ૧૮૮૦માં થયો હતો, આવો બનાવ જોઈ નહીં જોયો હતો તે સદૃશ્ય નીચે પ્રમાણે વર્ણન લખે છે.

સને ૧૮૮૦ની તા. ૧૧ સપ્ટેમ્બર ગુરુવારને દિવસે રાત્રી દિવસ વર્ષાદિ પડ્યો. શુક્ર અને સનિવારે મળીને એકદર ૩૩ ઈંચ વર્ષાદિ થયો. પાણી જવાના બધા રસ્તા બધા કાળા. બધી ટેકરીઓ પાણીમાં ડુબી ગઈ. ફેટલી ટેકરીઓ પાણીને લીધે ધણી ખેડી. સનિવારે દશ વાગે પ્રથમ બનાવ બન્યો. વિઠેરોની આ દોરેલની બદારનો ભાગ તથા બીજા દોરેલનો પશ્ચિમનો ભાગ ધણીને નીચે આવ્યો. બનાવ કરતાં મોટા ભાગ ધણી ગયો તેથી સપ્તળીજ હો. ટેકો, અસમેત્રી રૂપ તથા. ધણીબધાં ધણી સહિત તે ટેકરી તળાવમાં આવ્યાં. તે વખતે ૧૫૧ મુખ્ય માથાં ગયાં.

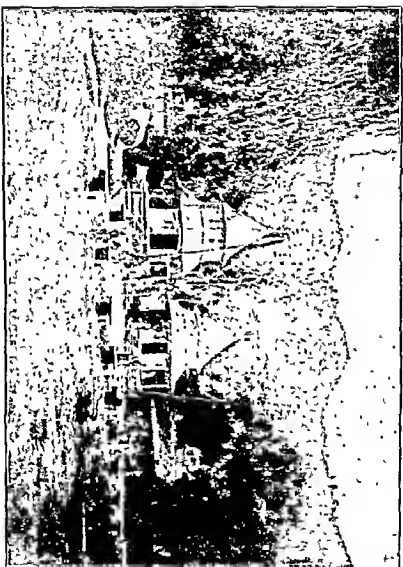
આ બનાવ પછી સરકારે ઘણા પૈસા ખર્ચી ફેટલાંક બાંધી કામ કર્યો છે. પાણી પહે નહિ પણ વડી નબ તેટલા સારા ફેરજ બાંધ્યાં છે અને ખેડી ગયેલી જગાએ રમત માટે જગા તૈયાર કરી તેનો પણ સંદુપયોગ કર્યો છે. આ ઉદ્ધાર બનાવ સમયે નેતાદેવીનું છત્રું દેવળ જંગલમાધિને પ્રાપ્ત થયું હતું. હાથનું દેવાલય ત્યાર પછી બાંધવામાં આવ્યું છે ૧૮૪૮ ના વર્ષમાં પૂર્વ તરફની ટેકરીનો બીર ભાગની બાજુ ધણી જવાથી લુપ્ત રહ્યો બગી ગયો, તેથી હાલનો રસ્તો દક્ષિણ બાજુની ટેકરી પરથી લઈ જવામાં આવ્યો છે. ઉત્તર તરફની ટેકરીઓ કરતાં દક્ષિણ તરફની ટેકરીઓ ઓછા ભાર ભરેલી છે. તેથી હાલમાં લોકો ઘણાં તથા બગલાઓ દક્ષિણ તરફ વધારે બાંધે છે.

સરકારે આ જગાને ઠંડી હવા ખાવાના રથાન તરીકે પસંદ કરેલી છે અને મુખ્ય છત્રનના રક્ષણ માટે જેટલી બની શકી તેટલી સુસિના પુષ્પ બચ્ચે કરીને કરવામાં જરા પણ કચાસ રાખ્યાં નથી. જ્યાં ત્યાં બાંધે કામ ચર્ચેલાં જોવામાં આવે છે. વર્ષાદિ પાણી જલદી વડી નબ તેથી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. સંભાળીને માટે પ્રયેક રસ્તા પર ખાસ માણસો રાખવામાં આવે છે તેઓ રસ્તા સાફ રાખે છે. રસ્તાપર પાણી ઇંદાય છે અને કમગોડમથી જોઈ કોઈ શહેરના રસ્તાપર આવના હોદ્દાએ એમ આપણને જાન થાય છે.

હવા પાણી માટે નૈનિતાલ વધારે પ્રખ્યાત છે. નૈનિતાલના શહેરમાં તથા તળાવની બાજુમાં બહુ વાવો સુમવાટા મારતો નથી પણ સામાન્ય રીતે ત્યાંની હવા ઘણી ઠંડી છે. કદી પણ ત્યાં ઉંદાગાનાં દર્શન થયાં નથી. તેમ કદીજ ત્યાં પરચેરો છુટતો નથી. સવાર સાંજ તો ઠંડીનું પૂરું શું ન હોય પાણી ઘણુંજ પાયક છે. અમારા વાવકોને આ રથાનની મુલાકાત લેવા અમે બહુમજા કરીએ છીએ.

નૈનિતાલ.—મ્હોરાખજરના અને તલાવનો દેખાવા.

नैनिताल.—श्रीमती देवीजी मठिरी.

માનસિક ઉન્નતિ

(ઉ. લ. ૫૨૩. બી એ. ૫૦૬૨.)

(મતાંક ૪૪ ૨૪૬ થી ચાલુ.)

સમાજ અવસ્થામાં ધણી અંગેનો સમાવેશ થઇ જાય છે. રાજ્ય, સંસાર, વ્યાપાર, ઉદ્યોગ, ધર્મ, કેળવણી એ સમાજ અવસ્થાનાં મુખ્ય અંગ છે. આ બધી વ્યવસ્થાઓનો હેતુ મનુષ્યજીવનને ઉત્તમ અવસ્થામાં લાવી સફળ કરવાનો છે. અને તેટલા માટે તે તમામ અંગોની ક્રિયા ઉત્તમ રીતે ચાલે, એ જોવું એ દરેક માણસની ફરજ છે.

માણસનું મન વિકસેલું બેઠેલું છે, અને તેમાં દેહકાંક સારા અને દેહકાંક દુર્લભ વિકસે હોય છે. સારા વિકસેલું દુર્લભ વિકસે ઉપર પ્રાપ્ત થાય તો તેના માણસથી સમાજની વ્યવસ્થાને પ્રુદિ મળે છે, અને દુર્લભ વિકસેલું પ્રાપ્ત થાય તો તેનાથી સમાજને હાનિ પહોંચે છે. આવા સારા માતા વિકસેલાનાં માણસો પરસ્પર હાનિ ન કરે, માટે દુર્લભ વિકસેલે અંકુશમાં મુદી સમાજમાં સુખવસ્થા રાખવા સારા રાજ્યની વ્યવસ્થા યોગ્યતામાં આવેલી છે. રાજ્યનો મુખ્ય હેતુ સમાજની દરેક વ્યક્તિનું, દુર્લભ વૃત્તિઓને વશ થઈને માણસોથી રક્ષણ કરી, માણસો પોતાનો જીવન વ્યવહાર, સારી રીતે ચલાવે તેવા અંદાજ પરત રાખવાનો હોય છે. અને રાજ્યની વ્યવસ્થા રાખનાર પ્રજાનાં માણસો હોય છે, તેથી તેમની કેળવણી ઉપર ઉત્તમ વ્યવસ્થાનો આધાર રહે છે. રાજ્યવ્યવસ્થા સંબંધે એક વખત એવા વિચારો પ્રચલિત હતા કે પ્રજાને અમુક વિભાગ તેમાં માહિતગાર થઇ રાજકાર્યમાં પરોવાય અને ખીજાઓ પોતપોતાના નિર્વાહનાં સાધન ઉપજાવ કરવામાં મગ્યા રહે તો ચાકી શકે. આ વિચાર ખોટો પડ્યો છે; અને તે વિચારોને અનુસરી વ્યવસ્થા કરનાર પ્રજાઓને ધણું ખમવું પડ્યું છે. રાજ્યકાર્ય જે મંડળના હાથમાં સંપિર્ણ હોય, તે મંડળ જ્યાં મુખી ઉચ્ચ હોય ત્યાં સારામાં સારી કામ કરે, ત્યાં મુખી પ્રજાને સુખ ન પ્રાપ્ત થાય છે; પણ તે હોયો અધમ વિકસેલો વશ થઇ, પોતાને મગેલી સત્તાનો દુરુપયોગ કરે તો પ્રજાની દુર્દશા થાય છે. નવિન વિચારો પ્રમાણે આ વ્યવસ્થાનો નિરેધ થયો છે. હાલના દુનિયાના અગ્રગણ્ય વિદ્વાનો જાહેર કરે છે કે કોઇ પણ દેશની સમસ્ત પ્રજાએ પોતાના રાજકાર્યોના ઉપર લક્ષ્ય રાખવું જોઇએ. રાજકાર્યભારનો સામાન્ય પ્રજાના જીવન સાથે એટલો ધારો સંબંધ છે કે રાજ્યમાં કાંઈક સારો પેટર્ન તમામ પ્રજાને ચોટે ધણે અંશે અમરવાનો પ્રસંગ આવે છે. આ વિચારો ઉપર લક્ષ્ય દોરતાં સામાન્ય પ્રજાની માનસિક ઉન્નતિ ઉપર દેહલું ધ્યાન. આપવાની જરૂર છે તે સહજ સમજાય તેવું છે, રાજ્યના પુરંધર રાજતાવવેત્તાઓ, સલાહકારો, ન્યાયાધિકારી, સૈનિકો વગેરે સત્તાધીશો પ્રજામર્થિજ લેવાય છે, અને તેમની યોગ્યતા સામાન્ય પ્રજાની માનસિક ઉન્નતિ સિદ્ધ કરવાને રૂપાયેલી યોગ્યતા ઉપર આધાર રાખે છે.

રાજ્ય તેમ સંસારની સુવ્યવસ્થા પણ સામાન્ય પ્રજાની માનસિક કેળવણી ઉપર આધાર રાખે છે. રાજ્ય વ્યવસ્થાનો પ્રજાના જીવન સાથે સંબંધ છે; તે સંસારિક વ્યવસ્થાનો તેથી પણ વિશેષ સંબંધ છે. સમસ્ત પ્રજાનું જીવન સાંસારિક વ્યવસ્થાની દૃષ્ટિમાં સેવાઇ પેગલુ લે છે. રાજ્યના સત્તાધીશોના હાથ મુદત્તવ્યવસ્થામાં ઝાંઝા લાગતા નથી; પણ સંસાર બધારણી સત્તા મુદત્તવ્યવસ્થાને આવીંગી લે છે. જેમ માણસો વધારે શુદ્ધિયાળી, દુરદર્શી, સમભાવવાળા, ન્યાયપરાયણ, અને ઉચ્ચ આશયવાળા, તેમ તેમને હાથે સંસારની વ્યવસ્થા બધારે સારી થાય છે. મનુષ્ય સ્વભાવનું જ્ઞાન, માણસોના મન ઉપર થતી શક્તિ

અસરોની સમગ્રજી, જનસ્વભાવને માટે આંતરિક દિલસોજી એ શુભો સમાજ વ્યવસ્થાના આગેવાનેને ધણા અગત્યના છે. તેવી સમગ્રજી આપવાનો પ્રયાસ કરવો એ જનસમજિનો હિતને માટે ખાસ અગત્યનું છે.

વ્યાપાર, ઉદ્યોગ, ધર્મ કેળવણી એ અંગોનો આધાર પણ માણસોની માનસિક સુસ્થિતિ ઉપર છે. વ્યાપાર તથા ઉદ્યોગની ખીલવણી માણસોની પ્રયત્ન કષ્ટદાસકિત વિના થઈ શકતી નથી; તે અંગોના પેટામાં રહેલા જોખમ વહેરવાની શક્તિ પોતાની આર્થિક સ્થિતિ સુધારવાની તિવ્ર લાગણી વિના આવતી નથી. વળી જંગલર સાહસ હાથ ધરતા પહેલાં તેના સંબંધની અસંખ્ય બાબતોની ખારીક તપાસ કરી પશ્ચિમામનું અનુમાન બાંધવું તે ખારીક શુદ્ધિ શક્તિ વિના બની શકતું નથી. વળી નૈતિક લાગણીઓ પણ સાહસની સફળતામાં ઓછો ભાગ બજાવતી નથી. વ્યાપાર, ઉદ્યોગોના વિકાસ માણસોના પ્રમાણિકપણા ઉપર, તેઓના પરસ્પરના વિશ્વાસ અને દિલસોજી ઉપર ધણે ભાગે આધાર રાખે છે. નૈતિક શુભો ઉપર જે સાહસની ફતેહ બંધાયેલી છે, તે કાયમ રહે છે; અનીનિતા ઉપર રચેલું સાહસ એકવાર ઝગારો મારી પુટી જાય છે. આખી પ્રજાની સામાન્ય ઔદ્યોગિક હીક્કવાલ ઉપર લક્ષ્ય આપીએ તો સમગ્રશે કે જે પ્રજાના વ્યાપારીઓ અને કારીગરો વધારે નીતિમાન તેવી ફતેહ વધારે કાયમ રહેનારી અને તેની સમૃદ્ધિ વધારે ટકનારી હોય છે. પ્રત્યક્ષમાં પરસ્પર વિશ્વાસ, નીનિતા ઉંઝા તરવો તેઓના મનમાં ઇચ્છા સિવાય ઉત્પન્ન થયો નથી; જ્યાં સુધી વિશ્વાસ જાય નહિ ત્યાં સુધી આર્થિક ઉન્નતિ થી અશક્ય છે. જે માણસો બેમાં થઈ એક કામ કરવા લાગ્યાં કે વિશ્વાસ એ તેમની વચ્ચેનું બંધારણ થાય છે. જે ઈંડા ચુનાથી ચોંટી સામાન્ય કામ સફળ કરે છે, તેમ વિશ્વાસથી સંઘાત માણસો પોતાનું સામાન્ય કામ સાધે છે. વિશ્વાસથી આપણી પ્રાચીન આશ્વ સંસ્થાઓ આલતી હતી અને અનેક રાજ્ય વિજયોમાં હિંદી પ્રજાનું ગૌરવ સાચવી રહી હતી; તે હાલ અવિશ્વાસ વધવાથી પુટી ગઈ છે; અને તેના ખડેરામાંથી અસહની ઈન્દ્રિયો બાંધવાનું રાક્ય પણ મની શકાતું નથી. માટે ઇચ્છા, શુદ્ધિ અને હૃદય એ ત્રણેય જિજ્ઞાસા કેળવ્યા સિવાય આર્થિક ઉન્નતિ થી અશક્ય છે; સમાજનું બંધારણ મજબૂત થવું અશક્ય છે; અને તે સિવાય મનુષ્ય જીવનના ઉંઝા હેતુઓ સાધવા પણ અશક્ય છે.

ધર્મ અને કેળવણીને છેલ્લા લીધાં છે; પણ તેમનું સ્થાન પ્રથમ છે. રાજ્યવ્યવસ્થા, સમાજવ્યવસ્થા વગેરે સમાજ બંધારણનાં અંગોની મુશ્કેલિ જાળવવાનાં સાધન તૈયાર કરવાનું કામ ધર્મ અને કેળવણીનું છે. પોતાની સ્થિતિ સુધારવાને આ બે સાધનો સમાજે સ્વીકાર્યાં છે; અને આ સંબંધમાં જે સમાજ, ઉડી સમગ્રજી ધરાવે છે, તે પોતાનાં આ બે અંગો ઉપર ખસ લક્ષ્ય આપે છે; અને તેમને માટે ખાસ યોજનાઓ રચે છે. વળી જેમ જેમ આ મંસ્થાઓને બંધે સમાજની માનસિક સ્થિતિ ઉંચી થતી જાય છે, તેમ તેમ આ સંસ્થાઓ પણ વધારે ઉંચું સ્તર ધારણ કરતી જાય છે. ધાર્મિક લાગણીઓ માણસના મનના ઉંઝામાં રહેલી છે; અને તેમને બંધે તેના હૃદયમાં કાલેમાં તેજ આવે છે. ધાર્મિક લાગણીઓનું સત્ત્વ નૈતિક લાગણીઓ છે; પણ ધર્મ વિના નૈતિક લાગણીઓ શીલી રહે છે. ધર્મના આપણી તેઓમાં પ્રકાશ આવે છે; તેઓમાં નિવૃત્તા વધે છે; અને તે વડે માણસનું આખું માનસપત્ર વેગવાનું થઈ જાય છે. દષ્ટ પાંચેથી પેલી ચાર રહેલી ફાઇ અગમ્ય શક્તિ ઉપર વિશ્વાસ અને નૈતિક નિયમોને તેની અસાધ્ય માની તેઓનું અનુપ્રણય એ કા-

મિત્રિક જીવનનું રહસ્ય છે. આવા જીવનના વેગમાં અચેતનાઈ માણસ ગમે તેવો આત્મભોજ આપી શકે છે; ગમે તેવું સાદસ ઉપાડી શકે છે; અને હજારો માણસોની લાગણીઓ ઉપર અસર કરી તેઓનાં જીવનમાં પરિવર્તન કરાવી શકે છે. જનસમાજની સુવ્યવસ્થામાં ધાર્મિક સંસ્થાઓનો ભાગ ઓછો નથી. ધાર્મિક વિચારોના બળથી એક એક માણસે હજારોના અધર્મ વિચારોનો નિરંકાર કરી પૃથ્વીને સત્યના અગારાથી આંત્ર નાંખી છે. હાલના વખતના રાજ્ય સંબંધી, સમાજ સંબંધી, તથા મનુષ્ય પ્રાણીઓના હક સંબંધી ઉંચા વિચારો ધાર્મિક બળવાળા માણસોને ધણે અંશે આગરી છે. અનાથ માણસોના તથા પ્રાણીઓના રક્ષણને માટે ધનવાન માણસો પૈસા વાપરે છે, દૂર દેશાવરની મુલાકાતોમાં માણસોને ઠંડાણે ઠંડાણે ધરના જેવી સગવડો મળે છે; અરણ્યમાં પશુ માણસો જળનું દર્શન કરી શકે છે; કારાગ્રહમાં પાપી છતાં પશુ દુઃખથી પાણી રહેલાં શરીરોને સારવાર કરનાર મળે છે; એ બધું માણસોના આંતરિક ધાર્મિક વિચારોનું પરિણામ છે. જનસમાજની માનસિક ઉન્નતિનો આધાર ધાર્મિક સંસ્થાઓની યોગ્ય વ્યવસ્થા ઉપર દેટલો રહેલો છે, એ આ ઉપરથી સમજ શકાય તેવું છે.

અત્યાર સુધી આપણે માનસિક ઉન્નતિની જરૂર સંખ્યા વિચાર કર્યો છે. માનસિક ઉન્નતિ ઉપર આખો જનસમાજ કેવી રીતે ટકી રહેલો છે તેનો તપાસ આપણે કર્યો છે. પશુ તે ઉન્નતિ યથાર્થ થાય માટે કેવા ઉપાયો લેવાની જરૂર છે, તેનો વિચાર દેવાનો હજી પાડી રહે છે. અને આ તપાસ કરનાં આપણે કેળવણીના બહોળા પ્રદેશ ઉપર આવીએ છીએ. સમાજ, રાજ્ય, ઉદ્યોગ, ધર્મ વગેરેની મુધારણાનો પાપો કેળવણીમાં છે. જન સમાજના હરકાંઈ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કેળવણીના સવાલ ઉપર ગયા સિવાય થઈ શકે એમ નથી. કેળવણીની ભૂમિ ઉપર જનસમાજની બધી રચના ગોઠવાયેલી છે. એ ભૂમિ સ્થિર અને ટકાઉ હશે તો રચના કાયમ રહેશે; એ ભૂમિ રેતીની બનેલી હશે તો રચના જમીન દોરન થઈ જશે. આપણા બાળકો એ આપણાં રાજ્યના યોગદાતા છે; આપણા સમાજના નેતા છે; આપણા દેશના દિશ્તા છે. તેમનાં મન ઉપર જેવી ક્રિયા આપણે કરીશું તેવી સ્થિતિ ભવિષ્યમાં આપણા સમાજની ધરો. માટે કેળવણીના પ્રશ્નો ઉપર વિચાર કરવાની આપણી મુખ્ય ફરજ છે.

સુતેલીને.

(જ. પુ. જોષીપુરા એમ. એ. વડોદરા.)

પરિવ્રમ થઈ ઘાટી પાડી સ્વરૂપ વિરામ લે,	
‘ નાય પાળ પધારે તાં ઉડી ઉમીશ ઓટલે. ’	૧
‘ વહાલેથી વધાવીશ મૃદુ હારથે હુવાર્તીને,	
‘ પરવરી પુડે પુડે પ્રેમ બોલિત જગારીને,	૨
‘ આવવું’તું હજી મોકું સમીસાંજ નથી થત,	
‘ રોકાયા તો હશે મોટું કાર્મ ? હા સમજ ગઈ,	૩
‘ પછી સ્વામી થશે ઝાંખા હરી આગળ હીંડશે,	
‘ ઓલીશ નર્મ વાગ્યો હું ચોકલા સેંજ ખીજશે,	૪
‘ ખેડી ખીજ કરી કેશે “લેવાયા બસ આવતા.”	
“ જરાવાર રહ્યા બહાર બર્થ રીસે વધારતા.”	૫

- ‘ ધણે એણું સમે તેવે ભારે મુખે કહીય હું,
 ‘ શાન્ત, શાને કહાવે હો ? રોડી રાખ્યા હશે લણું !
 “ કહે, કહેશે કૃપણું તે, રોપ છોડી દસી પડી,
 “ વિસીયો મુખ વ્હાણાનું હર્ષ ધારીય એ ધરી,
 ‘ કૃષ્ણ યદ્ય હોમા હાવે ધેણું, કરી ઉભીય હો ! ,
 ‘ જાતી સાથે જડી તેને બોલીય એક બોલના,
 ‘ આંખો દાળી અમેલાએ પ્રણયપ્રાપ દાખવી,
 ‘ પરિહાસ પડી છોડી સુપ્રેમાન્તરિ આપવી,
 આવા આવા સુનકાંઈ ઘેરી ઘેરાયકી સુવે,
 ઉમે આવી આશણે હું કપાથી સુવાસિની છુવે ?
 વિશ્વાસિની ! મુખે સૂ-સૂ મીડી ઉધે વિશ્વાસની,
 સુનેકી સુભગે ! જો જે જાગી હું નહિ જે જાતી.
 સ્વસ્થ સુતેલીને ગૌર ભાવે ચંદ્રક આપતો,
 ઝીણી ઝીણી રમે કાળી કંઠની તે પરે લટો.
 બાકયાં છે મોતારાં ઝીણાં રવેનાં ગિંદુ નિર્મળાં,
 સુખનો ભૂ-કિતારીએ આપી રહેલ ઉજાળાં.
 ઉપડી-ઉઘડી યાત્રી નેત્રાંજુની પાંખડી,
 ધમ્મના ઉજાળે હો ! બનેલી બહુ રાંકડી.
 ચથુના અમશરને પૂરી કેદ કર્યા હશે !
 પતિ આવે કરી દંભ તે વડે મારવા મિમે !
 નિજ ચરમની રસમીને દેખી સુદર દામિની,
 આંખ મીચી બની અંધા અક વિષોર્ગો દામિની.
 હેરી હેરી હવે જોડું તેના નેનથી નેનને ?
 રસિમથી રસિમ સાંધીને હઠાણું ગાઠ ઘેનને !
 અજન્તાણું ઉરે ચાતાં હેમડી ઉદશે જ એ !
 મીકું મીકું લપી જાશે પાંડી મુક યશે હીએ.
 હાથ પંખો ધરી એના ઉઘડું એ પ્રસેદને !
 ઉપાધિ શી અજાણી આ આવી ધારે રખે મને !
 ઉઠાડું હું કરધી હળવે કેમ ? એ કર્પી ઉઠે;
 ચૂંબી ચૂંમું અધર પરનો રાગ ? ના તેહ કંઠે;
 શાસે શાસે સરથ હાથા રમેદના દહાવ ભૂટે;
 મારે રપશે તરલ ઉરના તોરના તાર ભૂટે !
 તન્વંગીની ઘરીરલલિત ક્રેમ રપશે રાકાય !
 દિવ્યાનંદો સુખદ સધળા કેમ એ ! છીનવાય !
 ના, હો, સજે, પતિ સમીપ છે, યોગિની ! રમેડુ યોગે;
 વ્હાણા કેરું રમરણ કરતી, યોગ માતી ત્રિયોગે.
 નીંદરડીને અંકથી ઉડી મળજે પ્રાણ,
 અધારા ધીર ધરી રહું, દર્ષ મીનિયું દાણ.

વિરહાલાપ.

(લેખક—શા. ચંદ્રસાહ મોહસાહ—મુંબઈ.)

ગઝલ.

(આપાં કરો ધીર તું મેરી—ઐ લય.)

નહિં ચેન હય દિન રેનમેં,
શ્રી રામ કે ગિના,
શ્રી રામ કે ગિના,
દિલ આરામ કે ગિના. નહિ.

ખાના વ પીના ધૂલ હય,
ભાના વ આના ધૂલ,
રહેજો મેં સોના સૂલ હય (૨)
શ્રી રામ કે ગિના. નહિ.

તપતા હય જયસા આગમેં,
ખુલખુલ એ મેરા દિલ,
જપતા હય સાસો સાસમેં, (૨)
શ્રી રામ કે ગિના.— નહિ.

મય હુંદતા ફિરતા ફિરં,
સારે જહાન મેં,
અફસોસ મેં આકે ગિરં (૨)
શ્રી રામ કે ગિના— નહિ.

આતા ન હો લાતા ખગર,
મેરે દિલદારકી,
લાલમ ન છના લાનસેં (૨)
શ્રી રામ કે ગિના— નહિ.

શ્રી સદ્ગુરુસ્વરૂપ શ્રીમાન્ માર્સિતર સાહેવ

હોટાલાલ જીવનલાલનું સ્વરૂપાવસ્થાન.

ત્રેયસાધક અધિકારિવર્ગના સરચાપક શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી . ભગવાનના શિષ્યોમાં અગ્રણી, યુગરાતના એક અતિસમર્થ તરવેતા, સમગ્ર આર્ય તથા અનાર્ય વિદ્યાઓના રહસ્યોમાં અતિપ્રવિણ, મુખ્ય ઇત્યાદિના એક અતિસમર્થ મહાપુરુષ શ્રીમત્ હોટાલાલ જીવનલાલનો હાતિક દેક ડીસેમ્બર ૧૯૧૧ ની તારીખ ૧૦ માને રવિવારે મધ્યાહ્નકાળે વિશાળો છે. શ્રીમહાકાવ્યનામક માસિક શ્રીસદ્ગુરુ ભગવાન શ્રીમન્ નૃસિંહાચાર્યજીએ પ્રકટ કીધેલું, તે માસિકને હાલની સર્વોત્તમ કલાએ મૂકનાર આ મહાપુરુષના જ્ઞાન, સામર્થ્યથી યુગરાતી ભાષાને જાણનાર સમગ્ર ભરતખંડ તેમજ તે વિનાનો આફ્રિકા, અમેરિકા, જાપાન વગેરે ભાગમાં વસતો વિદ્યાન વર્ગ જાણીતો છે. ઉક્ત મહાપુરુષ પૂર્વે વડોદરા હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષક હતા. ત્યાંથી તે સત્પુરુષ કેવળ વિદ્યાગુરુ હતા એમ નહિ પણ અનેક વિદ્યાર્થીઓ તેમજ શિક્ષકોની દૃષ્ટિમાં એક ધાર્મિક મહાપુરુષએ મનાતા હતા. શ્રીસદ્ગુરુપરમાત્મા શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી ભગવાનના સમર્થમાં એમના અનેક એજ્યુએટ વિદ્યાન શિષ્યો, તેમજ મામજતદારો, એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર વગેરે પ્રસિદ્ધ પુરુષો આ સત્પુરુષ હોટાલાલ જીવનલાલના આધ્યાત્મિક બલનું માહાત્મ્ય માનતા. શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી ભગવાનના સ્વરૂપાવસ્થાન પછી ત્રેયસાધક અધિકારિવર્ગની ઉત્તરોત્તર આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ સધાવવામાં આ મહાપુરુષના જીવને અત્યંત કીધેલું છે, યોગ, વેદાંત તેમજ ટિપ્પનાટિકમ, મેરમેરિકમ વગેરેનું અત્યંત સરસ સ્વરૂપ પ્રજ્ઞસમદા મહાકાળ તેમજ વિવિધ અધોદારે મૂકીને ભારતનો ઉદાર કરવામાં શ્રીમન્ હોટાલાલે એક અદ્વિતીય, અનુપમ કાર્ય કીધું છે. જગતમાંથી વ્યાધિ, વૃદ્ધાવસ્થા, વિરોધ વગેરે દૂર કરવાને જે મોટું કાર્ય આ સત્પુરુષે પોતાના લેખદ્વારા તથા જીવનદ્વારા કીધું છે તેનું સ્વરૂપ સમીપમાં રહી સમાજમનો અનુપમ લાલ લેનારા વિરલ સન્નનોજ સમજ શકે એમ છે.

શ્રીસદ્ગુરુ પરમાત્મા શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ પૂર્વકાળના શંકર, કાકરટ, ગૌતમ બુદ્ધ વગેરેનું જ્ઞાન આ કાળના જીવને કસવેલું છે. અનેક મુદ્દો, કુળો, સરચાપક અને નગરોમાં દેવસદન અને બ્રહ્મસદનનું સ્વરૂપ ઉપજાવેલું છે. અને તે મહાપુરુષે જૂમિમાં રોષેલાં બીજને જલસિંચન કરી વૃદ્ધરૂપે ઉછેરનાર યોગિશિરોમણિ, તરવેદિશ્વર શ્રીમત્ હોટાલાલ જીવનલાલ છે.

વિદ્યાર્થીનો સાથોમિત્ર, ત્રેયસાધક અધિકારિ વર્ગ શું છે ? બ્રહ્મચર્ય, સુધસ્તોનસ્ત્રિવતી, વગેરે અનેક પ્રથો આ સત્પુરુષે લખેલા છે. તેમજ ત્રેયસાધક

અધિકારિ વર્ગના પ્રત્યેક ઉત્સવે પ્રકટતા શ્રેણીના ગ્રંથોમાં એ મહાપુરુષના લેખો પ્રધાનપદે છે. એ સત્પુરુષની વાણીમાં તેમજ લેખમાં નૈસર્ગિક અમૃત વ્યાપક છે. આથી તેમજ વ્યાધિની નિવૃત્તિ સાધવાનું દૈવી સમર્થ એમના જીવનમાં, પ્રવૃત્તિ માં, વર્તવામાં તથા વચનમાં હતું. એમના શરીરમાં વ્યાધિનો ભાસ સાંકેતિક હોય એમ સમજાય છે. એમના લેખોથી, એમનાં વચનોથી અસંખ્ય મનુષ્યોએ જે લાભ અનુભવ્યો છે તે અસંખ્ય ડોક્ટરો કે તરવેતોઓના સહાધી પ્રકટ થવો અશક્ય છે.

પૂર્વ કાળમાં નરપિ આશ્રમમાં રહીને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ પામીને વિદ્યાર્થીઓના જાન મેળવતા. પછી શૃદ્ધરાશ્રમ પાળતા. ત્યાર પછી દેહ ધારણનું સાર્થકમ જીવાનનાર તરવજાન મેળવતા. આ કાળે શ્રીમાન્ ઊઠાલાલ જીવનકાલના સંબંધમાં રહીને વિદ્યાર્થીની દશામાં રિયન યશ્ન, સર્વોત્કૃષ્ટ નિર્મલ શૃદ્ધરાશ્રમને સેવતા અનેક વિદ્વાનો પાસથા છે. ચમડ્ડં, ધર્મધ્વજ, મક્ક આ તથા માસિકો શ્રી મહાકાલથી પોષાપણા છે. શ્રીમત્ ઊઠાલાલના સંબંધમાં આવનાર અનેક વિદ્વાનો, સત્જનો તેમજ શૃદ્ધ-રથોને એમના સંબંધી જોતા, રોડી યુવકોનાં જાન, શુદ્ધિવિભવ તથા દૈવી સામ-થ્યથી આશ્ચર્ય પ્રકટનું.

પ્રજ્ઞાનની સર્વોદ્ધ કથાને સાધના, ત્રીન પુરુષાર્થ પ્રકટાવવા, અપ્રતિમ પર્વ-તસમ ગાંધીર્ષ ધરવા જે બળ જ્ઞેકજે તે સર્વ આ મહા પુરુષનાં વચનોમાંથી મળતું અને તેથી અનેક સત્જનોએ જન્મરૂને ચક્તિ કરે એવું જીવન સિદ્ધ કાવિશું છે.

શ્રી સદ્ગુરુ પરમાત્મા શ્રીમત્ સિદ્ધાચાર્યજી ભગવાનના પુત્ર શ્રીમત્ ઉર્વેદાચાર્યજી ના એઓ પરમ સખારૂપે હતા. શ્રેયઃસાધક અધિકારિ વર્ગના ચતુર્દશી, આપાદી પૂર્ણિમા તેમજ સાધન સમારંભ વગેરે મહોત્સવોમાં શ્રીમત્ ઉર્વેદાચાર્ય જીવોના તારક મહા પુરુષ રૂપે મુપ્રસિદ્ધ છે. તેમ સાધક દ્રાટિમાંથી સિદ્ધ પદે વિરાગતા શ્રીમત્ ઊઠાલાલ જીવનકાલ પણ એક સારખા જગતના સંમાનને નિયત હતા.

આ સત્પુરુષ અનેક માસિકો, વર્તમાન પત્રો વગેરેના અધિપતિઓથી સંમા-નની દિશિથી જોવાતા. એમની લેખિનીનું માહાત્મ્ય ચતુરાતના સર્વ કોષ સાક્ષરો જાણે છે. આજે મહાકાલ પ્રસિદ્ધ માસિકોમાં પ્રથમ પદે લેખાય છે. એમની પ્રતિમ્માં અસ્વસ્થતાને લીધે તેમજ આખા શ્રેયઃસાધક અધિકારિ વર્ગની અનેક મનોબલ તથા આધ્યાત્મિક બલને વધારનારી પ્રવૃત્તિમાં એમને મુખ્ય કાર્ય કરવાનું હોવાથી જ્યારે જ્યારે મહાકાલ મોડું પ્રકટ થતું ત્યારે વિદ્વાન્ પ્રજ્ઞને એક પ્રકારનો બુધ્-મરો લાગેલો છે. જે શાંતિ મહાકાલના પદનથી, મનનથી પ્રકટતી તે ઉત્તમ જોગનથી કે લૌકિક આનંદનાં અનેક સાધનથી પ્રકટતી નથી. મહાકાલના અસંખ્ય વાચકોને એ સારી રીતે જાત છે. કાર્ધ પણ લાવગ્રેરી કે વિદ્વાનનું શુદ્ધ મહાકાલના

અંક વગરનું ભાગ્યેજ હોય છે; કારણ જે શાંતિ સુધા મહાકાવ્ય પ્રસારે છે તે અન્ય વિરલથીજ યાચ છે.

શ્રેયઃસાધક અધિકારિ વર્ગનો પ્રચંડ ભાવું આજે અસ્ત થયો છે. વિદ્વાનેની દૈવી સૃષ્ટિને પોષનાર એક અમૂલ સાગર સૂકાયો છે. મૃત્યુના પાશમાં સપડાતા અનેક જીવોને બચાવનાર એક સદાશિવ સ્વરૂપ શ્રેયઃસાધક પોતાના મૂલ સ્વરૂપમાં સ્થિર થયા છે. શુન્નરાતની ભૂમિમાં જ્ઞાનની ગર્જનાને ગર્જવનાર સમર્થ સત્પુરુષનો દેહ શમ્યો છે. નૃસિંહ ભગવાનનું દૈવી સામર્થ્ય જે શરીરમાં પૂર્ણ વિદ્યસી રહેલું તે ભગવત તત્ત્વ આજે લૌકિક સૃષ્ટિમાં હુમ થયું છે.

સ્થૂલ દૃષ્ટિથી એમના જીવનમાં વૈભવ, સુખ સંપત્તિ પૂર્ણપણે હતી. કુદરતી જીવન ગાળનાર એ સત્પુરુષમાં સ્વભાવ સત્તાનો પૂર્ણ આવિષ્કાર હતો, અને એમની અપ્રતિમ નિર્મલ પ્રગતિથી જગત્ આકર્ષાઈ એમનાં ચરણમાં પડતું. એમનાં વચનથી કેવળ આકર્ષાઈ સોફા હાલતો રૂપીઆ એમના પ્રયોધિસે માર્ગે ખર્ચતા. કોઈ પણ મહાગુણવત્તા અધિપતિને જે વૈભવ ન મળે તે એમને આવી મળતો. વૈભવ પણ જે સમયે જે રૂપમાં જોઈએ તે રૂપમાં જીવોને મળતો નથી. કોઈ સ્થાને વૈભવથી શ્રીમતો વિદ્વાનોનાં શરીર બગડ્યાં છે. કોઈ સ્થાને અનેક મહા પુરુષો શિષ્યોના સમુદાયમાં રહેવાથી મનોબલ તથા અધ્યાત્મ બલની ન્યૂન કક્ષાને પામ્યા છે. ભારે આ મહાપુરુષને પ્રાપ્ત સર્વ બાહ્ય સામગ્રી જોતાં અનેક સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ વાળા વિદ્વાનોને સમજાતું કે જીવન ગળાય તો આવું ગાળવું.

આ મહાપુરુષના દેહાવસાન સમયે સુખ મુદ્રા નિહાળતાં વિરાગ, શાંતિ, એશ્વર્ય, એભક્ત જાણે એકજ ફરેલાં હોય તેમ અનેક વિદ્વાનોને લાગેલું. કપાસપર ભરત કારણ કરેલી અને પુષ્પની ત્રિણીમાં શરીર દૈવી દર્શન આપતું, હતું. પુષ્પબલની પરિપાકવસ્થાએજ દૈવી મહાપુરુષનાં દર્શન યાચ છે, તેમ આ સત્પુરુષના સંબંધને પ્રાપ્ત થનાર મનુષ્યો એમના પ્રત્યેક કાલના સમાગમથી પોતાને અહોભાગ્ય માને છે.

શ્રી શ્રેયઃસાધક અધિકારિ વર્ગના સરથાપક શ્રીમત્ નૃસિંહાચાર્યજી ભગવાન ના પરમ કૃપા પાત્ર આ મહા પુરુષ શ્રી છોટાલાલજી જીવનસાક્ષના અનંત લેખો એ પ્રભવતું મોહું ધન છે. એ અખુટ ભંડાર વડે જગત્ પોતાના શ્રેયને સિદ્ધ કરે એ શુભેચ્છાસહ લેખની વિરમે છે. અસ્તુ.

રાજગીત.

(શા. ચંદુલાલ મોહનલાલ—મુંબાઈ,)

(આજ મેં નિહાળ્યો એક ચમત્કાર ભારી—એ લય.)

જુગ જુગ જીવો તાજ ધરણ રાજ શિર અમારે,
રાજ શિર અમારે, શિરતાજ શિર અમારે.

હસ્તિનાપુર હિંદરાજ,
ગ્રેષ્ઠ તાજ ધરણ કાજ,
મેક નૃપતિના નવાજ,
આજ તાજ ધારે.....જુગ જુગ.

ધન્ય ! વાહ ! શહેનશાહ,
નયોર્જ પાંચમાની શાહ,
રાજભાત મેરી રાહ,
રોશની વધારે.....જુગ જુગ.

મંગલ મય શો ! પ્રભાત,
શ્રવણ થતો હર્ષ નાદ,
જય જય જય ષાળ સાદ,
તન મન જન કારે.....જુગ જુગ.

અચળ રહો રાજ તાજ,
યુગલ જોડ નયોર્જ રાજ,
(જેમ) સૂર્ય ચંદ્રનો સમાજ,
જીવન જ્યોત સારે.....જુગ જુગ.

પત્ર વ્યવહારની કળા.

(શ્રીકૃષ્ણ ગોવર્ધન ઇ. પટેલ, બી. એ.)

પત્ર વ્યવહાર એ આધુનિક સમયમાં મનુષ્યના જીવન ઉપર વિવિધ પ્રકારની અસર પ્રદર્શનનાર મોટામાં મોટું સાધન છે. બાળક, સ્ત્રી, પુરુષ, યુવાન, વૃદ્ધ વગેરે સર્વ જાતના મનુષ્યોમાં પત્રવ્યવહારની પદ્ધતિ યોગ્ય ધણી રૂપમાં લાગી મળેલી જણાય છે.

પત્ર વ્યવહાર હાથના સમયમાં કેટલું અસાધ્યારણ્ય બળ ધારણ કરે છે એ વિચારના મનુષ્યને સદૃશ સ્પષ્ટ થયા વિના રહે તેમ નથી.

મિત્ર વાચક ! તમારા ગામમાં આવેલી પોસ્ટ ઓફિસમાં તમારી કસ્ટમના સક્રિયને પ્રેરે અને ત્યાં શું શું દેખાય છે તેનો શાંતિથી વિચાર કરી જુઓ !

સવાર સાંજ સંખ્યા બંધ ટપાલના કાગળોના થેલા આવે છે અને જાય છે ! હાઈના, શોકના, પ્રેમના, વ્યાપારના તથા દિલગીરીના સમાચારથી અંકિત થયેલા અનેક કાગળો યોગ્ય ક્લાકમાંજ નગરવાસીઓમાં ફરી વળે છે અને તેમનાં મન ઉપર વિવિધ જાતની અસરો પ્રદર્શાવી વિવિધ જાતનાં કાર્યોમાં તેમને યોગ્ય દે છે !

એક પોસ્ટ ઓફિસમાંથી તમારી કસ્ટમને યોગ્ય કશું ખસેડે અને આખી પૃથ્વીના પ્રદેશોમાં સહેરો તથા ગામડાંઓની સંખ્યા તથા તેમાં વસના લોકોના સમૂહના વિચારમાં તમારી વૃત્તિને યોગ્ય કશું ફિર કરે !

એક મહાન આશ્ચર્યની શોધ કરી હોય તેમ એકાએક કસ્ટમના આટલા મોટા વિસ્તારના વિચારોમાં સ્તબ્ધ થઈ જાય છે ! કેટલી અસંખ્ય પોસ્ટ ઓફિસો દુનીયાનાં શહેરોમાં કામ કરતી નજરે પડે છે ! એક દિવસમાં, એક ક્લાકમાં, એક મિનિટમાં (અરે !) એક ક્ષણમાં કેટલા જગ્યાબંધ પત્રો ત્યાં ત્યાં આવે છે અને જાય છે !

આખી દુનીયા ઉપર પોતાની પાંખને પ્રસારી કણે કણે તેની ઝાલમાં રહેલાં મનુષ્યોને હાઈ શોકની વિવિધ લાગણીઓની પત્ર લહરિઓથી પોષનાર પત્રવ્યવહારના નિયમોનું અર્થ જ્ઞાન મેળવી તેની કક્ષાને યોગ્ય અભ્યાસથી સિદ્ધ કરવાની પ્રત્યેક મનુષ્યને અત્યંત અમત્સ્ય છે.

આ કારણથી આ અત્યંત ઉપયોગી નિયમે તેના મૂળ કારણથી હાથના સમય સુધીની રિથિનિતિના વિચાર આપીને તેના નિયમો તથા દૃષ્ટાંતોથી અર્થવા આલસ્યક ગણ્યો છે.

પત્ર વ્યવહારની પદ્ધતિની શોધ કરવાનું માન સાચરસની પુત્રી એરોસાને આપવામાં આવે છે. પર્યાયન લોકોએ પત્રવ્યવહારની શોધ કર્યાનું ઐતિહાસિક પ્રમાણથી માનવામાં આવે છે; અને તેમાં પણ એરોસા કે જેના રાજ્યમાં પોસ્ટની રીતિનો ખાસ ઉપયોગ શોધવામાં આવ્યો હતો તેનું નામ તો સુવર્ણ અક્ષરથી સામાજિક રીતિમાં સદાય અર્પવા માટેનાં કાર્યોમાં કેતરાઈ રહેલું છે.

પૂર્વના ગ્રેકસન લોકો લાકડાના કક્કા ઉપર મીણ લગાવી તેના ઉપર ચિત્ર વિચિત્ર

નિશાનીઓ કાઢી પરસ્પર સમાચાર મોકલતા હતા. આ સમયમાં પ્રેમના પત્રોની ધણીજ સંભાળ રાખવામાં આવતી હતી અને તેવા પત્રોનો નાશ કરવો એ એક ગુન્હો ગણવામાં આવતો હતો.

જેમ જેમ લોકોનું જ્ઞાન વધતું ગયું તથા નવાં નવાં સાધનો શોધાતાં ગયાં, તેમ તેમ લખવાની પદ્ધતિમાં ફેરફારો થવા લાગ્યા તથા ચાલુ રુધિરાના જમાનામાં તો પત્ર વ્યવહાર એ અનેક રીતથી જોનાં મોટામાં મોટું સામાજિક ઉન્નતિનું સાધન થઈ પડ્યું છે.

પ્રિય વાચક ! તમારા ઉપર નિત્ય અનેક જાનના પત્રો આવે છે, પરંતુ તેનો નમે શાં નિયી કોઈવાર વિચાર લાગેજ ક્યોં દશે. તમારા ઉપર આવેલા કાગળોનો આ પ્રસંગે હું તથા તમે બંને સાથે વિચાર કરી જોઈએ અને તેમાંથી કેટલા નવા અગત્યના વિચારો મને તથા તમને મળી આવે છે તે જોઈએ !

અહો ! આ લાલ શાહીથી છાપેલું કાર્ડ કોઈ માંગલિક પ્રસંગની કુમકુમ પત્રિકા હોવાનું સૂચન કરે છે ! ખરેખર જુઓ, તેમાં તમારા રનેહીના લગ્નના સમાચાર જણાવેલા છે ! વળી આ સાથેના બીજા પત્ર આમંત્રણ પત્રિકા હોય એમ દેખાય છે. જુઓ તેમાં શું લખ્યું છે ? સંજના પાંચે છમખાનામાં રમત ગમતનો મેળાવડો છે, ત્યાં તમને આવવાનું તેમાં આમંત્રણ કર્યું છે.

આ ત્રીજા કાર્ડ કેવા ખરાબ અક્ષરથી ઉતાવળથી લખેલો દેખાય છે ? લીટી વાંકી સુઝી, અક્ષર મટાકા જેવા, વચમાં શાહીના ઝાધા, સીરનામું પણ અધૂરું આ પ્રધુંશું બતાવે છે ! અહા ! કેવું વિચિત્ર લખાણ આ માણસ લખે છે ! " દયારામને મળ્યો; કપડાં નવાં તૈયાર પહેરીશ. નોકરીમાં રાખવાનું દયારામ ના પડે છે. હજી સત્તા રક્ષણ કરવાનીજ. ચોપડી પણ વાંચીશ. ખાવાનું નિયમિત હવે ચાલે છે. દયારામ કહે છે કે તમારે બાપણુ આપનાં અને લોકોને સમજાવવા. કેરીગળો વહેલો પુરો થઈ જશે" ! કેવું અવ્યવસ્થાવાળું લખાણ છે !

આ પત્ર લખનાર માણસનો જો કે મને અવગત નથી પરંતુ હું એટલું કહી શકું છું કે તેનો સ્વભાવ ખુબ ઉતાવળીયો હોવો જોઈએ તથા તેનું ચિત્ત ખુબ અસ્વસ્થ રહેતું હોવું જોઈએ. વ્યવસ્થાપૂર્વક કામ કરવાની ટેવ તેનામાં નથી. એમ એની લખવાની રીત ઉપરથી સમજી શકાય છે. તેણે કવી ઉતાવળમાં પોતાના વિચાર જણાવ્યા છે ?

આ ચોથો કાગળ કેવો છે ? ઉપાધિન કેણું છે ? અક્ષર કેવા સારા છે ! આ માણસ ઠીક મનનો હોય એમ દેખાય છે. પરંતુ એક નાના કાર્ડમાં હેઠ બાહુ ઝીંટી ઝીંટી લીટીઓથી ચામોટે લરી વીધી છે ? મને તો આ માણસ કંલુસ અને દીનચિત્તનો લગે છે. કાર્ડ પણ કેવી દલકી જાનતું છે ! કીટીટના ચાર કકડાને સાથે સુઝી એણે ચોંટાડ્યા છે !

પ્રિય વાચક ! આ પ્રમાણે વિશેષ વિચાર કરતાં આપણને સ્પષ્ટ થશે કે અક્ષર ઉપરથી, લખવાની ટેવ ઉપરથી, વિચારથી, વિચારો ઉપરથી તથા સુવચના ઉપરથી લખનાર માણસના મન તથા સ્વભાવની કેટલેક અંશે પરીક્ષા થઈ શકે છે.

પત્ર વ્યવહારની પદ્ધતિના પણ નિયમો હોય છે, તે પ્રમાણે તે કળા ખીલવાથી મનુષ્ય અનેક સજ્જનોના પ્રીતિ પાત્ર થઈ પડે છે. આ સંબંધના કેટલાક ઉપયોગી નિયમો અત્ર સુઠ વાંચકોને અર્થે આપવામાં આવે છે.

આપણા ઉપર જે જે પત્રો આવતા હોય તે સર્વને જુદા જુદા વર્ગમાં ગોઠવી દેવા. વડિલ તરફથી, આગ્રિન તરફથી, ખની અથવા લાગિની તરફથી, મિત્ર તરફથી, વ્યાપારી તરફથી, તથા નવિન પરિચયના મનુષ્યો તરફથી; એવા પત્રના વર્ગ હોય છે. જેના પ્રતિ જોવા જોવા સંબંધ હોય છે તે પ્રપાલ્યમાં તેને ઉત્તર આપવાનો નિયમ હોય છે. ઉત્તર આપવામાં સમાહ આપવાની, દ્વિગીરી બતાવવાની, દિસદહ આપવાની, અંતરનો પ્રેમ તથા લાગણી બતાવવાની અને નમ્રતા તથા પૂજ્યતાના ભાવ જણાવવાની મુખ્ય બાબનો ધ્યાનમાં રાખવાની હોય છે.

ઉત્તર આપવામાં નીચેના નિયમો ધ્યાનમાં રાખવા.

સારા સ્પષ્ટ અક્ષરથી સહેલજાણી વાંચી શકાય તેવી રીતે સીધી લીટીઓમાં સારા કાગળ ઉપર પેતાના વિચારો જણાવવા; પણ લખતી વખતે મનને બીજા તરંગોમાં ચુંથાપઈ ન રાખવું. જે જે વિચારો જણાવવાના હોય તે આસંગિક રૂપમાં ન જણાવતાં એક પછી એક પગથીવાં ગોઠવ્યાં હોય તેમ બરાબર સંકલનાથી દર્શાવવા. જે જાતના મનુષ્યને પત્ર લખવામાં આવતા હોય તે મનુષ્યના સ્વભાવને, લાગણીઓને, લાલ દાનિને આપણી કલ્પના શક્તિમાં તેટલો વખત સ્થિર રાખવા. પત્ર લખ્યા પછી પુનઃ વાંચી જવા તથા પેતાના લખાણની તે માણસ ઉપર કેવી જાતની અસર થશે એનો ઘોડો વિચાર કરી જવો. પ્રત્યેક પત્ર એક એક નિયમ લખના હોય એ તેમ સંભાળથી લખવો, તથા વિચારો બ્યવરયા પૂર્વક સારી રીતિમાં ગોઠવીને લખવા.

કેમને સહજ શંકા થશે કે એક કાગળ લખવો તેમાં આટલી બધી કડાકુટ શા માટે જોઈએ ? પરંતુ તેના મનુષ્યોએ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે પત્ર બ્યવહારની કળાઓ સિદ્ધ થાય છે તો મનુષ્યની સ્વભાવ-પરીક્ષા કે જેને પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાનો *Study of human nature* કહે છે તેના સમજા લાભ તે મેળવી શકે છે.

નાની વયમાં પત્ર લખવાના સારા અભ્યાસ અનેક મનુષ્યો જગતના પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકારો, તત્ત્વવિચારકો અને રાજ્ય વ્યવસ્થાપકોની રિયનિયે પહેળિયા છે.

પત્ર વ્યવહારની કળા પાશ્ચિમાત્ય દેશોમાં હાલ ધણા વેગથી ખેડવામાં આવી છે. પત્ર વ્યવહારથી તેઓ વ્યાપાર, દુનંદ, તત્ત્વવિદ્યા, જ્ઞોતિષ, વિજ્ઞાન, વિવિધ ભાષાઓ, સંગીત, ચિત્ર કળા, આરોગ્ય વિદ્યા, નવિન રમનો વગેરે શીખવે છે. આ સર્વ બાબતો તેઓ પત્રોમાં એવા ઢુંકા રૂપમાં સ્પષ્ટ રીતે સમજાવે છે કે અભ્યાસકરને આશ્ચર્ય થયાવિના સહેલું નથી. પત્ર વ્યવહારને તેની સામાન્ય રિયતિમાંથી તેઓએ “ચર્ચાપત્રો”ની ભૂમિકામાં રચાવી દીધી છે.

કેટલાક માણસો એવી ફરીઆદ કરે છે કે અમારાથી લાંબા પત્ર લખી શકાતા નથી. આના મનુષ્યો માટે નીચે દર્શાવેલા આપવામાં આવે છે. “તમારા સ્નેહ-તું વારંવાર સ્મરણ થાય છે કે તમારા ગંભીર વિચારોને સરળરૂપમાં સમજાવવાની વાત કરવાની રીતનું મને વારંવાર અતુકરણ કરવાનું મન થાય છે.” આનું વાક્ય અથવા એથી સામાન્ય વાક્યનો સહજ વિસ્તારથી ઉત્તર આપવો એ કાર્ય બહુ કઠિન નથી. પ્રથમ એ વિચારી કાઢવું કે વાક્યનો મુખ્ય મુદ્દો કયો છે ? “સ્નેહ” અને “વાત કરવાની રીત” એ બે બાબતોનો ઉત્તર લખવાનો છે એમ નહીં ક્યો પછી તે બાબતો સંબંધી નિયમિત વિચારો

ગોઠવી કાઢવા કેઈ દરતે ગોઠવી તે દારૂ આપણા રોહીને મુખ્ય બનાવી આપણે ગોણું રીયતિ ગ્રહણ કરવી. ઉપરના વાક્યના જવાબમાં નીચેના મુદ્દાઓ ઉપર સહજ વિરતારથી લખી શકાય.

“ મારામાં રહેલો રોહ હીવામાં રહેલા તેજ જેવો છે. તમારા મન રૂપી બત્તીથી મારા રોહને આકર્ષી તમે પ્રેમજ્યોતિને પ્રકાશ પ્રકટાવેલો છે. મારો રોહ શાંત રીયતિમાં માત્ર પડીજ રહે છે; પ્રેમજ્યોતિને પ્રકટાવવામાં તમારોજ અપ્પલ સ્તુત્ય અને મુખ્ય છે. મારી વાત કરવાની રીત મેં ક્યાંથી ગેળવી ! તમે પ્રકટાવેલી પ્રેમજ્યોતિના પ્રકાશથી મેં જનસ્વભાવ રૂપી જે જે પુરતો વાંચ્યાં તેનુંજ માત્ર એ પરિણામ છે. ”

આ પ્રમાણે સામાન્ય બાળકોમાંથી મુખ્ય મુદ્દા રોધી દાટી તે ઉપર મતિ દોડાવી તેમાંથી ઉત્તર આપવાનો અપ્પલ કરવો.

‘ ચર્ચાપત્રના ’ રૂપમાં લખાતા પત્રો કેરા હોય છે તેના નમૂના તરીકે મારા પર આવેલા પત્રના કેટલાક વાક્યો હું અત્રે દર્શાવું છું:—

“ લક્ષ્યરૂપે શું રચાઈયું ? એ સંબંધી તો એમ લાગે છે કે મનુષ્યને લક્ષ્ય અને પરમ લક્ષ્ય બે હોવા ધટે છે. જે રીયતિમાં હાથ ધીમે તેના કરતાં તાકાત્ કર્તવ્યથી સિદ્ધ કરાય એવી એક ભૂમિશ તેને આપણે લક્ષ્ય કહીશું અને અંતિમ પ્રાપ્ત્ય અથવા ઉવદનું નિશાન તેને પરમલક્ષ્ય કહીશું. X X X X તેને માટે કેટલા વેગથી સાધન સાધવાં એવું વેગમાપક કોઈ મંત્ર નથી. X X X સાધનમેં સાધન જો બહોલો વિચાર સો તો એકાંતમેં બપોરે દમ નિશાદિન કાળો હે ’ એ છટચયનથી સાધનનો સમય નિયદિન અર્થાત્ અખંડ કરે છે. X X X X ‘સતુ લીધેકાલા નૈરન્તર્ય સત્કારા સેવિતો દ્રઢ મુમ્મિ’ એમાં પણ નૈરન્તર્યનેજ પ્રધાનપદ આપ્યું છે. X X X ચરમુખી સાધકને એટલું વિશેષ હોય છે કે પ્રત્યેક લક્ષ્યમાં તે સદૃશ વા છટને સમર્થ સદાપ્યક તથા નેતારપે રચાયે છે, અને ‘ હા હા હા નરસિંહ એ સમજ્યો છું મુખ્ય હું ગોણું છું ’ એ જાવ તેની વૃત્તિમાં અખંડ કાલમ રહે છે.”

આ પ્રમાણે ચર્ચાપત્રના રૂપમાં લખાતા પત્રો ઉવટે લખનારને ઉત્તમ લેખક અથવા વક્તા બનાવે છે.

કેટલાક લોકોને કવિતામાં પત્ર લખવાનો શોખ હોય છે; આ લખવામાં સમય હદ કરતાં વિશેષ ન બગડે તેમ એ સાચવવાનું હોય છે.

જે જે વાચકોને આ પત્ર વ્યવહારની કળાનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવા વેગ પ્રકટો હોય તેમણે નીચેનાં જણાવેલાં ચોક્કાં પુસ્તકો અવલોકવા શ્રમ લેવો.

“ શ્રી સન્મિત્રનું મિત્રપ્રતિ પત્ર. ”

મહાકાવ્યમાં પ્રકટેલાં ‘યોગિની’ નાં પત્ર.

“ Letters of queen Victoria ” Vols. 1, 2, 3.

“ Kamala's letters to her husband ”.

“ Beeton's Letter writer ”.

દરેક કાર્ય યોગ્ય પ્રકારે નિયમોનું યાગ મેળવવાથી તથા તે નિયમોપૂર્વક આચાર કરવાથી સિદ્ધ થાય છે. આ કળા સિદ્ધ કરવા માટે પણ પ્રિય વાચક ! તમારા ઉપર જે પત્રો અડવાડીએ અથવા પખવાડીએ આવના હોય તેના ઉત્તરોનું વિના શર્ત ચિત્તથી શુદ્ધિ દોઢાવી ઉત્તર આપવાનોજ નિયમ રાખશો તો થોડા અઘ્યાસથી તેના અનેક દામ તમને પ્રાપ્ત થશેજ.

ઉત્તરોત્તર પ્રયાણ.

(શ્રીજયકૃષ્ણ ગંગાદાસ ભક્ત સુરત)

વિદ્યાર્થીઓ માટે અઘ્યાસક્રમના વર્ગો છે તેમ આરિજ્યની ઉચ્ચતાને સૂચવનાર વર્ગો પણ હોવાની જરૂર છે. જે સર્વોત્તમ આરિજ્યવાળા બિન બિન મનુષ્યો વા દેવો લક્ષ્મણિંદુ રૂપે હોય છે તેા પુરુષાર્થ સાધવાની ઘટિવાળા મનુષ્યોને ત્રીન પુરુષપ્રપલ સાધવા વેગ પ્રાપ્ત થતો રહે છે. અને એવા પુરુષોત્તમો આ વિશ્વમાં પ્રપલ કરનારને મળી આવે છે. જેમ મનુષ્યનો પ્રપલ ઉચ્ચ, જેમ તેની સાવધાનતા વધારે, જેમ તે અંતરાત્માની કપરી આઠાઓને વિશેષ શુભ છે તેમ તેના ઉચ્ચતર વિકાસ માટે હેતુઓ સર્વતઃ સ્થપાતા ચાહે છે. સિદ્ધાંતો દર્શન તેમને યાય છે. અને દીવાદાંડી જેમ સમુદ્રપર પ્રવાસ કરનારને વિષ્ટ જેમ મહાક માર્ગથી સાવધાન રાખે છે તેમ તેવા પુરુષાર્થશાસ્ત્રી સદ્ગુણ મનુષ્યને ઉચ્ચ જીવનને આસ્વાદ કરવા ઉદ્ધમી કરે છે.

વિધ્યોની આસક્તિ મનુષ્યને ઉચ્ચ વધવામાં પ્રતિબધરૂપ છે. જીવન નિષ્કલંક ગાળો. નિર્દોષ ખનો. અંતરાત્માનો કપડો ન મેળવો. આચાર શુદ્ધ સાધો. અંતરમાંથી સ્ફુરતી કપરી આઠાઓને અનુસરો. સાદરો શ્વાઃ પ્રતિવસત્તિ એ વચનને વિરમૂતિ પટમાં ન સ્થાપો. પ્રયત્ન કરીને વધો. અને તમને યોગ્ય ઉત્તેજન આપનાર પ્રસંગો, વ્યક્તિઓ સ્વતઃ ઉદ્ધવશે.

મનુષ્યોએ લપાઈને કે દખાઈને બેસી રહેવાનું નથી. એકની એક સ્થિતિમાં ભરાઈ રહેવાનું નથી. ધનની સામાન્ય પ્રાપ્તિથી તમ રહેવાનું નથી. શરીરજાળની ઉત્તરોત્તર કલા ઉચ્ચ કરતી ઘટે છે. મહાપુરુષોનાં શરીર સ્ત્રીમળાયતાં કે દુર્જન હોતાં નથી. શરીરનું સ્વસ્થ પ્રતાપી હોવું ઘટે છે. રંગે રંગમાં વિસ્તાર હોવો ઘટે છે. ખાવાપીવાના પદાર્થો નકામા છે, સુખ ભોગનાં સાધનોમાં ભોગવાવું નહીં એ નિયમો પણ યોગ્ય છે. સ્થૂળ શરીરને પોષણ અન્નવડે મળે છે. તેમ કપાટ, ખુસી, ટેજસ, ચોપડાં વગેરે વસ્તુઓ, કપડાં, સુંદર કાટ, ધોતીકુ, પાંખડી કે ટોપી વગેરેની પણ જરૂર છે. આ સર્વ વૈભવ વડેજ મનુષ્યને દીપે છે. સાધુજાતની ખુપડી જેવી અવસ્થા ચેડા નથી જ. વિધ્યોની આસક્તિ હોય છે એમ જે કહ્યું છે તે એટલાજ માટે કે ઉત્તરતા વિધ્યો વા ભોગસાધનો મેળવીને ઉચ્ચ મેળવવાના અવકાશને જોવો એ દોષરૂપ છે.

શરીરજાળ સાધવું એ ઠીક છે પણ મનોજાળ અંતઃકરણની શક્તિઓ, સ્મૃતિ-વૃત્તિ, પ્રહણ શક્તિ, ધારણાગ્રહ વગેરે દેવી સામર્થ્યો વધવામાં અંતરાવરૂપ થાય એવા પ્રસંગો સ્વીકારણીય નથી. શરીર નીરાળ હોય, જરૂર સુધરેલું હોય, પાચનસામર્થ્ય વધુ હોય, તો પણ શરીરની કાળજીમાં ભરાઈ રહેવું અને મનની ગ્રમ અનેક શક્તિઓને ખીલવવાના

પ્રસંગોનો અનાદર કરવો એ ખોટું છે. માનસ શક્તિઓ ધારણાથી વધે છે. યોગ્ય કસરત અને જાહેર જીવે એટલી સુસ્થ આહાર સેવનાથી મનની શક્તિઓ વિકાસ પામતી રહે છે. ખાધા પછી વિચાર શક્તિમાં મંદતા પ્રકટે છે. આપણું કામ કરે પેસાટકાનું મોંઘણું હોય તો તેના હિસાબની બાબતમાં પણ કંઈક લીધું ચૂકવાનો વેગ રહે છે. કામ સર્જન સાથે હિસાબ સમજવાનો હોય પણ જો તે કંઈ આતિથ્ય કરે તો આતિથ્ય મેળવનાર કદાચ અંશે ન મળું મૂકી દે છે. માટે ખાધાપછી થોડો સમય વિશ્રાંતિનો રાખવો. અને એકાદ કપાકમાં યોગ્ય સ્પર્શ, જાગૃતિ આણનાર હરવા શરવાનું રાખવું.

મનનું સામર્થ્ય જેમ તેને બટકવાનો વેગ ધટે છે તેમ વધે છે. આથી મનને સ્થિર કરનાર ધારણામાં થોડો કાળ રાખવું. અંતઃકરણમાં સ્વાર્થલુપ્તિ, કાપટ્ય, એકલપેટાપણું વગેરે હોય તો લાન થાય તો તે હોયતી નિશ્ચિત સાધવી. સદાએ ચહેરો ગ્રાનિતાળો રાખનાર અંતઃકરણનો કુટિલ, વક્ર સ્વભાવ છે. આ કુટિલતા સર્પ જેવી છે. અંતઃકરણના દોષો મુખ પર પણ ફરી રહે છે. માટે કુદરતી સુરણ અંતરમાંથી થાય તે પર પથરો મૂકવો નહીં. પણ એ અંતરસ્ફુરણને અનુસરવું અને અંતરાત્મા આપણને ક્યાં લઇ જાય છે તે જોવું, હાનિ ઉત્તર નહીં. કુદરતનું સામર્થ્ય અક્ષય છે.

જીવનો પ્રયત્ન અને ઈશ્વરની ઉદારતાનું, આપણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. અમુક આપણાથી વધી ગયા અને આપણે પાછળ રહી ગયા એવા સ્ફુરણને અનુભવતાં આપણા પ્રયત્નમાં કયાય ક્યાં ક્યાં છે તે તપાસવું. પ્રવૃત્તિનાં સ્વરૂપ સમયને અનુસરી બદલાતાં રહેવું. જ્યાં જ્યાં હેતુવાળું સ્વરૂપ લાગે ત્યાં ત્યાં નિર્દોષતા, નિષ્કલંકપણું પ્રકટાવવું. પુનઃ પુનઃ ધનના સેવના. અંતરમાંથી આત્મા કલાજ કરે છે-તે કહેતાં યાકતો નથી અને આપણે તેવા યજ્ઞવર્ધક ધનના કર્પાજ કરવા.

ચારીરખજ કરતાં મનોખજ એક છે અને તે બધા કરતાં હૃદયખજ એક છે. પ્રયેક ખજને ઉન્નત કરવું ધટે છે. ચારીર છેક ધસાઈ જાય તે દીક નથી સામાન્ય શુદ્ધતા પ્રકટે અને તેના બદલામાં Hudson Delphi કે Upton Sindair જેવા વીર પુરુષ થવા બધા મળે તો તે વંદ્ય છે. શેક્ષપીયર, મિલ્ટન કે વાલ્મીકિ જેવા ધનાર મનુષ્યનો જન્મ સંજ્ઞ કે સો પચાસ વર્ષજ ખ્યાલિને પામનાર અન્ય પ્રજાપ્રમુખ મનુષ્યોનો જન્મ સંજ્ઞ ?

વકીલ, ડાક્ટર, બેરિસ્ટર, પ્રોફેસર વગેરે પદથી કોઈ વૃક્ષ રહે છે ત્યારે કોઈ સજ્જન આદર દરદરનાર કે લાખ મનુષ્યોને સન્માર્ષમાં સ્થાપનાર પદને મેળવે છે. કોસીટીના પ્રસંગો બોળવનાર પ્રસંગો મનુષ્યોને સંખ્યાબંધ મળે છે, એ જ પ્રસંગોમાંથી તરીને વ્યવસ્થા આપનાર સત્પુરુષ દિમાલયની ટોચ પર ચહેરો માલમ પડે છે. ચિખરસ્થિત, કૃદસ્થ મનુષ્ય પોતે જ બને છે અને રસ્તામાં રવકોતો, રમણાળોતો પણ તેજ બને છે. જે જે પ્રસંગો આપણને નીચ પદમાં આણનાર છે તે સર્વને હાત મારો.

હજારો ગૃહોમાં તમારા પથ ગતાય તેવાં વર્તનને સેવો. કોઈ પણ સ્થળે હોય તો પાત્ર ન બને. શોધી શોધીને સખમનને દૂર કરો, જ્યાં ઉદારતા પ્રકટાવતી ધટે ત્યાં સંકોચ ન સેવો. જ્યાં યાચક થવું સંજ્ઞ લાગે ત્યાં મિથ્યા સાવધ ન રહે. જ્યાં પ્રેમ પ્રસરાવવો ધટે, તન, મન, અને ધન અર્પવા ધટે ત્યાં કૃપણતા ન પ્રકટાવો.

ન્યોતિશાસ્ત્ર, જૂસ્તરવિદ્યા, સંગીતશાસ્ત્ર વગેરે વિવિધ શાસ્ત્રોમાં નિપુણતા પ્રાપ્ત કરે. હજારો મનુષ્યોના નેતા થાયો. તેમના હિતને અર્થે તમારું જીવન ત દર્શાત આપો. ઉન્નતિના કારણો રચો. સંગીત કારણો જમાવો. સૌ દિવસનું કાર્ય એક દિવસના તપશ્ચરણથી ઉપજતું હોય તો તેનું તપશ્ચરણ રોજ જ સેવો. વાદ્યમીડિ, શાખ્યદ્ર ગૌતમશુદ્ધ, શંકરાચાર્ય વગેરેને મુખના મુગધર્મત લોક રમરે છે તેમાં હેતુ શા છે ? બીજાપણું ટાળી દેવત્વ શી રીતે ઉપજી-વ્યું ? હજારો શક્તિસાને હજુવાનું બળ શરીરે મેળવ્યું ? પ્રજામાંથી હિંસાને શી રીતે નિવૃત્ત કરી ? શંકરાચાર્યે પ્રજામાં વીર્ષ તેજસ્ તથા અદ્વૈતભાવના શી રીતે પ્રકટાવી ? આ સર્વ હેતુઅર્થનિ વૃત્તિને વાળો. તમને કુદરતી રીતે અનેક ઉપવાસની જરૂર જણાય અને તે દ્વારે મનસ સામર્થ્યની સર્વોત્તમ કક્ષા સાધવા અનુકૂળતા મળે તો પાછીપાતી ન કરશો. ભવમૃતિ કે ક્ષણિકાજ્ઞ જેવાં બંને અથવા કષિત, કષ્ટાદિનું રમરણ જગતને કરાવે. બિન બિન વિશાળા સર્વોત્તમ પ્રજાનો સાધો. બધાં શિક્ષા માગતી યોગ્ય લાગે ત્યાં તેમ કરો. બધાં કઠોર પચન સુજીવા યોગ્ય લાગે ત્યાં તેમ કરો, બધાં સખત થવું હોય ત્યાં નિર્ભયપણે સખત થાઓ. બધાં દીન દાસવત્ થવાની જરૂર લાગે ત્યાં તેવા થાઓ, બધાં વિવિધ-સ્થાને વિચરણથી લાભ લાગે ત્યાં તેવા યત્ન સેવો. બધાં રનેહજદ બધું યત્ન, મુખ દુઃખના વિભાગી થવાની જરૂર હોય ત્યાં તેમ વતો. બધાં વૃત્તિનો સ્વતંત્ર સ્વભાવ પ્રકટાવવો મોખ્ય લાગે ત્યાં તેમ કરો. રાજા રામચંદ્રની પ્રવૃત્તિ બિન્ન બિન્ન પ્રવૃત્તિ બિન્ન બિન્ન પ્રકારની હતી તેથીજ તે-મનું ઉત્તમ આરિય અનેકનો ઉદ્ધાર કરતું મનાય છે, ગૌતમશુદ્ધ, શંકરાચાર્ય તેમજ આ કાળે વલ્લભ, સદગનનંદ તથા નૃસિંહાચાર્યનાં જીવન તપાસો. કુદરતે તેમને જે સ્થિતિમાં મૂકેલા તે સ્થિતિમાં તેમણે એવા યત્નો સંભાળે કે તેમના વર્તનની ભગ્યતા પ્રજામાં સ્થપાઈ ગઈ. આ સર્વ મહાપુરુષોનાં જીવનમાંથી તમારે માટે યોગ્ય વિકાસનો ભાગ મળીજ આવશે. એ સર્વ દર્શાવે વૃત્તિમાં ઠરવો અને તમારી નૈઋત્ય ઉચ્ચતર વેગે અંતરાત્મજ્યોતિના પ્રકાશે અગ્રે અગ્રે અક્ષાવા. પૈસા જાય તો કરશો નહીં. ઉઝાગરા કરવા પડે તો સંકેતને સેવશો નહીં. માધ્યમના માધ્યમ આવડું પડે તો ધૈર્ય સેવશો. કઠિન સ્વભાવના, તામસી ગણાયો તો નિ-શ્ચિંત રહેશો. અંતરાત્માના કપકો મેળવશો નહીં. જહારનું કોષ મનુષ્ય ગમે તે કહે તોપણ અંતરાત્મા જે કહે તેપર વિશેષ લક્ષ રાખશો. ભારકર ભગવાન જેવા પ્રકારને સર્વજન વિ-સ્તારો. અંતઃકરણના મળ અધકાર વગેરેને નષ્ટ કરો. ખૂણે ખોચરે ભરાયલા બ્યાધિને નિવૃત્ત કરો, સર્વોગે નિરામય બને તમારું પોતાનું જીવન દર્શાત આપો.

પ્રત્યેક હાથે પ્રત્યેક સ્થળે સંગીત કાર્ય કરો. બધાં હો ત્યાં સર્વોત્તમ કાર્ય કરો. દીધું અંતઃકરણ બીજકુલ ન કરો. તમને દૈવી સ્વર સંભળાય તેને ઝીંગળો આચારમાં મૂકો. અ-નંતજાની-વિમુખ થવું પડે, ઉપવાસ કરવા પડે, રૂઝાદારપર ચકાતી લેવું પડે, દૂધપર જ રહેવું પડે તો તેમ કરો પણ ઉન્નતિને પૂજીએ ઉત્તરોત્તર ચડો. દિવસમાં ચાર પાંચ વાર ચાહ પીને અક્ષાત્રી લેવું પડે અને તે રીત્યા વર્તતાં કોષ ઉચ્ચ મનોજલ પ્રકટે, કોષ ઉચ્ચ મગરની જીવન સિદ્ધ યાય, આરિજમાં ભરાયલા શ્મ રોગોની નિવૃત્તિ યાય તો પાછી પાતી ન કરો.

કોષ મનુષ્ય સો મનુષ્યમાં પૂજાય છે. કોષ ચલકમાં તારે કોષ લક્ષમાં પૂજાય છે.

કાષ્ટના વારનર રનેહી પાંચ હોય છે ત્યારે કાષ્ટના પચાસ હોય છે. કાષ્ટ પાંચ સાત સળંગ નોખાં કિતને સાધનાર હોય છે ત્યારે કાષ્ટ સદસનાં કિતને કરનાર હોય છે. મલોહિ લોકા મ્યુદ્યાય એ વચન પ્રમાણે અનેક સળંગનોના સંગીન કિતને સાધનાર નીવડે.

મિથ્યા ઉપાધિને નિવૃત્ત કરે. સંપત્તિને વધારે, આર્થિકમાં નવીન નવીન દ્યુતિઓ પ્રકટાવે. સ્વાતંત્ર્ય, નિરુવાર્થ, ઔદાર્ય, સામર્થ્ય, સ્ફુર્તિ, પ્રકાશ, તેજસ્, અનાપ વગેરેને નેસમિત પ્રકટાવે.

સાંધાની કસરત.

શારીરિક વિકાસ માટે પગના આંગળાને હરતની અંગુલિવડે અડકવું એ કસરત ધણી લાભજનક મનાય છે. આ કસરત વંખતે ધુંટલુને બીલકુલ વાળવા નહીં.

કેટલાક મનુષ્યોના હાથ લાંબા હોય છે તેમજ સાંધાઓ ઢીકા હોય છે તેઓ શરૂઆતમાં કાષ્ટ પણ કટવગર આ કસરત કરી રહે છે. ત્યારે કેટલાક મનુષ્યોના હાથ ટુંકા હોય છે, અને પણ પંચ પ્રમાણમાં લાંબા હોય છે તેમનાથી આ કસરત મહા કષ્ટે કરાય છે.

ઈંગ્લેન્ડનો પ્રસિદ્ધ મંત્ર મિ. આલિન આ કસરત સંખેમાં જથ્થાવે છે કે પગને બરોબર સાથે ઝોલવે. હાથને માથાપર લાવે. ત્યાર પછી હિતાવળે શરીરને વાળશે નહીં, તેમજ હાથને કટકતા મૂકશે નહીં. પચુ ધીમે ધીમે હાથને પગનાં આંગળાં તરફ વાળે. જેટલા નીચે મર્યાદાએ તેટલા પહોંચે, પછી ઉભા થઈ જાય. ધીરથી. હિતાવળ ન કરશે.

ઉભા ટટાર થયા પછી ફેરમાંથી શરીરને એક બાજુએ લટકાવે. તેમજ ધીરે રહીને બીજી બાજુએ વગે. આ કસરતથી સાંધાઓ નરમ થાય છે. તેમજ પગો, ખીંક અને ખભાના રનાયુઓ વિકાસને પામે છે.

આ કસરત પ્રત્યેક યુવાન સ્ત્રી તેમજ યુવાન પુરુષે કરવા જેવી છે.

જા. ગં. લક્ષ્મી.

મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ટાગોર.

(આનંદ મૂર્તિ.)

આ મહાપુરુષ ઈ. સ. ૧૮૧૮ માં કલકત્તાના ગ્રામ્યાત ટાગોર કુટુંબમાં જન્મ્યા હતા. યોગ્ય સમયે મનુષ્યના કિત અર્થે પરમાત્મા મહા પુરુષને જન્મ આપે છે, એ સિદ્ધાન્તના તે જ્વલંત નિદર્શનરૂપ હતા.

રામ રામગોદનરાયે બંગાલામાં જે ધાર્મિક સુધરણા આરંભી હતી તે યોગ્ય નેતાના અભાવે સંધિવધને પામી હતી. જ્યોત્સનાજ પલુ ત્રિરેખી બંગોના પ્રભાવથી ટકની સુરેશ જજ્ઞાની હતી. આ સમયે બંગાલામાં ધર્મનેતાની આવશ્યકતા સ્પષ્ટ અવિચિત હતી. કૃપાળુ પરમાત્માએ આ કાર્ય દેવેન્દ્રનાથને સોંપ્યું.

તેમના પિતા દારકનાથ ટાગોર ધનાઢ્ય તથા સુશિક્ષિત વ્યાપારી હતા. તે (કલકત્તા મંડળમાં) આગેવાની વર્ણે લાગ લેતા. રામ રામગોદનરાયને ધાર્મિક સુધારણાના કાર્યમાં તેમણે ઉદાર આશ્રય આપ્યો હતો.

દેવેન્દ્રનાથમાં તેમના ઉચ્ચાગ્રહી પિતાના સર્વ શુભ શુભો સ્વાભાવિક ઉતરી આવ્યા હતા. બાલ્યવસ્થામાં તેમનો ધાર્મિક તથા આત્મિક પ્રભાવ ભારેલા અગ્નિની મારફત અપ્રકટ હતો. તેમના વિદ્યાર્થિજીવનમાં તેનો અવિષ્કાર થયો નહતો.

ઈ. સ. ૧૮૪૨ માં તે બ્રહ્મોસમાજમાં જોડાયા. તે સંસ્થામાં સુધારણા કરવા તેમણે અથાગ પરિશ્રમ કર્યો. તેમાં તે વિજ્યથી પણ નીવડ્યા. ઈ. સ. ૧૮૪૫ માં આ સંસ્થામાં બે મહાત્મ મતભેદ થયા. એક પક્ષનો અભિપ્રાય એમ હતો કે વેદ ઇશ્વરપ્રણિત છે; બીજા પક્ષનો અભિપ્રાય આથી વિરૂદ્ધ હતો. આ વિષયનો નિર્ણય કરવા, વેદાભ્યાસ કરવા, ચાર બ્રાહ્મણોને બનારસ મોકલ્યા. ફેટલાક વર્ષો તે અભ્યાસ કરી આવ્યા ત્યારે તેમણે પ્રકટ કર્યું કે વેદ ઇશ્વરપ્રણિત નથી. બ્રહ્મસમાજના અનુયાયીઓ અર્થે તેમણે વિચાર, તર્ક તથા વિજ્ઞાનને આધારે “બ્રહ્મોષર્મ” નામનું પુસ્તક રચ્યું.

ઈ. સ. ૧૮૪૯ માં તત્ત્વજોષિની સભા તેમણે સ્થાપી તથા તેમાં પ્રકટ પામતા વિચારોનો પ્રચાર કરવા તેનું સુખ પત્ર પ્રકાશવા આરંભ કર્યો. આ પત્રમાં ધાર્મિક, વૈજ્ઞાનિક, તથા તાત્ત્વિક વિચારો અર્પાતા હતા. બંગીય સાહિત્યમાં આ પત્રથી નવીન પ્રકાશ પડ્યો; એટલુંજ નહિ પણ અદ્યપકુમારદત્તા અધિપતિપણા નીચે તે જ્ઞાનવૃદ્ધિના માર્ગમાં એક અનુપમ સાધન યથા પડ્યું. આથીજ જાંઝીમયંદ્ર તથા અન્ય વિદ્વાનોને બંગોદર્શન તથા નવ જીવન આદિ પત્રો પ્રકાશવા ઉત્સાહ પ્રેર્યો.

સુધારક દેશવ્યવસ્થાને મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથના શિષ્ય હતા. કેશવ્યવસ્થાને તેમનો જૂના વિચારો તરફ આગ્રહ રચિકર ન લાગવાથી લાંબા સમય તેમનો ગુરુશિષ્યનો સંબંધ ટક્યો નહિ. તે તેમનાથી છુટા પડ્યા. ધાર્મિક વિષયના વિવેચક તરીકે દેવેન્દ્રનાથ અદિતીય હતા. તેમનાં બ્યાખ્યાન જ્ઞાન તથા સત્યથી પૂર્ણ હતાં એટલુંજ નહિ પણ દંભરહિત સરલ તથા શુદ્ધ હોવાથી અંતઃકરણને અસર કરે એવાં હતાં. વસ્તુત્વતો તેમનામાં સ્વાભાવિકજ દત્ત. તેમના ઉપદેશથી ધણા પુરોહ સ-માર્ગાનુમામી થયા. તેમની અંતઃશુદ્ધિ તથા માનસધર્મ અતિ ઉચ્ચ હતાં. યુનીઅન જેકે દેવાળું દહાડ્યું ત્યારે તેમને ધણી એટ ગણ. આ બેંકનું દેવું પોતાને માથે લેવાની તેમને લેશ પણ આવશ્યકતા નહતી તેપણુ ઉચ્ચાગ્રહી થઈ તે સ્વ-કાર્ય. બેંકને નામે તે દેવું હતું. તે તેમનું પોતાનું નહતું. તે અસ્વિકાર કર્યો હોત તો ચાલત. કાંઈ તેમને કાંઈ કરી શકત નહિ.

પોતાના ઉચ્ચાગ્રહને વળગી રહી તેમણે નિરુપાધિ ઉપાધિ ધારણ કરી. આ મહર્ષિપણું સત્યાગ્રહ ટકાવવામાં અનેક વિપત્તિ અપાવે તેનાથી અડગ અચલ રહી સત્ય પ્રેમ જાળવવો એજ મહાપુરુષાનું વિરલ વૃત્ત છે. દેવાના બ્યાખ્યાનમાં આવી પડ્યા છતાં તેમણે ધર્મનો ત્યાગ ક્યો નહિ. સુવ્યવસ્થા તથા કરકસરથી સઘળું દેવું તેમણે પતાવી દીધું. તેમના મહાત્મ નૈતિક બદ્ધથી તેમના વિરોધીઓમાં પણ સદ્ભાવ ઉત્પન્ન થયો. તેમના અનુયાયીઓ તો તેમને પૂજતા. ઠાંઈ પણ વ્યક્તિને જે પદ નથી અપાયું તે પદ પ્રજા તરફથી તેમણે પ્રાપ્ત કર્યું. તે મહર્ષિ કહેવાવા લાગ્યા.

દલાવસ્થામાં પણ ધણા યુવો તેમના સત્સંગને લાલ લેઈ તેમના ઉચ્ચ જીવનદારા જન્મગોનુગામી થતા. તેમનો મહરયાગ્રમ પણ તેટલોજ સુખપ્રદ નીવડ્યો.

સાથે, પ્રમાણિકતા, ધૈર્ય તથા આર્જવથી તે અલંકૃત હતા. બ્રહ્મોસમાજને જીવન દેનાર તે અડગ સ્તંભ હતા.

તેમનાંમાં ગોપન શીલતા, દાર્પકારણુ વિચાર, અંતરકુરણુ, ઉચ્ચાગ્રહ આદિ ગુણો આ- વિભાવને પામ્યા હતા. તેમનાં નેત્ર તથા દષ્ટિ ઉચ્ચલત્વ હાન કરાવનાર તથા આકર્ષક હતાં. સંતનો તેમને શોખ હતો. વાણી મધુર તથા મોહક હતી. મનુષ્યના અંતઃકરણને ઉચ્ચ ગુણોથી આકર્ષી સદુપદેશદ્વારા તેમને સન્માર્ગાનુગામી કરવા તે આ જૂમિપર આન્યા હતા.

પૂર્વ અને પશ્ચિમ.

અનુભવો.

(પાંડિત કૃતેહચંદ કપુચંદ લાલન. વીલાહકી, મેન્ટોન, ફ્રાન્સ.)

આ અનુભવો આખા પૂર્વ અને પશ્ચિમને લાગુ પડે છે એમ લેખકનું માનવું નથી કારણ કે લેખકે પૂર્વમાં કેવળ હિન્દનો કેટલોક ભાગ અને પશ્ચિમ યુરોપ અને અમેરિકાના કેટલાક ભાગો જોયા છે. તથાપિ આ અનુભવો હિન્દના વાચક બાંધવોને આપવાનો હેતુ એ છે કે જો તે પદાર્થ હોય તો મ્હારા હિન્દીઓને કેટલું પશ્ચિમ પાસેથી શીખવાનું છે અને કેટલું પશ્ચિમને શીખવવાનું છે, તેમજ કેટલું શીખેલું જુઝવા જેવું છે અને કેટલું નહીં શીખેલું ઉમેરવા જેવું છે, તે માત્રમ પડી આવે અને આ અનુભવમાં જુઝ હોય તો મ્હારે તેમાં સુધારવાનું બને, કારણ કે હવે ' પૂર્વ ' તે પૂર્વ અને પશ્ચિમ તે પશ્ચિમ ' એમ રહેવાનો સંભવ નથી, પરંતુ તેમના સત્વર લગ્ન પશુ યાવ, લગ્ન થયા પછી રાજ સ્ત્રી પુરુષને લગ્ન પડે તેમાં ઉભવને સારું નથી. આટલી પ્રતાવના વાંચક બાંધવોએ ધ્યાનમાં રાખી નીચેની તુલનાપર નજર કરવા કૃપા કરવી. (આ તુલનામાં કોઇ કોઇ સ્થળે એ તુલનાનું સમતો- લ પછું કર્યા છે તે પશુ લેખકને ન્યાં સૂઝવું છે ત્યાં જણાવી દીધું છે.)

પૂર્વમાં હમણાં અરત છે, પશ્ચિમમાં ઉદય છે, પરંતુ સૂર્યનો પ્રકાશ સર્વત્ર છે, પૂર્વ હાલ નિર્ભજ છે, પશ્ચિમ હાલ સખજ છે, પરંતુ મનુષ્યમાં બળ છે.

પૂર્વ નિરુત્તિમય થતું જાય છે, પશ્ચિમ પ્રયત્તિમય થતું જાય છે, પરંતુ શક્તિમયતા ઉ- ભવમાં છે, પૂર્વ પાછળ હઠે છે, પશ્ચિમ આગળ વધે છે, પરંતુ ગતિમાન બને છે.

પૂર્વ ભવ પ્રધાન નીતિવાળું લાગે છે, પશ્ચિમ જય પ્રધાન નીતિવાળું છે, પરંતુ ની- તિમાન બને છે, પૂર્વમાં ' યથા રાગ તથા ગ્રગ ' એ નિયમ ચાલે છે. પશ્ચિમમાં ' ય- થા ગ્રગ તથા રાગ ' એ નિયમ ચાલે છે, પરંતુ નિયમ ઉલ્લખમાં ચાલે છે. પૂર્વ રાગ સ- ત્તાત્મક છે, પશ્ચિમ ગ્રગસત્તાત્મક છે, પરંતુ સત્તા બનેમાં છે. પૂર્વ અનુકરણશીલ છે, પશ્ચિમ સ્વાત્મશીલ છે, પરંતુ શીલત્વ બનેમાં છે. પૂર્વ પરતંત્રતા પ્રિય છે, પશ્ચિમ સ્વતંત્રતા પ્રિય છે, પરંતુ તંત્રતા પ્રિયત્વ બેઢમાં છે. પૂર્વને પરતંત્રતાનો પક્ષધાન થયો છે, પશ્ચિમને સ્વતંત્રતાનો પવન લાગ્યો છે, પશુ વાત રાગ ઉભવને છે. પૂર્વ મોટાને નમે છે, પશ્ચિમ મો- ટાને નમાવે છે, પરંતુ નમન કિંમ બનેમાં છે. પૂર્વ દુર્યજોથી ડરે છે, પશ્ચિમ દુર્યજોને ડરાવે છે, પરંતુ ડર બેઢમાં ચાલે છે. પૂર્વમાં ચોરીને ઊભા રાક્ષા છે, પશ્ચિમમાં ચોરીનો

વિધાય વિદ્યાય છે. પૂર્વ અનેક સ્ત્રી પરણવામાં પણ સદાચાર માને છે, પશ્ચિમમાં એક સ્ત્રી જીવતાં બીજી સ્ત્રી હોવી તેને વ્યભિચાર માને છે, પરંતુ લગ્ન બેઠકમાં છે. પૂર્વમાં દાહ બાળકગ્ન છે, પશ્ચિમમાં સુવાલગ્ન છે. પૂર્વમાં દાહ કન્યાનાં જોવામાં આવે છે, પશ્ચિમમાં ધણીખર્ચા સંજોગે જ દેખાય છે પરંતુ જોડાં બેઠકમાં છે. પૂર્વ નિર્ધન દેખાય છે, પશ્ચિમ સઘન દેખાય છે, પરંતુ ધન બંનેમાં છે. પૂર્વમાં કુટુંબ પરાધિન જણાય છે, પશ્ચિમમાં કુટુંબ વ્યક્તિઓ પણ સ્વાધીન જેવી લાગે છે. પૂર્વમાં અભણ પણ જાતવાન મોટા ગણાય છે, પશ્ચિમમાં નીચ જાતવાન પણ અણેલ મોટા મનાય છે. પૂર્વના નગરોની આસપાસ ભય કિલ્લા બંધાવે છે, પશ્ચિમના નગરોની આસપાસ બળ કિલ્લા તોડાવે છે. પૂર્વમાં શ્રદ્ધા રાજ્ય કરે છે, પશ્ચિમમાં જ્ઞાન રાજ્ય કરે છે. પૂર્વમાં અધ્યક્ષાનું રાજ્ય પણ ધણું છે, પશ્ચિમમાં શુદ્ધિબળનું પણ બળનું ધણું છે, પરંતુ રાજ્ય બંને જગોએ છે. પૂર્વમાં મહેતાજી મારે છે, પશ્ચિમમાં મહેતાજી રમાડે છે, પણ ભણતર બેઠકમાં છે. પૂર્વમાં ડોસા કોઇ કોઇ કુંવારા દેખાય છે, પશ્ચિમમાં ડોસી પણ કુંવારીઓ હોય છે, પરંતુ કુંવારાપણું બેઠક ભૂમિઓમાં છે. પૂર્વ અન્ન ધણું પકાવે છે, પશ્ચિમ બહુ થોડું પકાવે છે, પરંતુ અન્ન ઉભયમાં છે. પૂર્વમાં અન્ન ધણું છતાં પણ દેટસાક લોકને બીજા માંગતી પડે છે, પશ્ચિમમાં અન્ન થોડું પાકતાં છતાં પણ બીજા માંગતી પડતી નથી, પણ ઉદ્યમ માંગતો પડે છે; પરંતુ માંગે છે બેઠક. પૂર્વમાં પવિત્ર વ્રાહ્મણો રહે છે છતાં પ્રેંગ યાય છે, પશ્ચિમમાં ગેરગણો રહે છે છતાં પ્રેંગ થતો નથી. પૂર્વમાં ખોરાક પકે છે છતાં ધણા કુકાળ પડે છે, પશ્ચિમમાં ખોરાક થોડો પકે છે છતાં કુકાળ બહુ જીવ હોય છે. પરંતુ કાળ બંનેમાં છે. પૂર્વમાં ગુસ્સો સત્તા ચાલે છે; પશ્ચિમમાં શાંત સમુદાયની. પૂર્વમાં ધણીમાં નાપક એક હોય છે, પશ્ચિમમાં સર્વે નાપક હોય છે. પૂર્વમાં નાપક પ્રધાન નીતિ છે, પશ્ચિમમાં લાયક પ્રધાન નીતિ છે. પૂર્વમાં કુળવાન નાપક હોય છે, પશ્ચિમમાં ગુણવાન નાપક હોય છે, પરંતુ નાપક ઉભયમાં છે. પૂર્વના ધર્મ કુટુંબ ઉપર પણ વૈરાગ્ય શીખવે છે. પશ્ચિમના ધર્મ અખિલ માનવ ઉપર દ્રઢ રાગ કરવાનું શીખવે છે. પૂર્વમાં વ્રતકાળને વર્તમાન બતાવવા ફાંફાં મારે છે; પશ્ચિમમાં ભવિષ્યને વર્તમાન બતાવવાનું જ ચાલ્યું છે. પૂર્વ ખ્યાલિ છે, પશ્ચિમ ખેડાડો છે. પૂર્વમાં સ્ત્રી ગુલામ છે; પશ્ચિમમાં મિત્ર છે. પૂર્વ શુભ કર્મનો બદલો જન્મોત્તરમાં દેખાડે છે, પશ્ચિમ આ જન્મમાં જ દેખાડે છે. પૂર્વમાં પ્રભુસેવા એ ધર્મ ગણાય છે, પશ્ચિમમાં જનસેવા એ ધર્મ ગણાય છે. પૂર્વમાં પ્રભુને માટે મંદિર બાંધે છે; પશ્ચિમ લોકોને માટે દેવલો કઢાવે છે. પૂર્વમાં રાજ્ય પુત્રો ભણતા કે મોજમગ્ન કરતા દાહ દેખાય છે; પશ્ચિમમાં રાજપુત્રો ભણતા તથા નોકરી કરતા જોવામાં આવે છે. પૂર્વમાં વિદ્યા અને લક્ષ્મી બંને શોધે છે, પશ્ચિમમાં સગી બહેનો છે. પૂર્વમાં વિદ્યા વૈરાગ્યને પાસે છે, પશ્ચિમમાં વિદ્યા ધનને પાસે છે. પૂર્વ નરીજ કીસમત અને કર્મનું દાસ છે, પશ્ચિમ ઉદ્યોગ કળા, અને આત્મગતિનું સેવક છે. પૂર્વમાં સ્ત્રીઓ હજી પડદામાં પણ બેસે છે, પશ્ચિમમાં હવે સ્ત્રીઓ પાર્લામેન્ટમાં બેસવા મથે છે, પૂર્વમાં સારી સ્ત્રી ધરતું રાજ્ય ચલાવે છે, પશ્ચિમમાં સારી સ્ત્રી દેશનું રાજ્ય ચલાવે છે. પૂર્વના ધર્મો આત્મચાલી કહેવાય છે છતાં પરસ્પર લડે છે, પશ્ચિમના ધર્મો માનસિક જ્ઞાનવાળા છતાં ધર્મ કાન્તેસામાં બેઠી પરસ્પર ભેટે છે. પૂર્વ હજી પણ કુસંપ કુસંપ પડતું જાય છે; પશ્ચિમ દિવસાનુદિવસ સુસંપ સિખરે ચડતું માલમ પડે છે. પૂર્વ જાતો, નાતો, તકાઓ અને તેના

પણ ત્યાં કરતું નથી છે; પશ્ચિમ દલબે, સલાઓ, કોન્ફ્રેસો, કોન્ફ્રેસો. તથા પાર્લામેન્ટે બનાવતું નથી છે.

પૂર્વમાં નવત નવતનાં અંતર પડનાનાં કારણો વધતાં નથી છે; પશ્ચિમમાં સર્વ Raco's congress વગેરે સંમેલનો થતાં નથી છે. પૂર્વ રાજ્યદારમાં લક્ષ્મીના વાસ માને છે; પશ્ચિમ વ્યાપારકારમાં લક્ષ્મીનું રયાન જુએ છે. પૂર્વ આણસમાં આનંદ માને છે; પશ્ચિમ કળામાં. પૂર્વનાં નગરો ઉંઘતાં લાગે છે, પશ્ચિમનાં નગરતાં, પૂર્વના મનુષ્યોને વિચારે છે; પશ્ચિમના મનુષ્યોને જીવન છે. પૂર્વના રૂડો દત્તિદાસ છે. પશ્ચિમને રૂડું ભવિષ્ય છે. પૂર્વ આણસને મદદ આપે છે; પશ્ચિમ ઉલોગીને. પૂર્વ વિચાર કિન્નતામાં વિરોધતા દેખે છે; પશ્ચિમ વિચાર કિન્નતામાં વિવિધતા જોઈ શકે છે. પૂર્વના ઉચ્ચત્વમાં અભણ દેખાય છે; પશ્ચિમના નીચત્વમાં પણ ભણેલા જોવામાં આવે છે. પૂર્વમાં શુભસત્વ ઘણું છે; પશ્ચિમમાં શુભરજો-શુભ છે. પૂર્વના ત્યાગી મહારમા રમતૂંધુ જેવા છે; પશ્ચિમના ત્યાગી મહારમા દંડદોષ જેવા છે. પૂર્વ યોગવિદ્યાથી કુદરતપર રાજ્ય ચક્રાવતીની વાતો કરે છે; પશ્ચિમે શોધવિદ્યાથી કુદરતપર રાજ્ય ચક્રાવતી માંડ્યું છે. પૂર્વ વિમાનોની વાતો કરે છે; પશ્ચિમ હવા નૌકામાં મુસાફરી કરવા લાગ્યું છે. પૂર્વમાં ઉત્તમ સ્ત્રી અર્ધગતિ છે; પશ્ચિમમાં ઉત્તમ સ્ત્રી જેટરદાષ છે. પૂર્વમાં કન્યાનાં રીવાજ લગ્ન કરાવે છે; પશ્ચિમમાં યુવતિનાં પ્રેમ લગ્ન કરાવે છે. પૂર્વમાં વગર પ્રેમનાં લગ્ન પણ જીવનપર્યંત હોય છે; પશ્ચિમમાં પ્રેમલગ્ન પણ પ્રેમજતાં લગ્નજો-દક વાળાં થાય છે. પૂર્વમાં રીવાજ વેધન પડાવે છે; પશ્ચિમમાં સામાન્ય વેધન પડાવે છે. પૂર્વમાં બાળકોને માખાપતી નિરૂદ્ધ વિચાર જણાવતાં ધમકાવવામાં આવે છે; પશ્ચિમમાં બાળકોને સમજાવવામાં આવે છે. પૂર્વમાં પોતાથી લક્ષક બીજાને રાખવા એ નીતિ છે; પશ્ચિમમાં સ્પર્ધાની નીતિ છે. પૂર્વમાં શેક નોકરનો સંબંધ કેટલીકવાર લુલ્ભગાર અને શુભામ જેવો હોય છે; પશ્ચિમમાં ધણીકવાર તેઓને સંબંધ દુશ્મનદાર અને શ્રદ્ધક જેવો હોય છે. પૂર્વમાં અતિ નમ્રતા એ શુભ ગુણ જ નથી છે; પશ્ચિમમાં દિનત્વ. પૂર્વમાં (કોમ્પીટીશન) સ્પર્ધા, ડોકીમાં કરવા લાગ્યું છે; પશ્ચિમમાં (કોઓપરેશન) સંયુક્તતા વ્યાપારમાં દેખાયા લાગી છે. પૂર્વમાં પ્રજાધણી હોવા છતાં છોદસાં આશિર્વાદ મનાય છે; પશ્ચિમમાં થોડી હોવા છતાં આપ ગણાય છે, પૂર્વમાં પરલોક સુધારવાના પ્રયત્નો સેવાય છે. પશ્ચિમમાં આલોક.

આ તુલનામાં ઘણેક સ્થળે પશ્ચિમની શ્રેષ્ઠતા વાચક બાંધવોને જણાશે, પરંતુ બીજા અં-કમાં પૂર્વની શ્રેષ્ઠતા પણ ઘણે સ્થળે જોવામાં આવશે.

કાળા કોલસા યા શુદ્ધિનું સાધન.

(કુંદન સુદ્ધિઆનંદ)

લંડનની શેન્ટ યાથોલોગ્ય હોસ્પિટલના ડોક્ટર જોન રોનહાઉઝ જણાવે છે કે કેટલાક માણસો જે કોલસાના દુર્ગંધવિનાશકશુષ્ક (Deodourising) ક્ષુદ્ર રાખે છે, તેઓમાંના ઘણા કોલસાને એપ વિનાશક (Disinfectant) તરીકે સ્વીકારતા નથી. આવા મનુષ્યોને તે વિદ્વાન ડોક્ટર પોતાના એક પ્રયોગ (Experiment) તરફ ખ્યાન કરવા વિનંતિ કરે છે. તેમણે એક ખરી ગંધેલી બીલાડી અને બે મૃત ઉદરોને એક કથ-

રોટમાં મુકી તેમાં કોલસાનો બૂકો (Powder) તે સંયોજના ઉપર એ ઈંચ રહે ત્યાં સુધી બર્ષો, અને આ કથરોટ તેમણે તેમની પ્રયોગશાળામાં ઘણા વર્ષ સુધી ખુલ્લી રાખી. પ્રયોગ શાળા ઘણું ખર્ચ કરમાઈવાળી હોવા છતાં કથરોટનાં સંયોજનોથી દુર્ગંધ યા તુલ્યતાનકારક અસર ત્યાં જતા આવતાં માથુસોમાંથી કેમને પણ જણાઈ નહિ.

આપણે ખાતરીપૂર્વક જાણીએ છીએ કે ઉપર જણાવેલાં પ્રાણીનાં રાજ્યાં જે કોલસાની મદદ સિવાય શમે તેવી રીતોમાં રહેતા હોવામાં આવ્યાં હોય તો માથું ફાટી જાય એવી દુર્ગંધ ચોતરફ પ્રસરી રહેત અને ઘણાં માથુસો તાવ, ધ્રોગ અથવા બીજાં લાગેર રોગના લોભ થઈ પડત.

લગભગ દેડલાંક દવાખાનામાં ગડગુમડ અને છવરા માથુસોના ચાંચના સમ ઉપર કોલસાનો પાઉંડર ચોપથ તરીકે ફોલ સાથે વાપરવામાં આવે છે. અત્રે જણાવવા જેવું છે કે કોલસાનો બૂકો દરદવાળી જગાપર એમને એમ લગાડવામાં આવતો નથી, પરંતુ દરદવાળી જગાપર બીજો પાટો લપેટી તેપર પાઉંડર લખાવવામાં આવે છે; અથવા ફેટલીક વખત લીન્ટ (Cotton-wool) માં લખાવી તે વાપરવામાં આવે છે. કોલસાના આ પ્રયોગથી ઘણા દરદીઓ, લપંકર રોગથી મુક્ત થયા છે. લેખકે પણ કોલસાનો આ અસરકારક શુભ અનુભવો છે.

કોલસાને વધારે અસરકારક બનાવવા માટે તેનો પાઉંડર બનાવતા પહેલાં, કોલસાને સોદી જેવા વાસણમાં લાલચોળ બતાવી, એકદમ પચારતી સડાવથી, બૂકો બનાવવો; અને દરદર વાપરતા પહેલાં બૂકોને હડો પડવા દેવો.

આધુનિક સમયમાં આપણો જતનમાત્ર પણ જખમ ઉપર રીંછ ચેવવાના પ્રયોગને જાણે છે. આ પ્રયોગ ઉપર દર્શાવેલા કોલસાના પ્રયોગને મળતો છે.

કોલસાના પાઉંડરનું લાણ (Salt) નું મીથણ (Mixture) કરવાથી સોંધ અને સરસ દંત મંજન તૈયાર થાય છે. એ વાત પણ સુપ્રસિદ્ધ છે. આ દંતમજનમાંનો કોલસો મુખમાંના તુલ્યતા નકારક જંતુઓનો તથા દુર્ગંધનો નાશ કરે છે, અને મુખને સ્વચ્છ બનાવે છે.

હવે આપણને સદૃશ સ્પષ્ટ થાય છે કે કોલસો એ સોંધી અને એટલે દુર્ગંધવિનાશક તેમજ ચોપવિનાશક ચોપણ છે એટલે પચકારી છે. જેથી કાળો કોલસો એ સસ્તું અને સહેલું શુદ્ધિનું સાધન છે.

“પતિસેવા.”

(બાઈ માણેકબાઈ લાલજી લીમજી. પ્રિન્સેસ સ્ક્રીટ, મુંબઈ.)

પતિસેવા વિશે આજે હું એ જોત ચર્ચવા મગ્ન છું, તેમાં કુતસુક હોય તે સુખારી લેશે. બહેનો, દેહ ધારી પ્રાણીઓમાં મનુષ્ય સરીતની પ્રતિ મહા દુર્લભ છે. મનુષ્ય સરીતની સામાન અન્ય કોઈ પણ સરીત ઉત્તમ નથી. જેથી યાચર-છવો તેની યાચના કરે છે, કારણ કે મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત થવા માટે આ મનુષ્યસરીત જોઈ નીસરણી છે તથા જન ધેરામ્ય અને લાકિત વડે અપૂર્વ સુખને આપનાર છે. એવી રીતે દરેક શાસ્ત્રમાં, દરેક સંપ્રદાયમાં મનુષ્યસરીતની મહત્તા પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે. હવે આપણે વિચાર

કરીએ કે આ શરીરની સર્વ શાંતિએ અને સર્વ મતગતાન્તર વાળાઓએ એ પ્રમાણે પ્ર-
સંસા કરેલ છે તેનું કારણ શું? તેમજ અન્ય પશુ, પક્ષી વ્યાદિ પ્રાણીઓના શરીરો નષ્ટ
થવા પડી પશુ દેહલીક રીતે કાગળાં આવે છે તેની સરખામણી કરતાં તો મનુષ્યશરીર
ખીસકુદર ઉપયોગી નથી છતાં પણ જેની આટલી મહત્તા મહાત્મા પુરોષ વર્ણવે છે તેનું કારણ
શું? આ બાબતનું સૂક્ષ્મ રીતે અવલોકન કરતાં, કારણ એ જણાય છે કે, મનુષ્ય શરીરમાં
ત્રેલુચકિત અધિક વિદ્યેલી છે અન્ય શરીરોમાં નથી અને તે મહાન શક્તિના બળથીજ મનુષ્ય-
પોતાના કર્તવ્યને જાણવામાં સમર્થ છે, તેથીજ આદિતકર માર્ગને તિલાંજલી આપી વિવેકો
સદ્વિચારસંપન્ન મનુષ્યો હિનકર માર્ગમાં પ્રવેશે છે, આ કર્મજુખી-ભારત વર્ષમાં મનુષ્ય-
જન્મ પ્રાપ્ત થવાથી દેવતા વિગેરેના પદને પમાય છે, એટલુંજ નહીં પણ જમીકામયી-અ-
ન્તિમ બ્રહ્મપદ મેળવવા પર્વન્ત મનુષ્ય શરીરને અધિકાર મળેલો છે, તેથીજ સ્વર્ગ લોક
નિવસી દેવતા લોક પણ મુક્ત કંઈથી કથન કરે છે કે જે ભારત વર્ષમાં મનુષ્ય શરીરને
પ્રાપ્ત થયા છે તે ખરેખર કન્યવાદ પામવા લાયક છે અને હે પરમેશ્વર! આ પવિત્ર ભારત
વર્ષમાં અમને ફરીથી જન્મ આપ. એ પ્રમાણે દેવતાગણ પ્રાર્થના કરે છે, બહેનો! એવો જે
અમુલ્ય મનુષ્ય દેહ તે હૃદય કૃપાથી આપણને પ્રાપ્ત થયો છે માટે એ દેહરૂપી નેશાથી આ
સંસારરૂપી સાગર તરવાનો આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને તે પ્રયત્ન આપણુ ઓ જનો
માટે ફક્ત પનિસેવા છે તે વીશે એક કવીએ કહ્યું છે કે:—

“ છે પ્રાણનાથ પરમેશ સદાય જેને, ”

“ સેવ્યા કરે પરમ પ્રીતિથી નિત્ય તેને; ”

“ આગા વહે પ્રભુમયી નિજ ધર્મ જાણી, ”

“ તેણે કહ્યું સદૃશ ઇવિત તેજ શાણી. ”

માટે સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિને હૃદય તુલ્ય ગણી તેની સેવા કરવી. કારણ કે પતિ છે
તે સાક્ષાત દેવરૂપ છે. પતિ છે તેજ સ્ત્રીઓનો ગુરુ છે. ધર્મ, તીર્થ, વન એ સર્વરૂપ પનિજ
છે. માટે સ્ત્રીઓએ અન્ય સર્વ સાધનો તથાને એક પોતાના પતિનીજ સેવા કરવી. પોતાના
ચિરંજીવ પનિની સેવાથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થાય છે;
આ સંસારના જન્મમરણ રૂપી બંધનથી મુક્ત થવાની જે સ્ત્રીને અભિલાષા હોય તેણે સ-
નાતન વેદાક્ત ધર્મ પ્રમાણે પોતાના પતિની મન, કર્મ અને વાણીથી સેવા કરવી જોઈએ,
કેમકે પનિસેવાથી દરેક કામના પરીફુલ્લ થાય છે તે વીશે સદૃશ સુમેદને કહ્યું છે કે:—

પનિસેવા વીણ અન્ય સદુ, સાધન વ્યર્થ ગણાય;

તે માટે કરજો સદા, પનિ સેવા સુખદાય.

બહેનો, પોતાનો પનિ જે ખરાજ સ્વભાવવાળો હોય, કોપી હોય, વદ્ધ હોય,
મુર્ખ હોય, દુરચારી હોય તથાપિ સ્ત્રીઓએ તો પોતાના પતિને દેવ તુલ્ય ગણી વાણી, મન
અને કર્મદારા તેની સેવા કરવી જોઈએ સ્ત્રીઓએ પ્રાતઃકાળમાં પોતાના પનિથી પહેલાં ઉઠી
રાત્રીએ પહેરેલું વસ્ત્ર બદલી પોતાના પતિના ચરણોને સ્પર્શ કરવો તથા પ્રેમપુર્વક પોતાના
પનિના મુખાર્ચનના રથેન દરો દાય જેટલી અંતઃકરણમાં આર્પીત યત્ર પતિમોહનથી
રજુતિ ધરી.

પતિસ્તોત્ર.

“ નમઃ કાન્તાય મર્થે ચ શિરશ્ચન્દ્રસ્વરૂપિણે ॥ ”

“ નમઃ શાન્તાય દાન્તાય સર્વદેવાશ્રયાય ચ ॥ ”

“ નમો વ્રહ્મસ્વરૂપાય સતીમાણપરાય ચ ॥ ”

“ નમસ્વાય ચ પૂજ્યાય હૃદાધારાય તે નમઃ ॥ ”

“ પદ્મમાળાધિદેવાય ચક્રપસ્તારકાય ચ ॥ ”

“ જ્ઞાના ધારાય પત્નીનાં પદ્માનન્દરૂપિણે ॥ ”

“ પતિવ્રક્ષા પતિર્ષિષ્યુઃ પતિરેવ મહેશ્વરઃ ॥ ”

“ પતિશ્ચ નિર્મુળાધારો વ્રહ્મરૂપ નમો સ્તુતે ॥ ”

“ સમસ્ત ભગવન્ દોષં જ્ઞાનાજ્ઞાનકૃતં ચ યત્ ॥ ”

“ પત્નીવન્ધો દયાસિન્ધો દાસ્યા દોષં સમસ્ય મે ॥ ”

ભાવાર્થ—પ્રથમ સ્વરૂપ, ભરણ પે.પણના કર્તા, મરતકના ધિરામણી સ્વરૂપ હે નાથ ! તમને હું નમસ્કાર કરું છું. દરણ કે તમે કેવા છો. શાન્ત, દાન્ત, અર્થાત સર્વ છંદીઓ. વશ કરનાર, વળી સર્વ દેવતાના નિવાસ સ્થાનરૂપ થઈને વિદ્યુત અને મહેશરૂપ હે પ્રભો ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું. વળી તમે કેવા છો. નમસ્કાર કરવા યોગ્ય, પુજવા યોગ્ય અને અતઃકરણના આધારરૂપ હે નાથ ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું. નિર્મુળ જે બ્રહ્મ સર્વ જગતનો આધારભૂત છે તે રૂપી પણ તમે છો; તમને હું નમસ્કાર કરું છું. હે ભગવન ! પ્રાણનાથ ! ! મારાથી જલજમાં અથવા અજલજમાં જે દોષ થયા હોય તે ક્ષમા કરજો; હે પતિના સદ્ભાવક ! હે દયાના સમુદ્ર, દારી જેવી જે હું તેના દેવને ક્ષમા કરો.

એ પ્રમત્તે આ રોગવનો પાડ કરવો. પછી સુંદર વાણી દ્વારા દેવોનાં ગીત ગાઈ પતિને જી-ઈતી ચીત્તે દાનજી પાછી વિગેરે આપતી પછી રનાન કરી પોતાના સાસુ સસરા વિગેરે ઘરમાં જે વડીલ હોય તેમને પગે લાગવું અને ગૃહસંબંધી કામકાજ કરવા. પછી પોતાના પતિને નિર્મળ જળથી રનાન કરાવી, સ્વચ્છ વસ્ત્ર અર્પણ કરી, પ્રમપૂર્વક પતિના ચર્યાવિદ્યુત પ્રસાદન કરવું; એવી રીતે પરમપુણ્ય સંસ્કાર લગાવતી પતિના ચર્યાવિદ્યુત અમૃત સમાન પતિજ પાપહરણ કરનાર જલકુંદ હોમાં પડ કરી પોતાના સ્વધર્મની રક્ષા કરવી તથા ચંદન પુષ્પ ધુપ દીપ વીગેરેથી પ્રમુરૂપ ગણી પોતાના પતિની પુજા કરવી. ઉત્તમ પ્રકારની રસોઈ કરી પતિને ભોજન કરાવવું તથા પાનસોપારી વીગેરે આપી પતિની આરતી કરવી. ચંદરૂપ પદ્માખ્યાનમાં સતી પદ્મા પોતાના પતિની આરતી કરે છે તે અન્ને ઉતારી છે.

જ્ય કાંત જ્ય કાંત, જ્ય સુખના દાતા, જ્ય સુખના દાતા,

તમ નિજ આ સંસારે, તમ નિજ આ સંસારે, કેણુ પશે ત્રાતા—જ્યકાંત જ્યકાંત.

નાઈનો શણગાર, નાથ એક જગમાં. (૨)

કીર્તિ પણ એનાથી (૨) સત્ત રનેદ દ્રવમાં—જ્યકાંત.

લગ્ન મારી અમૃત, આપ તલે સંગે. (૨)

નિભાવશે કશું કરી (૨) રાખી અર્ધાંગે—જ્યકાંત.

સર્વ રચના તીર્થ, પનિયરણે પૂજાય, (૨)

તેવીજ ઢાઢી દેવો (૨) પતિપદમાં સમાવ—જ્યકાંત.
 ભવજનનારજુદાર, દદ નૌકારૂપ, (૨)
 પુન્ય પરમ પરમાણુ (૨) ઘન વિષ્ણુરૂપ—જ્યકાંત.
 રત્ન નામ દિનરાત, પનિતું અતિ પ્રીતિ, (૨)
 આરાધું એક ચિત્ત (૨) ભગ્ન દર્શીને—જ્યકાંત.
 હૃદય કમળમાં ધ્યાન, આપ તણું ધારૂં, (૨)
 મન તથા કર્મ સેતું (૨) પદપદ્મ વારૂં—જ્યકાંત.
 તમ વાલુકા માંધ, આપ શીતળ છાયા, (૨)
 દાદકવાણું જોઈ (૨) આપ તણી દાયા—જ્યકાંત.
 અનંત ભવરૂપરૂપ, અનિશ્ચય છે ખાડું, (૨)
 તેમાં મધુરો નિરોડો (૨) એક પતિવારૂં—જ્યકાંત.
 પુન્ય માન્ય ને શ્રેય, છે સતીને સ્વામી, (૨)
 ઉપાસના બીજની (૨) થાય નરકગામી—જ્યકાંત.
 પંથ પ્રાણ અધિદેવ, હો, સતીના સાચા, (૨)
 જ્ઞાન નેષ ને જ્ઞાના (૨) જ્યાં વીરમે વાચા—જ્યકાંત.
 ત્વં પાલક ત્વં પોષક, ત્વં મુખરૂપક નાથ, (૨)
 સત્ત્વ રત્નેશ્વરી ચિત્તની (૨) દર્શીને દાય—જ્યકાંત.
 સુખ સુક ધૈ દોષ, હામા કરી સેવો, (૨)
 કર્તવ્યો સદુ દેશો (૨) મુખારીને લેશો—જ્યકાંત.
 પ્રિતિદિન શ્રદ્ધાસાથ, કરે આરતી એમ, (૨)
 ભવસાગર ઉત્તરા (૨) આ વાત રહેવા સ્થિત—જ્યકાંત.
 કુશિન દામિની દોષ, આ આરતિ મારો, (૨)
 સંકર સુનિત સુખદે (૨) સાલ સદા યાચો—જ્યકાંત.

વસંત.

સદા સાચ થયો થી હરિ, એ નિષ આરતિ ને કરે;
 દર્શી સંકર એ નારીના, ત્રણે પદા નિમે તરે.

અ. રૂ. ૧૦.

આ માસિક કુદરતી રીતે આગળ વધે છે.

શ્રી ભક્ત માસિકમાં મન આદર માસમાં ને મુખારા કરવામાં આવ્યા છે, તેથી વાચક વર્ગ અત્યંત પ્રસન્ન થયો છે. તત્કાલેથી સર્વવંદી સતેષ ભદ્રે કરવામાં આવે છે એ જાણનાં અમને આનંદ થાય છે. શ્રી ભક્ત પોતાના દાર્માં પ્રિતિદિન અધિક ઉત્સાહથી અને મેનથી આત્મ વધવામાં અધિક શ્રમ કરે છે એ હવે સર્વના સમજવામાં આવ્યું છે.

અપ્પજો દેવ સેવક તથા વસિષ્ઠના માટે કેલ્પણ દેવ દરનાં જ્ઞાપણ પછાત નથી. કારણતી સર્વોત્તમ સામગ્રીમાં આપણા દેવને પોતાના વૈભવોની ભરી રે છે. આખી પૂરીપૂર ને પ્રાર્થના મુખમદ દવામાને પ્રતિત થાય છે. તે સર્વવંદના દવામાન આપણી આર્થ શ્રમિના નિષ મિત્ર નિમિષમાં અનુભવવામાં આવે છે. જે નાના પ્રાર્થના વનરૂપિ પૂજીના નિવિધ દેશોમાં નિપજે છે, તે સર્વ પ્રાર્થના વનરૂપિ આપણા દેવના પ્રયત્ન પ્રયત્ન રમણોમાં

૧૬	રા. અમથાલાલ નારણભાઈ. પરાંતીજી	૩. ૫
૧૭	લ્યોતિભૂપેણ પંડિત શ્રી કૃષ્ણમોહનજી શર્મા કાર્તિક. સુબંધ.	૩. ૫
૧૮	રા. રા. સાંકળચંદ ગોવીંદલાલ મહેતા. કાશાળા....	૩. ૫
૧૯	રા. રા. વાલજી દામજી મીચી. કરાંચી.	૩. ૫
૨૦	રા. રા. બહેચરદાસ લાણાભાઈ. ડાકોર.	૩. ૫
૨૧	ડા. સુલેમાન ગુલાબભાઈ ન્યાયાસાહેબ. બી.સી. આફ્રીકા	૩. ૫
૨૨	રા. રા. એસ. કે. નાગર. બંગ્ગાર.	૩. ૫
૨૩	જોશી. દુરંદ. દેવં. પોરણદર.	૩. ૫
૨૪	રા. રા. સુરપાત્તમ. હુધામલ. ડાક. ઠાક. સિંધ.	૩. ૫
૨૫	રા. રા. અદ્યાભાઈ નરોત્તમદાસ. નડીઆદ.	૩. ૫
૨૬	શેઠ. વડલભદાસ. બમનાદાસ. સુબંધ.	૩. ૫
૨૭	જોશી. મીઠા. ટોસા. પ્રભાસપાટણ.	૩. ૫
૨૮	રા. રા. હીરાલાલ. હીરચંદ. મહેશાલા.	૩. ૫
૨૯	રા. રા. ગોવર્ધન. પુરુષોત્તમ. સુબંધ.	૩. ૫
૩૦	શેઠ. નુરમહમદ. મનજીભાઈ. વડોદરા.	૩. ૫
૩૧	વેવ. લક્ષ્મીપ્રસાદ. વિથેનાથ. ભાવનગર.	૩. ૫
૩૨	શેઠ. મેઘરાજ. મોતીરામ. અંતરેજી. સુબંધ.	૩. ૫
૩૩	રા. રા. હરિલાલ. પ્રમુદસિ. બ્રહ્મજી. મોમ. બરમા.	૩. ૫
૩૪	રા. રા. રવંજીભાઈ. ગોવીંદલાલ. દેસાઈ. સોલાપુર.	૩. ૫
૩૫	રા. રા. જોદાલાલ. હરજીવન શાહ. માયક કોડિઆવાડ.	૩. ૫
૩૬	રા. રા. એમ. એમ. રાવળ. સુમેડા. ઇન્ડિ. અમ્રિકા.	૩. ૫
૩૭	ડા. મયુરદાસ. લીલાધરા. સુબંધ.	૩. ૫
૩૮	રા. ગોવીંદલાલ. આર. બાજી. મેલકાપુર.	૩. ૫
૩૯	શેઠ. તાહિરભાઈ. મહમદગલી. પુના-કે.પ.	૩. ૫
૪૦	રા. રા. આત્મારામ. ગનમોહનદાસ. સુબંધ.	૩. ૫

મૂચના.

શ્રી કેરોનેલન બેટ મેગરનાર સદ્ગામી સજ્જનોએ પોત્તના ખર્ચના પૈસા મોકલારી પોત પોતાની બેટા મંગારી લીધી છે. જેમણે મંગારી ન હોય તેમણે મંગારી લેવા કૃપા કરવી. હિંદુચન ગદારના સજ્જનો પોતાની બેટા કેવી રીતે મંગારી લેવા છત્તે છે તે કૃપા કરી બચારી. દેશવર ધીણલ જેની નાનુક ચીજ પોસ્ટ માર્ગે મોકલવામાં વચ્ચે ભાગવા લટવાનો ભય રહે છે મોટે તેજ સજ્જનોએ પચવગદાર કરી આ સંબંધમાં યોગ્ય તે પ્રમાણે કરવા કૃપા કરવી.

જે પંડિત અને કંપની.

શ્રી મહા આદિસ કાન્તા ગિરિજા સુબંધ. નં. ૨.

આ પુસ્તક વાંચ્યા સિવાય તમને ચાલે એમ નથી. આજે વાંચ્યા કે કાલે વાંચ્યા
પણ તમે વાંચ્યા વગર રહેવાનાજ નથી.

ભદ્રબાલા.

પ્રથમભાગ.

રચનાર.

જ. લ. પંડિત. મુંબઈ.

“પ્રત્યેક પ્રકરણ છતાંસાના તતુને અધિક
અધિક લ આવી ભવિષ્યની અપૂર્વ ઉત્થાનના પ્રદે.
શમા દોરી ગત્યકે અને મન તથા આત્માને આનં-
દમા તદ્દત્ત કરેછે.”

આ પ્રકરણો જરૂર
વાંચો.

૧. સુલોચના અદૃશ્ય.
૨. મહાભાનો આદેશ.
૩. સંકલ મુદ્રા.
૪. મહામંડલ.
૫. હનીમૂન માટે પ્રયાણ.
૬. સુધારાનું સ્વાતંત્ર્ય.
૭. માદીકરીની દપાટપી.
૮. નૃત્ય શિખતી છોકરીઓ.
૯. સ્પર્ધાકરતી કુમારિકાઓ.
૧૦. સનધિસા અને અતિથીઓ.
૧૧. દીક્ષા અને આંતર સ્પર્ધાઓ.
૧૨. દિવ્ય—સંગીત.
૧૩. કામનાથ મહાદેવ.

“મારી મનકામના અવશ્ય સિદ્ધ થશે.”

(ભદ્રબાલા પૃષ્ઠ ૨૧૭.)

મોનેરી અક્ષર યાગા પાઠ ગ્રાહીંગના પુસ્તકનું મુદ્રય ૩. ૧-૪-૦ પેટાંગ પોસ્ટેજ લુહુ.
મેસર્સ જે. પંડિત અને કંપની | શ્રીલક્ષ્મી ઓફિસ, કાન્તા બિલ્ડીંગ.

THE CORONATION YEAR.

સચિત્ર માસિક.

શ્રીભક્ત.

તંત્રી. જયકૃષ્ણ ગંગાદાસ ભક્ત.

મુદ્રિત.

પુસ્તક ૮ મુ.

અંક ૮ મો.

મોઘ પૂર્ણિમા.

૧૯૬૮.

અક્ષયીજપ્રકાશન.

અધિપતિ અને પ્રકાશક,
જમિયતરામ. લ. પંડિત.
અમદાવાદ.

એજન્ટ,
મે. જી. પાંડત અને કું.
મુંબઈ.

આધિક આપાઠનો, અધિક બહાર, પાઠવામાં આવે છે. આથી આવતા વર્ષમાં આહકને તેર અધિક મળશે.

નામદાર શહેનશાહના માનમાં રૂ. ૫૦૦)ની કોરોનેશન ભેટો તો આપી ચૂક્યા છીએ.

પરમ વૈશ્ણવ શ્રી ગૌરાંગ પ્રભુનું સચિત્ર ચરિતામૃત

નામના ગ્રંથનો પૂર્વ વિભાગ (આસરે સાડા-

ત્રણસો પાનાનો અપૂર્વ ગ્રંથ) કુંધરવેટ

કાગળપર છપાય છે. મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

આ અમૂલ્ય ગ્રંથ અમારા પ્રત્યેક આહકોને ભેટ

આપવામાં આવશે.

માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ નું પુસ્તક ભેટ આપવાનો પ્રથમ ઠરાવ હતો પરંતુ એક શ્રીમાન્ સદ્ગૃહસ્થની ઉદાર સહાયથી રૂ. ૩-૦-૦ નો પ્રત્યેક વરમાં રાખવા લાયક આ સર્વોત્તમ ધાર્મિક ગ્રંથ ભેટ આપવાને અમે શક્તિમાન થયા છીએ.

ખાસ લક્ષ બેચવાની રજા લઇએ છીએ કે આહક થઈ લગભગ ભરનાર સજ્જનોને ઉપરનું ભેટનું પુસ્તક આપવામાં આવશે. આહકોની સંખ્યાના પ્રમાણમાં પુસ્તકો બહાર પાડવામાં આવશે, માટે સત્વર આહક થતા કૃપા કરવી.

આહકોની સંખ્યા પ્રતિદિન વધ્યાંજ નબ છે, તેથી પાછળથી આહકો થનારને વર્ષના બધાજ અધિક મળવા અસંભવ છે, માટે પ્રત્યેક સજ્જન તથા સત્તારીને નસેતા પૂર્વક વિજ્ઞાપના છે કે આપ આહક થઈ શ્રીલક્ષ્મીના કાર્યને અવશ્ય સત્વર ઉત્તેજન આપશો. નમૂનાના અધિક માટે રૂ. ૦-૪-૦ ચાર આનાની ટીકોટો મોકલવા કૃપા કરવી. નમૂના માટે અધિક આનાની ટીકોટ મોકલવી.

જમીયતરામ લક્ષ્મીરામ પંડિત.

શ્રી ભક્ત ઓફિસ.

રાયપર.—અમદાવાદ.

આ માસિક શ્રી 'સાવિત્રી' પ્રીન્ટિંગ પ્રેસમાં શ્રી. સાંકલચદ દરિલાલે અધિપતિ અને પ્રકાશકને માટે મુદ્રિત કર્યું છે. પાંચકલા-નવાદવાળા-અમદાવાદ.

અઠીસો રૂપીઆમાં અમર નામ.

પુન્યશીલ દાતાઓ માટે ઉત્તમ તક

[અત્યાર સુધીમાં ૩૦ દાતાઓએ પાતાના નામની ઓરડીઓ બંધાવી છે.]

નડીઆદ હિંદુ અનાથ આશ્રમમાં અનાથો અને અપંગોની સંખ્યામાં મોટો વધારો થવાથી અનાથોને રહેવા વિગેરે માટે ઘણી અગવડ પડતી હોવાથી, આશ્રમના મધ્ય સ્થળમાં વધારાનું મકાન બાંધવાની જરૂર છે. આ નવા મકાનની નીચેની ઓરડીઓમાં અનાથ, અપંગો વિગેરેનો સમાસ કરવામાં આવશે. મકાનને લગતી દરેક ઓરડી બાંધતાં લગભગ પાંચસો રૂપીઆ ખર્ચ થાય છે. તથાપી કેઈ દાતા ગૃહસ્થ એકી વખતે રૂ ૨૫૦) આપશે. તો તે ગૃહસ્થના નામની એક ઓરડી બાંધી તેના મુખદ્વાર ઉપર આરસપાઢાણની તખ્તી ચોટી તે સખી દાતાનું નામ અમર કરવામાં આવશે. આ મકાન બાંધતાં ચાર હજાર રૂપીઆ સુધી ખર્ચ થાય તેમ છે; પરંતુ કેઈ શ્રીમંત સખી ગૃહસ્થ ત્રણ હજાર રૂપીઆ સામટા દાન આપશે તો એ આખું મકાન એ દાતાના નામથી બંધાવી અમે કૃતાઈ થઈશું; આ મકાન આશ્રમમાં ઘણાજ આગળ પડતા સ્થળમાં થોડાજ સમયમાં બંધાનાર હોવાથી દાન શીલ સજ્જનો આ ઉત્તમ તકનો લાભ લેવા ચુકશે નહીં એવી આશા છે. વધુ વિગત માટે લખો.

મંત્રી. હિન્દુ અનાથ આશ્રમ નડીઆદ.

જીવીતદાન આપનાર સો પાણક પણ નહીં નીકળે ?

દીન વતસલો !! પ્રભૂની ખાતર દયા લાવો અને અનાથોના પાણક બનો. દર માસે રૂ ૭] આપનાર ધર્માત્માના નામથી બાર વર્ષથી મોટી ઉમરના અનાથને, અને દર માસે રૂ ૩-૮-૦ આપનાર ધર્માત્માના નામથી એથી નાની ઉમરના અનાથને પાળી વિદ્યા દાન આપી સનાથ બનાવીશું આ પુન્ય ભૂમિ-માંથી અનાથના પ્રાણ દાતા એવા માત્ર સો (૧૦૦) પાણક પણ નહિ નીકળે ? જરૂર દયા લાવી લખો—

મંત્રી. હિન્દુ અનાથ આશ્રમ નડીઆદ

વિજ્ઞાપના.

શ્રીભક્ત માસિક પત્રના સર્વ સ્તુતિગ્રાહકો તથા અન્ય સભ્યોને સર્વિત્થ વિગતો કરવામાં આવે છે કે:-

૧. શ્રીભક્ત માસિકનાં લવાજમો નીચે લખેલાં અમારા સરનામે મોકલવા કૃપા કરવી.
૨. શ્રીભક્ત પત્રમાં મુદ્દલી બહાર ખર્ચે આપેલાં નાણાં પૈસા તેજ સરનામે મોકલવાં.
૩. શ્રીભક્ત પત્રના સાથમાં નાણા સંબંધેના સર્વ વ્યવહાર નીચેના જ સરનામે કરવો.
૪. મનીઓર્ડરથી અથવા વી. પી. ટી નાણાં આપ દે કરવામાં આવે તે માટે પહોંચી આવે તેવા લેવાની જરૂર રહેતી નથી.
૫. પૈસા જ્યાં ખીજી રીતે નાણાં કરવામાં આવે ત્યાં નાણાં લેનારની સહીની રીસીટ લેવા ચૂકવું નહિ. રીસીટ પર અમારી અથવા અમારા એજન્ટની સહી હોય છે અને બાબુમાં નાણાં લેનારની ચોખ્ખા અક્ષરે પૂરપૂરી સહી કરાવવા જૂઠું ન જોઈએ.
૬. કોઈ બળતોજ માણસ અમારા નામે લવાજમો અથવા બહાર ખર્ચનાં નાણાં લઈ ન જાય તે માટે ચોક્કસ રહેવું જોઈએ.

નાણાસંબંધેના સર્વ પ્રકારના વ્યવહાર બાબુમાં આપેલા અમારા સરનામે કરવો.

જમિયતરામ - લક્ષ્મીરામ પંડિત.
શ્રી ભક્ત ઓફિસ રાયપુર
અમદાવાદ.

પાસ્ટરજ સાથેથી ભક્ત પત્રનું લવાજમ વર્ષ એકનું અગાઉથી

હિંદુસ્તાનમાં ... ૩ ૩-૦-૦

હિંદુસ્તાન બહાર ... ૩ ૩-૧૨-૦

રાખવામાં આવ્યું છે. બહારખર્ચ આપવા ઇચ્છનાર સભ્યને પત્ર લખી કાવ મંગાવવા કૃપા કરવી. લેખો અને માસિક મળવામાં થતા વિલંબ માટે માત્ર અધિપતિ અને પ્રકાશકને પત્ર લખવા કૃપા કરવી. ગ્રાહક થવા માટે નામ નોંધાવો.

અધિપતિ અને પ્રકાશક.

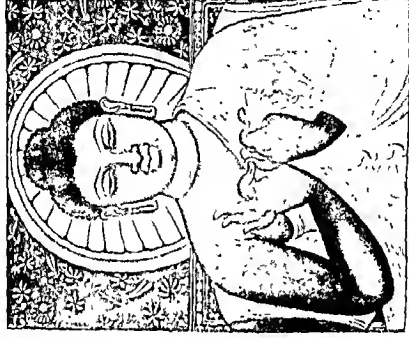
શ્રી ભક્ત ઓફિસ-રાયપુર-અમદાવાદ.
વિષયાનુક્રમ:-

વિષય.

પૃષ્ઠો.	
જનમંડાનત્તિગત. છટોપાસનાટક	૨૮૬
જગતના બાળમુનીને.	૩૦૨
નિષ્પત્તિ.	૩૦૫
વસંત.	૩૧૩
વસંત વિલાસ.	૩૧૪
પ્રાસંગિક સ્મરણોદ્ગાર.	૩૨૦
માનસ શાસ્ત્ર.	
દેવી સામયિક અથવા યોગજન.	૩૦૬
પ્રેમ અને તેની ખીજવણી.	૨૯૩
તત્ત્વ જ્ઞાન.	
હિંદોનાં બોધવચનો.	૨૯૧

વિષય.

બોધ મતના સિદ્ધાન્તો.	૩૦૩
સાહિત્ય.	
ભણેલાની ભૂલ.	૩૧૫
સામાજિક જીવન.	૩૨૧
જીવન વૃત્ત.	
કોટર-રોજિન્દ્રજાલ મિત.	૩૧૦
હાજમદમદ મોશીન.	૩૧૧
પ્રકીર્ણ.	
વ્યવહાર સંવેતમ ક્યારે સધાય.	૨૯૯
કોરમોપોલિટિકલ કલમ.	૩૨૪
પતિસેવા.	૩૨૬

महात्मा बुद्ध.

वाल्मुनि.

શ્રી ભક્ત,

જનમહલાન્તર્ગત ઇષ્ટો પાસનાષ્ટક.

(શ્રીયુત " વૈકુણ્ઠ " બી. એ. સુરત.)

મરાઠી સાખી.

૧

સલિલ નિર્મળે રમેહ-સરોવર અંગ વિશુદ્ધ હુળવીયે;
અનંત સેવા-યજ્ઞ-વિભૂતિ-કોષ કપાલે ઠરીયે,
એવો ! ઇષ્ટ ઉપાસક ! જન મંડળ પ્રભુને પૂજીયે !

૨

અંતરનાં ઝરણાં અંતરમાં પ્રેમ તરંગે વહેતાં,
ઉભય ચક્ષુ-તટ છાલક એની ઝીલી અધીરાં લેતાં;-
એવી ધાર અમીની સિંચિયે ! જન મંડળ-મળ હરીયે !

૩

હૃદય તણાં ઉપજનમાં તરૂવર આમતેમ શાં જુલતાં !
અધર તણા દલ ઉઘડી વિલસતાં મોંઘેરાં હળવાં ફુલડાં;-
એવાં વેણુ-ફુલડિયાં ઝરીયે ! મંડળમાં પરિમલ લરીયે !

૪

અમર લીલી વાડીમાં કુમળાં પત્ર સમીરે ડુલતાં;
અખંડ રેખા મય રાંખળીયે પંચપર્ણી શુભ જુલતાં;-
એવાં પાણિ-પત્રથી છાયે ! જનમંડળ દુઃખ દળીયે !

૫

અંગેઅંગ પ્રદીપો પ્રકટે ઉરતણા રમેહે ચળકે;
અખંડ નિશદિન આશ-પ્રકાશે નયોતિઃ વિશ્વમાં પ્રસરે,
એવા અંગાર ઝગવીયે ! મંડળ પંથ દીપવીયે !

૬

મોંઘેરાં તરૂવંદ તપોવન મીઠાં ફલ જુમળા લટકે;
માત તાત વાવેલાં સદ્ગુણ અંકુરી સત્કર્મ ફળે;
એવા મિષ્ટ પ્રસાદ અરપીયે ! મંડળ પુષ્ટિ રસ લરિયે !

૭

પંથ પ્રકાશક આરતિ કરીને મંગળ મંત્રો જપીયે;
સુગા સુગાં ઇષ્ટ ઉપાસક અંતર તંત્ર જગવીયે,
એવી ધુન મચવીયે ! જન મંડળ ચેતન લરીયે !

પત્ર પુષ્પ ફળ તોયથી પુષ્ટિ પામે ઇદ્રિ અગમ્ય
 શાનેતો એવાં નય ધરીયે દાનાંદાન અનન્ય !
 આવો ! વૈકુંઠ-વિલાસી ! જનમંડળ પ્રભુને પુજીયે !

પ્લેટોનાં વોધ વચનો.

(જયકૃષ્ણ ગંગાદાસ-ભક્ત, સુરત.)

અમુક મનુષ્ય વાજળી રીતે વર્તે છે કે ગેસ્વાજળી રીતે ચાલે છે, સત્પુરુષોનું વર્તન સેવે છે કે અસત્પુરુષ જેનું વર્તન અથાવે છે એટલુંજ લક્ષમાં લેા. તેનામાં સાધુત્વ છે કે પાપવૃત્તિ છે તેજ માત્ર વિચારો.

જે મનુષ્યનું સુખ બનતા સુધી સર્વાંશે અથવા જેટલે અંશે સંધાય તેટલે અંશે સ્વા-શ્રયપર જ આધાર રાખે છે અર્થાત્ સર્વાંશે અથવા ઘણે અંશે સ્વતંત્ર છે અને ખીજના આધારે અથવા શંકારૂપ હોયું નથી અથવા આરબ્ધધીન ફેરફારોને અધીન વહેલું નથી તેનું જીવન સર્વોત્તમ વ્યવસ્થામાં સ્થપાયું મનાય છે.

મારું ખાસ-કહેતું એ છે કે આપણે હમેશાં દૈવી સ્વતંત્ર જીવનનો માર્ગ અનુસરવો અને જેમાં ત્યાગ તથા ધર્મ વસેલા છે એવું જીવન ગાળવું, કારણ કે આપણો આત્મા અ-મર છે, તે પ્રત્યેક સુખરૂપ તેમજ દસોડીરૂપ પ્રસંગ અનુભવવા સમર્થ છે. (કાષ્ટ પણ પ્રકારની તિતિશાથી આત્માને હાનિ નથી જ.)

જે મનુષ્ય મોટામાં મોટા અપરાધ કરે છે અને જે અત્યંત દોષયુક્ત હોવા છતાં ઠપકા મેળવતો નથી, સુધારો પામતો નથી અથવા શિક્ષા પામવામાંથી બચી જાય છે તેનું જીવન અધમથી પણ અધમ છે. તેનો પ્રતાપ પડતો નથી-તેને સૌ કાષ્ટ દબાવે છે તથા તેની વાણીમાં બાલકાપણ્ય કે માયકાંગલાપણ્ય હોય છે.

ત્યારે સર્વ શાસ્ત્રોમાં પરસ્પરનું ઐક્ય ક્યાં છે તે સ્વતઃ સમગ્રાય છે ત્યારેજ વેમનો અભાસ કરેલો સાર્થક છે-તે વિના કરેલો યત્ન દર્શો પાવરસં યથા જેવો છે. તાત્પર્ય કે સર્વ શાસ્ત્રોમાં પરસ્પર વિરોધ ન બાસે અને સ્વતઃ ઐક્ય ઉપજાવી શકાય એવું જ્ઞાન પ્રકટે ત્યારેજ જ્ઞાનમાટે કરેલો શ્રમ સાર્થક મનાય છે.

રહેહ-સંરાવરની અંદર સ્નાન કરી, સેવા ફળી ચત્તની વિશ્રુતિના કપાળે લેખ કરી, અંતરના ઉમળકાથી નયનમાં ભરાય આવતાં આનંદાત્મ પારી, નિખાલસ દિલથી સત્ય અને મધુર વચનો બોલી, ઘણી ઘણી રેખવાળી દયેલીઓની સાથે જોડાયેલાં એવાં પાંચ આંગળી-રૂપ પશુગુન્જનું છત્ર ધરી, આશ-પ્રકાશ-અને સત્યજ્યોતિ દીપાવી, પૂર્વજીએ વાવેલાં સદ્-બીજોના પરિપાકરૂપ સક્રમો આચરી જન સેવાની ધૂન મચાવી કૃત કૃત્ય થવાનો ભાવ ઉપર દર્શાવવામાં આવ્યો છે. “વૈ.”

* આ લેખ Moments with Plato નામના નાના પુસ્તકપરથી આવ્યો છે. પ્રસિદ્ધ ગ્રીક તત્ત્વવેત્તા પ્લેટોએ પેતાના શિષ્યોને જે ગોધવચન કહેલાં તે આ લેખમાં આવશે.

કોઈ પણ મનુષ્યને દહીએ કે છું કોણ છે તે સમજ એના અર્થ એજ કે છું તારા આત્માનું સ્વરૂપ જાણુ-છું. તારું સામર્થ્ય કેટલું છે તેને પ્રકટ કર-તેને પૂરેપૂરું પ્રકાશમાં આણુ.

હાનિકર અભિમાન ત્રણ પ્રકારનાં છે. સાંસારિકાભિમાન (દેહાભિમાન, મારાજેવું સુંદર-હા-દ્યુષ્ટ-તેજસ્વી-યુવવરચારાણું શરીર કોઈનું નથી,) શ્રીમંતાણું અભિમાન (અમારે અમુક ગાડીધોડા, બંગલા, અલંકારવગેરે વેલોયો છે.) તથા જ્ઞાન વા માહાત્મ્યનું અભિમાન (મારા સમાન જ્ઞાની-તત્ત્વનિષ્ઠ મહાત્મા કોઈ જાણે દરે), આ ત્રણ અભિમાન જો દુર્બળ હોય છે તો હારણપાત્ર થવાય છે અને જો પ્રબળ હોય છે તો અત્યંત નિરસકારને પાત્ર થઈએ છીએ.

જ્યાં જ્યાં આપણી પૂન્યશુદ્ધિ હોય છે ત્યાં જ કષ્ટ-પણ આપણને હોય છે (અને તે વારતવ છે—પૂન્ય પુરણાનું ય-માન કરવું-તેમનાં વચનમાં સુખરૂપતા માનવી.) પણ જ્યાં જ્યાં આપણું અંતઃકરણ જાગે છે ત્યાં સર્વત્ર આપણી પૂન્યશુદ્ધિ હોતી નથી. (અને એ બંધ ગણનાજેવો હોતો નથી)

અંતઃકરણના જ્વલન પર ચિત્તની વારતવ પ્રસન્નતાનો આધાર છે. મનની જે ઉચ્ચ શક્તિ-એ સુચવરચા તથા તત્ત્વજ્ઞાનનો અવિભાવ કરે છે તેમનું જો સામાન્ય પ્રવર્તે તો તે સ-ત્પુરુષો પોતાનું જીવન સુખસંપત્તિ તથા ઐશ્વર્યમાં ગાળે છે. તેઓ સ્વતંત્ર નિયામક તથા સુકારકો વિચરે છે. તેઓ ન્યૂન મનોજયવાળા પુરુષોને વરા વતાવે છે તથા સત્પુરુષોને અ-થવા ઉચ્ચ પુરુષાર્થો મનુષ્યોને સ્વતંત્ર થવામાં સાહાય્ય આપે છે. અને પરિણામે એના મહાશયો બારવગરનું અંતઃકરણ અનુભવતાં સ્વર્ગમાં કે ઉચ્ચ દેવી પ્રતાપવાળાં જીવ-નોમાં વિચરે છે.

શુદ્ધિ, નિર્મળતા, નિષ્પાપપણું અથવા ભક્તિ એ શું છે ? દેહ તથા તેના સંબંધી-ઓનાં ચિંતનથી અંતઃકરણને અથવા જીવાત્માને અજાગા રાખવા. યોગ્યતા, શુભ શુદ્ધિ પુરુષા-ર્થ વગેરે હોય ત્યાં અંતઃકરણને વાળવું-વા ત્યાં મમત્વ રિદર કરવું. અંતઃકરણની શક્તિઓને દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધન, વૈભવ, સ્વાદના પદાર્થો વગેરેમાંથી વાળીને સામર્થ્ય-અનાપ-સં-પત્તિ-શુભ મથ વગેરેનાં હેતુરૂપ આત્મસ્વરૂપમાં વાળવી. જગત્માં રહ્યા છતાં જગત્ના સંબં-ધોથી ક્ષિપ્ત થવું નહીં પણ જગત્ના આધારરૂપ પરમતત્ત્વ જે સૂત્રાભારૂપે સર્વત્ર છે તેનું જ્યાં જ્યાં વિશેષ જ્ઞાન થાય ત્યાં ત્યાં શક્તિથી જોડાવું. લલ્ય, મૂર્ખાઆદિ રચણે એ આત્મ-ગત સામર્થ્ય વિશેષ અનુભવાય છે મારે ત્યાં શક્તિથી વિશેષ કાગ જોડાવું અર્થાત્ સંયમ સાધવો.

જેમને સુખશાંતિમાં રહેવું છે—સુખ સ્વરૂપ જીવન ગાળવું છે તેમણે પ્રથમ તો પર-સ્પર્શમાં કંઈ પણ અસતોષ ઉત્પન્નવો નહીં. તેમજ બીજાઓ આપણને હાનિ કરે એવો પ્રસંગ પણ જનવા દેવો નહીં, પ્રથમનું કાર્ય દુષ્ટર નહીં પણ બીજાને દુર્જનના પ્રયોગતા અટકાવવા એમાં કંઈક કઠિનના છે. જ્યારુંથી મનુષ્ય સર્વોંશે ઉચ્ચ થયો હોતો નથી ત્યાંથી અન્ય જનોના પ્રહારથી વા અપહાસજીવી યુક્ત રહી શકતો નથી.

આપણે કોણ છીએ-આપણામાં કેટલું સામર્થ્ય છે આપણે કેટલું કરવા સમર્થ છીએ એ જ્ઞાન મેળવવું તેને દુઃ અવસ્થા જ્ઞાન્યમાનમાં મસ્તકમણિરૂપે રચાવું છું અને એ વિષયમાં જે તત્ત્વનિષ્ઠ પુરુષે બોલીમાં 'હું' તારા આત્મસ્વરૂપને ઓળખું એવો સેખ સમર્થો તેની સાથે એકમન થાઉં છું.

આપણે અનુભવથી જાણીએ છીએ કે કોઈ પણ મનુષ્યની ઇચ્છાનો વેગ જોઈ દિશામાં પ્રયત્ન હોય છે તો બીજી દિશામાં તે દુર્બળ હોય છે. એક નદીનો પ્રવાહ જો ખાડીમાં કે દરિયામાં વળવો જોઈએ તેમાં ન વળતાં બીજી બાજુએ તણાવો હોય તેના જેવા એ મનુષ્યો છે. (માટે મનુષ્યોએ કોઈ પણ પ્રકારના પ્રાપ્ત્ય માટે પ્રયત્ન આસક્તિને ન પોષતાં યોગ્યતા પ્રમાણે સર્વ વસ્તુ મેળવવા આશય રાખવો-કુદરતી જીવન ગાળવું, વૃત્તિના સમરોપને ન પોષવા પણ સમર્થિતને જાળવવી.)

પ્રત્યેક બુદ્ધિમાન પુરુષ માતાપિતાની અભિલાષાને વંદન કરે છે તથા તેમનો બધા ધારે છે કારણ કે તે સારી રીતે જાણે છે કે તેઓ ધણે પ્રસંગે અને ધણા મનુષ્યોની દૃષ્ટિમાં સમર્થ નીવડ્યા છે. સાધુચરિત્ર મનુષ્યોના માતાપિતા તે દીર્ઘાયુ વા પૂર્ણાયુ ભોગવે તો તેઓ પરમેશ્વરનો મોટો પાઠ માને છે અને જો આયુષ્યના મધ્ય ભાગમાં તેમના દેહ વિલાય તો તે સજ્જનો અત્યંત શોક પ્રકટ કરે છે, પણ દુર્જનોને તો માતાપિતા સર્વદા બપત્રાસના હેતુરૂપ હોય છે.

શબ્દોનો સ્વતંત્ર ઉપયોગ કરવો-તેમના તાત્પર્યપર પ્રધાન હક્ક આપવું, તેમના અમુક વિશેષ અર્થમાં વૃત્તિને બહુ જોડી ન રાખવી એ ઉચ્ચ પ્રકારની જગવણીનું ચિહ્ન છે. અમુક શબ્દોના અમુક અમુક અર્થ છે-અમુક ક્રમના અમુક સિદ્ધિ છે અમુક લેખકનું અમુક મત છે એવા વિચારોમાં બરાબ રહેવું એ કેવળ વિદ્યાદાતાને સૂચવે છે. તોપણ કોઈ પ્રસંગે એવું સામીપ્ય જ્ઞાન જરૂરનું હોય છે.

જ્યારે કોઈ પણ મનુષ્ય સરીર તથા તન્મય સંજ્ઞાઓના સુખની વૃદ્ધિના વિચારમાં મગ્ન રહે છે અને એ ઈષ્ટાશ્ચાને સતોષવા આતુરતાથી યત્નો રેવે છે ત્યારે તેના સધળા વિચારો જીવપણાના વા જ્ઞાન સામર્થ્યની ન્યૂન કળાનાજ હોવા જોઈએ.....પણ જો મનુષ્ય ખરા અતઃકરણથી જ્ઞાન દેવતા અતઃકરણની ઉચ્ચ શુદ્ધ સાત્ત્વિક સ્થિતિ ધરાવે છે, પોતાના શરીરપ્રયત્ન કરતાં મનોભજનને વિશેષ ઉચ્ચ ગણે છે અને હૃદય બંધને તેથી ઉચ્ચ માને છે અને તેમ માની મનોભજન તથા હૃદય બંધની બુદ્ધિમાટે સાચો યત્ન રેવે છે તેના વિચારોમાં જો તેને સત્યનો સદાકાર યાચ તો જ્ઞાન સામર્થ્યની દૈવી કળાનું અદ્ભુત ઈશ્વરાંશનું પ્રાધાન્ય હોવાનું. અને જોતલે અંશે મનુષ્ય સ્વભાવમાં ઈશ્વરાંશ પ્રકટી શકે તેટલે અંશે તે તદન દેવસ્વરૂપ બને છે, અને જ્યારે તે સ્તુરુપ હૃદયેશ પોતાના દેવપણાને પોષતો ચાલે છે અને તેનામાં ઈશ્વરાંશ પૂર્ણ કળામાં જાગૃત યાય છે ત્યારે તે સર્વોંશે સુખ સ્વરૂપ બને છે. સર્વથી અત્યંત મોટું અને અત્યંત ઉચ્ચ જ્ઞાન મહત્તી સંસ્થાઓ તથા મોટાં કુટુંબોને વ્યવસ્થામાં કેમ રાખવા તેમાં રાખાણું છે. તેમજ ભોગવિલાસનો યોગ્ય પ્રમાણુમાંજ સ્વીકાર કરવામાં તથા ન્યાયને વિષ્લેષક માર્ગે વહેવામાં રહેલું છે.

હે મારા મિત્ર, મનુષ્યોને ધર્મમાર્ગે સ્થાપવા તથા અનીનિનો માર્ગ લગવવા અનેક મનુષ્યો કહે છે કે અમુક ધાર્મિક વર્તનથી લોકમાં રહું દેખાશે અને અમુક પાપમાર્ગના સ્વીકારથી લોકમાં અપમાર્જિત થશે. પણ આથી તેમની ખાતરી ચોક્કસપણે સહજમાં યતી નથી. ખરી વાત તો એ છે કે ઈશ્વર કદાપિ કોઈ પણ અંશમાં દેવતાનું નથીજ, તે પૂર્ણોંશે ન્યાય, ધર્મ, નીતિ તથા સદાચરણની મૂર્તિ છે, અને આપણામાંથી જ કોઈ અત્યંત ધાર્મિક વા પુણ્ય પ્રવૃત્તિવાળો હોય છે તે ઈશ્વરને ધણે અંશે મળતો આવે છે.....આ જ્ઞાન મેળ.

વળું એજ સાચું સત્યજ્ઞ તથા ધર્મજ્ઞ છે અને એવું અજ્ઞાન ચોખ્ખી મૂર્ખાઈ તથા દુર્યોધ વા અધર્મ છે.

જે મારે જીવાત્મા સુવર્ણને ખનેલો હોય તો સુવર્ણને વિશુદ્ધ કુંદન કરનાર સર્વોત્તમ પંક્તિનો એક સ્તંભ પણ શોધી કાઢવામાં મને આનંદ ન થાય? અને જીવાત્માની ઉચ્ચતમ કળા સાધવાને હું પોતે તથા વિશુદ્ધિ સાધક સ્તંભપાત્રો એકમત યદ્યપે તો મારે જાણવું કે હું નિર્ધિત છું અને મારે ખીજ કાંઈ પણ ઉન્નતિ સાધક સાધનની જરૂર નથી. જે કાંઈ પણ, મનુષ્ય કાંઈ પણ બ્રહ્મણે હૃદયપરાંત સત્તા આપે છે કાંઈ પણ વદાણુને હૃદયપરાંત મોડું સટ ચડાવે છે, શરીરમાં હૃદયપરાંત અન્ન નાંખે છે, મનની ઇતિ-ઓને હૃદયપરાંત વહેવડાવે છે અને મુખદ મધ્યમ માર્ગને સ્વીકારતો નથી તો તેનું સધળું ઉધું-વળી જાય છે અને મર્યાદા બદારની નિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિને લીધે એક પક્ષે સર્વ પ્રકારની અવ્યવસ્થાને જન્મ આપે છે તો બીજે પક્ષે અમર્યાદ પ્રવૃત્તિના પરિણામરૂપ પાપ વા અધર્મને ઉપજાવે છે.

(અપૂર્ણ)

પ્રેમ અને તેની ખીલવણી.

(દાશી. મણિલાલ નયવલાક બી. એ. અમદાવાદ.)

તમારે જે કાંઈ પણ પ્રકારની ઉચ્ચ સ્થિતિ મેળવવાની ઇચ્છા હોય, આ દુનિયામાં તમારે વિજયી નીવડવું હોય, આ વિકટ સંસારમાં તમારો માર્ગ સરલ અને મુખદાયક બનાવવો હોય તો તેને વારતે એકજ માર્ગ છે, અને તે માર્ગ પ્રેમનો છે. જે મનુષ્યમાં પ્રેમ નથી, તે મનુષ્ય કાંઈ પણ કાર્ય કરવાને સામર્થ્ય ધરાવતો નથી. સધળા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ-ઓને જળ આપનાર પ્રેમ જેવી અદ્ભુત શક્તિ આ જગતમાં બીજી એક પણ નથી. પ્રેમ-માં પરમાત્મા પ્રાપ્ત કરી આપવાની સત્તા રહેલી છે. કારણકે જે ભક્તિદ્વારા પ્રભુપદ મેળવાય છે, તે ભક્તિ ઉચ્ચ પુરોષ ઓળેના પ્રેમ સિવાય બીજી કાંઈ પણ વસ્તુ નથી.

જેમ સર્વે દુર્યોધો દેવતા—પ્રેમના અભાવથી જન્મ પામે છે, તેમ સર્વ સદ્યુષ્ઠોને જન્મ આપનાર—અસ્તિત્વમાં લાવનાર, અને પોતાજી કરનાર પ્રેમ છે. દરેક મહાત્મા પુરુષ-નું સ્વભાવસિદ્ધ લક્ષણ પ્રેમ છે. મનુષ્યમાં ભલે બીજા સધળા યુગો હોય, પણ જે તેનામાં પ્રેમ ન હોય તો તે સધળા સદ્યુષ્ઠો અધારમાં પડી જાય છે; પણ જે માણસમાં પ્રેમ છે, તે બીજા જવા સદ્યુષ્ઠોના અભાવમાં પણ વિજયી નીવડે છે; સ્વધર્મસિદ્ધિ કરે છે; કારણકે સર્વ સદ્યુષ્ઠોનું મૃત્યુ પ્રેમ દોવાથી પ્રેમવાન માણસમાં સર્વે સદ્યુષ્ઠો સ્વયમેવ ખીલી નીકળે છે. માટે પ્રેમનો મહિમા અદ્ભુત છે.

જયુઓ! આ જગત આપણને ઘણીવાર દુઃખમય લાગે છે, સંસાર દુઃખથી ભરપૂર છે, એવું આપણને લાગે થાય છે; આ વાંચેલાં કારણરૂપે કેટલાક જણાવે છે કે સોડા પનનાં અભાવે દુઃખી છે; જે બધાં માણસો પાસે પુષ્ટિ ધન હોય તો આ જગત કાંઈ રીતે દુઃખમય અવસ્થા ભોગવે નહિ. આ કથનમાં કેટલોક સત્યનો અંશ રહેલો છે, છતાં જણાવ-વું એ મિથ્યા છે. જે સર્વ ધનવાન પુરોષ સુખી હોય, જે કે એવું મન સત્તા આનંદમાં

મગ્ન રહેતું હોત તો તે ઉપરના સિદ્ધાંતની સત્યતા આપણે કશુંક કરત; પણ વસ્તુસ્થિતિ તપાસતાં એમ જણાય છે કે તેમ નથી. ખરું દુઃખનું કારણ ધનને. અભાવ નહિ પણ પ્રેમનો અભાવ છે.

માણસમાત્ર પ્રેમથી જીવે છે. કવિ વડચર્યે લખે છે કે. “આપણે પૂજ્યભાવ, આશા અને પ્રેમથી જીવીએ છીએ” જે માણસમાં કોઈ મદાન પુરૂષપ્રતિ પૂજ્યભાવ ન હોય, જે તેનામાં કોઈ પ્રકારની આશા ન હોય અને જે તેનામાં પ્રેમશક્તિ ન હોય તો તે માણસ જીવી શકે નહિ. કાગડો પણ બધું ખાઈને લાંબા કાળસુધી પોતાનું જીવન ચલાવે છે. તેમ જોરાઈ ખાઈને દરેક સ્વાર્થી. મનુષ્ય પણ લાંબાકાળ સુધી જીવતો રહે, પણ આ જીવન તે ખરું આનંદમય જીવન નથી—તેવો મનુષ્ય તો પોતાના જીવનના દિવસ એક પ-શુની માફક પુરા કરે છે. પ્રેમવગરનું જીવન નથી, પણ તે તો જીવવા છતાં મરણ ખરાબર છે.

સમગ્રાં સુખનો આધાર પ્રેમ છે. જે માણસને કોઈ મદાન નથી, જે માણસને, કે.ઇ ખરા પ્રેમથી યોગ્યવતું નથી, અને જે માણસનું કલ્યાણ કોઈ કદજીવું નથી, તે પોતાની સમૃદ્ધિ અને લેલવતીવચમાં દુઃખી છે. તેવા મનુષ્યનું ધન, તેને સુખ આપી શકતું નથી, તેવા મનુષ્યની સર્વ પ્રકારની અનુકૂળ સામગ્રીઓ તેને સુખદર પતી નથી, તેના ચાકરો તેને સુખમ નીવડતા નથી, કારણ કે તે ચાકરો તેની ખુશામત કરે છે, પણ તેને ખરા જીવનના પ્રેમથી મદાતા નથી. ખુશામત અને ખરા પ્રેમ વચ્ચે આસમાન જમીન જેટલું અંતર છે, માટે પ્રેમ વગરનો માણસ સર્વદા દુઃખીજ છે.

હવે આપણે એક ખરા સુખી માણસનો વિચાર કરીએ. એક માણસ જંગલમાં એક નાના ઝુપડામાં પોતાની પત્નિ અને બે બાળકો સાથે રહે છે, તે જંગલમાંથી લાકડાં કાપી ગામમાં વેચી આવે છે, અને દરરોજ તેને બે આના મળે છે, તેમાંથી તે બે છોકરાં અને પતિ—પત્નિનું શુભરાત ચલાવે છે; છતાં તેના જેવો સુખી આ જગતમાં તમને ભાગ્યેજ પામી કોઈ મળી આવશે. તેની પત્નિનો તેનાપર એટલો ખવો અણહત-પ્રેમ છે, કે ગામ-માંથી લાકડાં વેચી જ્યારે તે સાંજે ધરતણી પાછો વળે છે, તે સમયે તેની સ્ત્રી અને તેના છોકરાં તેને પ્રેમથી બેટવાને તે ઝુપડાની પ્હાર આવી ઉમેક્ષા હોય છે. તે સ્ત્રી અને તે છોકરાંના પ્રેમને લીધે તે પોતાનું દુઃખ અને પોતાની ગરીબાવસ્થા વિસ્મરી જાય છે, અને પ્રેમસરોવરમાં ન્હાય છે, તેથી ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ તે અનુભવે છે. માટે પ્રેમ એજ ખરા સુખનું સ્ત્રૂ છે.

ખરા પ્રેમ કેવી રીતે પ્રકટાવવો, તે સમજતાં પૂર્વે, તે પ્રેમનું લક્ષણ જાણવાની જરૂર છે.

જે ખરા પ્રેમવાળો છે. તે પોતાનું નહિ પણ પોતાના પ્રેમપાત્રોનું કલ્યાણ કરવા ઇચ્છે છે અને મરે છે. ખરા પ્રેમ સ્વાર્થી હોતો નથી, અને તેથી ખરા પ્રેમમાં પ્રધુપકારની આશા રહેતી નથી. સાચા માણસ આમણા પ્રેમનો ખડો વળે કે નહિ તેની લેશમાન પણ આકાંક્ષા રાખ્યા સિવાય ખરા પ્રેમી પુરૂષ તેનું દિત કરવા તત્પર થાય છે. જ્યોત્સે આપણાપર ઉપકાર કર્યો હોય, તેનો ઉપકાર કરવામાં કોઈ મદન નથી, પણ જેની સાથે આપણે કોઈ સંબંધ નથી અથવા જેણે આપણું કોઈ ખગાડ્યું હોય, તેવા પુરૂષપર પણ ઉપકાર કરવામાં ખરા પ્રેમ સમયેથી છે.

પ્રેમનું ખાસ એ લક્ષણ છે કે જેમ આપણે પ્રેમધન ખર્ચાએ, તેમ તેમ તે વૃદ્ધિ પામે છે. જ્યોતનું સ્થગનન ખરચવાથી થતું છે, પણ પ્રેમ ખર્ચવાથી—ખીન પ્રત્યે પ્રેમ દર્શાવવાથી—વધે છે. કારણ કે પ્રેમ એ મર્યાદિત વસ્તુ નથી. એ ઇશ્વરના જોડાએ અપરિમિત છે. કારણ કે પ્રેમ તેજ ઇશ્વર છે. અને ઇશ્વર તેજ પ્રેમ છે. તમે જેમ જેમ વિશેષ વિશેષ પ્રેમ મનુષ્ય જાતિનારૂં દર્શાવતા જશો, તેમ તેમ તમારું પ્રેમ સમવાતું પાન-તમારું હૃદય વિશેષ વિશેષ વિશાળ થશે, અને વધારે ને વધારે પ્રેમ તમારા હૃદયમાં હિમરાતો જશે. આ રીતે પ્રેમ જોડાલી હોઈ પહોંચશે કે જે જે વસ્તુમાં હ્રન્ન છે—પ્રાણુ છે, તે સર્વ તરફ પ્રેમ દર્શાવતાં તમે શીખશો. તમારો પ્રેમ સર્વગત (pervasive) થશે. પણ પ્રેમનો પ્રારંભ તમારા ધરથી કરવો જોઈએ. પતિપત્નિ વચેના જે પ્રેમ હોય, તે વૃદ્ધિ પામી કુટુંબ પ્રત્યેના પ્રેમરૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે; કે કુટુંબનો પ્રેમ વૃદ્ધિ પામી સાતિજન તરફના પ્રેમરૂપે પરિણમે છે, તે પ્રેમ તે શહેરના સમગ્ર મનુષ્યો તરફના પ્રેમરૂપે બદલાય છે, વળી શહેર પ્રત્યેના પ્રેમ દેશ પ્રત્યેના પ્રેમરૂપે વધે છે, આમ વધતાં તે પ્રેમ સર્વગત થાય છે; અને આખી વમુધા તેને મન પોતાના કુટુંબ તુલ્ય થઈ રહે છે. તે સર્વગત અને વિશાળ પ્રેમનાળો મનુષ્ય કેવા આનંદમાં રહેતો હશે, તેનો પ્રાપ્તિ અને સ્વાર્થહિન ગાળનારને લાગેજ ખ્યાલ આપી શકે, છતાં તેની આનંદમય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનું સામર્થ્ય આપણા પોતાનામાં રહેલું છે. તેવો મનુષ્યજાતિ પ્રત્યેના વિશાળ પ્રેમ આપણા હૃદયમાં પ્રકટે મારે શાશ્વ હપાણે યોજવા તે હવે આપણે વિચારીશું.

આ ઉપાયો સંખ્યા આપણે વિચાર કરીએ, તે પહેલાં એક અતિ અગત્યની બાબત જાણવી જરૂર છે, અને તે બાબત પ્રેમના જુદા જુદા વિભાગોને લગતી છે. પ્રેમ એ એક જ લાવ દોવા છતાં જુદા જુદા પુરુષોના સંબંધમાં આવતાં તે જુદા જુદા સદૃશ્યરૂપે પરિણમે છે. ઉચ્ચપુરુષો પ્રત્યેના પ્રેમ, લલિત અથવા આહારની લાગણીરૂપે બદલાય છે, તેનો તે પ્રેમ સમર્પન સ્થિતિના પુરુષો લખી મેત્રીરૂપે દેખાય છે. અને તેજ પ્રેમ આપણાથી હલ-હી પડીના મનુષ્યો તરફ દયા અથવા અનુકમ્પાનું રૂપ ધારણ કરે છે. આમ જુદા જુદા સ્વરૂપ તે પ્રેમ ધારણ કરે છે, છતાં વસ્તુતઃ તે એક જ વૃત્તિ છે. અને તેનો ઉદ્દેશ પરતું દિવ કરવાનો હોય છે. જોડાએ અંશે સ્વાર્થનો ત્યાગ અને પદોપકાર વૃત્તિ અમલમાં મૂકાય છે, તેટલો અંશે પ્રેમ પ્રકટ થાય છે.

આ પ્રેમવૃત્તિને ખીલવવાને આપણે આપણા હ્રન્નતત્ત્વકારમાં જે મનુષ્યો આપણા સંબંધમાં આવે, તેમના પ્રત્યે કેમ વર્તવું તે હવે આપણે વિચારીશું.

આપણે ખીન મનુષ્યો સાથે ત્રણ રીતે સંબંધમાં આવીએ છીએ. તે ત્રણ રીતો મન, વચન, અને કાર્યની છે. પ્રથમ આપણે કાર્યને વિચાર કરીએ.

આપણા કાર્યો એવા પ્રમાણનાં હોતાં જોઈએ કે જેથી કદાચ વિત્તને ઉદ્દેશ ન થાય, અને આપણે આપણું પ્રયોજન યથાચક્રિ સિદ્ધ કરી શકીએ. કેવળ ખીનને ખદારથી ઉદ્દેશ કરનાર તે કાર્યો ન હોતાં જોઈએ, એટલું જ નહીં પણ તેમના જાન-પ્રાણને નાશ કરનાર ન હોતાં જોઈએ. કારણ કે કેદના મનને અશાંતિ યાવ તેવું કાર્ય કદાપિ યોગ્ય ગણાય નહિ. ચોરીથી, પત્ની ગમનથી, અન્યાયી લેવડદેવડથી ખીનનો હ્રન્ન કુઝાય છે, મારે તેવું કાર્ય અપરિત છે. તેનાં કાર્યો નહીં કરતાં ખીનનાં વિષયને જેથી શાંતિ અને સ્થિરતા મળે તેનાં

આચરણે રાખનાં. હમેશાં આ નિયમ યાદ રાખવો કે પરમાર્થ તેજ ખરો સ્વાર્થ છે, અને તેટલા માટે જો ખરો સ્વાર્થ સાધવા તમારી ઇચ્છા હોય તો તમારે પરમાર્થના પથે વિચરવું. પ્રથમ એ માર્ગ ચિત્ત લાગે છે; પણ તે સ્વાભાવિક હોવાથી થોડા સમય પછી તે અત્યંત સુગમ થઈ જાય છે. કારણ કે આત્માનો સ્વભાવ શ્રદ્ધા કરવાનો નહિ પણ આપવાનો છે. માટે તેને તો પરાપકારમાં જ, —બીજાનું ભણું કરવામાં જ પરમ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. ઉત્તતિના નિયમ શ્રદ્ધા કરવામાં સમાયેા હોય, પણ મનુષ્ય જનિમાં આવ્યા પછી તે નિયમ બદલાય છે. હવે આત્મ ભોગ-સ્વાર્થજનના નિયમ પ્રાધાન્ય પદ ભોગવે છે. લેવાની વૃત્તિ આપવાની વૃત્તિના રૂપમાં ફેરવાય છે. માટે તે નિયમને અનુસરી પરહિતમાં સદા ઉદયમવન્ત રહેવું. આથી પ્રેમ વૃત્તિ ખીલતી જાય છે. પ્રેમી પુરુષોના દિવસો નિરંતર આનંદ-મીઞ વ્યતીત થાય છે. તેઓને દુઃખનો કદાપિ અનુભવ થતો નથી. એમ નથી કે તેમના પર દુઃખ પડતું નથી. દુઃખનો સર્વને માથે આવે છે, તેમ તેમનાં શિરપર પણ પૂર્વકૃત કર્મના પરિણામરૂપે આવે છે; પણ પ્રેમી—ખરો પ્રેમી તે દુઃખને ગણકારતો નથી, પણ પોતે પગપકારના કાર્યમાં સદા મગ્ન રહે છે. તેનું દુઃખ સમર્પણમાં ફેરવાઈ જાય છે.

ધણક મનુષ્યો એમ કહેવા બહાર નીકળે છે કે અમે પરાપકાર કેવી રીતે કરી શકીએ ? અમારી તે કરવાની શક્તિ નથી. અમે પોતેજ બીજાની પરાપકારની વૃત્તિના આધારે જીવીએ છીએ તો અમે વળી શું પરાપકાર કરવાના હતા ? આ તેમનું કહેવું તેમનાં જ્ઞાન પ્રમાણે વાસ્તવિક છે, પણ તેમાં એક ભેદ રહેતો છે, તે વિચારવા જેવો છે. તમે દુનિયા તરફ દૃષ્ટિ કરશો તો તમારા કરતાં પણ વધારે હલકી રિયલિટીમાં મનુષ્યોને શું તમે મદદ કરી ન શકો ! અજ્ઞાત કરી શકો. તમારી શક્તિના પ્રમાણમાં તમે જરૂર મદદ કરી શકશો. અને જે મનુષ્યો પોતાના અંધ સાધનોનો પણ સદુપયોગ કરે છે, તેમને સદુપયોગ કરવાનાં વિશેષ સાધનો સ્વયમેવ પ્રાપ્ત થાય છે. તમને મળેલા સંજોગોના બરાબર ઉપયોગ કરો, અને વિશેષ સારા સંજોગોને વારને તમે લાભક યરો. પણ જે મનુષ્ય પોતાને મળેલી ઉમદા તકને લાભ લેતો નથી, તેને ભવિષ્યમાં એવી સારી તકો લાગ્યે જ મળે છે. માટે પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં તમે બીજાને લાભકારી થાય તેનાં કાર્ય કરો, અને વિશેષ લાભકારી કાર્યો કરવાની જોગવાઈ તમને મળશે એ નિઃસંશય છે. અનુભવ કર્યા સિવાય આ સત્ય તમારાથી સમજાશે નહિ. એનો અનુભવ કરો. એ સિદ્ધાંતને તમારા જીવનગૃહકારમાં મૂકો અને તમને તેની સત્યતાની ખાતી થશે. માટે કાંઈ પણ મનુષ્યે એમ ન કહેવું કે હું શું કરી શકું ? દરેક માણસ પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં બીજાનું કાંઈક ભણું કરવાની સત્તા ધરાવે છે.

વળી બીજી એક અગત્યની અને યાદ રાખવા લાયક બાબત એ છે કે આપણે કેવળ કાર્યથી બીજાનું ભણું કરી શકીએ એમ નથી; આપણી શક્તિ કાર્યથી ભણું કરવાની ન હોય તો વચનથી પણ કરી શકીએ કેાઈ ગરીબ મનુષ્ય આપણને રસ્તામાં મળે; તેને આપવાને આપણની પાસે કંઈ પણ તે વખતે આપણા ખીસામાં ન હોય, તોપણ આપણે તેમને જે મીઠાશના શબ્દોથી કહીએ કે “ લાઈ અચારે મારી પાસે કાંઈ નથી, તું ચાલો જ ” તો તેના મનને તે વાક્ય કેવું આનંદકારક લાગશે ? તેને બદલે કેટલાક ધનાઢ્ય માણસ ગરીબોને પૈસા આપે છે, છતાં તેમનો નિસ્કાર કરે છે, અને તેથી જો કે તે ગરીબ માણસ પોતાની ગરીબ રિયલિટીને લેઈ હાથ ધરે છે, છતાં પોતાની ગરીબાવસ્થાનું જ્ઞાન કરાવનાર તે

ધનાદયોના શબ્દો તેના મનમાં સામે છે. અને તેના દુઃખમાં આર હમેરો યાપ છે. એક અથેજ સેખકે કહ્યું છે કે,

Blessed is he who gives to the poor, albeit a penny; doubly blessed is he, who adds a kind word to his gift.

જે માણસ ખીલને એક પેન્સ આપે છે તે પણ ધન્યવાદને પાત્ર છે પણ જે માણસ દાનની સાથે મીઠાશનો શબ્દ હમેરે છે તે બમણો ધન્યવાદને પાત્ર છે. માટે બને તો દાન આપવું અને તે પણ મીઠા અને પ્રિય લાગે તેવા શબ્દો સાથે આપવું; પણ કદાચ દાન આપવાની આપણી શક્તિ ન હોય તો ખરા જીવંતી શબ્દોદ્વારા સામા મનુષ્ય તરફ પ્રેમ દર્શાવવાના, અને આ રીતે તેના દુઃખમાં દિલસો આપવાના પરમ કર્તવ્યમાં આપણે કદાપિ ચુકવું નહિ. એક દિન લખે છે કે “ શબ્દો પણ દિલસો આપી શકે; દુઃખ દુર કરી શકે અને સુખમાં વૃદ્ધિ કરી શકે, શબ્દો તે આનંદ આપવાના ખજાના સરખા છે. તેવા ખજાનાનો ઉપયોગ ન કરવો તે એક પ્રકારની કૂટા છે. ” માટે પ્રિય શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરી સામા મનુષ્યનું દુઃખ આપણું કરવાના કર્તવ્યમાં કદાપિ ભુલ કરવી નહિ. જો તમારે આનંદ-લાયક સંદેશો પહોંચાડવાનો હોય, અથવા પ્રીતિભર્યા શબ્દો કહેવાના હોય તો તમે તે બુદ્ધી જાણો ત્યાં સુધી બેસી રહેતા નહિ. આજને આજ આની આ કાણે તેનો સંદેશો પહોંચાડો, અને તે શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરો. આપણે વર્તમાન કાળના મુશ્કાર છીએ, બનિય અગમ્ય છે. આવતી કાલ શું બનશે, તે સ્પષ્ટ આપણાથી અજ્ઞાત છે. નહિ જાણેલા આનંદકરક શબ્દો સાર, નહિ મોઝલેલા સ્વગ્નના પત્ર સાર, નહિ ખરચેલા પ્રેમધનસાર કેટલાકિ ઉદ્યો તથા છે, અને ઝુરી ઝુરી મરે છે. પ્રેમના અભાવે અનિષ્ટ પરિણામ આવે તે પહેલાં તેમને જાણવો કે તમે તેની તરફ પ્રીતિ રાખો છો, તમને તેને સાર લાગણી કે દિલસોજ છે. સ્વલ ધનના અભાવથી જ નહિ પણ હલ્લના પ્રેમના અભાવથીજ જગત ગરીબ તેમ દુઃખી છે, માટે તમારા હલ્લના ઉંડામાં ઉંડા કોતરમાંથી પ્રેમનો પ્રવાહ શબ્દોદ્વારા યા પત્રદ્વારા વહેવો કરો. ”

તમે કહેશો કે સામા મનુષ્યનું લાલું કરવાની મારી હજી છે; પણ મારી પાસે ધન નથી, તેમજ હું તેને ઉપદેશ આપું કે તેનું શબ્દોદ્વારા પણ દુઃખ દુર કરી શકું તેવી રિધિમાં નથી. જે તમારી શક્તિની જ્ઞાત વાત હોય તેનું કામ કરવાની કોઈ તમને સલાહ આપવું નથી; પણ જે તમારી શક્તિની અંદરની વાત છે, તે કામ તો તમે કરી શકશો એમ આ સેખકનું નિઃસંશય માનવું છે. તમે વિચાર તો કરી શકો છો. તમારામાં વિચાર કરવાની શક્તિ છે, એજ તમારો પાસે પુષ્કળ ધન છે. તમે શબ્દથી અથવા કાર્યથી બીજાનું લાલું ન કરી શકો તો જગપણ ચિંતાવું થશે નહિ. તમણે શુભ વિચારણ ધનથી તમે આનંદગર્વ કાર્ય કરી શકશો. વિચારો કે ખુરી પરતુઓ છે. તમારો દરેક વિચાર માનસિક સુવત્તર આકૃતિ ધારણ કરે છે. જુદા જુદા વિચારોને જુદા જુદા રંગની આકૃતિઓ હોય છે. ભક્તિનો રંગ વાદળી હોય છે. પ્રેમનો રંગ મુશાખી હોય છે. કોપનો રંગ રતાસપર પરાના આકારનો હોય છે. ધર્મનો રંગ લીસો હોય છે, અને સુર કરવાની શક્તિનો રંગ કાગે હોય છે, આ રીતે વિચારો જુદા જુદા રંગની આકૃતિઓ ધારણ કરે છે,

શુભ વિચારો એક દેવદૂતની પેઠે, જેનું ભણું કરવાને તમારી ઇચ્છા હોય, તેની પાસે જાય છે, અને તેનું ભણું કરવા ચુકતા નથી. Think kindly for loving thought is a prayer. તમે કોઈના પણ માથાપુપ્પે વિચાર કરો, કારણ કે પ્રેમનો વિચાર તે જ પ્રાર્થના છે. આવી પ્રાર્થના કરવાની સત્તા દરેકમાં રહેલી છે; માટે દરેક માથુસમાં આખા જગતનું કલ્યાણ કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે. તમારામાં પણ તે વિચારશક્તિ તિરાહિત (ધૂપી) રહેલી છે; તમે પણ તેના જગતના કલ્યાણ સાર સદુપયોગ કરી શકો. તમારામાં 'ખીજાનું' ભણું કરવાની ખીજ કોઈપણ શક્તિ ન હોય તો શીકર કરતા નહિ. તમારામાં વિચાર કરવાની શક્તિ છે; અને જે માથુસ વિચાર કરી શકે છે, તે ખીજને મદદ પણ કરી શકે છે, માટે તમારા પ્રેમના વિચારોને નિરંતર તમારા હૃદયમાંથી ચારે તરફ ફેલાવો. તમારો આસપાસનું માનસિક વાતાવરણ પ્રેમમય બનાવી દો, અને જે જે તે વાતાવરણમાં આવશે. તે પ્રેમમય વાતાવરણનો અનુભવ કરશે. તેના મનના ઉદ્દેશને બદલે શાંતિનો તેને અનુભવ થશે. તેની વેર લેવાની 'વૃત્તિ' શાંત બની જશે. તેનું દુઃખ આણું થઈ જશે.

એક પ્રકારનો માનસિક આનંદ તમારા સંબંધમાં આવતાં તે અનુભવ અનુભવશે, આ સર્વ કેવળ કલ્પનામય નથી. તમે તમારી મેષે તેના અનુભવ કરી શકો. એકદમ એટલી હદે તમે ન પહોંચી શકો તે બનવા જોગ છે; પણ તેને વારતે આરંભ તો કરવો જોઈએ. તે આરંભ તમારા ઘરમાંથી થવો જોઈએ. પ્રથમ તમારી પત્ની તરફ પ્રેમ સખ્તાઈ સિખો; પછી તમારા બાળકો તરફ તે પ્રેમને પ્રકટ કરો. પછી સ્વજન અને સગા સંબંધી તરફ પ્રેમનો આવિર્ભાવ કરો. તમારા મિત્રો અને તમારા ઓળખીતા પુરુષો તરફ પ્રેમના વિચારો મોકલતા રહો. આ રીતે તમારું પ્રેમનું ક્ષેત્ર વિદ્યમાન અને વિશાળ કરતા રહેશે, તેમ તેમ આખી દુનિયામાંના સવળા પ્રેમના વિચારો તમારી તરફ આકર્ષશે. તમે પ્રેમનું મધ્યબિન્દુ બનશો. આ શું તમને સ્વપ્ન જેવું લાગે છે? ના, ના, તેમ નથી. તમે પરાપકારના વિચાર નિરંતર કરતા રહો, અને તમારું ચારિત્ર સ્વયંએવ ઉત્તમ પ્રકારનું થશે. પ્રસંગ આવે તે વિચારોને અમલમાં મૂકતાં વાર લગાડશો નહિ. દરેક કાર્ય કરતાં પહેલાં તે સંબંધીના વિચારો હૃદયમાં ઉદ્ભવ પામે છે. માટે તમે પણ પ્રેમના વિચારોને તમારા હૃદયમાં સ્થાન આપો, નિરંતર પ્રેમના વિચારોનું મનન કરો, અને પ્રેમનાં કાર્યો કરવાને અનુકૂળ સંજોગો તમને મળી આવશે. કેવળ સ્વાર્થની ઇચ્છાથી આ કાર્ય કરતા નહિ. ન્યાં સ્વાર્થ ઉદ્ભવ્યો હોય પ્રેમના પવિત્ર સંદોહમાં સ્વાર્થનું ઝેર ભળે છે, અને સર્વ જળ ઝેરમય બની જાય છે, અને પ્રેમ પોતાનું ધારું કરી શકતો નથી. માટે શુદ્ધ સાદૃશ્ય પ્રેમને હૃદયમાં પ્રકટાવો, અને આખા જગતના મહાન પુરુષો અને દૈવી શક્તિઓ તમારા દ્વારા કાર્ય કરશે. તમે તેમનો પ્રેમ પ્રકટ કરવાની આ રચુળ જીવનમાં શુદ્ધ પ્રજ્વલિત થશો. આ લાભ કાંઈ ઓછો નથી. આ ભવિષ્ય કાંઈ ઓછું આકર્ષક નથી. તેને વારતે પોતાની શક્તિઓને મોકલવી નહિ પણ તેના સદુપયોગ કરવો જોઈએ. એટલે વધારે શક્તિ આ તમારામાં ખીલી નીકળશે. અને પ્રેમનું ખરું રહસ્ય શું છે, તે તમે પ્રથમજ અનુભવી શકશો.

વ્યવહાર સર્વોત્તમ ક્યારે સધાય ?

(જયદ્રષ્ટુ ગાંગાદાસ ભક્ત, મુરત.)

જીવન સર્જ કરવા સમર્થ છે. કોઇ પણ રીત્યા અંતરમાં બાપ, સંકાય કે અસતોષ ધરવા પ્રયોજન નથી. કોઇ પણ કાળે મનુષ્યોએ અંતરથી દયાપદા રહેવા જરૂર નથી. કોઇને પણ ટેક જગતમાં બાપ, કોઈની પણ અપકીર્તિ પ્રકટે એવું કુદરતમાં છે જ નહીં. કોઇ પણ મનુષ્ય ભૂખ્યો રહે, સગાસંજાંધીવગર પીડા પામે એવું છે જ નહીં, કુદરત જીવમાત્રની રક્ષા કરવા સમર્થ છે, માત્ર કુદરતની આજ્ઞાને આગળે. કુદરતે તમને જે વાતાવરણમાં રચાવ્યા છે તે વાતાવરણમાં રહી તમરો વેપ જરોજર બગવો. તમારા અંતરમાં કુદરતની સત્તા રહેલી છે તે તમને જે ચોખ્ખતમ માર્ગ શુરુએ તેજ માર્ગે અવહો. તેમાં કદ શુરુ તે તેને સ્વીકારો. તે કદ કદ નજ નીવડશે પણ ગાળીને તમારું કુંદન કરનાર નીવડશે.

કુદરતમાં તમારી ઉન્નતિ માટે સાધનોના તોટા નથી. આવરણોના તોટા નથી. જે પદાર્થ જોઈએ તે છે. કુદરતમાં તમારેમાટે જોઈએ તેટલું ધન છે. તમે ધણું ધન ઇચ્છો છો તો તે પણ છે, પણ તમને પ્રાપ્ત થતા ધનકરતા વિશેષ આપવાથી તમારી, તમારા સંજાંધી વર્ગની વાસ્તવ ઉન્નતિ થાય એમ ન હોય તો કુદરત તમને જરૂર જેટલુંજ આપશે.

તમને જે જે સંજાંધી પ્રાપ્ત છે, જે જે પ્રતિજ્ઞતાઓ જણાય છે તેવું સાચું સ્વરૂપ તમને જ્ઞાન નથી. તમને મળેલા સુવર્ણને તમે બૂલથી દયિર સમજો છો. તમારી રિયલિટી સર્વોત્તમ થતી ચાલે છે. તમારી કાવા અજર, અખર થતી ચાલતી હોય છે, તમારું મનોબળ ઉચ્ચતર થતું હોય છે, તમારામાં સ્વાતંત્ર્ય વિશેષ વિશેષ સધાતું બાપ છે, તમારામાં જ્ઞાનનાં કિરણ ઉચ્ચતર બાપે એવા હેતુ પ્રકટતા ચાલે છે, તમારું મૃદમુખ દેવી પ્રકટે એવાં દારણ જામતા રહે છે, તમારા કુશમાંથી અભિમાન, કાપટ્ય, અસત્ય આદિ વિલાસ ગાંડ્યા હોય છે પણ કુદરતને આગળવામાં રખાવન સૈવી અસતોષવશ થઇ જાય છે. તમારું કર્તવ્ય એટલુંજ છે કે પ્રવેક સમયે અંતરાત્માની દસોડી કરનારી આજ્ઞાને અનુસરવી. દહિન તપસવી રૂપ પ્રેરણને વંદન કરો, દીક્ષાદય થઈ મધ્યમ પંક્તિના શુરુજીને ન સ્વીકારો. મધ્યમ પંક્તિનો પ્રવલ મધ્યમ પંક્તિનું મુખ આપશે અને ઉત્તમ પંક્તિનો પ્રવલ ઉત્તમ મુખ આપશે.

અંતરમાંથી તમને એમ જ્ઞાન થાય કે આ ધર્મમાં દસ નથી. તો તેને ન જ વગગી રહો, બીજા નવીન તરફ રૂતિ આકર્ષાતી હોય, તેમાં મુખનો સંભવ સમગ્રનો હોય તો તે પ્રતિ જન્માં વિલંબ ન જ સેવો.

મનુષ્યે એકના એક મીત્રમાં પરી ન રહેવું જ્યાં દસ આજો જણાય, જ્યાં માનપ્રતિષ્ઠા ન્યૂન સમગ્રત્વ ત્યાં જરાઇ ન રહેવું. આજુ દમ્ય મળે તો જાલે પણ માનપ્રતિષ્ઠા વિશેષ હોય તો તેમાં માર્ગને સ્વીકારવો. અંતરમાંથી જે જે ચોખ્ખ શુરુજી મળે તે પ્રતિ અનાદર ન સેવવો. ખોટો શય ન ધરવો.

અમુક કાર્ય માટે આપણને આપણી ચોગ્યતા સમજતી હોય તો તે કાર્ય માટે આપણે નીકરી પડવું. પૂછી પૂછીને વ્યવહાર ન સેવવો. સ્વતંત્ર હુદ્દિયજ વાપરવું.

જીવન જેમ જને તેમ નિર્ણય સાધવું. ઉપકાર સ્મરણ દશમાં રાખવું. કોઇ સ્થાને

આપણે આતિથ્ય સ્વીકારીએ તો તેના પ્રત્યુપકાર કરવાના સર્વ પ્રસંગોના લાભ સેવો.

આણુ જાપ પણ નીનિને ત્યાગ ન કરવે.

અમુક ગૃહસ્થ બહુ ઉદાર છે. એમને ત્યાં પાંચ દિવસ 'આધુ' હોય તો હાનિ નથી. તેમ છતાં પણ ત્યારે આપણે આપણી પોતાની કમાણીનો પદાર્થ 'આધ્યે' છીએ ત્યારે આપણી ઇતિમાં, વિચારમાં સ્વતંત્રતા વિશેષ લાગે છે.

વિચારમાં દીક્ષાપણું એ મૂન અવસ્થા છે. આ મૂન અવસ્થાને નિવૃત્ત કરવી.

મેટ્રોલિટ કે કલેક્ટરની સત્તા બાહ્ય છે. પણ સદ્ગુણમયની સત્તા જ મોટી છે, આથી પૈસા થોડા હોય કે વધારે હોય પણ આપણો વ્યવહાર જગ બને તેમ વિશેષ નિષ્કલંક રાખવો. કોઈ પણ દિશામાં આપણું વર્તન દોષવાળું સમજાય તો તે દિશામાંથી દોષને નિવૃત્ત કરવે.

કે.ઇ.પણુ મનુષ્ય તમને દ્રવ્યના બંધાર આપનાર નથી પણ તમારો અંતરાત્મા જ તમને તે આપનાર છે. માની લીધેલી સત્તામાં જે સુખ નથી તે નિષ્કલંક સુગુણવાલી મહાપુરુષને છે. ઉપાધિજન્ય સુખ કરતાં દેવી સંપત્તિથી ઉપજતું સુખ જ મહાન છે. દેવી સંપત્તિ વધારે અને તમારું પદ સર્વોત્તમ પ્રકટરો.

ખોટો બપ ન સેવે. ત્યાં લાઇ જેવા પ્રકટરું ધટે ત્યાં તેવા પ્રકટો. ત્યાં નમ રહેવું ધટે ત્યાં મૌન સેવો. ત્યાં કકડાવીને સપાટા ચોંટવા ધટે ત્યાં તેમ વતો. ત્યાં તમને અન્યાય થતો સમજાય ત્યાં સ્પષ્ટપણે અન્યાય બતાવો.

'અન્નનો માપો નીચું જુએ' આ દોષ અનેક રથે છે. વકીલ, ખેરિસ્ટરો સારી પાટી કે કોઈ ઉત્તમ બેટ લેવાથી પોતાના બીજા ખરા લાભને ખોનાર સમજ્યા છે. મહાત્માઓ આહ, દૂધ કે માલપૂડા દેખી પોતાના ઉચ્ચ દર્તવ્યથી બ્રૂ થયા છે. રથુળ સંપત્તિનો લાભ લેશે તો સૂક્ષ્મ સંપત્તિનો લાભ ત્યજશે. માટે સદા જાગ્રત્ રહે.

જેમને મિશ્ત્રાન પ્રિય છે તેમને તે મળે છે. જેમને ધન પ્રિય છે તેમને તે મળે છે. જેમને જ્ઞાન પ્રિય છે તેમને તે મળે છે. જેમને મહાપદ પ્રિય છે તેમને તે મળે છે. એ માટે મનુષ્યે કરવાનું સર્વોત્તમ પુણ્યકર્મ છે.

તમે બધું જ સંભાળો. કોઇપણ અંશમાં ન્યૂનતા ન સેવે. જે ધંધાથી, જે ઉદ્યમથી તમારા વ્યવહારમાં દોષ પ્રકટે, તેવા ધંધાને પરિત્યજો.

જાને તારા અને સગીને તારો. અને તે માટે અંતરમાંથી આત્મસત્તા જે જે સર્વવાળા ઉપાયો સ્ફુરાવે તે સર્વ ઉપાયોને આચારમાં મૂકો.

જે પ્રમાણમાં સંબંધ તે પ્રમાણમાં ધર્મને પાળો. પ્રતિ દિવસ ચારિત્ર્યની ઉચ્ચતા સાધતા રહે.

મનુષ્યનું મન સામર્થ્યોના બંધાર છે. એ મનનું સ્વરૂપ જાળવો. બહુ મન, અંતર મન અને પ્રત્યેક-પ્રવચ્ચ મનનાં સ્વરૂપ જાણો. અંતર મનની ભૂમિકામાં રમણ કરનાર કરતાં પ્રત્યેક પ્રવચ્ચ ભૂમિકામાં રમણ કરનાર ઉચ્ચતર છે. તે જગતને બહુ ઉચ્ચ પદપર લઇ જનાર છે. તે જાતે અનલધિ ઐશ્વર્યોના અનુભવ કરે છે અને અન્ય અનેકને સુખનું દાન કે છે. માટે તેની ઉચ્ચ ભૂમિકામાં જ સદા રમો.

નહીં જરૂરનો આધાર, નહીં જરૂરની વાતો, નહીં જરૂરનું સન્માન, નહીં જરૂરનો સમાગમ સર્વ ત્યજી અને તમને કોઈ ઉચ્ચ જ્ઞાન, સામર્થ્યનો અનુભવ થાય એવા હેતુ-એના રોગ રચે.

ઉપવાસ વ્યાધિને મટાડનાર છે. ઉપવાસ શુદ્ધિ જનને તેજસ્વી કરે છે. વિચારશક્તિને તેજસ્વી કરનાર કસરત છે. જેમ તમે શરીરમાંના કચરાને ઉપવાસ તથા કસરતથી બાજોડો તેમ તમારી શુદ્ધિઓતિ બહુજ તેજસ્વી બને છે; ચાર સપ્તરૂપોમાં તમારી મહત્તા જામે એવા હેતુને સદા સેવતા રહે. દ્વિત્રાપણું પ્રકટાવનાર સર્વ વ્યવહારને છોડી દે.

જાણેયું આચારમાં મૂકે. રોગ જ મૂકે. તમારી ઉન્નતિનો રથ સર્વદા આરુણ ચાકરો રાખો. કુદરતી શ્રવન ગાળો. સ્વભાવસત્તાને વંદન કરે.

જેમ મનુષ્ય જરૂરને જરૂર પૂરતું ભરે છે તેમ તેનો પુરુષાર્થ ઉચ્ચતર પ્રકટે છે. આખા દિવસમાં અધિકાર, રાત્રિ, નિદ્રા આશર્યાદિના વિચાર આવતા નથી. ત્યારે આપણે ત્રણ કે ચાર વાગતા સુધી ખાધું હોતું નથી ત્યારે આપણને જાણે જાગૃતિ, ધ્રુવાવરણ વગેરે નાજા વિચાર પ્રવળ રહે છે. નમતો પહેર, છાતા વિચાર વગેરે પ્રકટતા નથી. આવી મનુ-ધ્યોએ શરીરમાં નકામો ભાર ન જ ભરવો. મન તથા મતિની સ્પર્શમહાને સાધવા મનુષ્યો દાસ જે આદાર લે છે છે તેમાં ધણીજ ન્યૂનતા પ્રકટાવવી ઘટે છે.

આઠ દૂધ વારંવાર લેવા, જરૂરમાં જરૂર કરતાં વધારે ભાર ભરવો, કોઈ સફળનું આતિ-થ્ય, વિના કારણ સ્વીકારણ કોઈ સફળ જમવા બેસા દોષ ત્યારે ત્યાં જઈ તેના આતિથ્યને સેવવું વગેરે પ્રસંગોથી આપણા અંતઃકરણનું તેજ ધટે છે.

અંતઃકરણનું સાધાર્ણ વિરોધ વિરોધ પ્રકટે, અંતર નિઃશૂં બલ બહાર આવે એવા હેતુઓ સદા રચના રહે.

ખુબ ચાલતું પડે, દૂર અટકત કરતું પડે, બખતરસ વેાવા પડે, યાદી સોહીનો રોટલો લગવો પડે એવા સર્વ પ્રસંગોને વંદન કરે. જેમ દેસાડી વધારે તેમ તમારે માટે કુદરત વિરોધ અતુલ્યતા ઉપજાવશે.

તમે સ્વતંત્ર બનો. વચ્ચે ચોખ્ખા પડે. કાટાડાં ન જ પડે. તમારા વર્તનમાં સૈદ્ધ્ય પ્રકટાવે. જ્ઞાતિમાં પ્રસન્નતા સેવે.

અંતઃકરણ દંશે એવું વર્તન નજા સેવે. મોઢ કાધું વર્તન પશિષ્જે. રીધો વ્યવહાર સેવે. આડો, વાંકો વ્યવહાર ત્યજે. રિયરના સેવી રોગ થોડો સમય મનનો ઉચ્ચ કલા અનુભવના સદ્વિચાર સેવે.

અંતરમાં આભસત્તાનું અનંત અંધારું છે, એ અંધારું તમારું છે. માત્ર તમારે એ શુભ સામર્થ્યને જદિર અનુભવના પ્રથમ વિસ્તારનાર છે. તે પ્રથમ ઉચ્ચ પંક્તિનો સાધના રહે. અને તમારું અંધારું ઉચ્ચતર પ્રકટનું જશે.

ૐ

જગતના વાલમુનિને.

(શ્રીયુત "વૈકુંઠ" બી. એ. સ્મરત.)

ખમાજની હુમરી.

જગના ભુજવા એ બાલમુનિ !

એ બાલમુનિ ! રેલો ઝરણી ! !

જગના ભુજવા એ બાલમુનિ !

ઉર-તપોવન તપ આચરતા,

પાઠવી દો રીતી તપની !

જગના.

બાલ પ્રભુ મય ? અહોનિશ નિર્ભય !

શીતિ નથી જરીએ વનની !

જગના.

ભાલ વિશે રેખાશી વિલસતી,

દાખવી દો અમીની સવણી !

જગના.

તાન પ્રભુનાં ! હસતાં પણ મુ'ગાં,

કેમ અહી રીત એ કુલની !

જગના.

વેલ વિલાસી, પરદુઃખહારી,

ધન્ય તમારી છે જનની !

જગના.

જગ માયાની પાસ વિમુક્ત,

એકની એકજ યોગધુનિ !

જગના.

જગરજનીમાં જડી ઉર-આલે,

તારક જેવી શુ' પ્રેમ-ચુની !

જગના.

તમથી સુર બાળક અર્ચવતી મહી;

બાલ અબોલાં વિષુ શુનાં !

જગના.

અધુરી જાદગી પુરી પ્રેમ થકી;

ભાવ અનેરા વિષુ ઉણી !

જગના.

બાળ ! બોલાવો ! અધિકા મુનિઓ !

પાશેરમાં હજુ રહેલી પુણી !

જગના.

એ બાલમુનિ ! રેલો ઝરણી !

જગના ભુજવા એ બાલમુનિ !

બૌદ્ધમતના સિદ્ધાન્તો.

(યુ. એલ. પટેલ. બી. એ. વડોદરા.)

(મી. રમેશચન્દ્રદત્તના ' પ્રાચીન ભારતના સુધરો ' એ ગ્રન્થ ઉપરથી.)

બૌદ્ધ ધર્મના મુખ્ય આશય આત્મસુધરણા અને આત્મસંપન્નતા છે. સિદ્ધિ અને મત આ ધર્મમાં ગૌણ સ્થાને છે; પરંતુ મુખ્ય હેતુ વિકાર અને વાસનાથી મુક્તિ, પવિત્ર જીવન ગાળી મનુષ્યજન્મનાં દુઃખોના અંત લાવવાનો છે. છુદ્ધગયામાં જ્ઞાન વૃદ્ધિ નીચે જોનાર છુદ્ધ ધ્યાનમગ્ન યજ્ઞ બ્રહ્મા હતા, તે વખતે આ સિદ્ધાંત તેમના મનમાં પ્રકાશ્યો હતા. પોતાની આખી જીંદગી દર્મીઆન આ આશય લેડોના મનમાં દસાવવાનો તેમણે મહાન પ્રયત્ન કર્યો હતો.

જ્ઞાન થયા પછી છુદ્ધદેવ ગયાથી કાઢી ગયા હતા; અને ત્યાં તેમના પાંચ જુના શિષ્યોને પહેલ વહેલો ઉપદેશ કર્યો હતો. તેમાં તેમણે ચાર સત્યો અને નિર્વાણના આઠ માર્ગો બતાવ્યા હતા. આ ચાર સત્યો અને આઠ માર્ગો બૌદ્ધ ધર્મના તત્ત્વ છે; જે નીચે છુદ્ધના શબ્દોમાંજ આપવામાં આવ્યાં છે.

“ ઐ મિશુઓ ! (બૌદ્ધ ધર્મના સાધુઓ) દુઃખત્વં સત્ય ઠહું છું તે સંભજો. જન્મ દુઃખરૂપ છે; રૂપ દુઃખરૂપ છે; માંદગી દુઃખરૂપ છે; અને મરણ દુઃખરૂપ છે. આપણને જે વસ્તુઓ રચતી નથી, તેવું સામીપ્ય દુઃખરૂપ છે; અને પ્રતિષ્ઠિત વસ્તુ ન મળે તે દુઃખરૂપ છે. ટુંકામાં પંચ તત્ત્વોમાં મમતા એ દુઃખરૂપ છે. ”

“ ઐ મિશુઓ ! દુઃખના કારણત્વં સત્ય ઠહું છું, તે સંભજો. તૃષ્ણા સધર્માં દુઃખોત્ત્વં મૂળ છે. તૃષ્ણાથી પુનર્જન્મ થાય છે; અને તૃષ્ણામાં તણાતો માણસ ભોગ વિલાસને માટે અહીં તહીં વલખાં મારે છે. ભોગને માટે લાલસા, જીંદગીને માટે લાલસા, અને અબુદ્ધ્યને માટે લાલસા એ પ્રમાણે તૃષ્ણાના ત્રણ પ્રકાર છે. ”

“ ઐ મિશુઓ, ! દુઃખના નાશત્વં સત્ય ઠહું છું, તે સંભજો. તૃષ્ણાના નાશ સાથેજ દુઃખ નાશ પામે છે; અને તૃષ્ણાના નાશ વિકાર અને વાસના અભાવ થવાથી થાય છે. ”

“ ઐ મિશુઓ, ! દુઃખના નાશના ઉપાયત્વં સત્ય હવે સંભજો. સત્ય સિદ્ધાંત, સત્ય અભિધાય, સત્ય વાણી, સત્ય વર્તન, સત્ય આજીવિકા, સત્ય ઉદ્યોગ, સત્ય સાવધાની, અને સત્ય ચિન્તન એ દુઃખના નાશના આઠ ઉપાય છે. ”

‘ ઉપર જણાવેલા છુદ્ધના ઉપદેશત્વં તારતમ્ય એ છે કે આ જીવન દુઃખમય છે; જીંદગીને માટે લાલસા અને તેના ભોગવિલાસ એ દુઃખોના કારણ છે; તૃષ્ણાના નાશ થવાથી દુઃખમય નાશ પામે છે; અને તૃષ્ણાના નાશ પવિત્ર વિકાર રહિત જીવન ગાળવાની થાય છે. પવિત્ર જીવન મેળવવાના આઠ ઉપાયો જે ઉપર જતાવવામાં આવ્યા છે. તેમાંનું રહસ્ય શ્રેષ્ઠ શબ્દોમાં બતાવતું અસંપ્રત્ય છે. ઉર્તા ટુંકામાં આ પ્રમાણે સમજાવી સકાય: (સત્ય સિદ્ધાંત) ખરામત અને ખરા સિદ્ધાંત સમજીને હમેશાં મનમાં ઉતારવા જોઈએ; (સત્ય અભિધાય) જીંદગીના ઉચ્ચ અભિધાય રાખી, જરૂરદારનાં કામોમાં તે હમેશાં નગર આમળ રાખવો જોઈએ; (સત્યવાણી) આપણી વાણી હમેશાં સત્ય અને નમ્રતાયુક્ત હોવી જોઈએ; અને (સત્ય વર્તન) દરરોજ કાર્ય શુદ્ધ નિષાધી કરવું જોઈએ, (સત્ય આજીવિકા) આજીવિકા મેળવવી, તે

એની રીતે કે જેથી કાંઈ પ્રાણીને ધન થય નહિ; (સૈંધ ઉદોગ) આખી જીંદગીભર રૂંઠા કાપી કરવામાં, તથા રોડ અને નરમાશથી બીજાઓનું ભણું કરવામાં મન્યા રહેવું જોઈએ; (સત્ય સાવધાની) પાપમાં પ્રમાણ ન જવાય તે માટે મન અને હૃદયને હમેશાં સાવધ રાખવાં જોઈએ; અને (સત્ય ચિન્તન) શાન્ત ચિત્તથી ચિન્તન કરી મનનાં ગભરાટ અને વિહ્વળતા દૂર કરવાં જોઈએ. વિકાર, વાસના, અને જીંદગીની લાલસાને નાશ કરવાના આઠ માર્ગોનું આ સ્પષ્ટીકરણ છે. પવિત્ર જીવનનું આણું સુંદર આલેખન કે.ઈ કવિએ કરેલું જણવું નથી; અને આત્મસુધારણાની આવી સરસ યોજના બીજા કાષ્ઠતત્વવેત્તાએ બતાવેલી નથી.

આખો જન્મરોડ ચિન્તન કરતાં અને લોક કલ્યાણમાં ઉદ્યુક્ત રહેતાં જૌનમ બુદ્ધે આત્મસુધારણાની યોજનાનો ધણો વિસ્તાર કર્યો હતો. પોતે મરણ પથારીમાં પડ્યા હતા, તે વખતે પોતાના શિષ્યોને બોલાવીને, તેમણે આત્મસુધારણાની તમામ યોજના સાત વિભાગ પાડીને સમજાવી હતી; જે બૌદ્ધ ધર્મનાં સાત રત્ન કહેવાય છે. તે સાત વિભાગ આ પ્રમાણે છે: (૧) ચાર પ્રકારનાં એકાગ્રચિન્તન; (૨) પાપને નિવારવાના ચાર પ્રકારના ભગીરથ પ્રયત્ન; (૩) સાધુતા મેળવવાના ચાર માર્ગ, [૪] પાંચ નૈતિક શક્તિઓ; (૫) આધ્યાત્મિક અનુભવના પાંચ સાધનો; (૬) સાત પ્રકારની સમજ; (૭) દુઃખ નિવૃત્તિના આઠ માર્ગો.

આમાં ચાર પ્રકારનાં ચિન્તન છે, તે સરીર, ઇન્દ્રિયજ્ઞાન, વિચાર, અને તર્કસંબંધીનાં ચિન્તન છે. પાપને નિવારવાના ચાર પ્રયત્નો તે પાપમાં પડતા અટકવાના, એકવાર થઈને પાપ દૂર કરવાના, સૌજન્ય મેળવવાના અને તેમાં વધારો કરવાના પ્રયાસો છે. આ ચાર પ્રયાસોમાં પાપીના સૌજન્ય અને સદાચાર પ્રાપ્ત કરવાના જીંદગી ભરતા, ખરા દિલના, સતત પ્રયાસોને સમાવેશ થઈ જાય છે. સાધુતા પ્રાપ્ત કરવાના ચાર માર્ગો, તે કષ્ટ, ઉદોગ, યોજના અને આત્મશોધન છે. આ પ્રમાણે લાંબા વખત સુધી પ્રયાસ કરવાથી માણસ સરીર ઉપર સંપૂર્ણ કાબુ મેળવી સાધુતા પ્રાપ્ત કરે છે. પાંચ નૈતિક શક્તિઓ અને આધ્યાત્મિક અનુભવનાં પાંચ સાધનો તે શ્રદ્ધા, હિત્સાહ, મનન, ચિન્તન, અને જ્ઞાન છે. અને સાત પ્રકારની સમજ તે હિત્સાહ, વિચાર, ચિન્તન, આત્મશોધન, આનંદ, સ્વરચના, અને શાન્તિ છે. દુઃખ નિવૃત્તિના આઠ માર્ગો તો ઉપર બતાવેલા જ છે.

આ પ્રમાણે આત્મસુધારણામાં સતત મન્યા રહીને અને સંશય, ઇન્દ્રિયભોગ વગેરે દરા પ્રકારનાં બંધનો તોડી નાખીને માણસ જેવે નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

લાંબા કાળસુધી એમ માનવામાં આવતું હતું કે “ નિર્વાણ ” એટલે “ મરણ ” છે. પરંતુ ખ્રિસ્તી મેક્સમુલરે પહેલ વહેણું બતાવી આપ્યું કે “ નિર્વાણ ” એ “ મરણ ” નથી; પરંતુ મનનું પાપમય અવસ્થામાંથી અને જીવનની અને તેના ભોગવિહાર લાલસામાંથી મુક્ત થવું તે નિર્વાણ છે. આ મત પછીથી ધણા ખરા પંડિતોએ સ્વીકારેલા છે. બુદ્ધ જેને નિર્વાણ કહે છે, તે જીંદગીમાં જ મેળવી શકાય છે. તેમને તે જીંદગીમાં જ પ્રાપ્ત થવું હતું. તે આત્મ સુધારણાના સાધુ પ્રયાસથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, અને તે બીજું કંઈ નહિ, પણ મનની પાપરહિત નિર્દોષ અવસ્થા, વાસના અને વિકારમાંથી મુક્તિ, પરમ શાન્તિ, સૌજન્ય અને જ્ઞાનની અવસ્થા માત્ર છે, રીઝ ડેવીડ કહે છે કે યુદ્ધનું સર્ગ મરણ પછી પ્રાપ્ત થતું નથી, પણ અહીંઆ દુનિઆમાં જ પવિત્ર જીવન ગાળવાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

મરણ પછી સદાચારી માણસોને માટે અત્યંતિક સુખની અવસ્થા કે સર્વાની પ્રાપ્તિ

છે કે કેમ તે સંબંધે શિષ્યો શુદ્ધને વારંવાર પ્રશ્નો કરતા. પરંતુ તે સંબંધે તેમણે ચોક્કસ અભિપ્રાય કદી જણાવેલો નથી, અને મરણ પછી સ્વર્ગ મળશે એવી આશાએ તેમણે કદી આપી નથી. તે તો નિર્વાણ એ જ જોઈએને સ્વર્ગ અને મોક્ષ છે, એમ જણાવતા.

માહુક્યપુત્ર નામના એક શિષ્યે શુદ્ધને આગ્રહથી પૂછ્યું કે “ મરણ પછી જાની માણસો શું છે કે કેમ તે અમને ચોક્કસ જણાવો.” શુદ્ધે તેને પૂછ્યું “ માહુક્યપુત્ર, તું આવ અને મારા શિષ્ય થા એમ કદી મેં તને કહેલું ? મેં તને કદી કહેલું કે દુનિયા નિત્ય છે કે અનિત્ય છે, તે તને સમજાવીશ ? ” શિષ્યે કહ્યું : “ તે તો આપે કદી કહેલું નથી.” શુદ્ધે કહ્યું : “ ત્યારે હવે પ્રશ્ન કરતો નહિ.” ટાંઝ માણસની છાતીમાં એરી બાણ વોડાએલું હોય, અને તે વેંચને કહે કે “ મને ઘણા માણસ-બાણજી, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય કે શૂદ્રે, બાણ માર્યું છે તે જણાવનારમાં ન આવે ત્યાં સુધી હું ઉપચાર કરાવીશ નહિ; ” તો તેવું પરિણામ શું થશે ? તે અવશ્ય મરણ પામશે. તેવીજ દશા મરણ પછી આત્માની શી અવસ્થા થાય છે, તે જણના સુધી, જે માણસ જ્ઞાન અને પવિત્ર જીવન મેળવવા યત્ન કરતો નથી, તેની થાય છે. ”

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે બૌદ્ધ ધર્મમાં નિર્વાણ એ મુક્ત જીવનની છેલ્લી પાવરી છે, શુદ્ધના વિચારો તે સંબંધે સ્પષ્ટ છે. તેનો ઉપદેશ એવો હતો કે : “ સખત નિયમન પાળીને આ જીંદગીનાં, અને ભવિષ્યની જીંદગીનાં દુઃખોનો અંત આણો, આને આ જીંદગી-માત્ર પવિત્રતાથી અને પાર્પાનશનિથી ઉપજતી શાન્તિ એટલે નિર્વાણ માત્ર કરો.”

(અપૂર્ણ)

*નિયંત્રતા.

(જ. પુ. જોડીપુરા એમ. એ. વડોદરા.)

સ્યોદય છે નિયમો જેવું જાણે તેને નિયંત્રતા,	
અવર્ણી એ અરૂપી એ અવર્ણનીય સત્યતા.	૧
નથી કાળી, નથી ધોળી, મોટી નાની ગણો સુખે,	
કેવી એ ના કહેવાતી, કોઈથી કોઈને સુખે.	૨
વશીકરણના મંત્રો છાનીછાની રહી જપે,	
એવી એ છે નિયંત્રીણી તત્ત્વજ્ઞાને લહી તપે.	૩
વસ્તુ માત્ર વિષે રેતી અળગી અળગી વરી,	
અખંડ પ્રદસ્યારિણી પેઠે ચોસતી સુંદરી.	૪
તિમિરાવરણે અંધ પ્રાણ ના પરખે જરી,	
એવી એ સુદગાનીણી, મહાચંદ્રિ મહેલરી.	૫

* નવજનનના સદ્માની અવશાસકો પોતાના અનુભવને આ કાવ્યમાં સદસા સ્ફુરી નીકળેલા વિચારો સાથે સરખાવે તો તેમને સ્પષ્ટ થશે કે નિયંત્રતા પોતાના પ્રકીરણ અર્થે વેપાર વખેલાં વિશિષ્ટ અવગણેલાંથી કેવી રીતે અદિગતરને પ્રાપ્ત કરે છે.

રોધાતી ન કદિ રોધો, રોધો કદિ દિગન્તમાં,	
ભૂગર્ભમાં પ્રવેશીને રોધો, પડે ન હાયમાં.	૬
પડેપડ ઉપાડીને તપાસોને, નહીં જડે,	
દિવ્યદેહી દહી જાતી ઉડી ઉડી સરી પડે.	૭
પૂઠે પૂઠે સરી જાતાં નીચે નીચે જતી ચરી,	
આછી આછી થતી રૂએ ભેદભંડાર એ ખરી !	૮
ત્રિભુવન સદા સેવે, સેવે પર્વતશ્રંગ તે,	
વનેવૃક્ષે વિરાજે તે દેવો દેતી ગતેગતે.	૯
અવ્યક્તા અધિકારિણી ડોલે સાગરને જળે,	
સરિતા શી સરી પાછી આવે તે નિજને સ્થળે.	૧૦
કાળને બાંધનારી એ શૂન્યે શાં ઘર બાંધતી !	
ધર્મને ધારીને રે'તી, વિશ્વરે'ટથી કાંતતી.	૧૧
ખાતી પીતી પછી પાછી બધું સર્જજ કાઢતી,	
એવી એ મનમોહલી સ્થિતિપાલક છે સતી.	૧૨
વૃદ્ધાનાં પદલેખે એ છે ટાળને કૃણ એ જાને,	
બીજનું બીજ એ છે એ ફરની ફર, ને ઠને.	૧૩
જહાં જહાં રૂપો ધારે, કાયા માયિક એ તણી,	
નિર્ગુણી નખરાંવાળી સંતને સાધુએ ગણી.	૧૪

દેવી સામર્થ્ય અથવા યોગવલ.

(શ્રી જયકૃષ્ણ ગંગાદાસ ભક્ત, સુરત.)

પ્રકરણ ૬ છું.

(અનુસંધાન મર્તાકિ પૃષ્ઠ ૨૨૪ થી.)

વિરોધી ઘોતનોનાં પરિણામ.

આંતર મનમંથી સામર્થ્ય દાટી તેનો ઉપયોગ કરનાર વિદ્વાન વાતસ્વત મહાપુરુષપ્રતિ
 શ્રેષ્ઠ એ વિરોધી ઘોતન કરવું નહીં. અંતર્બુદ્ધિ યદ્યપિ સામર્થ્ય મેળવનાર સત્જનનમાં તે
 સામર્થ્ય નથી એવું બળવાળું ઘોતન વા રુદ્રરુદ્ધ શ્રેષ્ઠ પ્રકટાવે તો તે સત્જનને પોતાના
 સામર્થ્યને આધારી કરવામાં ધક્કો લાગે છે. અનુકૂળ ચક્રાવંત મનુષ્યો લાભને પામે છે
 અને પ્રતિકૂળ અપ્રકાશ મનુષ્યો લાગણી વિશુદ્ધ રહે છે. નાસ્તિક મનુષ્યોસમીપ અંતર્બુદ્ધિ-
 તાના વા આંતર મનમાં સામર્થ્યો પ્રકટાવનાર અનેક મનુષ્યો પોતાનું બળ પ્રકટાવી શકતા
 નથી અને એથી કરીને તેઓ બીજાને જે લાભ કરી શકે તેમાં પણ પછાત પડે છે. એથી
 હિતકું જે સત્જનને આંતર મનમાં સામર્થ્યોને ખીલવનાર હોય તેના પ્રતિ ઉત્તેજક વચનો પ્રેરણ,
 આપવું સામર્થ્ય અગ્રાધ છે એવા ભાવનાળુંવાદ્ય પ્રેમપુરસ્કર વદાય તો તે સત્જનની વૃત્તિમાં

સ્થૂં વિશેષ જામે છે અને એના બળે તે કોઈ મનુષ્યના રોગને દૂર કરવામાં પણ વિશ્વ મેળવે છે, જે સજ્જનપ્રતિ શ્રદ્ધા વિશેષ ધરવામાં આવે છે તે સજ્જનના અંતઃકરણમાં સ્વયં વિશેષ પોષાય છે અને જો તે આંતર મનના બળને પ્રકટાવવામાં આગળ વધનાર હોય છે, નિષ્કલંક જીવન ગાળનાર હોય છે, ન્યાય પ્રવૃત્તિને પોષનાર હોય છે તથા નિસ્વાર્થ જીવન ગાળનાર હોય છે તો તેનામાં અદ્ભુત સામર્થ્ય પ્રકટ થાય છે અને તે અનેકનો તારક બને છે.

એક મનુષ્ય સંપત્તિમાં બહુ કાળ ગાળતો હોય, ખાલ દૈનિક સંબંધોને, ધનાદિ પદાર્થોના પ્રેમને બહુ કરીને વિસ્મૃતિપટમાં રથાપી દેતો હોય, ખાવાપીવાના પદાર્થોપલબ્ધિના પ્રેમને પણ છોડી દેતો હોય તો તેવો મનુષ્ય અનેક મનુષ્યોને સન્માર્ગમાં રથાપક થઈ શકે છે. માત્ર કર્તવ્ય એટલું જ છે કે તેવા સત્પુરુષનાં વચનોમાં અશ્રદ્ધા ધરી તેના સ્થૂંનો ભંગ કરવો નહીં, જે સમયે તેના સામર્થ્યનો પ્રસાર આપણે અનુભવતા હોઈએ તે સમયે તેનામાં સામર્થ્ય નથી—તે દોંગ છે એવા ભાવનાં પ્રતિકૂળ વચનો પ્રેરવાં નહીં. એથી ઉભય પક્ષને હાનિ પ્રકટે છે. એક ધમારત જમાવા માંડી હોય અને તેને વચ્ચેથી તોડી પાડીએ તેવું બને છે. તેમજ તે ધમારતને આશ્રય રહેનાર સજ્જનોને ધર વગરનો કરી મૂકીએ છીએ. વળી આવાં વિરોધી ચોતનોથી તેવા કોઈ સજ્જનને ઉન્નતિના ક્રમમાંથી પાછો વાળીએ છીએ—સિંદાસનપરથી ઉઠાડી રાખોડમાં ખેસાડીએ છીએ.

આંતર મનનું સામર્થ્ય પ્રકટાવવા મનુષ્યે પોતાની પ્રવૃત્તિમાંથી મસિનતાના સંસ્કરણને સમૂળ નિવૃત્ત કરવા. વૃત્તિમાં પ્રસન્નતાને જમાવવી. સચિતા પ્રમાણમાંજ આહાર લેવો. દુધ કે જળઉપર રહેવાય અને વૃત્તિમાં અનુકૂળ ચોતનથી પ્રસન્નતા કાયમ રહે તો દૈનિક દિવસનું કાર્ય એકજ દિવસમાં કરાય છે. જૈનસીક ઉપવાસ કરે છે અથવા પ્રજાપર રહે છે પણ તે ક્રિયામાં અનુકૂળ ચોતનોના અભાવે નિષ્ફળ સામર્થ્ય અનુભવતા નથી. જગતમાં સ્ત્રીકારેલી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાટે અનુકૂળ શુદ્ધિ પ્રકટાવનાર સમર્થ હેતુઓ મેળવવાં એ કોઈ વિરલ પુણ્યકામ જાનેનેજ મળે છે. સંયમ વા ચિત્તવૃત્તિની એકાગ્રતાનું સામર્થ્ય આશ્રય છે. એ સામર્થ્યવરે અનેક સંદોને સાધુ કરી ચકાવ, અનેક ભક્તિ મગજના મનુષ્યોને સ્થિર પ્રત્યક્ષમાન કરાય, અનેક અયોગ્ય પ્રવૃત્તિઓને સમાવી ચકાવ પણ એ સામર્થ્ય વધારવા બહુ સમયાવધાનની જરૂર છે. પ્રતિકૂળ વાતાવરણ બીજકુલ સેવનું નહીં. એથી શું વળવાનું છે એવા ઉદ્ધગાર કાદનાર મનુષ્યે સમીપ નિવાસ ન કરવો.

પશ્ચિમની પ્રજામાં વૈશિષ્ટ્યન ધર્મિય મિશ્રણ અને મિ. લેખાઉચર વચ્ચે જે પ્રસંગ બનેલો તે અત્યંત લક્ષમાં લેવા જવો છે. મિ. બીસપે આંતર મનનાં અદ્ભુત સામર્થ્યને પ્રકટ અનુભવ્યાં હતાં, અને એ તત્ત્વવિદ્ પુરુષાર્થ પુરુષ મોટી મોટી સભાઓને પોતાનું એકાદી ચકિત કરતો હતો. બીજા મનુષ્યોનાં અંતઃકરણમાં શા વિચાર આવે છે તે એ જાણી શકતો, વળી બધાં દરેલા પડખીડીયામાં શું છે તે પણ એ દલી શકતો. ધણા ધણા પ્રસંગોમાં મિ. મિશ્રપના હિતરો ખરા પડ્યા અને તેથી એની છાત્રિ વિશેષ પ્રસરી. આ સમયે મિ. લેખાઉચરે જાહેર રીતે મિ. મિશ્રપમાં આ સામર્થ્ય છે જ નહીં એવો આક્ષેપ કર્યો. એ મિશ્રપ તો ગપ્પાં રોકે છે એમ મિ. લેખાઉચરે એના સમીપમાં જ મંડે દીધું, તથા

જે તમારામાં આ સામર્થ્ય ખરેખર હોય તો આ કવરમાં એક બેક ઓફ ઈન્સાની નોટ છે. તેનો નંબર કયો છે તે કહો. અને જે તમારું હિતર ખરું પડે તો એ નોટ હું તમને જ આપી દઉં. મિ. લેબાલિયરે પ્રતિકૂળ ઘોતલ સર્જી કહેલું. એથી મિ. બિશપની જામેલી આત્મશ્રદ્ધા તુટી. અંતરાત્મામાંથી અનુભવાતું સામર્થ્ય કંઈક પ્રતિબદ્ધ થયું, અને પૂર્વે વૃત્તિને સ્થિર કરી બંધ કરેલાં પરખીડીયાં ખરેખર જોઈ શકતો હતો. અંદરની નોટનો પૂરેપૂરો સાક્ષાત્કાર કરી શકતો હતો તથા તેપરનાં નંબર સંબંધિત વાંચી શકતો. એ સામર્થ્ય આ સમયે તે પ્રકટ કરી શક્યો નહીં, એને પોતાના સામર્થ્યમાં શંકા પ્રકટી. આત્મશ્રદ્ધા દુર્બળ પડી. વૃત્તિમાં જરૂરની સ્થિરતા જામી નહીં. પકખીડીયાપર અંતઃકરણ જોઈએ તેટલું એકાગ્ર થયું નહીં. અને તેથીજ નોટમાંનો નંબર વાંચી શકાયો નહીં.

સને ૧૮૩૧માં ફ્રાંસની રાયલ એકેડેમી ઓફ મેડિસિન તરફથી એક કમિશન નીમાણું હતું. આ કમિશનમાં નીમાણસ સર્જનોએ (Animal magnetism) પ્રાણિગત સત્ત્વજલ ના સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવાનો હતો. એજ એકેડેમી એટલે પાઠશાળાના સમર્થ તત્ત્વચિંતકો આ કમિશનમાં રોકાયો હતા. છ વર્ષસુધી આ વિદ્વાનોએ આ સત્ત્વજલવિષે નિર્ણય કરવામાં યત્નો કીધા, એ યત્નોનાં પરિણામ સને ૧૮૩૭માં પ્રકટ કીધાં. ધણી વાતો એ કમિશન તરફથી પ્રસિદ્ધ થઇ. તેમાં મુખ્ય એ હતી કે કેટલીક વ્યક્તિઓમાં સ્થૂળ દૃષ્ટિથી ન સમજાય એવી વાતો સમજવાતું સામર્થ્ય પ્રકટ થાય છે. એ વ્યક્તિઓમાં આ સામર્થ્ય તે યોગજલ છે. ચિત્તવૃત્તિઓના નિરોધદાર, રાજસતામસ વર્તનના અભાવદાર, સ્વાર્થવૃત્તિના ત્યાગદાર તથા શૂદ્ધ વસ્તુના ચિંતનદાર આ સામર્થ્ય પ્રકટે છે. એ સામર્થ્યવાળા મનુષ્યો નેત્ર મીચીને વૃત્તિને અંતરમાં સંકેતે છે, અને એમની પાસેના પદોથોને આંતર દૃષ્ટિથી ઓળખી શકે છે. એમના આગળ કોઇ કાગળ જુદા જુદા રંગના ધવો હોય તો તે કાગળના રંગ તથા તેમના પરના નંબરો કહી શકે છે. કોઇ ચોપડીનું પાતું ઉધાડીને પૂછ્યું હોય કે આ પાનામાં શું લખેલું છે તો તે પણ એ શૂદ્ધ અંતઃકરણના મનુષ્યો કહી શકે છે. આ રીપોર્ટ પ્રકટ થયો ત્યારે કોઇ કોઇ વિદ્વાનોએ આવાં સામર્થ્ય સંબંધમાં અનેક શંકાઓ પ્રકટ કીધી, અને આપું અસૌકીક સામર્થ્ય કોઇ પોતાનામાં દર્શાવે તો તેને અમુક દ્રવ્ય આપવું એમ દરાવ થયો. આ માટે કોઇ કોઇ ઉચ્ચ સામર્થ્યવાળા મનુષ્યોએ હાથ બીડેલી પણ ધણાખરા એ સામર્થ્યના આચિષ્કારમાં નિષ્ફળ ગયા હતા.

કોઈ દેવ દેવીના ભક્તો વા ઉપાસકોમાં તે તે દેવ વા દેવીનું સામર્થ્ય પ્રકટ થાય છે. એકા એકા ઝડપોથી જે જામ ન થાય તે કોઈ સમયે કિંમતસર કરી રાકે છે. અમુક ભક્તિ વા ચિંતનના બળે તે તે ઉપાસકોમાં તે તે દેવનું સામર્થ્ય પ્રકટે છે. પણ એ અમુક ઇર્ષ્ટ વા ઉપાસકમાન સામર્થ્ય જગતમાં ઠેર ઠેર જતાવવાનું નથી, અનુકૂળ અંતઃકરણવાળા શ્રદ્ધાળુ મનુષ્યો સમીપ જ એ સામર્થ્ય પ્રકટે છે. પ્રતિકૂળ અંતઃકરણવાળા શંકા કરવાનાં સ્વભાવવાળા મનુષ્યો સમીપ આ સામર્થ્યનો આચિષ્કાર થતો નથી. ઈશ્વર ભક્તો, દેવદેવીના ઉપાસકો વા યોગસાધકો સમાન આંતર સંપત્તિવાળા અભિમુખ સર્જનો સમીપ જ આ સામર્થ્યને પ્રકટાવી શકે છે.

દેવ કે દેવીના શુદ્ધ ભક્તોના આશીર્વાદે જળે છે, ધન, ધાન્ય, આરોગ્ય વગેરેની મહત્તી સંપત્તિ અભિમુખ અનુકૂળ અંતઃકરણવાળા મનુષ્યોને મળે છે, પણ જેમને હાથ થાય તેમણે

એ વાતો ગ્રામ જ રાખવી. અમુક સિદ્ધ, યોગી કે મહાત્મા દ્વારા અમુક અમુક લાભ મને થયા છે એમ જગતમાં રચ્યે રચ્યે ન કહેવું, કારણ કે કોઇ અમદાણું અંતઃકરણવાળો મનુષ્ય એમ કહે કે એ ખોટી વાત છે—કાકું બેસવું અને તાકડું પડવું એવું એ છે, એ અમુક ભગતકાથી શું થાય ? એનામાં તે એવું શું મહાત્મ્ય છે ? આવી વાત સંભાળનાર શ્રદ્ધાલુ સર્જનમાં અંતઃકરણનું શ્રદ્ધામત્ત હુટે છે. તેમજ જેનાથી લાભ થયો હોય તે મનુષ્ય કાચો યોગી કે ઉપાસક હોય છે તો તેને પણ સત્ત્વગુણમાં ક્ષીણતા પ્રકટે છે. પોતે જે ઉચ્ચ નિર્મળ જીવન સ્વીકાર્યું હોય છે તે જીવનના નિર્વાહમાં રોષ થાય છે.

ઠાઈ પણ યોગી, ભક્ત કે તત્ત્વચિંતક સામે પ્રતિરૂઢ દ્યોતનો કરવા નહીં. અંતઃકરણ જેમ શુદ્ધ, ટાઢ તડકા કે વૃદ્ધિ વેદવાનું જેમ બળ વધારે, સખત યત્નો કરવાનું સામર્થ્ય જેમ મોટા પ્રમાણમાં તેમ અદ્યુત સામર્થ્ય મનુષ્યમાં વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રકટે છે. એમાં સંકા નથી જ. અને એ સામર્થ્યને પાપનાર દ્યોતનો જ કરવા ધટે છે. જીવ શિવ જેવા જ છે. માત્ર પ્રયત્નના સ્વરૂપ પર જ જીવત્વને સ્થાને શિવત્વ સત્વર પ્રકટવાનો સંભવ રહે છે. અલૌકિક પ્રયત્નો સેવનાર મનુષ્યોમાં અલૌકિક સામર્થ્ય વિવિધ કલામાં પ્રકટે છે એ સામર્થ્યને યોગબળી લેવું. અને તે તે યત્નવંત મનુષ્યોને આશ્ન વા ઉચ્ચ બુદ્ધિમાં વહેવા અત્યુદ્ધગ દ્યોતનો પ્રકટાવનાં.

પ્રતિરૂઢ દ્યોતનેથી શી હાનિ થાય છે તે જાણવા રોગટ કમિશનનો રીપોર્ટ જ પૂરતો છે. એમાં જણાવેલું છે કે અમુક સમર્થ મનુષ્યમાં કોઇ સામર્થ્ય પ્રકટવા લાગ્યું હોય અને આપણે તેમાં સંકા ઉઠાવીએ અથવા બહુ પરીક્ષા કરવા જેવું કરીએ તો તે દેવી સામર્થ્ય પ્રકટવું એકદમ અટકી જાય છે.

જો કોઇ સત્પુરુષના ઉપરેશથી સહજ ધન મળવું હોય તો બહુ મોટા પ્રમાણમાં મળે છે એવી ભાવના કરવી. જો તેના યત્નથી ઠાઈ મનુષ્યમાં સામાન્ય સત્ત્વત્ત્વ વધવું હોય તો માનવું કે એ સત્ત્વમત્ત મોટા પ્રમાણમાં વધે છે. જો કોઇ સર્જનના યત્નથી આપણી કાર્નિમાં સહજ વૃદ્ધિ થતી હોય તો દિગંત દીર્ઘ સ્થપાય છે એવી ભાવના કરવી.

કોઇ મનુષ્યે નિરોધબળ જમાવ્યું હોય અને પછી તે ભાષણ કરવા ઉભો થાય તો તે ધણું સારું બ્યાખ્યાન આપી શકે છે. ધણી સંકારના ઉચ્ચ સમાધાન આપી શકે છે. ધણી બાગતોમાં ઉત્તમ નિર્દોષ નિશ્ચયો જણાવી શકે છે. આ વખતે કોઇ મનુષ્ય પ્રતિપક્ષી યજ્ઞ એના મહાત્મ્ય વા સામર્થ્ય સંજ્ઞામાં સંકા પ્રકટાવે વા એના તરફ યોગ્ય માનશુદ્ધિ ન સેવતા કંઈક દ્વેષવાળું વર્તન સેવે તો તેથી તેને યોતના હાનિ થાય છે. તે રથેયવાળો સત્પુરુષ યોતાના સામર્થ્યનો અવિષ્કાર કરવામાં કંઈક પછાત પડે છે અને જો બીજા મનુષ્યો તેના ઉત્તમ સત્પ્રયત્ન માટે માનશુદ્ધિ સેવનાર હોય છે તો તે નિરોધબળને સાધનાર યત્નોમાં ઉત્તરોત્તર વધે છે અને કંઈ નવીન હિત જગતમાં વિસ્તારે છે.

આંતર મનને જેવું દ્યોતન કર્ય તેવો પરિણામ કાળે કરીને પ્રકટે છે. હું શિવસ્વરૂપ છે, હું નિરામય છે, હું મહાપ્રભ છે, હું સામર્થ્ય સુક્ત છે, તારામાં ઉચ્ચ વિવેક સિદ્ધ છે, આવા આવા દ્યોતન આંતર મનમાં સ્થપાય છે, તો હમે-હમે અભિમાની બને પડે પરિણમે છે. એક સર્જન સંપત્તિમાં બે ત્રણ દલાક ગળે છે વા તત્ત્વચિંતારમાં બે ચાર કલાક રા-

કામ છે. આથી એની શક્તિમાં એક પ્રકારનું રચેઈ બંધાય છે, સમાધિ, યોગ, નિરાધ, વા-
રચેઈ એકજ છે. વિવિધ પ્રદાયોમાં ભટકતું ચિત્ત એક હિતમ વસ્તુમાં સંલગ્ન થાય છે,
અને એવું ચિત્ત બહુ સામર્થ્યવાળું હોય છે. તેમાંથી અનેક અત્યંત નીપજો છે. અસં-
ભવરૂપ કરનાર આ ચિત્ત છે, આ ચિત્તનાં દિત વ્યયને નષ્ટ ન ગાને. તેમજ આ
મનુષ્ય ટોંગી છે એવો આરોપ ન મૂકો, જે એવો આરોપ મૂકાય છે તો એ મનુષ્યનો હિત-
રતો વેગ દબાય છે અને તેથી અનેકને લાલ થતો અટકે છે. એકદમ એવું રચેઈ ફીણ
થાય છે અને શક્તિ બહિર્મુખ બને છે.

(અપૂર્ણ)

ડૉક્ટર રાજેન્દ્રલાલ મિત્ર.

(આનંદમૂર્તિ.)

ડૉક્ટર રાજેન્દ્રલાલ મિત્ર અપૂર્ણ વિદ્વાતા, અભ્યાસ, તથા ખંતથી હિંદુસ્તાનમાંજ નહિ
પણ ઇંગ્લંડ, જર્મની, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ આદિ પાશ્ચિમીય દેશોમાં પ્રખ્યાત થયા છે. તેમનો
જન્મ ઇ. સ. ૧૮૨૪ના ફેબ્રુઆરી માસની ૧૫મી તારીખે કલકત્તાના સુરા નામના
પરામાં થયો હતો.

તેમના પ્રપિતામહ રાજા પિતાશ્રી મિત્રને મેઘલખાદશાહે ત્રણસો ઘોડેસવારની સર-
દારી તથા જાગીર આપી હતી. તેમના પિતા સંસ્કૃત તથા ફારસી ધર્મ સાર જાણતા. વિદ્યા
તથા જ્ઞાનપ્રતિ પ્રેમ તેમના પિતાથી તેમણે રાજાસાથે પ્રાપ્ત કર્યા હતા.

છત્રેજી શાળામાં અભ્યાસ કરી તે વૈદ્યકશાસ્ત્રને અભ્યાસ કરવા કલકત્તાના આયુર્વેદીય
શાળામાં પ્રવેશ્યા. તેમની શુદ્ધિના પ્રભાવથી તથા ખંતથી તે શાસ્ત્રના વિદ્યાર્થીઓમાં તે પ્ર-
કાશવા લાગ્યા. તેમની રીતભાન તથા ખંતથી પ્રસન્ન થઇ બાજુ દારકાનાથ ટાંગેરે ઇંગ્લાં-
ડમાં અભ્યાસ પૂર્ણ કરવા લેઈજવા કહ્યું. તેમના પિતાને આ વિચાર અયોગ્ય લાગવાથી તેમને
શાલાનો ત્યાગ કરવા પડ્યો. આ પછી તેમણે કાયદાનો અભ્યાસ કરવા આરંભ્યો. પરિક્ષા
પત્ર આગળથી બહાર પડી ગયેલાં હોવાથી પરિક્ષા રદ થઇ. દ્વિતીય પ્રયત્ન કરવાનો વિચાર
માડી વાળી વિવિધ વિષયનું જ્ઞાન સંપાદન કરવા લાગ્યા.

માત્ર બારીસ વર્ષની વયે Bengal Asiatic Society (બંગીય એશીયા મંડળ)
ના સદસ્યરી વ્યવસ્થાપક નિમાય. ત્યાં તેમણે દસ વર્ષ સુધી કાર્ય કર્યું. આ સમયમાં તેમણે
સંસ્કૃત તથા તત્સંબંધિની અન્યભાષાઓનો અભ્યાસ કર્યો. આ સાથે બંગીય, ઉરીયા, હિન્દી,
ઉર્દુ, ફારસી વિગેરે ભાષા તે સારી રીતે શીખ્યા. ગ્રીક, લેટીન, ફ્રેન્ચ, જર્મન તો તે એવું
સાર જાણતા કે યુરોપીયન વિદ્વાને પણ તેમની પ્રવૃત્તિ ઉચ્ચ સ્તરે કરતા. છત્રેજી તો તે ઇ-
ંગ્રેજના જેવુંજ વોલી તથા લખી શકતા, પ્રાચીન તત્ત્વશીલ્પનામાં તથા અનેક વિષયનું જ્ઞાન
સંપાદન કરવામાં આ પૂર્વરૂપ તથા પશ્ચિમીય ભાષાનું જ્ઞાન તેમને પહોંચ ઉપયોગી થઇ પડ્યું.

ઈ. સ. ૧૮૫૧ માં તેમણે વિવિધાર્થ સંગ્રહ નામનું પત્ર પ્રકટ કરવા આરંભ કર્યો. તે
પછી ૧૮૫૬માં પ્રકટ થયું. જ્ઞાનપ્રદાયમાં તેમણે, શ્રમ આશયોત્પાદક હતો. તેમણે ૧૨૮
અંશેમાં સમાવેશ પામેલા ૩૩૦૦૦ પૃષ્ઠના ૫૦ મહાન ગ્રંથો રચ્યા છે. આમાં ગિરિશના
પ્રાચીન ઇતિહાસ (Antiquities of Odrişan) બોધ, તથા ફારસી આપો

(Indo Aryans) મુખ્ય છે. આ ત્રીજો સૂક્ષ્મ દષ્ટિ, ગૂઢ વિચાર તથા અપૂર્વ વિદ્યાતાપી પૂર્ણ છે.

૫. સ. ૧૮૬૫ માં બંગાલાના જમીનદારોના સગીર વારસોના તે વાલી નિમાયા. લવિ-
ધર્મા હવે અધિકાર પ્રાપ્ત કરી તે નિમિત્ત પ્રાપ્ત થતા કર્તવ્યનો ભાર જે યુવકોપર આવ-
વાનો હતો તેવા આ શ્રીમંત યુવકોને ઉત્તમ બનાવવા તે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. કલકત્તા શેહેર-
મુધારક મંડળ નિમાયું ત્યારે સરકારે તેમને કમિશનરનો અધિકાર આપ્યો. ૫. સ. ૧૮૮૫
માં તે ઐશિઆદીક સોસાયટીના પ્રમુખ નિમાયા.

૫. સ. ૧૮૭૫ માં કલકત્તા વિશ્વવિદ્યાલયે તેમના અપૂર્વજ્ઞાન તથા વિદ્યાતાપી પ્રસન્ન
થઈ તેમને ડૉક્ટર ઓફ લૉ (ધર્મોચાર્ય)ની પદવી આપી. યુરોપમાં તેમના અંધ અતિશય
પ્રશંસાને ખાત લેખાતા. મેક્સમુલર જેવા વિદ્વાનો પણ તેમના અભિપ્રાયને માન આપતા. સર-
કારે પણ તેમનાં કાર્યની પ્રશંસા કરી. ૫. સ. ૧૮૭૭ માં તેમને રાય બહાદુર તથા ૧૮૭૮
માં સી. આઇ. ૫. ના ઇલકાબ આપ્યા. રાજાનો પણ ઇલકાબ તેમને મળ્યો. ૫૦૦ રૂપિયાનું
માસિકવેતન તેમને ખાસ આપવામાં આવ્યું. હીંદુ પેટ્રીઅરના અધિપતિ સાથે તેમણે થોડો
સમય કાર્ય કરી પોતાના જ્ઞાનનો ઉત્તમ લાભ આપ્યો હતો. પ્રાન્તિક અંધમાળાઓગ્રંથ મંડ-
ળના પ્રમુખરૂપે શિક્ષણ કાર્યમાં તેમણે ઉત્તમ સેવા બજવી હતી. આંગ્લભારતીયમંડળ
(British Indian Association) ના સરચાપકોમાં તે આગેવાન હતા. લાંબા સમય
મુધી આ સંસ્થાના ઉપપ્રમુખ તથા પ્રમુખરૂપે તેમણે કાર્યકર્મ આ સંસ્થાને સારા પાયાપર
લાવવા તેમણે પોતાની શક્તિ, જ્ઞાન, તથા સમયનો વ્યય કર્યો. ૫. સ. ૧૮૯૧ ના જુલાઈ
ની ૨૬ મી તારીખે તેમણે દેહનો ત્યાગ કર્યો.

તેમનામાં સૂક્ષ્મ દષ્ટિ, અવલોકન શક્તિ, વિવેચક શક્તિ, કાર્યકરણ શક્તિ, ગંભીર, દૃઢતા, જીતાસાહસિ આદી ગુણો હતા. તેમની રમરણ શક્તિ ઉત્તમ હતી. સત્યશોધન કરવા-
ની તીવ્રચ્છા તથા તેને મહત્વ તથા ધારણ કરવાની શક્તિ તેમનામાં વિકાસને પામી હતી.

હાજીમહમ્મદ મોશીન.

(આનંદમર્તિ.)

આ પરાપકારી સાધુચરિત સત્પુરુષના નામથી બંગાલામાં કોઈ લાગ્યેજ અજાણ્યું હશે.
હજીરો ગરીબ મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ આ પુણ્ય પુરુષની ઉદાર સખાવતોના આશ્રયથી શિક્ષિ-
ત થયા છે. આ ઉદાર દાનેશ્વરીના પુણ્ય પ્રતાપે સંખ્યાબંધ મદ્રેસાઓ સ્થાપિત થઈ છે, તેમાં
અનેક વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષિત થાય છે. અનેક ઔષધાલયો સ્થાપાયા છે; ત્યાં વ્યાધિગ્રસ્ત નિ-
ર્ધન મનુષ્યો રોગથી નિવૃત્ત થાય છે. ધર્મશાલાઓમાં ફકીર તથા અજ્ઞાગતો ને આશ્રય,
સ્થાન, તથા ભોજન પ્રાપ્ત થાય છે. આવા ઉદાર ચરિત પુરુષનું દેશના ધનાઢ્ય પુરુષોએ
અવરુપ અનુકરણ કરવું ધટે છે.

મહમ્મદ મોશીન ૫. સ. ૧૭૩૨માં દુગલી શેહેરમાં જન્મ્યા હતા. તે સમયે બંગાલાનું
મુખ્ય શેહેર દુગલી હતું. કલકત્તા તે સમયે માત્ર નાનું ગામ જેવું હતું. દુગલી ગૌરવ તથા
બ્યાપારમાં કલકત્તાથી દશગણ્ય મોટું હતું. તે સમયે મુસલમાન સત્તા બલવાન હતી.

મોશીને શિરાઝન નામના પ્રખ્યાત મોલવીપાસે શિક્ષણ લીધું હતું. મોલવીના સંબંધથી
તેમને ફારસી તથા અરબી સાહિત્યમાં પ્રીતિ થઈ. ધન તથા સંસારના વિભવથી તેમનું મન
વિરાગી થયું. પ્રવાસેચ્છા પ્રબલ થઈ. જ્ઞાનાર્થે તીવ્રચ્છા ઉત્પન્ન થઈ. શિરાઝનનું શિક્ષણ પૂર્ણ

કરી તે મુર્ચ્છાપાદ અભ્યાસ કરવા ગયા. આવી રીતે પ્રખ્યાત મોલવી તથા ફકીરોના સંપ્ર-
ધમાં સમય ગાળી તેમણે ધાર્મિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. એટલુંજ નહિ પણ ફારસી તથા અરબી
ભાષાના તો વેત્તા ગણાવા લાગ્યા. તેમની લેખન શૈલી પ્રશસ્ય તથા સુંદર હતી. ઉત્તરાવ-
રથામાં કુરાન જાતે લખી તે અભ્યાસોત્તેજ વિનામૂલ્યે અર્પતા. તેમનું હસ્તલિખિત કુરાન
હાલ દુગલી વિદ્યાલયની ખુસ્તક શાળામાં છે. તેમના સમયમાં મુર્ચ્છાપાદ તથા દુગલી, અનીનિ
તથા એશઆરામનું આશ્રયસ્થાન થઈ પડ્યા હતાં તો પણ તેમના પવિત્ર અંતઃકરણને
તેથી લેશ પણ વિકાર થયો નહિ. તે પોતાનો સમય એકાગ્રતા, ધ્યાન, તથા વિચારાદિમાં
વ્યતીત કરતા. આવા વિદ્વાન હોવા છતાં શરીરપ્રતિ તેમનું અલક્ષ્ય ન હતું. તે ઉત્તમ હિસ્તાદ
તથા સ્વાર હતા, એટલુંજ નહિ પણ તલવારનો ઉપયોગ તે ધણેજ સારો કરી જાણતા.
તેમને સંગીતનો પણ શોખ હતો. ભક્તિમય કાવ્યો ગાવામાં તથા સાંભળવામાં તે સમય ગાળતા.

સુદૃઢ શરીર તથા સુશિક્ષિત ચિત્તરૂપ ઉત્તમ સાધનો પ્રાપ્ત કરી તે દરજા તથા અરમ-
તાનનો પ્રવાસ કરવા નીકળ્યા. તેમણે હિંદુસ્તાન, ધરાન, અરબસ્તાન, મીસર તથા તુર્કસ્તાનમાં
પ્રવાસ કર્યો. સુશિક્ષિત પુરૂષો પ્રવાસથી ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. એ સાત્તના આધારે
વિચારીએ તો તેમના જેવાં તે સમયમાં સુશિક્ષિત પુરૂષો યોગજ મળીઆવે એમ હતું. તેમણે
પરદેશમાં ધણી વર્ષ વ્યતીત કર્યાં તથા અનેકવિધ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. તેમનાં ભગિની મનુજ
ખાતુમના પતિ એકાએક મૃત થવાથી તેમને આવડું પડ્યું. તેમને પ્રજા ન હતી. જેસોર
તથા ખુશામાં તેમની જાગીરાની દેખરેખ તથા પહોંચ તેમના હાથમાં આવ્યો. ૧૮૦૩ માં
મનુજ મૈસોરને પોતાની સઘળી મીલકત તથા જાગીરાના વારસ કરી મરણ પામી. તેનું
આધિપત્ય તેમણે સ્વિકાર્યું નહિ. તે માત્ર દેખરેખ રાખતા. ઉપજ નિર્ધનને અર્થે વાપરતા.
ધનપ્રાપ્તિ છતાં વિલસથી તથા વિવિધ સુખથી વિરક્ત રહી પરમાત્મા તથા માતૃ ભૂમિને અર્થે-
તેમણે પોતાનું તન, મન, ધન અર્પણ કર્યું. ઉદાર સખાવત કરવામાં તેમનું અંતઃકરણ.
અબેદુલ્લિ ખાતું હતું. મુસલમાન તથા હિંદુ સર્વને સરખા ગણતા. આજ તેમના જ્ઞાનની
પરાકાષ્ઠા હતી. વિદ્વાન હોય કે જ્ઞાની હોય પણ જે ભેદ શુદ્ધિ રહે તો વિદ્વતા તથા જ્ઞાન
પોતાને તથા અન્યને ભાર રૂપજ છે, જ્ઞાનની પરાકાષ્ઠા વિશાલ દર્શિજ છે. મનુજ માત્રને
જેઠ ભેદ વિના અંતઃકરણમાં પ્રેમ ન ઉપજે તો તે જ્ઞાન નથી, તે જ્ઞાનાભાસ નથી, પણ
અજ્ઞાન છે. આ તેમની વિદ્વતા તથા મહત્તા દર્શાવે છે. આ છતાં તે પોતાની ઉદારતા લેશ
પણ પ્રકટ કરતા નહિ. રાત્રે, જીંદગી વેશમાં કાંઈ ન જાણે તેમ તે શરીરોને મળતા. તેમની
ઉપાધિઓથી વાંકે થતા. તે ટાળવા ગુપ્ત પ્રજ્ઞન કરતા. કીર્તિ તેમને અપ્રિય હતી. ઇ. સ.
૧૮૧૨ માં તે સદ્ગતિને પામ્યા. તે પહેલાં તેમની સઘળી જાગીર તથા રોજત ધરાર્થે
વાપરવા સરકારને સોંપી હતી. તેમની અનુપમ સદિગ્ધાનુસાર સરકાર તે જાગીરમાંથી વિદ્યાશા-
ળાઓ, એાપધાલયો, સદાવતો આદી રચાવિત કરે છે.

મનુજસેવા એજ સાચી પ્રત્યુભક્તિ છે. જે મનુષ્યો જેટલા પ્રેમથી મનુષ્યોના દિવ
અર્થે નિરુવાર્થે પ્રવર્તિ કરે છે તેટલાજ અર્થે તે પરમાત્માની સાચી સેવા કરે છે. આપણા
દેશના ધનાઢ્ય પુરૂષોએ હાથ મદમદ મોલીનું મુલ્ય ચરિત લક્ષ્યમાં રાખી પોતાના કલ્પનો
સદુપયોગ કરવાનું લક્ષ્ય રાખવાની અજ્ઞતા છે.

વસંતઋતુ.

“સૂર્યે અને ચંદ્રતત્વનાં સર્વોત્તમ સામર્થ્યો
તમને વસંતઋતુમાં અવશ્ય પ્રત્યક્ષ થાય છે.”

વસન્ત.

(શ્રીયુત ગોવર્ધન બી. એ. મુ'બઈ.)

ખીલ્યાં કમલ વસન્તે જગમાં,
 દેહ વિષે ખીલ્યું તુર જગમાં;
 કમલ-નયન સંયોગ થતાં આ—
 અમલકાર ભાસે શો ત્યાં ત્યાં,
 નજમાં ચંદ્ર વસન્તે ઝીલે;
 દેહપ્રદેશે વદનજ ખીલે.
 મીઠી લહરિ સમીરની વાણે,
 શ્વાસ મુગધે અધર લીંબાયે;
 ભ્રમર કરે મુગ્ધર વસન્તે.
 પ્રીતિ તાર પુકે જન કંઠે,
 વસંતનું શુભગાન કરતી;
 કોકિલ કર્ણ પ્રદેશ ભરતી.
 પુષ્પવતી વેલી વીંટાતી,
 (જોઈ) પુષ્પવતી વનિતા હરખાતી;
 અંધ યથેલાં ઉઠકે દિસે છે.
 પ્રેમાંધો હઠ બાધ લીસે છે,
 પિંડ ને બ્રહ્માંડે મુંસરી;
 વસન્ત તારી પ્રભા શી પ્રસરી !

વસંતવિલાસ.

(શ્રીયુત ગોવર્ધન બી. એ. મુ'બઈ.)

સરવરે શી મુંદરી !

શ્રમ અતિથી થાકી સુતા સે'જ માંહિ રતિ પતિ,
 એદથી થઈ બિન્ન સુતી બાજુમાં શાણી સતિ;
 મધ્યરાત્રિ વીતતામાં કોકિલા બોલી ઉઠી.
 તેહ શુભતાં સે'જમાંથી જગદીયા વદલ રૂઠી,
 આવી ઉભા અગાંતીમાં મધુરા મુર શુભવા;
 તાલ દેતાં હાથથી વળી શીર લાગ્યું મુલુવા.
 કર્મના સંલેગથી ઉઠી ગઈ એ કોકિલા,

પ્રેમ ઉદીપન જતાંમાં યયા વદલલ એ વિલા;
 સુતેલીને શુદ્ધ કરવા વેગ આવ્યો અંતરે.
 નિહાળી બેશુદ્ધ રંભા ચિત્તડું પાણું ફરે,
 ઉઠાડીશ એ નિંદમાંથી કોપશે કદી કામિની;
 મનાવીશ શી રીતથી રીસાયલી એ ભામિની.
 વિવિધ આવાં તરંગોથી ચિત્ત તો વ્યાકુલ થયું,
 સહન શીલતા ખુટવાથી ચિત્ત વિહારે વહ્યું;
 ઉંઘ તો ઉડી જતામાં ઉતર્યા નીચેજ એ.
 વાટિકામાં આવીને મુતા નિરાંતે ખાંકડે,
 અંદ્રકેરાં શીત કિરણો ઉષ્ણ અગ્નિ સમ થયાં;
 ગળ કરતાં પ્રહર અંતે ત્યાંજ એ ઉંઘી ગયા.
 વચ્ચની અવ્યવસ્થાથી શીત વાયુ લાગીઓ,
 પ્રેમદા પામુ ખદલતાં જાગી ઉઠી બોલી ઓ (!)
 સઢેલી તે શયનમાંહી પતિવિષ્ણુ યઈ ખાવરી.
 શોધ કરતાં થાકીને મેડીથી નીચે ઉતરી;
 'પૂર્ણિમાની રમ્ય રાત્રિ માણુવા માટેજ એ.
 પ્રેમમાં પડદો કરી ઉભા હશે આ સરવરે,'
 ધારી એવું બિચારીએ વાટિકાની નિકટના,
 સરોવર ફેરે કિનારે આવી ઉભી 'ઝટ ત્યાં;
 વિરહ ફેરી વેદનાથી વધી ગઈ વ્યાકુલતા.
 વળી વળી વાંકી વળીને જુએ વૃક્ષો ને લતા,
 ચિત્તમાં અચલ અતિ અપલા અતુર ન્યારે યઈ;
 નિહાળ્યો* ખદોત ઉડતો હવામાંહી અહિં તહિં.
 વિરમરી એ ભાન નિજતું પકડવા યઈ આતુરી.
 હાથ ઉંચા ઉછાળીને વાપરે બહુ આતુરી,
 અડસમાંહિ ચઢી જતાં સરવરે શી સુંદરી (!)
 ભટકતી અહો ! મધ્ય રાત્રે દૂર ડર સઘળો કરી !
 થાકીને ખદોત અંતે કુસુદ પર બેસી ગયો.
 નિહાળી તે સુંદરીને હૃદય અંતરમાં થયો,
 ઉતરી એ સાચવીને પાણી માંહિ મદભરી;
 પકડવા ખદોત ઉભી સરવરે આ સુંદરી !!!

મળેલાની મૂલ !

(શ્રીયુત જોવર્ધન બી. એ. મુખ્ય.)

આથમતા સૂર્યનાં દર્શન કરતા હિંદુઓ, પારસીઓ તથા મુસલમાનો ધર્મગેટના દરિયાના કિનારાઉપર પોતપોતાના ધર્મની પ્રાર્થના કરતા હતા, દશ બાર નાનાં છોકરાઓ કુટબોલની રમતનો આનંદ લેતા હતા; જુદી જુદી ફેશનના બપકામાં વિવિધ સ્ત્રી પુરુષો સાંજના પવનની લેહેરોની મંત્ર માણતાં હતાં. અંગ્રેજ રીવાજ પ્રમાણે કોટ, પાટલુન તથા નેકટાઇ વગેરેથી શણગારાયલા બે મિત્રો વાત કરતા કરતા હતા.

" મી. જયન્ત તમારા લગ્નસંબંધતા વિચારોની દલીલ તો મજબુત છે પણ જીવનના સંબંધનું જોખમ આનમાં લઈ તેમાં વિચારપૂર્વક જોડાવું એમ મારું માનવું છે. નવલકથાઓ વાંચી વિચાર કરી તમે તમારા મગજને એકી વખતે ધણી ખાખતમાં ફેળવીને પ્રેમમાં પગલાં ભરો એમ મારો મત છે. " આમ બોલતો સુમન્ત હાથમાં રહેલી નેતરની શોટીને આમતેમ ફેરવતો હતો.

જયન્તે કહેવા માંડ્યું— " નહિં નહિં મી. સુમન્ત તમારી જૂલ છે. પ્રેમની જીંદગીમાં જે સુખ અને સતોષ છે તે બધાં દુઃખ તથા ચિંતાને દૂર હટાવી શકે છે. પ્રેમ એ એક એવું બળ છે કે જેના ઉપયોગથી માણસ જીંદગીનું ખરું સુખ મેળવી શકે છે; પ્રેમ પુસ્તકોમાં પડેલીજ વધે છે. જુઓ આજે કોલેજના અભ્યાસમાં શીખતા અંગ્રેજ કવિઓ અને સંસ્કૃત નાટકકારો કેવું મનોવું લખાણ માટે લખે છે ! રંગારુક્ષપાદમાં કવિએ કેવું સરસ વર્ણન કર્યું છે.

આનન્દરૂપા તરુણી ન તાજ્જી ॥

સદ્ધર્મસંસાધન સૃષ્ટિરૂપા ॥

કામાર્થદા યસ્ય ગ્રહે ન નારી ॥

રૂપા ગતં યસ્ય નરસ્ય જીવિતમ્ ॥

" Nothing is single in the world,
All things by law divine;
In one another, being mingle,
Why not I with thine? "

શેલી (Shelly) જેવા કવિ કુદરતમાં પ્રેમની આંખથી કેવું સરસ જુએ છે ?

જ્યારે આવા કવિઓ, તથા જુદી જુદી ભાષાના નોવેલીસ્ટો પ્રેમનાં આવાં સરસ ચિત્રો આપી દુનીયાને પ્રેમાળ બનાવે છે ત્યારે તમારા જેવા વિદ્યા બહેન પ્રેમની વાતને ધિઠારે છે એ કેવું અજબ છે ! "

સુમન્ત બોલ્યો— " ખરું છે બાઈ પણ એવાં પ્રેમને લાયક પાત્ર ક્યાં મળે ? ઘણાં

પુસ્તકો વાંચીને સ્ત્રી પુરુષનાં મગજને પ્રેમથી ઉશ્કેરાઈ જાય છે અને જીવનમાં દુઃખી થાય છે. શેલી અને બાઈરન શું સુખી હતા ! એવા પ્રેમવાળાને જે યોગ્ય મિત્ર મળી હોત તો દુનીયામાં શું ન કરી શકત ! કુદરત એવી છે કે સરખે સરખી જોડી મેળવતી જ નથી. મારો તો એવો નિશ્ચય છે કે બાળ બચ્ચાં વધવાનો તાસ ન રહે તથા જે જાનવું પ્રેમપાત્ર

આશિર્વાદ કુદરતી રીતે ચતુરાઈ રહેલી હોય છે અને તે અલ્લેલાને પણ મુશ્કેલી છે । ”

મી. સુમન્ટે ટીકા કરતાં જણાવ્યું.

* * * * *

ઉપરના પ્રસંગને એક માસ વીતી ગયો છે; સુશિક્ષા અને જયનંતનો પત્રવ્યવહાર નિયમિત ચાલવા લાગ્યો છે; જયનંતના કાગળો નિત્ય વંચાતી નવલકથાઓના દાખલાથી વ-જનદાર થતા વખેજન જાય છે તથા સુશિક્ષાના કુંડા પણ સાદા પત્રો તેના પ્રુખીખંધ, જ-વાળા લાવે છે.

ત્રણ અઠવાડીયા પુરાં થયાં નહિ એટલામાં જયનંત પોતાની જાતને પ્રેમની પૂર્ણતામાં મગરૂર માનવા લાગ્યો. રવિવારને દિવસે સાંજના રેનોલ્ડસની “ Old London ” નામની વાર્તામાં મશગુલ હતો તેવામાં એકએક ખટખટ છુટનો અવાજ કરી દાદર ચઢતી એક સ્ત્રી તેની નજરે પડી. એકએક ચોપડી બંધ કરી દાદર પાસે આવી તેણે ‘ પધારો ’ નો અ-વકાર આપી તે સ્ત્રીને બેસવા માટે પુરથી આપી.

આવનાર સ્ત્રીએ એક નાનુક ઝાંઝરકોટ ઝોટોસો હતો; માથાપર ગરમ વાઘળી રમણ ખાંધી દીધી હતો તથા આંખપર આસમાની ચસમાં ધારણ કરી હતી.

“ મી. જયનંત આપનું નામ ! ” તે સ્ત્રીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ હાહા ! મારું નામ જ જયનંત । તમારું નામ જણાવી કું-મારું કું- ” તેમ મને આભારી કરશે. ” જયનંતે કહ્યું.

તે સ્ત્રીએ જવાબ વાળ્યો “ મારું નામ સુલોચના છે; કું પુનાથી કાલની આવેલ છું; તમારા ઉપર મારી સખી મીસ સુશિક્ષાએ એક સુખડની પેટી મોકલી છે તે આપવા માટે આવી છું, આ રહી તે પેટી. જો વખત હોય તો તે સ્વિકારી મને ઉત્તર લખી આપવા તરફી લેશો એવી કું આશા રાખું છું. ”

હર્ષના ઉભરાથી હાથ લંબાવી જયનંતે સપાટાજાંધ પેટી ખોલી જોવા માંડ્યું તેમાં એક પત્ર હતો તે એકદમ ખેંચાને વાંચતાં વાંચતાં તેના મુખઉપર જાત જાતના આનંદના અને ઘેલજાના ભાવો ચલા લાગ્યા. આવનાર સ્ત્રી સ્ત્રીથી નજરથી આ બધું આનંદમાં ઘેળે જોવા કરતી હતી.

જયનંત બોલી ઉઠ્યો “ મીસ સુલોચના તમારો ધણોજ ઉપકાર થયો. તમે તો, હો જોવાં છો. મારો તો આત્મા જ તમે જાણે નવો બતાવ્યો છે. સુશિક્ષાની કલમમાં આજે છે બહુ પણ પ્રેમ તો અદ્ભુત છે. જુઓ ! તમારે માટે કેવું રપટ લખે છે. સુલોચના એ અદ્ભુત અંતર જ છે; મારો જ આત્મા છે ..... ” પ્રેમ તો આવેજ જાણ્યો. વારું, મીસ ચના તમે ક્યાં સુધી અભ્યાસ કર્યો છે તે જણાવવાને અગત્યજ ન હોય તો

“ મારો અભ્યાસ કંઈ તમે ધારતા હો તેવો ભારે નથી. મારા પિતાએ અંગ્રેજ લેડી જણાવવા રાખી છે. તે મને કવિતાઓ અને નવલકથાઓના પ્રુખીયો સમજાવે છે. પણ મું રસ પડે છે ! અહો હો ! મારાથી તો કહેવાઈ જ ફુનીયામાં લામ કરવા માટે લાયક છે. રસિક પુરુષો જ તેની ખરી છે ! આ મું તમે પણ રેનોલ્ડજ વાંચો છો ? કેવું આશ્ચર્ય. મને રેટ તે કયા સંભળાતી છે. મને કેપ્ટન (કેપ્ટન) પર બહુ જાણ અભળવાની થાય છે કે સુશિક્ષા આમાં રસ નથી લઈ

પ્રેમની ખુમારી ચઢાવનારી બાપતોના કંઠાઓ આવે છે; પણ બિચારી બહુજ પ્રેમાળ છે. હવે બહુ ઉંચું છે. ”

“ નહિ નહિ મીસ સુલોચના તમારા સંબંધથી તેનામાં એ રસ અવલોભ જોઈએ. તમે જુઓને ફેટલું બધું વાંચ્યું છે અને તમને ફેટલું બધું માદ રહ્યું છે. ”

આ પ્રમાણે ધીમે ધીમે વાત ઉઠા વિચારોમાં ઉતરતી ચાલી ઉઘટે એવા તો રસમાં વાત લમી કે જે કલાક ચાલ્યા ગયા પણ જ્યનતને જાન થયું નહિ. આકાશિક સુલોચના ખુરશીપરથી ઉઠીને કહેવા લાગી “બી. જ્યનત આજે તો ઘણું મોડું થઈ ગયું છે તેથી હું રજા લઉં છું. કારે સાંજના મળવા આવીશ, મને તમારી વાતોમાં બહુજ રસ પડે છે. ”

* * * * *

આખી રાત્રિ જ્યનતને ઉંઘ આવી નહિ. તેના વિચારો સુલોચનાની રસમય વાત ચિતના આનંદમાં જ તણીન થઈ ગયા હતા. જેમ જેમ તે વિચાર કરતો ચાલ્યો તેમ તેમ તેનું મન વધારે ઘેલું થતું ચાલ્યું. તેની નજરે સુલોચના જ દેખાવા લાગી ! તેના કનમાં છુટના ખટખટ અવાજ જ આવવા લાગ્યા ! “ મુશિલામાં પ્રેમરસ ખીલે તેવી રસિકતા નથી ! સુલોચનાનું કેવું મગજ ! કેવી વાત કરવાની છટા ! કેવી જવાબ વાળવાની ખુશી ! સંદેશ—તેનું તરતું કથાળ જ તેની શુદ્ધિની સાખિતી આપે છે ! તેના હોઠ ઘેનોહની નીસતદા જેવા નરમ અને સુકામળ છે ! તેનું મુખ પ્રખ્યાત કવિની ઉક્તિ “વલ્લન મૃગશા-લાલ્યાઃ સુપ્રાકર મનોહરમ્ ”નું દર્શન થું નથી કરાવતું ! * * *

આ પ્રમાણે વિચારની પરંપરામાં ચડતો જ્યનત તર્કના આવેશોમાં વેગથી ધુમકા લાગ્યો. તેનું મન ક્રમે ક્રમે સુલોચનામાં લેલાનું ચાલ્યું એટલું જ નહિ પણ મુશિલાને છોડવાની શક્તિમાં દલીલી કરવા લાગ્યું.

“ આપણે ક્યાં લગન ક્યાં છે ? બજારમાં ખરીદી કરવા એક સાધારણ માણસ જાય છે તો તે ભાવ કરાવ્યા પછી પણ જ્યાં સુધી ખરીદી ન કરી હોય ત્યાં સુધી ખીજેથી વિશેષ પસંદ પડે તો લઈ જાય છે ! જમર એક કુલ ઉપર બેસે છે અને ઠીક ન લાગે તો ઉઠીને ખીજે થું નથી જતો ! પ્રેમ લાયક સ્થાનમાં બદલાય તો તેમાં થું પાપ છે ! નહિજ ! આપણે આમાં ક્યાં અનીનિતું પગલું ભરવું છે ! વળી સુલોચના પણ પક્ષજતી જતી હોય એવું પણ જણાય છે. મારી પેઠે તેણે પણ ઘણું વાંચ્યું છે અને સાંભળ્યું છે ! મુશિલા છે તો પ્રેમાળ, પણ સુલોચના જેવું મગજ રસિક નથીજ. વધારામાં સુલોચના કેવી સુંદરેલી રીતભાતવાળી, છે ! તેને જોતાજ મારામાં કેવો મોહ થયો હતો ! હા ! સમન્તે કહ્યું હતું તેમજ આમાં વ્યતિપજ્જતિનો નિયમ દેખાય છે ! અરે પણ સુલોચના પોતે કેવી નરમ અને પ્રેમાળ બની ગઈ ! નહીં એજ મારે માટે લાયક છે; ખરેખર એજ મારી હૃદયી માટે અનુકૂળ પ્રેમધાત્ર છે ! * * *

ખીજે દિવસે સુલોચના ફરી આવી પહોંચી. જ્યનત તો તેની વાદ જોતોજ આંટા માર્યો કરતો હતો; ઉછળતે હૃદયે તે “વધારે વધારે” કરતો સામે દોડ્યો. મુશિલાનું સહજ ધસાતુ બોલીને સુલોચના એ જ્યનતના મનનું આકર્ષણ કરવા માંડ્યું. તેમની વાતચિત વધારે સ્પષ્ટ અને ખુલાસાવાર ચાલવા લાગી. જ્યનત તો ખરે પ્રેમધિજ બની ગયો. હવે તો ખુશી રીતે સુલોચનાના વખાણ કરવા લાગ્યો અને સુસલા કરતાં પોતે તેની સેવા માટે જ નિર્માણ થયો છે એમ સાખિત કરવા મંડી પડ્યો.

હેવટે વાત એવા નિશ્ચય ઉપર આવી કે મી. જ્યન્તે મુલોચનાને પોતાનો નિશ્ચય પ્રેમના કારના રૂપમાં ખાનગી રીતે સાબિતી રહે માટે લખીને આપવો જ્યન્તે તો એકદમ કાગળ અને કલમ લઈ લખવા મંડી પડ્યો.

એક એક નોટપેપર લખતો જ્યન્તે મુલોચનાને વાંચવા આપતો જ્યન્તે સ્ટેકટ, રેનોલ્ડસ, ડીકન્સ, ગોલ્ડસ્મિથ, દેલવાઇકર, વગેરે નવલકથાકારોની વાતોઆમાંથી પોતાના નિશ્ચયને અનુકૂળ પડે તેવા દાખલાઓ એકતરફી રીતે ખેંચીને એસાડી દઈ તે કાગળો ભરવા લાગ્યો. એક કલાક સુધી તેણે લખ્યા ક્યું.

કાગળ પુરો કરી પોતાની રીત કરી જ્યન્તે મુલોચનાને સોંપ્યો. હવે ખુદી રીતે મુલોચનાએ પોતાનો જ્યન્તે પ્રત્યેના પ્રેમ બહેર કયો. તે બોલી “વહાલા મી, જ્યન્તે તમારો પ્રેમનો અભ્યાસ કર્યો છું અને એક રસમય છે. તમારું વાંચન જેટલું વિશાળ છે. તમે દાખલાઓ જેટલા બધા જાણો છો. તમે કવિ કે લેખકે પણ રચેને ન ધાર્યા હોય એવા ભાવો કેવી સમય સૂચકતાથી દર્શાવી શકો છો. હું મન વચન અને કર્મથી તમારી સાથે લસે કરવાનું વચન આપું છું તે હવે સ્વિકારો. બીજી બાબતોની ચિંતા જરાપણ કરશો નહિ; હું બધું જોઈતી દ્રષ્ટિ, તમારું પ્રેમનું અમૃત સુવર્ણના પ્યાલામાંજ તમે પી શકો તેવો હું પ્રયત્ન કર્યો કરીશ. આપણું જીવન પરસ્પરના રોહથી શુદ્ધ થવું જ જરૂર. મને હવે કર્યો વખત થઈ ગયો છે તેથી રોશને જવાની રજા આપશો એવી હું માગણી કરું છું મારે યોરીબંદર રોશને રાત્રે બાર વાગે પહોંચવાનું છે તેથી હવે જવું જોઈએ તરતજ ગાડી મંગાવી જ્યન્તે તથા મુલોચના યોરીબંદર પાસે આવી પહોંચ્યાં. જ્યન્તેને યોરીબંદર રોશને આનંદથી ઉભરાવુ હોય એમ જણાવા લાગ્યું. વિજળીના પીળા દિવાથી મંખાન્દ જોયો પ્રકાશ આજુબાજુ પ્રેમનાં કિરણો પ્રસારતો હોય એવું ભાન જ્યન્તેને થવા લાગ્યું. અહો પ્રેમનું અંજન આંખમાં કેવી ખુબી આપે છે! પ્રેમનું પાન કરતો જ્યન્તે મુલોચના સાથે યોરીબંદર રોશનેમાં દાખલ થયો.

રીટર્ન સ્ટેન્ડ કલાસ ટીકટ મુલોચનાએ પોતાના પાકીટમાંથી કાઢી ને પ્લાટફોર્મ ઉપર દાખલ થવા માંડ્યું; જ્યન્તે પણ પોતાનો હથેશને પાસે જતાવીને દાખલ થયો. ટ્રેન ઉપડવાની ગાર્ડની સીટીજ વાગતી હતી. દોડતી દોડતી મુલોચના ડબ્બો ઉપાડી અંદર દાખલ થઈ. ટ્રેનની વીસલ વાગી; વિજળીના દિવાથી મુલોચનાનું મુખ અદ્ભુત રીતે પ્રકાશનું હતું. ગાડી ચાલવાનો કટકટાટ થવા લાગ્યો નહિ એટલામાંજ મુલોચનાએ પોતાનાં કપડાં બદલવાનું કામ જાણે શરૂ કરવા માંડ્યું હોય એવા ભાવ કરવા માંડ્યો. ગાડી ખસવા લાગી. મુલોચનાએ એવરકોટ કાઢી ચરમા બાજુપર નાંખ્યાં તથા માથાપરનો રૂમાલ છોડી “ગુડ નાઈટ” એટલા સખ્તે બોલી જ્યન્તેના હાથમાં ફેંક્યો; એટલામાં ટ્રેન પ્લેટફોર્મ બહાર વેગમાં નીકળી જવા લાગી. ||

જ્યન્તેનું મુખ પહોળું થઈ ગયું. કપાળપર કરચલી પડી ગઈ. આંખ ઉઘી થઈ અને આંગળી કરી બોલી ઉઠ્યો—“હેં! દોહા! આ સુશિક્ષા (I)-અરે! હું ભલેલાની ભૂલ! ધન્ય છે મુશિક્ષા ધન્ય છે. અહો આજ યોરીબંદર પાંચ મિનિટ પહેલાં કેવું પ્રેમથી હસતું હતું અને હવે કેવું બચકર અને ત્રાસદાયક લાગે છે! ખરેખર ભૂલ્યો જૂસ અને તારો ફુલે!

પ્રાસંગિકસ્ફુરણોદ્ગાર.

(શ્રીયુત્ ગોવર્ધન. ણી. એ. સુ'અષ.)

શાદૂલ.

હૃદયે દીપક પ્રેમનો ચમકતો વિસ્તારી દૈવી દ્યુતિ,
 પ્રકટયાં પાપ અનેક જે થકી થઈ તેની ગતિમાં મ્યુતિ;
 અસિનો ભડકો થઈ હૃદય આ પામ્યું પરિતાપને.
 ધારા અશ્રુ તણી કરે નયન જે છુગાવવા તાપને,
 રે રે નેત્ર નિહાળીને તમ સ્થિતિ આવે દયા સુજને;
 પ્રેમોદીપ અરે દયાહીન હવે શિક્ષા કરે' તુજને.
 વાયુ વૃષ્ટિ અને અનર્થ અતિમાં જેણે તને રક્ષીઓ,
 તેને રે ઉપકાર હીત દિવડા જવાળા વડે ભક્ષીઓ;
 શાંતિ શીલ દયા ક્ષમા સહનતા આદિ શુભો જ્યાં ઠરે.
 તેવા ઉર મહાલયે તુજ સ્થિતિ આનંદ સોને કરે,
 તારે' છુવન જે વડે ટકી રહ્યું તેવો સિંચ્યો રોહને;
 શાને તે' મદમસ્ત થઈ હૃદ સુકી જાળી દીધું તે હવે.
 કાઢ્યો સાર રૂડો કયો જલદ આ તારી કૃતિથી અરે,
 જાણ્યું તે મહ તાહરે' ઉર અને તેના શુભો પણ ખરે;
 આપે ભરમ થઈ કર્યા નિકટના સર્વે જનો ભરમ તે;
 ચોળી ભરમ હું મન ! ત્યજું સકલ આ પ્રેમો તથા પંથને.

માલિની.

હૃદય નયન દ્રવતાં પ્રેમની પૂર્ણતાથી;
 અરસપરસ વહતાં 'છુટજો સર્વ સાથી '
 જગત સકલમાંહિ પ્રેમની પૂર્ણ શક્તિ;
 નરહરિ પ્રભુ તારી દાસ ભાવેજ ભક્તિ.

સામાજિક જીવન.

(લે: કુન્દન-સુદેસંસદ)

(૧)

મનુષ્ય માત્રને રહેવા ધરની વ્યવસ્થા હોય છે પણ કેટલાકને તે માત્ર ધરજ હોય છે બ્યારે થોડા સુભાગીઓને તે ધર-કુટુંબ-સુખરચાન હોય છે. ધર એટલે મકાન એમ તો સધળાજ અનુભવે છે પણ ધરને વિશ્રામસ્થાન અતુલવર્તુ તે તો વિચારશીલ માણસનાજ હાથમાં આસિખાવવું હોય છે.

બાલ્યાવસ્થાનું રમરણ, માતા પિતાની પ્રીતિ, યુવાનીની મહદાકાંક્ષાઓ ભગનીનો સ્નેહ, ભાષનો પ્રેમ, અન્યોન્ય વિશ્વાસ અને મદદ, સુખ કુખમાં સમભાગી થવું. પરસ્પરતા કિતારે પ્રયત્ન વગેરેથી હિદયવતા પ્રેમ, વાતસલ્ય અને વિશ્વાસથી ધરવિશ્રામસ્થાન અને સ્વર્ગીય સંસાર બને છે.

પ્રેમ શીવાવતું ધર બસે હલેલી, યા મહેલ હોય પણ તે તો મકાનજ છે. ધર, વિશ્રામ સ્થાન બનવા માટે પ્રેમ જરૂરનો છે. પ્રેમરહીત ધર, પ્રાણ વિનાના શરીર સમાન છે.

“ ભાણી દેવા પ્રેમે વધુ ઘટુ થતાં જીવ નિકળે,
વધે તો આનંદે, કમી થઈ જતાં શોકથી મરે !
દ્રવે નિયોવાયે હૃદયરસ મીઠો છલકતો,
પરંતુ બેઠોજો તે દીલરસ જરા ના ખૂટી જતો.

* * * *

પ્રભુ આવી પ્રીતિ જન હૃદયમાં વાસ કરાવે !
હિરો પૃથ્વી હિરો ! શર જન બનો દિવ્ય સરખા !

(કલાપી)

પ્રેમ પ્રપૂર્ણ પૃથ્વી-(સંસાર) ઉપે છે અને જનો દિવ્ય દેવતા સરખા બને છે.

આપણને આ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ટાક, તરિકા અને વર્ષોદ વગેરેથી રક્ષણ કરવા જરૂરથી બનાવેલું ધર તે ધર નથી પણ પરિશ્રમ અને ચિંતાથી રક્ષણ કરનાર ધર-કેટું બ-નેજ ધર છે, અને આજ ધરસંસારમાં નકાર્તા તોફાનોથી રક્ષણ કરી શકે છે. સુખીમાં સુખી હાંદગીમાં પણ કુખના પ્રસંગો દર્શન દે છે, અને તે પ્રસંગોમાં પૈસા ટકા અને ભય મકાન કુખ ઓણું કરી શકતા નથી, બ્યારે કુટુંબ ધણા અંશે તે કુખમાં દિ-લાસો આવે છે.

મનુષ્ય ધર્મોજ રહેવા અને ધર્મોથીજ સુખ મેળવવા સમ્યક્સે નથી, તેમજ દેવજ જનસમાજનાજ શુભ માટે હાંદગીના દાય કરવા નિર્મોથો નથી. જો ધર્મોજ સર્વજ સુખ ફેલાવી ન શકાય તો આખા સમાજમાં તેલું દર્શન કરવાનો વિચાર નજીકસમવજાજ ગણાવે જોઈએ. સામાજિક જીવન ધર્મથીજ શરૂ થાય છે માટે પ્રેમ, માન, અને ભક્તિની લાગણી પ્રથમ ધર તરફ દોવી જોઈએ. વળી આવી આવી ઉત્તમ લાગણીઓનું જન્મસ્થાન પણ ધરજ છે તે, સદજ વિચાર કરતાં જણાઈ આવે છે. આપણું ધર બને ને શુપરી હોય, બસે

ગરીબાઈ તેના તીણા દાંત કકડાવતી હોય, ભલે તે ટાઢ, તડકા અને વર્ષાદી રક્ષવા અસ-
મર્થ હોય પણ આપણી ઉત્તમ ફરજે આપણા ધરમાળ (કુટુંબ તરફ) સમાયેલી છે. જેમ
ફરજ અદા કરવામાં વધુ મુશ્કેલી તેમ તેનું ફળ વધુ સ્વાદુ: "Fruits of labour are
sweeter than gifts of fortune." દુઝ્યો દૂર કરવા કરતાં તે સહન કરવામાં વધુ
પરિશ્રમ સમાયેલો છે. પૈસાની સહાયથી થતા યશો કરતાં દુઝ્ય સહન કરવામાં ઉચ્ચ યશ
સમાયેલો છે; અને તે યશ પ્રેમથી પ્રપૂર્ણ હોય છે.

જે જે વ્યક્તિ તરફ આપણને પ્રીતિ હોય છે તે તે માણસને આપણે અંતરથી
આહીએ છીએ એમ બતાવી આપવાની જરૂર છે. તે પ્રેમ આપણેજ સમજવાનો નથી.
વળી પ્રેમી જનનું હિત કરવામાં બહુ વિચારશીલ રહેવા અગત્ય છે. ધણી માણસો પોતાના
પ્રિય જનનું બહુ કરવા દિવસના ચોવીસે કલાક ચિંતન કરતાજ હોય છે છતાં અજ્ઞાન અને
અવિચારથી તે સામાની લાગણીઓ વારંવાર દુઃખાવે છે, અને કહે છે કે "કાલુ" આપક
તો માજ પામ, " પણ મીઠું આપક છે કે નહિ તેની શોધ પણ કરતા નથી. થોડાં ઉત્તેજક
વચનો કેટલાં બધાં બળપ્રદ અને સુખદ હોય છે તે કામને અણગમવું નહિ હોય પણ તેનો
ઉપયોગ કરવાથી અણગમવા શોધવા જવા પડે તેમ નથી.

વળી એક વિદ્વાન કહે છે કે—

"There are few things which people in general
Knew less than how to love and how to hate!
They hurt those they love by a mistaken indulgence,
by a blindness, nay often a partiality to their faults.
Where they hate they hurt themselves by ill-timed
passion and rage."

(ભાવાર્થ:—ધણી માણસો "માણસે કેવી રીતે મ્હાણુ" તેના કરતાં બીજી થોડીજ
બાબતમાં જુજ જ્ઞાન ધરાવે છે. જેને તેઓ મ્હાણ છે તેના દુર્ચલુપ્રતિ પ્રેમના અયોગ્ય
આવેશમાં, આંખ આડાં બાંન કરવાથી અરે! ધણી વેળા પક્ષપાત કરવાથી તે પ્રિયજનને
નુકસાન કરે છે. અને જ્યારે માણસ ધીકાર પ્રદર્શિત કરે છે ત્યારે કુસમયે આવેશ અને
અસાથી પોતાનેજ નુકસાન કરે છે.)

અહીં જોતાં પ્રેમને વારત્તવિક સ્વરૂપમાં આપણે અનુભવતાજ નથી. ચિત્તમંડળમાં
પણ આપણામાંના દરેક જણ જાણે જુદી જુદી રેહરૂપી ઓરડીઓમાં ગોઠાયેલા હોય
એમ અનુભવીએ છીએ. સર્ગા સહોદર અને મિત્રાદિનાં હૃદયને જાણવા જેટલો પ્રેમ પણ
આપણામાં તેવે સમયે જણીતો નથી. ધણી વખત એકજ કુટુંબનાં માણસ એક બીજાથી
વિમુખ રહે છે. તેઓનાં કૃદ્ય જાણે રેલ્વેના બે પાટા હોય તેમ અન્યોઅન્ય ગમે તેટલે
લાંચે સમયે પણ બેગાં યતાજ નથી, એક બીજાના હૃદયને જાણી શકતાં નથી.

"Not even the tenderest heart and next our own;
Knows half the reason why we smile or sigh."

(ભાવાર્થ:—સહૃદય અંતર તેમજ આપણું અંતર, આપણે શાથી દસીએ છીએ

અથવા શોકાદ્યમાર કાઢીએ છીએ તેનો હેતુ અધીરો પણ સમજી શકતાં નથી. ખરી રીતે તે જાણવા પ્રયત્ન કરતાં નથી.)

ન્યારે ન્યારે જનસમાજમાં આપણે મળવું, બોલવું થાય છે ત્યારે ત્યારે આપણે જીવનની આવશ્યક બાબતો ચર્ચાવાને બદલે દવા, પાણી, વિગેરે વિગેરે સંબંધી વાતો પુનઃ પુનઃ કાઢીએ છીએ. ઘણું તો નજીવી બાબતપર મોટાં બાબતો આપવા મંડી પડીએ છીએ, અને ન્યારે સંગીન વાત (Matter) થોડી હોય છે ત્યારે તો ધણાજ લંગાણુથી વિવેચન કરવા મંડી પડીએ છીએ.

વાતચિત્ત કરવામાં નિપૂણતા હોવી તે કળા છે એમ સમજનાર ધણાજ યોગ્ય હોય છે. કુટુંબમાં સંપ અને પ્રેમ વધારવા ફક્ત શુભેચ્છા અને વાતસલ્યતાજ બસ નથી પણ એક-મેકના વિચારો પરસ્પર આપવા લેવાની સક્રિય અને પ્રક્રિયતની જરૂર છે સાચું મહત્ત્વ આપણને આનંદ આપવા અસમર્થ નિવરે તો પણ તેને આદલાદ ઉપગવવા આપણે યત્ન કરવો જોઈએ. એમ ન જાણવું કે પુશામત કરવી જોઈએ પણ સુક્રિય પુરઃસર યોગ્ય વાર્તાલાપથી ખુશ કરવા જોઈએ.

ઠેટલાક માણસો પોતાના મનમાં આવે તેમ લવીંગવામાં નિખાલસ હોવાનું અગિમાન ધરાવે છે. કારણ નિખાલસ ગણાવું તે પ્રસંસનીય છે. પણ વાતચિત્તને અન્ય કળાની માફક આનંદદાયક બનાવવી હોયતો ગમે તેમ બોલી જવા કરતાં વિચાર પૂર્વક ઉચ્ચાર કરવાની મહેનત લેવી જોઈએ.

ધરમાં તથા સમાજમાં સુખી થવું તથા બીજાને સુખી કરવું તે આપણાજ હાથમાં છે. કાંઈ આપણો હોય દર્શાવે ત્યારે શરૂ થવું અને ન્યારે આપણે શરૂએ હોઈએ ત્યારે બીજાના હોય જોવા નહી. જે આવી વિશ્લ વર્તન રાખે છે તે બીજાને દુઃખી કરવામાં ધણાજ પ્રયત્ન દઈપાર થઈ પડે છે. બીજાઓને સુખી કરવામાં બગીચ પ્રયત્નની જરૂર નથી તેમ માત્ર શુભેચ્છાજ બસ નથી; પરંતુ કળા, અભ્યાસ અને પ્રયત્નની જરૂર છે.

પ્રેમ અને કળાયુક્ત વર્તન આશ્ચર્યજનક બનાવો ઉપગવવા સમર્થ છે. "Manners maketh man" સમ્યક્તાથી મતુખ્ય બને છે. ઘણા માણસો સમ્યક્તાથી જીવનિ પામ્યા છે, અને ઘણા તેના અભાવે પાલભાગ પણ થઈ ગયા છે.

આગળ જણાવ્યું છે તેમ જુદાપણ (Roughness) ઘણાં માણસો નિખાલસતા તરિકે આગળ ધરે છે પણ આવી નિખાલસતા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. કાંઈ માણસને તેના હોયનું સ્વયં કરવું જરૂરનુંજ હોય તોપણ તેને પ્રેમથી, નરમાશથી યોગ્ય શબ્દોમાં ઉપદેશવું આવશ્યક છે, કુમળાં બાળકાપ્રતિ ખાસ કરીને માયાળું રીતે વર્તવું જોઈએ બાળકનું હૃદય પ્રામોદિનની પ્લેટ કરતાં પણ નરમ હોવાથી તેમ. બધા વિગેરેની અનિષ્ટ લીડીઓ અંકાય છે. અને તેના વિકાસમાં વિધિ આવે છે. ઠેટલીક વેળા તો વિકાસક્રમજ બધ થઈ જાય છે.

"Speak gently! 'tis a little thing,
Dropped in the hearts' deeps well."

(ભાવાર્થ—ઘણીજ નરમાશથી વાત કરો કારણ તે હૃદયગૂંપના ઉંડાણમાં નાંખેલી નાજુક ચીજ સમાન છે.)

જાહેરમાં દોષ દર્શાવવા કરતાં ખાનગીમાં હપ્તો આપવો તે ઉત્તમ પોલીસી છે. ખાનગીમાં જણાવેલી બાબતનો યોગ્ય અર્થ લેવાય છે, કશુંકુ જ્ઞાન થાય છે અને તેની અસર જોડી અને સારી થાય છે.

ખીજાને તેના દોષ જણાવવાનું કામ આપણે શીર આવતાં તે ગંભીરતા અને નરમાશયી કરવું તે ઇંટ છે. જ્યારે કોષ અને આવેશમાં તે કરવાથી આપણી નિષ્કુરતાજ જણાવીએ છીએ, ગુસ્સો ચઢતાં વિચાર ખાઇ જાયો યોગ્ય છે. દરેક જણને તેની યોગ્ય ક્ષમા બક્ષવીજ. કારણ ઘણી વખત જીતાવણમાં અર્થનો અનર્થ સમજાય છે. જે સસય જતાં ખરા સ્વરૂપમાં જણાતાં કોષને બદલે દયાનું પાત્ર બને છે, ખીજાની છાયાં કરવાને બદલે તેના પ્રતિ સન્માન ઉપજવવું, દરેક બાબતમાં મૃત્યુના રાજ્યમાં સર્વે સમાન છીએ એ ધ્યાનમાં રાખી વર્તવું જોઇએ.

* કોસ્મોપોલિટિકલ ક્લબ.

(લેખક સલાસદ મી. મુજા.-મુંબઈ)

હહેનાર કહે છે કે:—

“ ધન દે કે જીવ રાખીએ, જીવ દે રખીએ સાજ;
ધનદે જીવ દે સાજ દે એક પ્રીતકે કાજ, ”

સખનાર લખે છે કે:—

“ હે જગત્તાત !

જગતમાં કોડીથી હાથી સુધીનાં તમામ પ્રાણીઓ પોતાનાં સુખ મટેજ યત્ન કરી રહ્યાં છે. મનુષ્યોમાં રાંકથી માંડીને અકવર્તી સુધીનાં તમામ મનુષ્યો પરને દુઃખ આંપીને પણ પોતાને સુખી બનાવવાના ધાટ ધડે છે; ત્યારે આપે તો પોતાની તમામ આર્થિક સંપદાનો જગતના કલ્યાણ અર્થે વ્યય કર્યો, પરના સુખમાંજ પોતાનું સુખ ગણ્યું, અને મનુષ્યથી માંડીને એકન્દ્રિ સુધીના તમામ જીવોને પોતાના આત્મા વૃક્ષ ગણીને તેમને સુખી કરવાના ઉપાયો કામે લગાડયા. આપની પરાધકાર શક્તિ આરામાં ક્યારે આવિર્ભાવ પામશે ? ” (વિદ્યા ચંદ્ર અને સુમતિ જાગ, ૧ પાનું ૧૬૦).

લેખક ખ્યાન જોએ છે કે:—

“ હે ભગવંત !

* એડીસન, સ્વીફ્ટ, ડૉન કિવોટ, લડબ્રુ. સૌથી સૌથી ગપસપ વગેરેના ઉડાવ્યાસકે મુબકના એક વિદ્વાન લેખક, પોતાની નવી ખિલતી કલમથી જનસમાજમાં ચાલતી હાનિકારક રીતભાતો અને પ્રવૃત્તિઓ ઉપર માર્મિક અને રમુજી ભાવા તથા શૈલિથી જુદા જુદા ચિતારોમાં આ દેડીગથી વિષયો આપનાર હોવાથી સુદ વાચકોને તેમાં જણાતી ખામીઓપ્રતિ દરમુજર કરવા તથા ઉત્તેજન અર્થે તેના નિર્દોષ યથાર્થ આનંદ લેવા વિનંતિ કરવામાં આવે છે. અધિપતિ.

દિવસો જતાં વાર લાગતી નથી. આયુષ્ય પગપગ થતે છે જન્મ મરણથી છટકવા ઉત્તમ નરદેહ પ્રાપ્ત થયેલ જ્યાં જાય છે, ધમના દૂતો માથે ઉભા છે, કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ, ને લોભરૂપી તરુકરો આગમન ચોરી રહ્યા છે અને બધનકારક પ્રપંચો અતિદિન જરૂર થતા જાય છે, તોપણ મન મર્કટ હજી બોધ પામતું નથી. મૃગજળ સમાન સંસારનાં સુખો પ્રાપ્ત કરવાને તો દોડાદોડ કરે છે, અમતાની જાળમાં સપડાઈ કર્તવ્યવિમુખ અને છે, ઇર્ષ્યા, દંભ, ને અદેખાઈના લેડા કુવામાં ઊતરે છે, સત્સંગ અને સદ્ગુરુ સેવાથી દૂર ભાગે છે, અને પુન્યને પવિત્ર રસ્તેથી અચૂંત દૂર નાસે છે.” (પા. ૧૬૨.)

મર્મબેદુ મન મનાવે છે કે:—

“ હે જગજાત્રી !

આપના અનંત ગુણોની ગણના કરવાને શ્રદ્ધસ્પતિ જેવા સદસ જીવહાધારી પણ અસમર્થ છે તો મારા જેવા રંકથી તેની ગણના શી રીતે થઈ શકે ? સાક્ષાત્ સરસ્વતિ જે સમગ્ર પૃથ્વીને પત્ર બનાવી સમુદ્રને શાહીનો ખડીઓ બનાવી અને મેર પર્વતને લેખની બનાવી આપના ગુણો લખવા બેસે તો તે પણ પાર ન પામે; તો અલ્પજ્ઞાની અને સાધન વગરનો હું આપના અપાર ગુણોનો પાર શી રીતે પામી શકું ? ” (શિવાનંદ મંથમાલા.)

હવે, કથે છે કે:—

“ બાલાવસ્થા રમતમાં, પીતાવી દુઃખકાર;

યુવાનીમાં વિધવાની, લગની લાગી નિરધાર. ”

રમુજ કરનાર રમુજ કરે છે કે:—

“ ખુદને ખાતર આપરી કાતર ન બગાડ, મોટી કાનસ લાવી છોલી દહાડને માથાપર એક બે ટપલા ઝાલી બરાબર પોચું કરી દે-એમ બીદે છે શું જો ? ”

(આશીન).

સલાહકાર સલાહ દે છે કે:—

“ જો ત્યારે સમજ ! તું મને કાંઈ બડો આદમી જોઈતો નથી. મને તારામાં કોઈ “ બલેલો શું ” જોવો નથી ફક્ત માર’ આ સાધારણ લખાણ સમજવાની શક્તિ જો તું ધરાવતો હશે અને કાંઈક કોમેડી પર ભાવ રાખતો હશે તો અમ્મી, તારો બેડો પાર સમજ જો. ” (ગપસપ)

ગાનાર ગાય છે કે:—

“ When blows the wind and drives the fleet,

And all the trees droop down;

When all the world is sad, 'tis meet,

Good company be known. ” (Sir Gilber Parker.)

“ મુજ બણ્યા ગણ્યા વિદ્વાન,

ધણા ધનવાન, તેય છે કેવા ?

ધન મળતાં, જડતા નથી ધરી,

ભણ્યું જુલ્યા હોય બધું તેવા. ”

ભરમ થઈ મરણ પામશે, અને જો બાળકને રોડીયા તો મારી અખંડ ટેક અર્થાત્ મારા પ્રાણનાથ ભગવતસ્વરૂપ પતિપ્રત્યે મારી અનન્ય શ્રદ્ધાનો ભંગ થશે, અને તેથી હું મારા સ્વધર્મમાંથી પતીત થઈશ. એ પ્રમાણે વિચાર કરતાં અતિ એ નિશ્ચય ઉપર આવી કે—
 “સ્વધર્મે નિઘનં શ્રેયઃ” અર્થાત્ પોતાના ધર્મ વિષે મૃત્યુ યામ એ પણ કલ્યાણને માટે જ છે. એ પ્રમાણે ચિત્તશક્તિને સ્થીર કરી ત્યાંજ પોતાના પતિની ચરણસેવા કરતે કરતે શ્રી અગ્નિદેવ પાસે ત્યાં બેઠે બેઠે બહુજ દીનતાપૂર્વક પ્રાર્થના કરતાં કહેવા લાગી કે અલ્પક ભગવન્ અગ્નિ દેવ ! જો મારા સ્વામીનાથ પ્રત્યે મારી મન, કર્મ અને વાણીપૂર્વક અખંડ ભક્તિ હોય, અને જો હું સનાતન ધર્મનાં સિદ્ધાન્તાનુસાર પતિવ્રતા ધર્મપરાયણ હોઈ. તો હે કૃપામન અગ્નિદેવ ! આપને શરણુ આવેલા મારા બાળકને આપ ભરમીશ્રૂત કરશો નહીં. એ પ્રમાણે પતિવ્રતા સુમતી પ્રાર્થના કરતી હતી એટલામાં તો તેનો બાળક અગ્નિકુંડમાં જઈ પડ્યો, પરંતુ બહેનો તે પતિવ્રતા સુમતીના અખંડ પતિસેવાના પ્રભાવથી તે અગ્નિકુંડ સંદર્ભ સમાન શિતળ કુંડ થઈ ગયો, અને તે કુંડમાં પડેલા બાળકને અગ્નિ યજ્ઞશ્રિત પણ કદ પ્રાપ્ત થયું નહીં અને પછી તે કુંડમાંથી બાળક ધીરે ધીરે બહાર નીકળી પોતાની માતા પાસે આવી બેઠો. જુઓ બહેનો, પતિસેવાના પ્રભાવ કે અગ્નિને જાણુતા અથવા અજાણુતા સ્પર્શ યામ તો પણ દયામળ એવો જો અગ્નિ તે પણ શીતળ સંદર્ભ સરખો થઈ ગયો ? બહેનો હું પહેલાં કહી ગઈ તે પ્રમાણે પતિસેવા કરવાનો પ્રચાર હાલમાં આપણામાંથી નીકળી ગયો છે, તેથી કાંઈ બહેનો મારી વાતથી હસસે કે એવી રીતે તો દેવની પૂજા યામ પણ બહેનો આપણુ સ્ત્રીઓનો તો એજ દેવ છે માટે એને દેવ ગણીને દેવ પ્રમાણેજ પૂજવા તે વિશે એક કવીએ કહ્યું છે કે :

પ્રતિ પ્રસૂકા નામ હે, આર નામ રઘુરામ;

પહેલાં પતિકો પુછ્યો, પીછે રાધા સ્વામ.

બહેનો ! આપણી પ્રાચીન સતીશ્રીના ચરીત્રો વાંચવાથી એવા ધણા દાખલા મળી આવે છે.

બહેનો પરમ પૂજ્ય સતી અનુશ્યાએ પતિસેવાના પ્રભાવથી સદા, વિશ્વ અને મહેશ એ ત્રણે દેવોને પોતાના પુત્ર કરી રાખ્યા હતા તથા વ્યર્થ જવા દેવા યોગ્ય નથી. સતી નર્મદાએ શ્રી સૂર્યનારાયણને યંબાવી રાખ્યો હતો. પતિસેવાના પ્રભાવના એવા બીજા ધણા દાખલા મળી શકે એમ છે. બહેનો, આ ઉપરથી તમે સર્વે જ્ઞેષ્ઠ શક્યા હશે કે પતિ સેવા રૂપ અમુલ્ય લાભ લેશો એવી મારી વિનંતી છે.

બહેનો, સ્ત્રીઓએ પરમાં કેમ વર્તવું તે વિશે એક પદ નીચે આપીશ.

પતિસેવા નિત કરજો બહેનો, પતિસેવા નિત કરજો.

પરમેશ્વર સમ પતિને ગણી, પતિ વચ્ચે અનુસરજો—પતિસેવા.

સસરા ને સાસુની આજ્ઞા, ભાવ વડે ચિર ધરજો.

સદુ કુટુંબથી સંપ સજીને, વિનયી થઈ વિચરજો—પતિસેવા.

જેઠ જેઠાણી અને નણદંથી, દેવ શુદ્ધિ પરિહરજો

સર્વ સર્ગથી રોહ સ્થાપીને, સત્ય વાતમાં હરજો—પતિસેવા.

સદાચરણીને સદુણી થઈને, સદુર્ગ બહુ સમરજો

માર્ગ પ્રમાણર સતિવ્રતધારી, આ ભવસાગર તરજો—પતિસેવા.

આ પુસ્તક વાંચ્યા સવાય તમને ચાલે એમ નથી, આજે વાંચ્યા કે કાલે વાંચ્યા
પણ તમે વાંચ્યા વગર રહેવાનાજ નથી.

ભદ્રબાલા.

પ્રથમભાગ.

રચનાર.

જ. લ. પંડિત. મુંબઈ.

“પ્રત્યેક પ્રકરણ જગાસાના તંતુને અધિક
અધિક લાંબાવી ભવિષ્યની અપૂર્વ ઉત્થાનના પ્રદે-
શમાં દોરી જાયછે અને મન તથા આત્માને આન-
દમાં તલલીન કરેછે.”

આ પ્રકરણો જરૂર
વાંચો.

૧. મુલોચના અદૃશ્ય.
૨. મહાત્માનો આદેશ.
૪. સંકેત મુદ્રા.
૫. મહામંડલ.
૬. હનીમુન માટે પ્રયાણ.
૧૦. સુધારાનું સ્વાતંત્ર્ય.
૧૮. માદીકરોની ટપાટપી.
૧૯. નૃત્ય શિખતી છોકરીઓ.
૨૧. સ્પર્ધાકરતી કુમારિકાઓ.
૨૨. સનધિલા અને અતિથીઓ.
૨૩. દીક્ષા અને આત્મદશાધિઓ.
૨૪. દ્વિત્વ—સંગીત.
૨૫. કામનાથ મહાદેવ.

“મારી મનકામના અવગ્રહ સિદ્ધ થશે.”

(ભદ્રબાલા પૃષ્ઠ ૨૧૨.)

મોતેરી અક્ષર વાળા પાકા ગાઈડીંગના પુસ્તકનું મુદ્દ્ય ક્ર. ૧-૪-૦.
મેસર્સ જી. પંડિત અને કંપની | શ્રીભક્ત ઑફિસ,
મુંબઈ નં. ૨.

FOR PHOTOS
LIKE PICTURES OF ART
GO TO

GOMSE & LAWRIE.
BOMBAY.

THE CORONATION YEAR.

सवित्र भाषिक.

श्रीलङ्कत.

तन्त्री जयकृष्ण अंगारार भिक्त.

मुद्रित.

पुस्तक ८ भु.

२५ ६ भा.

डाइगुन प्रिन्टिंग.

१९०८.

असा वाद वाचि कदाचित्पि गच्छन्तु प्रत्यक्षगोचरात् ।

महान्ति दानि दानि गच्छन्तुमन्ता कल्पे वाचयन् ॥

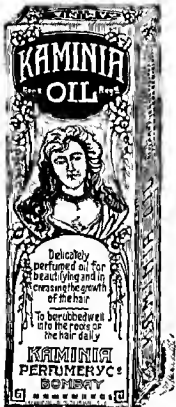
अभिप्राति अने प्रशमन्त,
जमियतनाम, ल पंडित.
अभिरायाद.

अभिरायाद.
मे. वं. पंडित अने इ.
मुद्रित. ल. इ.

નમુનો મંગાવી ખાત્રી કરો.

તમારા બાલ માટે

કામીનીઆ ઓઇલ વાપરો.

પ્રથમ એક બાટલી કામીનીઆ ઓઇલની લાવી વાપરી જુવો. ફક્ત એકજ અઠવાડીયામાં માથાના બાળમાં અજબ જેવો ફેરફાર થશે. વાળ ઓછાથી વધતે જો વાળના ગુન્ગાઓ નીકળી આવતા હશે તે બંધ થશે. વાળનો વધારો થવા લાગશે. વાળ ચળકતા અને સુંવાળા રેશમ જેવા થશે. માથાનો ખોડો દુર થશે. મગજ ઢંઢું રહેશે જેથી કાંઈપણ જાતનું મગજમારીતું કામ કરવાને ઉલટ થશે. વાળ ઘણાજ નરમ અને લાંબા રહેશે. સુગંધ ઘણીજ મધમધતી છે. જેની દરીકાઈ ખીન્ન કાંઈ પણ તેલો કરી શકતાં નથી. વિદ્યાર્થીઓ, સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો દરેકને વાપરવા લાયક છે. માથામાં ટાલ પડી વાળ ખરી પડતા હોય તો વાળના મૂળોને પોપણ આપી વાળ ખરી પડતા અટકાવે છે. એક વખત અજમાવ્યાથી ખાત્રી થશે.

કીમત ૧ બાટલીનો રૂ. ૧-૦-૦

૩ બાટલી રૂ. ૨-૧૦-૦

વી. પી. ખરચ જુદો.

દીલબહાર

હું ૨ ઓ ઈલ.

આ તેલના ગુણો ઉપર લખેલા કામીનીઆ ઓઇલના જેવાજ છે. સુગંધમાં પણ મધુર છે. દરેકની સુગંધ જુદીજુદી હોવાથી સોસાયટીમાં દરેકને પસંદ પડી રહેલાં છે. કી. દરેક શીશી એકનો રૂ. ૧-૦-૦; કાંઈપણ જાતનો નમુનો ના આનાની ડીપીટ મોકલવાથી મફત.

તા. ક.-ખરીદતી વખતે ઉપર લખેલા તેલોનાં નામ જરાખર વાંચી તે માટે ખાત્રી કરી પછીજ ખરીદવું. તેને બદલે ખીજ સારી છે અથવા સસ્તી છે એમ કહી ખીજ જાત આપવા માર્ગે તો લેવી નહી. કારણ તેવા માલમાં વેચનારાઓને વધુ નફો મળતો હોવાથી તેવી કોસેશ કરેછે. ઉપર લખેલા તેલો મેળવવાને હરકત પડે તે બનાવનારાઓને લખવાથી તરતજ મોકલી આપવામાં આ વશે. કામીનીઆ દીલબહાર અને ગુલશાન એ શબ્દો કાયદા મુજબ ટ્રેડમાર્ક તરીકે રજીસ્ટર કરાવેલ છે બહારગામ એજ ટો જોઈએ છે.

બનાવનારા—કામીનીઆ પરફ્યુમરી કંપની, મુંબઈ.

એજન્ટો—એન્ડ્રો ઈડીયન રૂઝ એન્ડ કેમીકલ કંપની. મુંબઈ.

તથા જી. બ્રદશ અને કંપની. અમદાવાદી પોસ્ટસામે-વડોદરા.

છુટકે મળવાનું ઠેકાણું—ટોમસન કંપની. દવાવાળા તેમજ ડાકટરોનાં દરેક જાતનાં પ્રીસ્ક્રિપ્શનો તૈયાર કરી અપનાર, કાલબાદેવી પોસ્ટ સામે; મુંબઈ.

અમારા સદ્ભાવસંપન્ન એજન્ટોનાં સત્પ્રયત્નથી આ
ફાલ્ગુનના અંકની ખીણ આવૃત્તિ કઢાવવાનો
મુયોગ અમને પ્રાપ્ત થવા માટે તેઓને કાર્યવાહી
મંડળ સમ્રેમ અભિવંદન આપે છે.

મુખ્ય—મેસર્સ. જી. પંડિત અને
કંપની. મુખ્ય. નં. ૬.
—પ્રાણુત વેદરાજ પ્રાણુત વનવીરજી
૧૯, બંદરોડ-મુખ્ય નં. ૩
—રા. અમૃતલાલ જિજ્ઞાસાભાઈ
બુલેયર-જુલગલી-મુખ્ય.
પુના—શ્રીયુત રઘુનાથ મંગાધર સાહે
૪૮૪ સદાશિવપેદ-પુનામીડી
મુરત—શ્રીયુત જાણી જાણાસભકત
જંદાખાડી-મુરત.
અંડાજી—શ્રી. અણુપતરામ વલ્લભરામ
અંડાજી-વાયા મુરત.

વડોદરા—મેસર્સ. જી. પી. પંડિત અને
કંપની. ટાવર-વડોદરા.
—મેસર્સ. એચ. બી. ધર્મસિંહ-કાગળ-
વાળા. શ્રી તૃપ્તિદાસ-વડોદરા.
અમદાવાદ—મેસર્સ. રી. એમ. ત્રિ.
વેદીની કં. ચાંપા રડીટ-અમદાવાદ.
પારખંદર—અભિવિદ્યામણ શ્રી દી.
૨૭ પ્રભાશંકર-પારખંદર.
—અ. આર. દરિયંકર-વાસજી.
કાન્ટ-પામ-પારખંદર.
પરાંતીજ—પંડિત અમથાલાલ નાર.
જુભાઈ નાગરવાડા-પરાંતીજ.

આ માસિકમાં ફાલ્ગુન તથા ચૈત્રમાં આપેલા નીચેના
લેખોપરિતિ ખાસ લક્ષ આપવા કૃપા કરવી.

ફાલ્ગુન.

ચૈત્ર.

રેડઅમય જીવન.
૫૫નીના ૫૩માં.
અવગ્રોહન.
સદાનુભૂતિ.
સુખાનિ.

શ્રી વિષ્ણુચરમારક શ્રી ભક્તશિખાવસિ.
આપણી આધિક ઉન્નતિ.
વડોદરા રાજ્યની સ્વચ્છની પ્રગતિ.
શ્રી કેલવજી.
પત્ર પેદી
સ્ત્રી અને રતન ત્રા.
મારનિગદશ

ફેધરવેટ કાગળ પર છપાતું !!!

આના જેવું શીબું એકે માસિક નથી. સુંદર આર્ટપેપર પર છપાતાં ચિત્રાકર્ષક ચિત્રો આનંદ અને આધ આપે છે. આ માસિક સૌંદર્ય અને જ્ઞાનનો ભંડાર છે. આહક થાઓ એને શુદ્ધર, સાહિત્યને સહાય આપો.

મહાત્મા શ્રી ગૌરાંગપ્રભુનું

સચિત્ર ચરિતામૃત

નામના ગ્રંથનો પૂર્વવિભાગ.

આસરે સાંઝા ત્રણસો પાનાનો અપૂર્વ ગ્રંથ (ફેધરવેટ કાગળ પર છપાયે છે. મૂલ્ય. રૂ. ૩-૦-૦)

આ અમૂલ્ય ગ્રંથ અમારા પ્રત્યેક આહકોને ભેટ આપવામાં આવશે.

આ ભેટના પુસ્તકમાં રાખવામાં આવેલાં ચિત્રો તમે તમારા

રોડિંગ રૂમમાં રાખવી જરૂર લેલચાંશો

જેવાં તે સુંદર અને મનોહારી છે.

અધિક આપાદનો અંક કાઢવામાં આવે છે.

નામિયતરામ લક્ષ્મીરામ પંડિત,

અધિપતિ અને પ્રકાશક.

રાયપર—અમદાવાદ.

સત્વર આહક થાઓ ! સંખ્યાબંધ આહકો વધતાં જતાં હોવાથી ક્ષણભંગુરતા અંક ફરીથી છપાવવાની ફરજ પડી છે.

અધિપતિ.

અઢીસો રૂપીઆમાં અમર નામ.

પુન્યશીલ દાતાઓ માટે ઉત્તમ તક

[અત્યાર સુધીમાં ૩૦ દાતાઓએ પાતાના નામની ઓરડીઓ બંધાવી છે.]

નડીઆદ હિંદુ અનાથ આશ્રમમાં અનાથો અને અપંગોની સંખ્યામાં મોટો વધારો થવાથી અનાથોને રહેવા વિગેરે માટે ઘણી અગવડ પડતી હોવાથી, આશ્રમના મધ્ય સ્થળમાં 'વધારાનું' મકાન બાંધવાની જરૂર છે. આ નવા મકાનની નીચેની ઓરડીઓમાં અનાથ, અપંગો વિગેરેનો સમાસ કરવામાં આવશે. મકાનને લગતી દરેક ઓરડી બાંધતાં લગભગ પાંચસો રૂપીઆ ખર્ચ થાય છે. તથાપી કેઈ દાતા, ગૃહસ્થ એકી વખતે રૂ. ૨૫૦) આપશે તો તે ગૃહસ્થના નામની એક ઓરડી બાંધી તેના મુખદાર ઉપર આરસપાદાણની તખ્તી ચોટી તે સખી દાતાનું નામ અમર કરવામાં આવશે. આ મકાન બાંધતાં ચાર હજાર રૂપીઆ સુધી ખર્ચ થાય તેમ છે; પરંતુ કેઈ શ્રીમંત સખી ગૃહસ્થ ત્રણ હજાર રૂપીઆ સામદા દાન આપશે તો એ આખું મકાન એ દાતાના નામથી બંધાવી અમે કૃતાર્થ થઈશું; આ મકાન આશ્રમમાં ઘણાજ આગળ પડતા સ્થળમાં ઘોડાજ સમયમાં બંધાનાર હોવાથી દાનશીલ સંજ્ઞાનો આ ઉત્તમ તકનો લાભ લેવા ચુક્યો નહીં એવી આશા છે. વધુ વિગત માટે લખો.

મંત્રી. હિન્દુ અનાથ આશ્રમ નડીઆદ.

જીવીતદાન આપનાર સો પાળક પણ નહીં નીકળે ?

દીન વત્સલો ! ! પ્રજૂની ખાતર દયા લાવો અને અનાથોના પાળક બનો. દર માસે રૂ. ૭) આપનાર ધર્માત્માના નામથી બાર વર્ષથી મોટી ઉમરના અનાથને, અને દર માસે રૂ. ૩-૮-૦ આપનાર ધર્માત્માના નામથી એથી નાની ઉમરના અનાથને પાળી વિદ્યા દાન આપી સનાથ બતાવીશું આ પૂન્ય ભૂમિમાંથી અનાથના પ્રાણદાતા એવા માત્ર સો (૧૦૦) પાળક પણ નહિં નીકળે ? જરૂર દયા લાવી લખો:—

મંત્રી. હિન્દુ અનાથ આશ્રમ નડીઆદ.

વિજ્ઞાપના.

શ્રીભક્ત માસિક પત્રના સર્વ સુદ્ધ ગ્રાહકો તથા અન્ય સંબંધીઓને સવિનય વિનંતિ
કરવામાં આવે છે કે:—

૧. શ્રીભક્ત માસિકના લવાજમો નીચે લખેલા અમારા સરનામે મોકલવા કૃપા કરવી.
૨. શ્રીભક્ત પત્રમાં મોકલી જાહેર અખરો ખરેખરેનાં નાણાં પહોંચાડેલાં સરનામે મોકલવાં.
૩. શ્રીભક્ત પત્ર ૥ સાથેના નાણા સંબંધેના સર્વ વ્યવહાર નીચેના જ સરનામે કરવો.
૪. મનીઓર્ડરથી અથવા વી. પી. યી નાણાં આપ લે કરવામાં આવે તે માટે પહોંચાડેલાં નાણાં લેવાની જરૂર રહેતી નથી.
૫. પશુ ન્યાં ખીજ રીતે નાણાં કરવામાં આવે ત્યાં નાણાં લેનારની સહીની રીસીટ લેવા ચૂકવું નહિ. રીસીટ પર અમારી અથવા અમારા એજન્ટોની સહી હોય છે અને બાજુમાં નાણાં લેનારની ચોખા અક્ષરે પૂરેપૂરી સહી કરાવવા બૂલવું ન જોઈએ.
૬. કોઈ લખતેજ નાણાસ અમારા નામે લવાજમો અથવા જાહેર અખરોનાં નાણાં લઈ ન જાય તે માટે ચોક્કસ રહેવું જોઈએ.

નાણાસંબંધેના સર્વ પ્રકારના વ્યવહાર બાજુમાં આપેલા અમારા સરનામે કરવો. } નમિષવતરામ લક્ષ્મીરામ પંડિત. શ્રી ભક્ત ઓફિસારાયપુર, અમદાવાદ.

પોસ્ટેજ સાથે શ્રી ભક્ત પત્રનું લવાજમ વધુ એકલું અગાઉથી.

હિંદુસ્તાનમાં ... ૩-૩-૦૦

હિંદુસ્તાન બહાર ... ૩-૩-૦૦

રાખવામાં આવ્યું છે. જાહેરખબર આપવાં ઇચ્છનાર સંબંધને પત્ર લખી

લાવ મંગાવવા કૃપા કરવી. લેખો અને માસિક મળવામાં થતા વિલંબ માટે માત્ર અધિપતિ અને પ્રકાશકને પત્ર લખવા કૃપા કરવી. આદક થવા માટે નામ નોંધાવો. અધિપતિ અને પ્રકાશક.

શ્રી ભક્ત ઓફિસ-રાયપુર—અમદાવાદ.

વિપયાનુક્રમ.

વિષય.

વિષય.

આત્મજ્ઞાન.	અવલોકન.
આત્માવલોકન અને કેટલાંક ચિત્રો	અભ્યાસ ૩૫૪
વિજ્ઞાન.	કેલવણી ૩૫૫
પુરોના પદમાં.	વર્તતા વિશ્રામ ૩૫૨
સાહિત્ય.	શ્રી કેલવણી સંબંધી કેટલાક વિચારો ૩૫૬
સામાજિક જીવન.	પ્રકીર્ણ ૩૫૬
સદગુણી સુમન.	સદગુણી ૩૫૬
જીવનવૃત્ત.	દયાલુ વાણી ૩૫૬
જીવન પ્રાપ્ત શ્રીમાન માસતર સાહે.	રિશિય કથાચક્રારક, શું ? બગવાનની ભક્તિ ૩૫૭
જના રક્ષકમય જીવનનું નિગ્રહન.	

આ માસિક 'સત્યનિગ્ધ' પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. સાંકલ્પદ દરિયાસે અધિપતિ અને પ્રકાશકને માટે મુદ્રિત કર્યું છે. પાંચકુવા નવાદરવાળા—અમદાવાદ.

સ્વરૂપતિષ્ઠ શ્રીમાન્ વિશ્વવંદ્ય.

બ્રહ્મચરિત્રજી ઓરાડાલ હવનજાલ.

[કવ્ય—આશિન વૃણા ૧૩. ૧૯૬૭. મુદ્રણાગ્રહન—માર્ગશીર્ષ વૃણા ૫. ૧૯૬૮.]

“વિશ્વમા ચતુર્થમા માં એવા પાછુ આ બ્રહ્મચરિત્રમાં આવવાનું છે. સામાટે?
તે સમયે તે આપ દયાર્થે : તમારું મનુષ્યપુત્રે જરૂર ત્ય.”

(યોગિની).

શ્રી બક્ષ.

દ્રષ્ટવદપ્રાપ્ત શ્રીમાન માસ્તર સાહેબના રહસ્યમય જીવનનું દિગ્દર્શન.

(શ્રીયુગ ગોવર્ધન. ઇ. ૫૦૨. બી. એ.—મહાપ્રકાશ, મુંબઈ).

આમુખ.

"Whereas the corrupter sort of more politiques, that have not their thoughts established by learning in the love and apprehension of duty, nor never look abroad into universality, do refer all things to themselves, and thrust themselves into the centre of the world, as if all lines should meet in them and their fortunes, never caring in all tempests what becomes of the ship of state, so they may save themselves in the cockboat of their own fortune: whereas men that feel the weight of duty and know the limits of self-love use to make good their places and duties, though with peril; and if they stand in sections and violent alterations, it is rather the reverence which many times both adverse parts do give to honesty, than any versatile advantage of their own carriage." (Philosopher-Bacon).

અર્થ સમજાવવા:—સાધારણ જીવિતામાં પ્રતિભાવ એવો આવનાર મનુષ્યો વિચારના બળની ન્યૂનતાને લીધે કર્તવ્યનું સ્વરૂપ સમજી શકતા અસમર્થ હોય છે અને તેઓનું દષ્ટિ-બિંદુ નિશ્ચય થવાને સંજોગ નહિ દોષાયે તેઓ સર્વ પરબુજી તરફ સ્વાર્થપરમશૂનાથી નિહાળી જાયેલા મધ્યબિંદુની રીથિન માટે પ્રયાસ કરતાં એવી માન્યતાઓ પર આવે છે કે તેમના પ્રારબ્ધમાંના કળીયાસે જ સર્વ સંતોષોનું સદાયક બળ થેાળ્યું નેહાયે. આવી જીવિતાના બળનમાં બળાવેલા અને ત્યારે સ્વકર્તવ્ય નોંધાતું લોકોનેથી રક્ષા કરવામાં સખાતને વધ મધ્ય પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં સ્વનંત સલામતીની નાની સ્વર્ભરચિત પ્રારબ્ધ દોડીરડે બચાવ કરવા તરફ મધ્ય જાય છે ત્યારે ધર્મધુરધર પીર પુરો. સ્વામજીયથી પોતાની રીથિન અને હાલેનું ઉન્નત બળ ગમે તેવા આત્મભોગથી પણ ઉત્તરિને સિદ્ધ કરવામાં

* સ્વરૂપનિષ્ઠ શ્રીમત્ દેવદાસજી એવનવાલના દેવદાસજીવિતક ઉદ્દેશ્ય અમારા પેલના અંકમાં કરવામાં આવ્યો છે તેમ છતાં અમારા અનેક મુદ્દા વાચકો તરફથી મનુષ્ય એવનના સારના અનુકરણ માટે તે મહાપુરુષના એવનરત્નનું રહસ્યમય દિગ્દર્શન જન-સમાજના ઉપાર અર્થે પ્રકટ કરવામાં આવે એવી હેતુ હાલવામાં આવતાં તે એવનરત્ન જેવી રપરેખાથી આવેજાતું નેહાયે તેના થયેલા નિર્જયને આધારે આ લેખ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.—અભિપ્રતિ

યોગે છે. આવી જયોતિર્મય વીરરત્નો કદાચ કેઈ વિદ્યાર્થી અતિકૃષ્ણ સંજોગોથી જગતની ભૂમિકામાં દીકાને પાત્ર અથવા દોષારોપણની ભાંતિને પાત્ર થઈ પડે છે તે તેમના તે પ્રાસ-અધિકારના લાક્ષણી ગણનાને બાલુએ મુકતાં છતાં પણ તેમનામાં રહેલા પ્રમાણિકતા, સહૃદયતા વગેરે સદગુણો વિરુદ્ધપક્ષમાંથી પણ પૂન્યત્વને આકર્ષવા સમર્થ થાય છે.

સુવિખ્યાત તત્ત્વવેત્તા યેકનના આ સૂચનથી જીવનદૃષ્ટ લખવાનો ઉદ્દેશ એવો સિદ્ધ થાય છે કે જનસમાજમાં જુદી જુદી પ્રતિતા મનુષ્યો પોતાના જીવનના અનુભવોમાં તેવા તેવા પ્રસંગો આવતાં યોગ્ય માર્ગથી ઇષ્ટિતાર્થ પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ થાય. જનસ્વભાવના જુદા જુદા આશયો, ક્રિયાઓ તથા અનુભવોના જ્ઞાનપૂર્વક, પ્રસંગાનુસાર કેવું વર્તન કરવું તથા કેવી સાવધાનતા સેવી લક્ષ્યબિંદુની સિદ્ધિ મેળવવી એ વગેરેનાં રહસ્યોનું વાચક વર્ગને દિગ્દર્શન કરાવવામાજી જીવનદૃષ્ટાંતની સાર્યકતા હોવાથી પ્રત્યેક વાચકને તે સ્વાનુભવની (Practical) દૃષ્ટિથી આ ભેખનું અવલોકન કરવા વિનવવામાં આવે છે.

કવિઓ, નવલકથાકારો, વર્તમાનપત્રકારો, તત્ત્વવેત્તાઓ, વક્તાઓ, સાધુઓ મહાત્માઓ, યોદ્ધાઓ, રાજાઓ વગેરેનાં જીવનચરિત્રો નિરીક્ષણથી તે તે કર્તવ્યને કરનારા મનુષ્યો તેમાં કેવી રીતે શ્રદ્ધિ પામતા જવું તેના નિર્ણય બાંધી શકે છે. જીવનદૃષ્ટ લખવાની જુદી જુદી શૈલિઓ હોય છે. જનમયી અવસાન સુધીનાં વર્ષોના અનુક્રમવાર, જીવનના પ્રસંગોનું વર્ણન કરવાની સામાન્ય રીતિ ગણાય છે. પરંતુ રચણસંક્રાંતિને લીધે આ માસિકમાં સંક્ષિપ્તમાં માત્ર જીવનના રહસ્યનું દિગ્દર્શન કરવું એટલેજ આશય રાખવામાં આવ્યો છે.

શ્રીમન્ છાંદાલાલમાં કેષદેવી સંકેતથી અનેક શક્તિઓનો વિકાસ થયેલો હતો. શારીર-સંપત્તિનાં, માનસસંપત્તિનાં તથા આધ્યાત્મિકસંપત્તિનાં તેમનામાં કુદરતી રીતેજ કેવાં બીજાં હતાં; પરિવેશન વગેરેની આગાહુક સામગ્રીથી તે તે બીજાં ઉપર કેવી અસર થઈ હતી; પ્રયત્નપૂર્વક પ્રાપ્ત કરેલાં કેવાં કેવાં સાધનોને ક્યાં ક્યાંથી આકર્ષી તે તે શક્તિઓનો તેમણે કેવી કેવી રીતે વિકાસ કર્યો હતો તથા કેવા કેવા ઉપાયોથી સ્વરૂપસાધાન્યને તેમણે ઉદ્દેશ સતત તેમનામાં જાગ્રત રહ્યા કર્યો હતો, અને તેમના પ્રસંગમાં આવનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિનું કેવા શુભ આશયથી તેમણે દિત ચિંતનનું દર્પણ એ વગેરે દૃષ્ટિબિંદુઓથી આ જીવનદૃષ્ટાંત લખવાનો પ્રયાસ અશ્વાત્થામાં આવે છે.

શ્રીમન્ છાંદાલાલ શિક્ષક, કવિ, નવલકથાકાર, વક્તા, તત્ત્વવેત્તા, સાધુચરિત્ર ધર્મધૂર-ધર તથા પ્રખ્યાત માસિકના તંત્રી હતા. આરોગ્યવિદ્યા (Hygiene), મેસમેરીઝમ (Mesmerism), હીપનોટીઝમ (Hypnotism), સ્પીરીટ્યુઅલીઝમ (Spiritualism), વિચારબળ (Thought-force), ભાવના (Suggestion), હર્મેટિક ફિલોસોફી (Hermetic philosophy) માનસશાસ્ત્ર (Psychology) તથા નવજન (Regeneration) વગેરે પાશ્ચાત્ય વિદ્યાઓના તેઓ ઉંડા અભ્યાસક તથા પ્રસારક હતા. અનેક પ્રકારની શક્તિઓ તથા સાધનોની વિવિધતાથી તેમની શારીરિક, માનસિક તથા આત્મિક જીવન રેખા (Line of Life) કેવી રીતે બંધાઈ, તેમનામાં જુદી જુદી જાતિની વિદ્યાઓના વિચારો ક્રમે ક્રમે કેવા રૂપમાં શ્રદ્ધિ પામતા લાગ્યા તથા મિત્રમિત્ર વાતાવરણમાં તેમણે સ્વાત્માર્થજીથી પણ પોતાના લક્ષ્યબિંદુને કેવી રીતે ટકાવી રાખ્યું એ વગેરે બાબતોને બનનાં સાધનોની સદાચળાથી વાચકવર્ગના સાક્ષાત્ ઉપયોગ અર્થે લક્ષમાં લાવવાનું આ રચણે યોગ્ય ગણ્યું છે.

મનુષ્યભાવના જીવનના ચાર મુખ્ય દષ્ટિબિંદુ હોય છે.

Man in body—શરીર સામગ્રી પરિવેશિત મનુષ્ય.

Man in brain—મગજશક્તિ પરિવેશિત મનુષ્ય.

Man in mind—ચિત્તસામગ્રી પરિવેશિત મનુષ્ય.

Man in spirit—આત્મસામગ્રી પરિવેશિત મનુષ્ય.

પોતે શરીર હોય, કવિ હોય કે દિલસુદ્ધ હોય પરંતુ પ્રયેક્ષ મનુષ્યને આ ચાર સામગ્રીઓ જન્મથીજ ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં કર્મસત્તાના કાયદાઓને આધારે પ્રાપ્ત હોય છે તે તે સામગ્રીઓને વયર્થમાં આવતાં મનુષ્ય જેવી રીતે બળવાન અથવા બળહીન કરી શકે છે એની દૃષ્ટિથી સાવિત્રી આપવી એજ જીવનદર્શનનું કર્તવ્ય છે.

આ માસિકના વાયક, લેખક, શોધક કે અભ્યાસક ગમે તે હોય તોપણ તેમના કર્તવ્યની દિશામાં સુગમતા યવાર્થમાં આ લેખ સદાયક નિવરણ એવી શ્રી ઇશ્વરની અવ્યર્થના કરી વિરમવામાં આવે છે.

નમઃ શાંતાય તેજસે

આરંભ.

“ કરુણાવિમુખને મૃત્યુના દરતા ત્વં વદ કિં ન મે હૃતમ્ । ”

“ Nothing can cover his High Fame but Heaven;
No Pyramids set off his memory,
But the Eternal substance of his Greatness. ”

“ શોકને રસનું ત્વજને શાન્તિ મનને જ્ઞે કરે,
તું બદ્ધમાં છું બદ્ધમાં, એ વાત તો ના વિરમરે;
શોક કરતાં રહન કરતાં લાભ હુને છું અરે ।
ગુણગાન તારું કંઈ કર્યાથી લાભ તો સાચો મળે. ”

“ મિલન થેજ નવ આવે તખ સજ
કહ ન દેના, કૃપા વ્રમ દેના—
દમરો વ્રમસે મિલણ દેના
મિલણ દેના એકહી કરલેના,—”

મેલે યોગીરાજ અનાદિ જે આદિ ॥ ॥ રાહિલ્યા સમાધિ જગામાની
મેલે દિગંવર ફેશ્વર વિમૂતિ ॥ ॥ રાહિલ્યા ત્યા કીર્તિ જગામાર્જી ॥

“ ગમેતેની રિયતમાં તમે દેા અથવા ગમેતેના પ્રસંગો તમારી આજુબાજુ જાનના

હોય તોપણ ઉચ્ચ થવાનો ઉદ્દેશ રાખો, અને ઉચ્ચ થવાના તે ઉદ્દેશને નિરંતર રાખ્યા કરો. (છાં૦) ”

*

*

*

*

* * * “ Live for something. Do good, and leave behind you a monument of virtue that the storm of Time can never destroy. Write your name in Kindness Love and Mercy on hearts of thousands you come in contact with year by year. Good deeds will shine as Stars in Heaven. ”—કોઇ દહ ઉદ્દેશની સિદ્ધિ અર્થેજ જેમણે જીવન દહું, કલ્યાણ કરવું એજ જેમણે કર્તવ્ય દહું, કાળ પણ કદી પોતાનાં તોફાનાથી જેનો નાશ ન કરી શકે તેવો સદ્ગુણનો કાર્તિચિહ્ન જગતમાં જેમણે રાખ્યો છે; પોતાના જીવનના પ્રત્યેક ઉત્તરોત્તર વર્ષે જેના જેના સંબંધમાં આવવું થયું તેવાં સંખ્યાબંધ હૃદયો ઉપર જેમણે સહૃદયતા, પ્રેમ અને ઉદારચરિતાને અંકિત કર્યા છે તથા જેનાં ઉત્તમવલ કાર્યો યજ્ઞકતા તારાઓરૂપે જનસમાજરૂપી ગગનમાં અજકમા કરે છે એવા સદ્ગુણસ્વરૂપ શ્રીમન્ ભારતર સાહેબનો જન્મ જગતમાં શુભ શુકનના શિખરજેવા મનાતા ધનત્રયોદ્ધાનીના સુદિને સંવત ૧૯૧૭માં આર્વાર્તમાં થયો હતો.

જીવનપુરવાળાની સંસારી નજીરતા જીવદયાપાલક જૈનમાર્ગી શ્રીયુત જીવનશાસના ઉત્તમ કુશમાં જન્મ પામી તેમણે બાલ્યાવસ્થાથીજ પોતાની જુદી કર્તવ્યદિશાનું આજીવ્યાજીવના સંબંધીઓને બાન કરાવ્યું હતું. વિદ્યાર્થી અવસ્થાથીજ તેમને સમાજમાં આગળપડતો ભાગ લેવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો. પ્રાર્થનાસમાજમાં વ્યાખ્યાનો આપવાના તથા સાહિત્ય તરફ આકર્ષણી દર્શાવવાના પ્રસંગો મળતાં તેમણે અનેકના ચિંતનું તેમના તરફ આકર્ષણ કરવા માંડ્યું.

મૈટ્રીકયુક્તેશનની પરીક્ષા પસાર કરી તરતજ તેઓ વડોદરામાં કેળવણી ખાતામાં યોગદાન ગયા. સરદારકુલમાં અનેક શ્રીમંત વિદ્યાર્થીઓને પોતાની રિયલિને યોગ્ય કર્તવ્યની દિશાના સૂચનપૂર્વક રસમય બોધ આપતા તેઓ પોતાનું કર્તવ્ય ધણી ઉત્સાહથી બજાવતા હતા. અઘાપિપર્યાંત પણ તેમના એ રનેહનું રમણું કરી કોઇ કાંઇ તે પ્રસંગના અનુભવી સજ્જનો તેમની પ્રશંસા કરે છે.

વડોદરા હાઇસ્કૂલમાં શુભરાતી બાપાના દિક્ષકતરીકે તેમની નિમણૂક થતાં તે સ્થાનનું કર્તવ્ય પણ તેમણે તેવીજ ખંતથી બજાવવા માંડ્યું. તેમના વિદ્યાર્થીઓમાં તેમને માટે એવું કંઇક કુદરતી પૂજ્યત્વ પ્રકટવું હતું કે જ્યાં તેઓ તેમના પરિચયમાં સતત રહેવાય તેજુજ ઇચ્છા કરતા હતા. તેમના નિકટ પરિચયમાં આવેલા અનેક સુવ વિદ્યાર્થીઓને સંબંધ તેમના આખા જીવન સુધી ઉત્તરોત્તર જલિજ પામતો ગયો છે. તેમના અવસાન પછી તેજ પ્રેમ જાણે એમની પાછળ પીગમીને વડી જતો હોય તેમ દહીં પણ તેમનાં નેત્રોમાંથી ઝાંધો કરે છે.

યુવવસ્થાથીજ તેમને પાશ્વિમાલ્ય વિદ્યાઓના અને થીયોસોફી વગેરે સંસ્થાઓનાં પુસ્તકો અવલોકવાનો અભ્યાસ પડ્યો હતો. એ અભ્યાસોથી સ્વતંત્ર રચેલા લક્ષ્યની શોધ કરવાનો વિચાર ચલાવવામાં ત્યારે તેઓશ્રી ગ્રંથાચેક્ષા રહેતા હતા ત્યારે તેમના એક રનેહીની

સાથે તેમને વડોદરાના નીળમપુરામાં નિવસતા શ્રીમન્ નૃસિંહાચાર્યજી મહારાજના સંબંધમાં આવવાનું મુશ્કેલ હતું થયું.

શ્રી ઔપસાધિકઅધિકારિવર્ગના બધાજુમાં તેમની સેવા એવા રૂપમાં ફલીમૂત થઈ કે જેથી પ્રત્યેક સાધકનું સેવાનું અભિમાન ગમિત થઈ ગયું હતું. સદૃશ ભગવાનની શાંતિશક્તિથી સેવા ઉદ્ભવવામાં તથા તે ઉપરાંત કેવલ નિરભિમાની રીતે સર્વને સંતોષ આપવામાં તેમણે એકજ સિદ્ધાંતનું અડગપણે પાલન કર્યું હતું. તે સિદ્ધાંતને તેઓ છેક છેવટ સુધી તેલધારાવત પાણીને તેનીજ ન્યોનિમાં ભરીમૂત થયા છે એમ કહેવું એ સાદસ નહિજ ગણાય. એ સિદ્ધાંતના ચળોનું રહસ્ય તેમનું જીવનજ દર્શાવી શકે એમ છે. તે સિદ્ધાંત આ છે:—

સેવા ધર્મો પરમગહનો યોગિનામપ્યગમ્યઃ ।

એમના જેવા સેવાધર્મ બનાવવામાં વિજયી નિરડેશે. એક પણ અનુકૂલ દાખલો શાસ્ત્ર કે પુરાણમાંથી આ ભેખની પ્રતિ શોધી શકતી નથી. માત્ર રામાયણમાંથી એકજ જટાધુનો દર્શાવે તેમના જીવનનું રહસ્ય દર્શાવવામાં સદાયમૂત થાય એમ સમજાય છે.

તત્પચ પ્રવયસો જટાધુપઃ

સ્વર્ગિણઃ કિમિવ શોચ્યતેજ્ઞુના ॥

યેન જર્મરકલેવરવ્યયા

ત્રીતમિન્દુકિરણોઽન્વલં યતઃ ॥'

(ભાવાર્થ:—સ્વર્ગને પામેલા તે જટ જટાધુનો શીય હવે ક્યાં કારણથી કરવો યોગ્ય છે, કે જેમણે જર્મર થઈ ગયેલા શરીરના અર્પણથી અંતનાં કિરણજેવો નિર્મળ થયા ખરી. હી લીધો છે.)

આવા આતિ કઠિન સેવાધર્મનું ધર્મ્ય રીતે પાલન કરી તેમણે મહાકાલ નામના માસિકની વ્યવસ્થાનું કાપ પરમાત્મા શ્રીમન્ નૃસિંહાચાર્યજીના સ્વરૂપાવસ્થાન સુધી વધા કર્યું.

તત્પશ્યાત તેમનાજ ઉપર આવી પડેલા આખી સંસ્થાના અસહ્ય ભારને નીચેના મુખ-વાદને આધારે ભરિમ્બની ઉત્તલિની આશાની જગમગમાં તેમણે સ્વિકારી લીધો.

"I do not grieve but rather find,

Strength in what remains behind;

In years that bring the philosophic mind !"

ભાવાર્થ:—શોક કરું નહિ કંઈ, પણ શીધું બળનેજ હું.

પછી રહેલા માંદી, ભરિમ્બના વર્ષો વિષે.

શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનમાં અસાધારણ પ્રેમ તથા કઠિનનું સ્થાપન કરી તે સ્થાપનાની સેવામાં સંપૂર્ણ સ્વાત્મભોગથી પોતાનાં તન, મન અને ધનનું સમર્પણ કરી સિદ્ધપદારૂઢ શ્રીમન્ માત્સર સારૂએ પોતાનાં લૌનિકતત્વનો સંવત ૧૬૬૮ના માર્ગશીર્ષ વદ પંચ મીઝે ત્યાગ કર્યો.

તેમના નિરંદના શોકની જ્વાલામાં તમ યત્ના રહેલી જોનાના આશ્વાસન અર્થેજ સખા-

મું-હોય તેમ તેમનું હેલ્થ વર્ધનું સ્કુરણ આદેશરૂપે મદદ કરી પ્રત્યેક સુખસાધકે જીવનના માર્ગે ઉન્નતિના ધામમાં લઇ જવો એ જ કર્તવ્ય અવશેષ રહે છે.

“ નથી મુશ્કા તે જે વિચિત્રમાંહિ ઉચ્ચ કાર્ય કરી ગયા,
નથી જીવતા તે જગતમાં જે લોગમાંહિ કુખી રહ્યા,
પુરુષાર્થ કરનારા જીવન શી વસ્તુ છે તે જાણતો,
વિધધે પચી રહેનાર, જીવતા મૃત્યુને અહિં માણતા.” (છોટા)
(અપૂર્ણ)

આત્માવલોકન અને કેટલાંક ચિત્રો.

(લેખક દેસી મણિલાલ નરુભાઈ ખી. એ.)

આ મથાળા નીચે લેખક પોતાના કેટલાંક અનુભવનાં ચિત્રો રજુ કરવા ઇચ્છા ધરાવે છે, તે ચિત્રો સર્વને આકર્ષક થઈ પડશે એમ તે માનતો નથી; પણ તેમાં સત્યની કેટલીક બાબતો તપાસવાનો કેટલાકને પ્રસંગ મળશે. અને એકજ વસ્તુ જૂદા દૃષ્ટિબિન્દુથી કેવી સાગે છે, તે જાણવાનો-વિચારવાનો લાભ તેને મળશે. લેખકને પોતાના અનુભવોને સાકાર કરવાની તક મળશે, અને સિંદાવસીકનદૃષ્ટિથી થયેલી ભૂલો શરીર ન થવા પામે એ નિશ્ચય દૃઢ થશે. અસ્તુ ! પ્રિયવાચક ! આ ચિત્રોમાં કુપણ-અહંતાનો ભાસ થાય તો તેની દામા આપજે, કેરણ કે પોતાનું જ ચિત્ર ચિત્રતાં જાણ્યે અજાણ્યે કુપણ તેમાં આવી જવાનો સંભવ છે.

ચિત્ર ૧ છું.

મને સર્વત્ર વિજયજ જોવાની ટેવ પડી હતી. મારા દરેક કામમાં મને વિજયજ મળ્યો હતો, તેથી પરાજય એ શું છે, અથવા પરાજયથી લોકોને કેવી રિયલિટી થતી હશે તેનો ખ્યાલ સરખો પણ મને ન હતો. એવામાં એક બાબતમાં મારી ધારણા નિષ્ફળ નીવડી, મને પરાજય મળ્યો, શું હું પરાજય પામું ? લોકો મારે વિશે શું ધારશે ? આ વિચારે શતદિન મારા મનપર અસર કરી, અને તેની અસર શરીર પર થઈ. સંગ્રહણીના રોગ લાગ પડ્યો. શરૂઆતથી તેમાં હું બચ્યો. શરીર પ્રથમના જેવું નિરાગી બન્યું. એ પરાજયે મારું માનસિક આક્રમણ કરી નાખ્યું હતું, હાલ મારા માનસિક આક્રમણના ચિત્રપટમાં તે બતાવ એક નજીવા બિન્દુજેવો છે. તેના વિચાર કરતાં મનમાં જરા પણ કુપ્ત લાગતું નથી. અહા ! તેજ વખતે અભારના જેવી મનની રિયલિટી હોય તો કેવું સારું ! પણ જો આ અનુભવ ન થયો હોત તો લોકોની ચિંતાજનક સ્થિતિનો મને ખ્યાલ ક્યાંથી આવત ! કુપ્ત સહન કરવાનું ધૈર્ય ક્યાંથી આવત ! અને આપત્તિ એ પણ ઈશ્વરનો છુપો આશીર્વાદ છે એવું ક્યાંથી જાણત ! જે થાય છે તે સારા વારતે થાય છે-એ પણ આ અનુભવમાંથી તારવી કાઢેલો એક નિષ્કર્ષ છે.

ચિત્ર ૨ છું.

કેમને ના પાડવી એ મારાથી બની શકતું ન હતું. ‘ ના પાડવી ’ એ પણ કેટલીક બાબતમાં સફળ થયું છે, એમ હું જાણતો ન હતો. તેથી ઘણા મનુષ્યો મારી લક્ષમનસાધનો લાભ લેઈ જતા હતા, જે મનુષ્યો ખરે વખતે નાપારી શક્તા નથી, તેઓ તેમના

સ્વાર્થી મિત્રોના ફાંસામાં કેવા ફસાઈ જાય છે, અથવા આડે માર્ગે પશુ ઉતરી જાય છે, એનો સર્વ કારણને અનુભવ થશે. સુમાએ આપો કોઈ પ્રસંગ મારાપર આપ્યો ન હતો પણ એક નજીવાજ બનાવે મને શિખર્યું કે 'ના પાડવી' એમાં પશુ નૈતિક બળની જરૂર છે. એક મિત્રના આગ્રહથી અમુક જાગતમાં જરા મીઠું મરચું બમરાતી એક વાત સખી. તેનું શું પરિણામ આવશે, તેનો તે વખતે ખ્યાલ ન રહે. પણ તરતજ અંતઃકરણ કેમ મારવા લાગ્યું. ચારખંચ દિવસમુધી નિદ્રા ન આવી. પણ તે બનાવે મને શિખર્યું કે ના પાડવાથી કલ્પ થોડું દુઃખ સહન કરવું પડે તો તે કરવું, પણ અમુકને ખોટું કેમ લગાડું એવા મોટા ભયથી અન્યાયને માર્ગે પગ મૂકવો એ તદ્દન અનુચિત છે, અને નૈતિક હિંમતની ખામી દર્શાવે છે. આ સદ્ગુણની ધણી જરૂર છે, હજી મારામાં તે સદ્ગુણ બીજરૂપ છે. તે જણ પસંગે મેં તેને પાણી પાડું છે, અને આશા રહે છે કે તે બીજને પુરેપુરું જળ સીચી દેને વિકસ્તર કરવા મારાથી બનવું કરીશ, હે ગુરૂદેવ ! મને આ કામમાં સાહાય્ય આપો એજ મારી પ્રાર્થના છે.

ચિત્ર ૩ લું.

પોતાની મદદતા કેને ગમતી નથી? પોતાની વાદવાદથી કાણ સહ થવું નથી? આ દુઃખજન પોતાનારી જ્ઞાતિથી આ લેખક મુક્ત નથી; અને તે જ્ઞાતિની દયાની બીજ સાથે વાતો કરવામાં પ્રકટ જણાઈ આવે છે. પોતાની બૂઝ જાણુપી એ બૂઝ સુધારવાનું પ્રથમ પગથિયું છે—એમ મહાત્મા શેફેડીઝ કહેતા હતા. અને આ દુઃખજનની—મદદતાની જ્ઞાતિ દાખવાને અસરકારક હલાજ એ છે કે મોત ધારણ કરવું. બહુ બોલવું નહિ, બહાર આવવાની અથવા જગતમાં દોષીઆર દેખાવાની જ્ઞાતિને કાજૂમાં રાખવી. જે જગતના કાઝી છે, તેના ઈશ્વરી દરબારમાં એક પાછો પશુ દિશાય નથી. તે જગતના કાઝી ધવા કરતાં ગ્રામજો તારું કામ કર્યાં કર અને અંતરમાં જે તને સતોષ થશે, તે જગતના ખોટા, અને સંજોક્ષને બદલાતા માન કરતાં અનંતગણો રચાવી થશે. મહાત્માએ તરફ નજર કરે. સમુદ્રની ગંભીરતાને ખ્યાલ લાવો, અને આપવામાં આપોઆપ અદસ્ય થશે. સર્વત્ર સારાં કામો કરનાર તો તેજ શક્તિ છે—આપજો જો તે શક્તિને બેવડાવવાને આ રમૂજ જગતમાં એક નાની સરખી પણ પ્રજાલિશરૂપ થઈએ તો આપજો કાળોદયજ સમજવો. જે નીકમાં થઈને નિર્મળ જળ વહે છે, તે નીકને પણ તે સાફ બનાવે છે. આ રીતે પરમાર્થનું કામ કરવાજ્ઞાતિ સ્વાર્થની મરીનતા આપોઆપ દૂર થશે અને આંતરિક આનંદ થશે તે તો જુરો !

ચિત્ર ૪ લું.

એક ખગોળવેત્તા સંખ્યાકોતે તારાઓનું નિરીક્ષણ કરવા ગામ બહાર જતો હતો. તેની દિલ્લ આકાશ તરફ ઉઠે વગેરી હતી, અને તેના ધ્યાનમાં તે ચાલતો હતો, તેવામાં તે એક મોટા કુવામાં પડ્યો અને જૂમી પાડવા લાગ્યો. રસ્તે જતો એક સુસાકર લાંબાં આંત્રી પહેલ્યો, તેને તે ખગોળવેત્તાએ સપાળી દબીકત જણાવી તે ઉપરથી તે સુસાકર બોલી ઉઠ્યો "હે મૂર્ખ ! તું આકાશના તારાઓનું સ્વસ્થ જણવાને હજી છે પણ પૃથ્વીપરના માર્ગે તો જાણતો નથી !"

આ લેખકને પણ આવા ધણી અનુભવ રયા છે. 'પરનાં ઊંચા પાંડી ચાટે ને ઉપાધ્યાયને આટો'—એ નિયમ પ્રમાણે પરીપાક કરવા જતાં જેમના તરફ દરજ બળવાની

જેમજી, તેવી દેટલીક ફરજો ન આદરણીય, અને તેથી દેટલાક-સ્વજનોને શોસવું પણ પડ્યું હશે ! ખરે ! એ બાબતોનો વિચાર કરતાં હજી દેટલીકવાર પચાસાપથી બળે છે. પણ ગયેલી વાતનો શોક નહિ કરતાં, ફરીથી એવી જૂલો ન થવા પામે તે માટે અને તેટલો સાવધ રહું છું. દાનવું-પરોપકારવું પ્રથમ ક્ષેત્ર ગૃહ અને સ્વજનો છે—એ અનુભવ હજીમાં ચોક્કસ થતો જાય છે. ચિત્ર ૫ મું.

જે મનુષ્ય જરા સરખો વિચાર કરે તો તેને લાગશે કે મનુષ્યના સુખ દુઃખમાં બાહ્ય સંજોગો દેટલો નજીવો ભાગ લજીવે છે ! સુખ દુઃખનો આધાર મનપર મોટે ભાગે છે. મીઠુંન કરી કહે છે કે મન પોતાની જ દુનિયા રચે છે. નરકને સ્વર્ગ બનાવવાની અને સ્વર્ગને નરક બનાવવાની શક્તિ મનમાં રહેલી છે, નજીવી વસ્તુનો લાભ મન કલ્પનાશક્તિથી મોટો બનાવી દે છે, અને નજીવી વસ્તુની દાનિને તેજ મન દુઃખના સાગરરૂપ બનાવી દે છે. માટે મનને દરેક બાબતમાં સુખ શોધવાની ટેવ પાડો, અને જ્યાં ત્યાં તેને સુખજ જણાશે, જેમ દોષ કુતરો દાડકને ચાટે છે, ત્યારે તેના દાંતમાંથી લોહી નીકળે છે, તે લોહીના સ્પર્શ કુતરાને આવે છે, અને કુતરો ખુશ થાય છે; તેમ જો બાહ્ય વસ્તુમાં સુખ દેખાતું હોય તો તેવું કારણ આપણા મનની સુખને આકર્ષનારી રીતિ છે. તેમ જો આપણું મન ચિંતામાં હશે તો સ્પષ્ટિ ભોજન પણ અશ્વિકર થશે; મિત્રોની રસિક વાતચિત પણ આનંદ આપશે નહિ અને ઈન્દ્રિયોના વિષયો પણ ઉદ્દેગકર થશે. સ્પષ્ટિ ભોજનમાંથી સ્પષ્ટિપણું અથવા મિત્રોની વાતોમાંથી રસિકપણું અથવા ઈન્દ્રિયોપણાના વિષયોમાં રહેલું માધુર્ય આઠ્ઠાં ગયાં નથી, પણ મન કરતાં તે સર્વ ફરી ગયું. આ બાબત આ લેખકના અનુભવમાં ધણીવાર આવી ગઈ છે. અને તેથીજ તે માને છે કે મનને સુખમય બનાવો એટલે બાહ્ય સંજોગો પણ સુખકરક થશે. બાકી જ્યાં સુધી મન ચિંતા અને ઉદ્દેગમાં પડેલું છે, ત્યાં સુધી બાહ્ય રીતિના ફેરફારથી ઝાઝો લાભ નથી. જે ફેર કરવાનો છે, તે વસ્તુઓનો નહિ પણ મનના વલણનો છે.

ચિત્ર ૬ મું.

મને પત્રનો બહુ શોખ છે. જો કે હું પત્રનો જવાબ લખવામાં ધણીવાર ટીક કરું છું, છતાં લોકો તરફથી પત્રોની શ્રદ્ધ જોવાજ કરું છું. પત્ર મળતાં પહેલાં જેટલો તેનાપર મોહ હોય છે, તે પત્ર મળતાં ઉતરી જાય છે. આ નજીવા બનાવથી હું શિખ્યો કે વસ્તુ મળ્યા પહેલાં જેટલી આકર્ષક લાગતી હતી, તેટલી મળ્યા પછી લાગતી નથી જો કંઈ વસ્તુ મળતી નથી તો નિરાશા થાય છે, અને બીજાઓને તે મળેલી જોઈ તેની કિંમત વધારે લાગે છે. આશા—તૃષ્ણાજ દુઃખજનક છે. શ્રીકૃષ્ણદેવે કહેતાં હતાં કે છન્દા—તૃષ્ણાજ સર્વ અનર્થ-વું મળે છે, અને આ તેમનો બોધ અનુભવથી સિદ્ધ કરે છે.

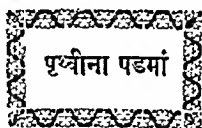
ચિત્ર ૭ મું.

આદમ અને ઈવ—મનુષ્ય જાતિના પિતા માતા એક વાડીમાં આવી ઉતર્યાં, તેમાં ઈવે એક ખના કરેલા વૃક્ષવું ફળ ખાધું અને તેથી તેને દુઃખ અમરવું પડ્યું. આ ગમે તેમ હોય પણ આ હકીકતમાં ઉંડું રહસ્ય રહેલું છે. એ વૃક્ષને tree of the knowledge of good & evil, સદ્ અસદ્ જ્ઞાનવું ઝાડ કહેતા હતા. આ વૃક્ષવું ફળ ખાધા પછી મનુષ્ય પ્રથમના જોવા રહેતો નથી. આનો ભાવાર્થ એ છે કે એકવાર જ્ઞાન પામ્યા પછી મનુષ્ય અજ્ઞાનોત્તેવું કામ કરી શકે નહિ.

એકવાર ગર્ભમાંથી બહાર આવ્યા પછી બાળક પાછું ગર્ભમાં દાખલ થઈ શકે નહિ, તેમ અજ્ઞાન દશામાંથી જ્ઞાન દશામાં આવ્યા પછી-એકવાર સદ્ શું છે અને અસદ્ શું છે તેનું જ્ઞાન થયા પછી-તે મનુષ્ય અજ્ઞાનીને યોગ્ય કામ આચરી શકે નહિ, અને જો તે આચર્યા જાય તો તેનું અંતઃકરણ તેને કંપ માણી વિના રહેજ નહિ. માટે હે પ્રિયબધુઓ ! આ વૃક્ષનું ફળ ચાખતા નહિ અને જો ચાખવું જ હોય તો-અર્થાત્ જ્ઞાન મેળવવું જ હોય તો જ્ઞાન પ્રમાણે વર્તો. હવે તમે ' હું ' અજ્ઞાન છું ' એવું બતાવું કાઢી શકશો નહિ. જે મનુષ્યને જીવનમાં કષ્ટપથ ઉચ્ચ ભાવના ન હોય તે ખરેખર દયાને પાત્ર છે, પણ જે મનુષ્ય ઉચ્ચ ભાવના શું છે તે સમજ્યો છે, છતાં તે ઉચ્ચ ભાવનાને અમલમાં મૂકવાના પ્રયત્નોને જતા કરે છે તે ખમણો દયાને પાત્ર છે. હમેશાં ભાવનાઓ જેમ અને તેમ ઉચ્ચ રાખવી, અને કદાચ ધણી ઉચ્ચ ભાવનાને અમલમાં મૂકતાં મનુષ્ય નિષ્ફળ પણ નીવડે; પણ આગસુ બેસી રહેવા કરતાં ઉચ્ચ ભાવનાને અમલમાં મૂકવાને પ્રયત્ન કરવો અને નિષ્ફળ નીવડવું એ વધારે સારું છે.

પોતાની ઉચ્ચ ભાવનાને મુદ્રી દેવી-તેમાંના ઉત્સાહ જવા દેવો અને ઉચ્ચ ભાવનાઓ અને વિચારોમાંથી ધસકાઠા આવી દલદલી ભાવનામાં સંતુષ્ટ થઈ પામર મનુષ્યની માફક જીવન ગાળવું-એ મોટામાં મોટું કમજાબ છે, તે મનુષ્યનું બાકીનું જીવન તદ્દન નિષ્-તસાદી હોય છે અને તે જીવન હોય કે વૃદ્ધ હોય પણ હવે તે જર્ણ થઈ ગયો છે, જીવનના ઉદ્દેશ વિનાના બન્યો છે અને હવે તે પોતાના કિલ્લે પૂરા કરે છે. માટે હે પ્રિય બધુઓ ! ઉચ્ચ ભાવનાને હૃદયમાં ધરતા નહિ, અને જો ધારણ કરી તો ત્યાં સુધી તે સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી તે બાળન ઉત્સાહને જરા પણ ડગમગતા દેશો નહિ. નહિતો તમારી સ્થિતિ ત્રિશંકુજેવી ધણીજ દુઃખમય છે. આ સિદ્ધાંતના ઘણા દાખલા આ લેખકે પોતે અનુભવ્યા છે.

—શ્રી સદ્ગુરુએ પરમાત્મે નમઃ—

(શ્રીપુત્ર ગોવર્ધન. બી. એ.-મહાવક્ત્રી, મુંબઈ).

" જાગૃત્ સ્વપ્ન મુષ્કિતિ કે, તુષી અને સમાન,
કાંજે મુજ અનુમય રહિ, પ્રદાસનો સહિ સ્થાન.
આશુ અસંખ્ય લાનિના, નાના જગદાસ,
પરમ રાત્રિ પરબ્રહ્મનો, મંજળકરી વિલાસ. " (છોં)

x

x

x

x

" No more of talk where God or angel guest
With man, as with his friend, familiar us'd
To sit indulgent. "

બોરી વસી પાસે કેનેરી ગ્રુશઓમાં મહાશિવરાત્રિના ઉત્સવનો આનંદ લેવાનો મો-
લેજના મિત્રોના પ્રોગામ નહીં થતાં ત્યાંનું આમંત્રણ સ્વિકારી પ્રાતઃકાલના પાંચ વાગ્યાથી
મુસાફરી શરૂ કરી ત્રીસ મિત્રોની પાર્ટી અનેક જાતના કાન્યરસિકતાના, રમુજી હુમકાના
તથા વાર્તાલાપના આનંદ લેતી ગ્રુશઓવાળા ગંભીર ઉંઝા પ્રદેશ ઉપર આવી પહોંચી.
કેનેરીની ગ્રુશઓ તથા ત્યાં લરાયેલી જાતના જોવામાં જે કલાક જેટલો સમય ગાળી ત્યાં
રસોષ કરી આમોદાનના સુંદર સંગીતની સહાયતાથી બોજાવતો આનંદ લઈ વિવિધ ચર્ચા-
ઓમાં આખો દિવસ પસાર કર્યો. સાંજના મહાલક્ષ્મી આવી ચોક્કસ સમયમાં બંધ થનાર
પ્રદર્શનમાં જવાનો મારા સુગ સુહૃદ્વર્ણનો નિશ્ચય થવાથી તેનો આનંદ લેવામાં મોટી રાત્રિ
સુધી રોકાણુ થયું. પ્રદર્શનની ગંભીર લાઇટ પશુ મારા મનનું અધાર કાઢી નાખવા સ-
મર્થ થાય તેમ લાગતું ન હતું. કેનેરીની ગ્રુશઓમાં મેં એક મોટો પથ્થરમાં કાતરી કાટેલો
સલામંડપ જોયો હતો, તેનાજ વિચારે મારા મગજમાં ગુચવાવા કરતા હતા. ઘણાં કાતરેલાં
પુતળાઓ અને છુદ્દ મહાત્માની પ્રતિમાઓ મેં આ ૧૩૦ ગ્રુશઓમાંની ધણીખરીમાં જોઈ હતી.
પરંતુ આ મોટા સલામંડપના દ્વારની બાજુની બીંતમાં મેં જે મૂર્તિઓ જોઈ હતી તેના
વિચારોનો ખુલાસો મારા મનમાં થઈ શકતો ન હતો. મહાત્મા છુદ્દ જે સ્ત્રીઓની વચમાં
ઉભેલા હતા અને તેઓના હાથ એક બીજાના ગળામાં તથા હમર ઉપર રિયર હતા. આ
સંજ્ઞા (Symbol) ના વિચાર ચલાવતો હું આજુબાજુની વાતચિતમાં બ્યાન આપ્યા
વિના પાછો ઘેર આવી પહોંચ્યો.

પાસેની કમાનના ધરીવાળામાં અગીયારના ટોકારા ચતા હતા; આજુબાજુ બધી શિ-
વના ગણોની આજુ ફરતી હોય તેવી અધકારમય ભય ઉપજાવનારી શાંતિ પ્રસરી રહી હતી
તથા મગજમાં ચાલતા ગંભીર ઉંઝા વિચારોની અસરથી તે ગંભીરતામાં ધારવા કરતાં પણ
વિશેષ શક્તિ ધરાવતી હતી.

મકાનમાં પગ મુકતાંજ પાશ્વિમાત્ર ધર્મશાસ્ત્રની એક પંક્તિ સ્પુરી આવી " Adah
and Zillah ye wives of Lamech ! "

(લેમેકની બે ધર્મપત્નીઓ એડા અને ઝીહા !); આ વિચાર આવતાંજ મારા
મનમાં અનેક તોર્કા સ્પુરી આવ્યા. બાઈબલમાં આવતી કોઈ અમુક મનુષ્ય (Typical
man) તથા તેની બે સ્ત્રીઓની વાતનું મને સ્મરણ થયું; શિક્ષિ અને સિક્ષિવાળા ગણ-
પતિ તથા ગંજા અને પાર્વતીવાળા શંકરનો રહસ્યો મારા મનમાં ઉભરાવા લાગ્યાં !

મારા વિચારો વિશેષ વ્યવસ્થાથી ગોઠવાના ચાલ્યા. ભોંયતળીઆના દીવાનખાનમાં
આવી ઇન્કેન્ડીસન્ટ બતી સજગતી, ડગલો ઉતારી, વચમાંના ટેબલની પાસેની ખુરસી ઉપર
બેસી ટપાલના કાગળો વાંચવામાં હું ગુચ્યો. ટપાલ વાંચી હું નિયમ પ્રમાણે નિત્ય વંચાતા
એક નવન વિજ્ઞાન (Science) ના પુસ્તકના પ્રકરણનાં બાકી રહેલાં પાંચ પાનાં વાંચ-
વામાં તત્ક્ષીન થવા લાગ્યો; નીચેના વાક્ય ઉપર વિચાર કરતાં મારાં મગજ વધારે વેગથી
ઉંઝા વિચારમાં ઉતરવા લાગ્યું.

" In the center of the cell there is a space called the
Attractive Sphere. This is that vacuum, or space filled with the
Holy Breath or Spirit, which from its solar origin is called a

Sol, or Soul, a spark from the Great Divine Center of Being, and which in the multicellular organism, makes up the greater Soul, or feeling center, of man.....The protoplasmic substance of the cell arranges itself particle by particle about the two newly formed centers. "

સંકેતાર્થ—પુટના મધ્ય ભાગમાં 'આકર્ષક બિન્દુ' એવી સંજ્ઞાથી સૂચવાતો ખાલી અવકાશ હોય છે. આ ખાલી જગ્યા અર્થાત આકર્ષ-પ્રદેશ આત્માના વાતાવરણથી પ્રપૂર્ણ હોય છે. સૂર્યતત્ત્વજનિત ઉત્પત્તિથી તેને સૂર્યગોલક અથવા આત્મા એવા નામથી સંબોધવામાં આવે છે કે જે ગોલક જીવનના લક્ષ્ય દેવી મધ્યબિન્દુમય પ્રદેશમાંથી ઉદ્ભવે અનેક સ્ફુટિત-ગોમતિ એક હોય છે. અનેકપુટરચિત અવયવ રચનામાં આ સ્ફુટિત જીવાત્મા અર્થાત મનુષ્ય-અનુભવ-દર્શક આત્મબિન્દુ એ નામક સંજ્ઞાને ધારણ કરે છે.....પુટની અંદર રહેલો રસાતમક-પ્રવાહી પદાર્થ અનુક્રમવાર પરમાણુ વ્યવસ્થામાં જે નવિન રચાયેલા મધ્યબિન્દુની આસપાસ ગોઠવાય છે.

આ જનનની અતિ દીન બાજતના વિચારમાં ઉતરતા અંતઃકરણમાં ફરીથી બારે મુંઝવણ થવા માંડી. કાંઈ વિશેષ પ્રકાર એ વિચારોઉપર પડતો નહિ હતો, એવામાં મારી દષ્ટિ મારા સદૃશસ્વરૂપ નેતાના સામેની બીંતપર ટગિલા મોટા શેટોમાફ ઉપર પડી. મને વિચાર આવ્યો કે તેઓથી વિદ્યમાન હોત તો આવી કદિન બાજતોને અલંત સરસ-રૂપમાં રચ્ય ફરી અંતઃકરણમાં દહાવી દેત; પણ હવે કવિ કેમ્પબેલ (Campbell) કહે છે તેમ તેમની જગ્યા "Like angels' visits few and far between એવીજ રહેવાની."

વિચારનો વેગ બદલાતાં મારા તરફ તેમની દિશામાં વહેવા માંડ્યા. સહૃદય ઉભરાથી જાણે તેમની પ્રાર્થના કરી મારા વિચારોનું સ્પષ્ટીકરણ તેમની પાસે પામતો હોઈ એવો ભાવ મારા અંતરમાં તથા મુખઉપર છવાઈ રહ્યો, "મને એકએક હાળી આવ્યું" કે મારા ઉન્નતિના પ્રેરક નેતાના અવસાન સમયની ક્ષેવણી વિમુખતા મારે દુર્કાંચ સૂચવે છે એવું કાંઈ કાંઈ નું કહેવું સત્ય છે.

આ પ્રમાણે પદ્માતાપના વિચારવેગમાં તથ્યતો હું હાથઉપર માથું ટેકવી સુષુપ્તિ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયો.

થોડી ક્ષણો પસાર નહિ યહ દોષ એટલામાં આ અર્ધજાગૃત તથા અર્ધનિદ્રાવસ્થા (Visionary) રિથિતિમાં મારી સામેના અષ્ટકારમાંથી આજ આસમાની પ્રકાશમય તેજની પ્રભાથી દેદિપ્યમાન થયેલું દેવી સ્વરૂપ નિહળી આવતું હોય એમ મને ભાસ્યું.

ધીમે ધીમે તે સ્વરૂપ અધિક સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યું, તાકાજ હું ગંભીર અને કૃપા-સિંચક મુખસુગંધે જાણે એણેથી શરૂ.

જગામાં રહાશની માગા ધારણ કરેલી હતી, સાત્ત્વિક ઓજાસથી પૂર્ણ સ્વચ્છ જગ્યાથી તેમનું સ્વરૂપ આજીવિત થયેલું હતું અને દર્શનામાં પણ ન આવી શકે તેવા પ્રેમનાં આ-રોલનો વિસ્તારનો તેમનાં નેત્રો બાજ મારાપ્રતિ અમૃતધારાનું સિંચન કરી રહેલો હતો.

તત્કાળ તો મારી નિરાશાના આવેશમાં મેં જાણે તેમના પ્રતિ નીચેનું મર્મવચન ઉચ્ચાર્યું !

“ તત્ત્વજ્ઞાનની નિર્મળ નદીમાં, અંતર દીપ્તિ ઝળેળી,
દબ્યો તાર ભય, આવી અજરતા ક્યાં વિના વિઝેળી ? ”

સહજ રિમત કરી સંકેતનું સૂચન કરતા હોય તેમ તેઓશ્રી બોલ્યા “ કેમ દાસ ! સૌસાધનીના વિચારમાં ધુમોહો કે મીસ્ટીરીયસ મીસ્ટીસીઝમ (Mysterious Mysticism) ના તોફાની ભૂલ ભૂલામણીમાં અટકાઓ છો ? સૂક્ષ્મમત્તાઓ વ્યાપકરૂપે સર્વનું કલ્યાણ જ કરે છે; તેમને અભિમુખ રહેનાર સદ્ભાવસંપન્ન વ્યક્તિઓ વ્યવહારની આગતુંક માયારચિત મોહજળથી ભાંતિને વશ થઈને જ પોતાને દુર્ભાગી માની બેસે છે. અંતઃકરણમાં શાંતિ અને પ્રસન્નતાને પ્રધાન પદ આપી પ્રત્યેક સુખસાધકે સુદૃઢ સત્તાઓમાં શ્રદ્ધાને દદાવતા ઉન્નતિ માર્ગમાંથી યવાને પ્રપન્ન સેવ્યા કરવો એજ ઉચિત છે. ”

પ્રત્યેક શબ્દ જાણે મારા હૃદયમાં પ્રેમ અને શાન્તિની છાયા વિસ્તારતો હોય તેવું બાન મને યવા લાગ્યું.

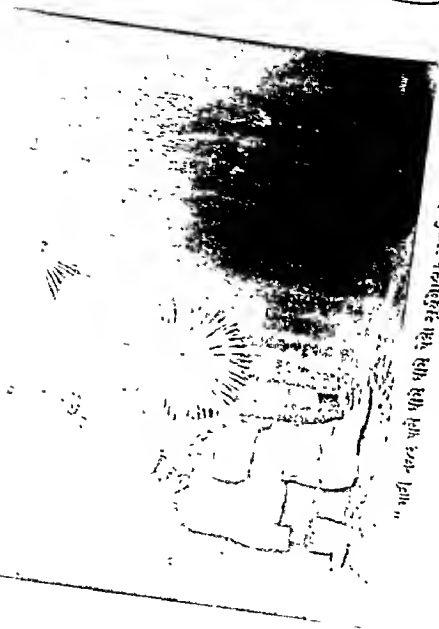
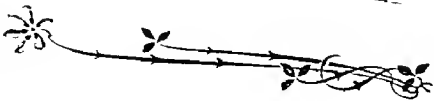
થોડી ક્ષણ વચનામૃતનું પાન કરી હું જાણે બોલવા લાગ્યો “ આપના સંસ્કારોપજીવી સન્માર્ગમાં પ્રેરાયલા મારા જેવા દીન શિષ્યોના ઉન્નતિમાર્ગ, સરળ કરવો એતો આપનું કર્તવ્ય કરી ચુક્યુંજ છે; પણ વિશેષ પ્રાર્થનાનો અમારો હક વિશેષ પ્રાર્થના કરવા અમને પ્રેરે તો તે અયોગ્ય નદિજ ગણાય. ભૌતિક શરીરના વિલક્ષણ-વ્યતિકર-દૃઢિત બંધનમાં રહી બ્યારે અમારું આટલું દિત સધાવવા આપ કૃપાળુ થયા છો, ત્યારે સમગ્ર દેવીશક્તિ સંપન્ન આપના આ બંધનરહિત શરીરથી આપ અમારું અનંતચક્ષુ વધારે દિત સાધવામાં અમને અનુભવમાં સમગળ્ય તેવી રીતે સદાય અર્પવા કૃપાવંત થાઓ એવી હું પ્રાર્થના કરું છું. ” મારી પ્રાર્થનાનો સ્વિકાર કરતા હોય તેમ મંદ રિમતથી તેમણે પ્રશ્ન કર્યો. “ ક્યા વિચારવમળમાં હમણું તમે મુંઝાયા છો ? પુટ (cell) માં પ્રવર્તતા સંયોગક દબ્યના જે વિચારો તમે કરો છો તે અમુક નિયમ પ્રમાણેની ઔણીથી તમે કરતા જાઓ અને જુદા જુદા સ્વભાવસત્તાના નિયમોને સાથે સાથે સમગળતા જાઓ ! જુઓ ! તમને પુટ (cell) ની રચના તથા તેમાં ચાલતી ક્રિયાઓ રપટ સમગળ્ય તેવો હું દિવ્ય-દૃષ્ટિમય અનુભવ કરાવું છું..... ”

આ શબ્દો બોલાઈ રહ્યા નહિ એટલામાજ તેમણે તેમનો જમણો હાથ મારા તરફ લખ્યા કર્યો ! આતુરતાથી જાણે હું મને દેખાનાર કંઈ દિવ્ય દેખાવ માટે તત્પર થઈ ગયો ! .....તેમના હાથમાંથી પ્રકાશમય કિરણો નિકળતાં હતાં ! તે કિરણો નીકળી ત્યાંજ રિયર થતાં નહોતાં પરંતુ જાણે જીવતાં જંતુઓ હોય તેમ ત્યાંથી છૂટા પડી, ઉડી ઉડીને મારી પાસેજ અદ્ધર હવામાં અમુક આકારમાં એકઠાં થતાં હતાં ! જેમ જેમ ક્ષણો વિતતી ગઈ તેમ તેમ સંખ્યાબધ કિરણો હાથમાંથી વહેવા લાગ્યાં અને પેલા નગર આગળ રચાતા ગોળાને તેજથી સૂર્ય જેવો પ્રકાશિત કરી દેવા લાગ્યાં !

એક વિલક્ષણ આશ્ચર્ય એ હતું કે હાથમાંથી નિકળતાં કિરણો વચમાં થોડી જગ્યામાં તદન અદૃશ્ય થઈ જતાં હતાં અને પેલા સૂર્ય જેવા રચાતા પ્રકાશમય ગોળકના અમુક પ્રદેશમાં આવતા દૃશ્ય થઈ તેમાં અમુક નિયમની રચનાથી ગોઠવાતાં હતાં !

“ માત્ર નરત પામે પામે પેલો મુશ્કેલીક રચાય નેલો.”

શેડી વધારે. ક્યો વિનતામાં મારી નગર પાસે ધીમે ધીમે પેલો સૂર્યગોલક રચાઈ રહ્યો. તેની રચનાનો સમયો કમ બરાબર મારા જીવમાં આવ્યો !.....

ગંભીર સ્વરથી તેઓથીએ બોલવા માંડ્યું “ પુટની રચના કોઈ ? ”

મેં હજું “ હાહ; પરંતુ તેમાં કોઈ સમજણ મને પડી શકી નથી. કેમકે હું અંદર ઉંડા ઉતરવાને બદલે ઉપરની સપાટી ઉપર જોયા કરનાર (Superficial observer) જેવો છું ” તેઓ શ્રી બોલ્યા “ આ સૂર્યગોલકમાં બહારનું કિરણથી ઘેરાયલું જે વર્તુલ દેખાય છે, તેને બહિરગોળ (Outer shell) કહેવામાં આવે છે. તેની અંદર જે પ્રવાહી પ્રદાર્થ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તેને સંપોષક-પ્રવાહી અર્થાત પ્રોટોપ્લાઝમ (Protoplasm) નામથી વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર (Science) ઓળખે છે, તેથી પણ ઉંડા ગર્ભ ભાગમાં જે બિંદુઓ દેખાય છે, તેને બે પુલ (Poles) કહેવામાં આવે છે. તેથી પણ છેક અંતર ભાગમાં એક જાંબડી રંગનું સૂક્ષ્મ બિંદુ દેખાય છે, તેને ક્રોમેટીન (Chromatin) એવી સંજ્ઞાથી વિજ્ઞાન સંબોધે છે. આ ક્રોમેટીન તેજ પુટનો આત્મા અથવા છત્ર છે. જ્યારે જ્યારે તેના ભાગમાં ન્યૂનાધિકતા થાય છે, ત્યારે તે પુટના છત્રના અંશોમાં ફેરફાર થાય છે. પેલાં બે મધ્ય-બિંદુઓ છે તે એક બીજાથી વિરૂદ્ધ દિશામાં સર્જનશક્તિના નિયમ પ્રમાણે આકર્ષણ કરી રહ્યાં છે. આ આકર્ષણના વેગ (Force) થી એક નવું બળ ઉત્પન્ન થાય છે કે જે વડે તેમાં વર્તુલાકાર ગતિ (Primum Mobile) ચાલ્યા કરે છે..... ”

વચમાંજ હું બોલી ઉઠ્યો “ સાહેબ! પેલું ક્રોમેટીનનું બળ ન્યૂનાધિક થાય છે એવું જો આપે જણાવ્યું તેમાં આપણા હાથમાં એવું કંઈ સાધન છે કે જેથી આપણે ધાર્પા પ્રમાણે ફેરફારો પ્રકટાવી શકીએ ? ”

- તેઓથીએ ઉત્તર આપતાં કહેવા માંડ્યું “ મનુષ્યમાં ઇશ્વરે એવાં સામર્થ્યોનાં ગુણ બીજાકે રચાપેલાં છે કે જેની ખીલવણથી તે દક્ષિણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. કળા (Art) થી મનુષ્ય કુદરતમાં ન બની શકે તેવાં બહુ ઊંચાં કાંટા પિનાનાં ગુલાબ કે બી વગરની નારંગી બનાવી શકે છે. કળાકારણથી માંજૂસ આદોષ્મના નિયમો સેવતાં છત્રને વધારે ટકાવી રાકવા સમર્થ થાય છે. જો એમ ન હોય તો લાખો લોખો ખુલ્લી દવામાં ફરવા જવાને, જલત જલતની અંગકસરનની રમતો રમવાને કે બહિર સાધનથી શરીર સાફ કરવા નો પ્રયત્ન કરેજ નહિ. એવાં રાખવાઓજ સિદ્ધ કરી આવે છે કે પ્રપત્તી મનુષ્ય કંઈક અંશે પણ ફેરફાર પ્રકટાવી શકે છે. હવે આ પુટની જાખનમાં પણ તે નિયમ લાગુ પડેલાં તો જોઈએજ; કેમકે કળાકારણથી માંજૂસ જે જે ફેરફારો કરે છે તે ધવામાં પુટની જાખનનાં રચાઈ, નિર્બળ દોષ તે બળવાન ધર્મ, તથા નિરપેક્ષીને નાશ થવો એ વગેરે કારણો દોષ છે. જેમ ઇલેક્ટ્રો (Dynamo) વિદ્યુતપ્રવાહ (Electric-current) ફેરક બને છે, તેમ કુદરતના કેટલાક નિયમો અને પ્રક્રિયાઓ આ પુટમાં જાખન-પ્રેરક બની શકે છે વીજળીની ખાલી ધરેલી બેટરીઓ (Batteries) જેમ ફરીથી વિદ્યુત-પ્રવાહની બરી થાય છે, તેમ ન્યૂનાધિકાણ ક્રોમેટીન પુટમાં પુટ કરી રાકાય છે.

હાલનું વિજ્ઞાન (Science) પણ આવો સંજાર તો સ્વિકારે છે. તેના સિદ્ધાંત પ્રમાણે જો પેલો-પ્રવાહી (Protoplasm) માં ન્યૂન યતો દોષોદરમ-નત્વના અંશો પુરા પાડવામાં આવે તો તે પુટ પુનઃ સંજેજ થાય છે એમ માન્યા વિના ખુટો થાય તેમ નથી અમુક

તત્ત્વોના અમુક પ્રમાણના અમુક પ્રકારના અમુક પરિવેશનમાં સંમેલનથી વિણત—મવાહ જોવા જીવનપ્રવાહ શરીરમાં ક્ષીણ થતાં પુટોમાં ગ્રેરવામાં આવે તો તેથી આ વિજ્ઞાનના સિદ્ધાંતને આધારે તેમાં રહેલા કેમેટીન તરવની સજળતા અને પ્રોટોપ્લાઝમની પૂર્ણતા થાય એ શું તમને અસંભવિત લાગે છે ? તમારાજ શરીરમાં જીવો ! હાકાઓ અને તેમાં રહેલો પ્રવાહી—પદાર્થ (Marrow) કેવાં તત્ત્વોથી જીવનને ટકાવે છે ? ફોસ્ફોરસ—તત્ત્વ કેટલો અગત્યનો લાગ આ જીવન—જ્યોતિ પ્રકટાવવામાં લે છે ? લોહીમાં તે કેટલી બધી અગત્ય ભાગવે છે ? વૈદક—શાસ્ત્ર શું કહે છે ? લોહી અગત્ય હોય—ફોસ્ફેટ (Hypo-phosphate) વગેરે જાતિની દવાઓ તેઓ ક્યાં નિયમોને લક્ષમાં લઈને આપે છે ? બળની ક્ષીણતા માટે તમારા રનેહી જ.....ને" (Huxley's) Nerv-Vigor, Glycerol Phosphate;—A nerves' food & Protoplasmic Regenerator " એ નામવાળી શીશી પ્રખ્યાત ડોક્ટર પીઠ—એ પીવાની શા માટે ફરજ પાડી હતી ? આ બાબતમાં માત્ર વિજ્ઞાનના નિયમ (Laws) જોવાના છે. આથી કંઈ દવા પીવાની બાબતને આપણે પુષ્ટિ આપતા નથી. લોહીથી આગળ તમારી કલ્પના ચલાવો; હજી વધારે ઉંડા જાણો. વિચારવું સુદ્ધ વાતાવરણ રચો.....પિતાશયમાં ક્યાં તરવો છે ?"

હું ફરીથી જોણી ઉઠ્યો "આપે દર્શાવ્યું તે પ્રમાણે વિજ્ઞાન સ્વીકારે છે પણ તેની રીતે તે કંઈ બતાવે છે ?"

પુત્ર: તેમણે કહેવા માંડ્યું કુદરતના નિયમોનો ઉડો અભ્યાસ કરી જો મનુષ્ય વિવિધ સૃષ્ટિકર્મ ભૂમિમાંનાં રહસ્યવું દોહત, પૃથક્કરણ (Analysis) અને સંયોગીકરણ (Synthesis) ના વિચારમેણીના નિયમોથી કરે તો તેવી પ્રક્રિયાઓનું તે જ્ઞાન શા માટે પ્રાપ્ત કરી શકે સમર્થ ન થાય ?"

મેં કહ્યું "કુદરતના નિયમોનો એવો અભ્યાસ કરી રીતે કરવો ?"

યોડી ક્ષણો શાંત રહી તેઓથી જોવા "આરંભથી તમારી તકેમેણી બાંધવા ગણો: જુઓ આ પુટમાં જેમ જે (Poles) છે તેમ પ્રત્યેક પ્રદાર્થને પણ છે. સમૂહ નિયમે પૃથ્વીને તથા ગ્રહોને છે એમ પણ સ્વિકારાય છે. મનુષ્યમાં માથું અને પગ એ ધ્રુવ (Poles) જ છે પરંતુ તે ઉત્તર—થી—દક્ષિણ ઉભી લીટીમાં છે. જન્તાવરમાં તથા પક્ષીઓ અને જંતુઓમાં પણ માથાથી પૃથ ભાગની મજબૂત કરતાં તે પ્રમાણેજ છે પણ તેની દિશા જુદી છે; પૃથ્વી પશ્ચિમ છે એટલે કે મનુષ્યની લીટીને ઠાટખુણે છે.

વનરપતિ—સૃષ્ટિમાં તેથી જુદો નિયમ છે. દક્ષિણથી ઉત્તર. વનરપતિ પોતાનું પાંચજૂ મૂળ એટલે યડની નીચેથી લે છે. મનુષ્ય સૃષ્ટિમાં ૧ (જમી લીટી) જન્તાવર સૃષ્ટિમાં— (આડી લીટી) તથા વનરપતિ સૃષ્ટિમાં ૧ (ઉપી લીટી) એ નિયમથી ધ્રુવ (Pole) નો સિદ્ધાંત પ્રવર્તી રહ્યો છે આ પ્રમાણે વિચાર—મેણીથી નિશ્ચયો બાંધતાં જતાં ક્રમેક્રમે શોધક સામર્થ્ય વધવા મળે છે એજ ધ્રુવ (Pole) નો સિદ્ધાંતને શરીરમાં લાગુ પાડો " ૧ મેં પુત્ર: અધીરાઈથી પ્રશ્ન કર્યો "પરંતુ ખનિજ સૃષ્ટિના વિચારો બાજુએ રહી ગયા; તેમાં કેવા નિયમો ચાલે છે તે કૃપા કરી સ્પષ્ટ કરવા શ્રમ લેશો એવી વિનંતિ છે." શાંતપણે તેમણે ઉત્તર વાળ્યું. "પૃથ્વીની પૃથમાં અક્ષાંશિક દિશાઓ ચાલે છે, તેનું વર્ણન

કરી સમન્વયવું કેવળ અસાધ્ય છે. * * * પરંતુ તમારી તીવ્ર ઇચ્છાના વેગ ઉપર પ્રદાર કરવા જેવી નિરાશાથી તમને ખિન્ન કરવા એવો આશય નથી. તમારા વિરોધ સ્પષ્ટીકરણ અર્થે આજે આપણે પૃથ્વીના પડમાં ઉતરી ત્યાં પ્રત્યક્ષ જ દુરંતની પ્રયોગશાળાનું નિરીક્ષણ કરીએ. ”

* * * થોડી ક્ષણો થઈ નહિ એટલામાં હું તેઓથી સાથે સુદમ-સરીરથી વાતાવરણમાં ગતિ કરતો હોઉં એમ જણાયું. એક ક્ષિતિ દહે છે તેમ અમારો અનુભવ વિદ્યક્ષણ દતો.

“Sailing with supreme dominion
Through the azure deep of air”

અમારી ગતિ કાંઈ અમુક પ્રદેશ પાસે અટકી કે ક્યાંથી અમે પૃથ્વીમાં પ્રવેશવાના માર્ગમાં ઉતરી પડ્યા.

.....અંદર પ્રવેશતાં અને પડોની અંદર ઉતરતાંજ મારી દૃષ્ટિએ અવર્ણનીય દેખાવો દેખાવા લાગ્યા. આડના મૂળીયાં પોતપોતાને અનુકૂળ રસનાં તત્ત્વો કેવા ધુટ-ન્યાયથી આકર્ષી રહ્યાં હતાં. જળનાં ઝરણાંઓ કેવા વેગથી ચરતાકર્ષણને આધારે ગતિમય થતાં હતાં. ખનિજો કેવા સુદમ-દવાનાં સમેલનોથી ભષાતાં હતાં. શું શું વર્ણન કરવું અને કેવી રીતે કરવું તેને માટે કાંઈ સદાયક સાધન છે જ નહિ; “મૂગે ખાધી ચકરા” એ ન્યાયે ત્યાં નિદાળતાં વર્તિ સ્તબ્ધજ થઈ ગઈ. શું પ્રશ્ન પુછવા. શું ખુલાસો માગવો. શું સંકા કાઢવી. અજોરણીયાન્મહતો મહીયાન એ વિચારનો ઘોષ મારામાં થવા લાગ્યો.

” એકાએક થયેલું વિવિધતાવાળું આશ્ચર્ય સમાવતા હોય તેમ તેઓથી બોલ્યા “આ સર્વ ક્રિયાઓમાં તમે દીર્ઘદૃષ્ટિથી જોશો તો પૂર્વે અનુભવેલો સુધગોચકનો એક જ સિદ્ધાંત તમને સર્વસામાન્ય લાગશે. જેમ એક મોટા કારખાનામાં અનેક ખાનાઓમાં સં-આઓ ચાલ્યા કરે છે તે સર્વ જોતારને એ વિચાર આવે છે કે આ જ્યાં વિવિધ જાતના સં-આઓમાં કાર્યપ્રયોજનકબળ ક્યાંથી આવે છે. તેમ આ બાજતપર પણ વિચાર કરવાની જરૂર રહે છે. આ સર્વ ગતિમય પ્રક્રિયાઓમાં જેમ કારખાનામાં જળને ફેંકનાર એન્જીન હોય છે, તેવું કાંઈ સાધન આ પૃથ્વીના પડમાં પણ રહેલું જોઈએ. ”

આ વિચાર સમિજતાં વળી મારી આતુરતા વિરોધ વધી અને મારાથી સદર્પ બોલાઈ ગયું. “ મને તે નહિ જતાંથી શકો ? ”

રિધરતાથી તેમજે ઉત્તર આપ્યું “હા. આલો આપણે જોઈએ. ” આટલું, દહેતામાંજ અમારી ગતિ પુનઃ સરૂ થઈ. પૃથ્વીનાં અભેદ પડોમાંથી અમે વેગથી પસાર થવા લાગ્યા. વિવિધ રચનાઓને જોતો આશ્ચર્યચક્ર વદયતિ યદ્યિદેનં ની પેઠે હું વેગથી ઉડા ઉતરે જ જતો હતો. મારાથી બોલ્યા વિના ન રહેવાયું “ સારું જ. આપણે ક્યાં જઈએ છીએ ? ”

તેઓથી બોલ્યા “ આપણે પૃથ્વીના મધ્યસ્થિતિ તરફ જઈએ છીએ. મેં પૂર્વે જણાવ્યું તે બળ-પ્રેરક સામર્થ્ય ત્યાંના પ્રદેશમાંથી સર્વ દેહજો પ્રસારને પામે છે. ”

આમ વાતાવિન ચાલતી હતી એટલામાં તો મારી નજરે પ્રકાશિત વાતાવરણની લહરીઓ ચાલતી દેખાવા માંડી.

મેં પુછ્યું “ આ નવિન આશ્ચર્ય શું રહસ્ય દર્શાવે છે ? ”

ઉત્તર આજ્યુ “ આ તેજોમય વાતાવરણ છે. તેમાં પૃથ્વીની મધ્યમાં રહેલા મોટા કિયાતમક સૂર્ય—ગોલકની તેજનાં આદોષનો વ્યાપ્તિત થયેલા છે. ”

હજી પણ વધારે આગળ અમારું પ્રવાણ ચાલ્યું. તેજનો રૂપથી વધારે ને વધારે બળ-થી રપટ થતો ગયો ! એકએક અમારી ગતિ મંદ પડી, મને અત્યંત પ્રકાશમાન વેગથી ફરતો મોટો સૂર્ય—ગોલક દેખાયો ! તેની ગતિથી તેમાંથી તેજના જોષ ચારે બાજુ પ્રસરતા હતા અને વાતાવરણને તેજના અંબારથી ભરી દેતા હતા. વાતાવરણની સૂક્ષ્મ હવાઓ તેજોમય તત્વોને જુદી જુદી દિશાઓમાં ખેંચી જતી હતી !—અદ્ભુત, આશ્ચર્ય ! મનવાણી સ્તબ્ધ થાય તેવું સૂર્યતત્ત્વનું દર્શન !.....

તેજોગ્રીએ કહ્યું “ તમને વિશેષ આશ્ચર્ય થાય એ સ્વાભાવિક છે પરંતુ આશ્ચર્યની ભૂમિકામાંથી આગળ વધી તેના ફાનમાં પ્રવૃત્ત થવું એ શોધકનું લક્ષણ સૂચવે છે; અને તમે ન્યારે આટલો થમ સહો છે ત્યારે હવે એક વધારે નિર્ણયમાં ઉતરવાનું પણ સાદમ ખેડો. જુઓ ! આ સૂર્ય—ગોલકની ગતિ કેવા વિલક્ષણ વેગથી ચાલે છે ! તેમાંથી કેવા સંખ્યાબંધ પ્રકાશનાં મોજાંઓ ફેલાયા કરે છે ! આપણે આટલા બધા દૂર છીએ છતાં કવી અસણ અસર તમારા ઉપર માય છે ! આ સૂર્ય—ગોલકને રસસિદ્ધિ મદદમાઓ. Ar-ohesab—અર્થાત્ પૃથ્વીની અંદર રહેલો દેવી—અગ્નિ-તત્ત્વ—મય—સૂર્ય દેહે છે. તેનાં નહરયો તથા ખજાડની સર્જન પ્રક્રિયાઓનો ગૂઢ બેદ મનુષ્ય અમુક ભૂમિકામાં આવે છે સારે સ્વતઃ જ તેને પોતાની મેજે સ્પુરે છે. ”

સહજ નિરાશાથી મેં ઉઠ્ઠાર ફાડ્યો “ કૃપા કરી મને તેવી ભૂમિકા પ્રાપ્ત કરવાના અપલની દિશાનું સૂચન કરી ઉપકૃત કરશે ?—વળી જે અનુભવ આપની આજની સંનિધિમાં મને મળ્યો છે તેમાંના જનસમાજને દિતકર જે પ્રસંગો અને સિદ્ધિઓ છે તે જનસમાજમાં મુકવા એવો જો આપનો આદેશ થતો હોય તો તેમ કરવાની પણ આ દીન બાળક અભ્યર્થના કરે છે. ”

મારા સરળ હૃદયમાં થતા ઉદ્ગારોના ઉત્તમ આશયથી પ્રસન્ન થયા હોય તેમ મને કૃતાર્થ કરવાના ભાવથી તેજોગ્રી વધા “ જનસમાજને આ *વીસમીસદીમાં આવ્યા વિચારોના પ્રસારણથી અનેક લાભ થવાના છે એવો સૂક્ષ્મ સત્તાઓનો સંકેત કરી સુક્રમે છે; જેથી તમારા માં આ સંજ્ઞા સેખ લખતી વખતે તેવું જગ તે સત્તાઓના સંકેત પ્રમાણે આવી જશે. માત્ર તમારે એ સંજ્ઞા સેખ મધ્ય રાત્રિની વ્યાસપાસના સમયમાં બનતા સુધી લખવો. ”

અપલની દિશાનાં સાધનો પણ અધિકાર પ્રમાણેજ તે તે વ્યક્તિને યોગ્ય સમયે સ્પુરે છે. છતાં બહિરંગ સાધનોથી અંતરંગ સાધનોનો માર્ગ સરળ થાય તે માટે નીચે થોડાં જણાવવામાં આવે છે:—

નીચેના પ્રશ્નોનાં નિષ્પક્ષપાતપણે સૂક્ષ્મદષ્ટિથી સમાધાનો રચન: પ્રાપ્ત કરી તેમાંથી મુખવાદના સિદ્ધાંતને આધારે સાર ગ્રહણ કરી આચારમાં ઉતારવાના માર્ગમાં નિયોગનું:—

What is Truth ?

સત્ય શું છે ?

What is Religion ?

ધર્મ શું છે ?

What is Wisdom ?

જ્ઞાન શું છે ?

* વીસમીસદી સંબંધમાં આદલમાં મુકેલા ચિત્રની નીચેનું વાક્ય જુઓ.

What is Faith?	મક્કા શું છે?
What is Sin?	પાપ શું છે?
What is Life?	જીવન શું છે?
What is Mind?	મન શું છે?
What is Love?	પ્રેમ શું છે?
What is Will?	સંકલ્પ શું છે?
What is Reason?	વિચારશક્તિ શું છે?
What is Emotion?	આવેશ શું છે?
What is Instinct?	પ્રકૃત-બુદ્ધિ શું છે?
What is Intuition?	સ્પર્શ શું છે?
What is Conscience?	આંતર-સૂચક શું છે?
What is Hope?	આશા શું છે?
What is Desire?	પ્રત્તા શું છે?
What is Justice?	ન્યાય શું છે?
What is Charity?	દાન શું છે?
What is Honesty?	પ્રમાણિકતા શું છે?
What is Selfishness?	સ્વાર્થ શું છે?
What is Friendship?	મિત્રતા શું છે?
What is Courtesy?	નિવેદ શું છે?
What is Individuality?	સ્વત્વ શું છે?
What is Moral Accountability?	નેતિક જોખમદારી શું છે?
What is the primary purpose of the Soul?	આત્માનો મુખ્ય આશય શું છે?

• • • પ્રિય*વાચક ! જીવનમાં મારી મનિનો વિદાય થશે તો આ પ્રમ સંબંધી જે જે વિચારો*દુઃ ઉપર દર્શાયા પ્રમાણે કરીશ તેના તેના લેખો જનસમાજની સેવાને અર્થે આ માસિકમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે.

પાસેના ધરીવળમાં અપ્પરાવિ પથાલ અગ્નિના ઢીલો થવાથી હાંખા વિવેચનમાં ઉત્તરો વિના માત્ર એક પ્રખ્યાત કવિની ઉક્તિથી આ લેખની સમાપ્તિ કરી વાચકર્થની ક્ષમા પ્રાપ્તિમાં આવે છે.

"Though our wise ones call this madness,
Let me never taste of sadness"

મેણે જાણે જગજન, આ જાગત મોહમાં,

પણ નવ રાખીશ મન, શોક તજી અરીશ કરી.

* બારોણ ચિત્રકર તથા ફ્રેડે લેનાર Gomes & Lobarrio ની પ્રુથાકાત કરાતી તેની પાસે પ્રસંગેના અન્વેષણ ચિતાર દર્શાવી, અધ્યત્ત પરિચયથી આ લેખનું ચિત્ર તૈયાર કરાતી અન્ય પ્રખ્યાત કારીગર પાસે જોઈક કરાતી તેને ફ્રેડેર જનાતવાના સામાયિક ઉપકાર મારે સેષક વિનીત હૃદયે અધિપતિને આભાર માને છે.

SYMPATHY.

સહાનુભૂતિ.

(લેખક દોસી મણિલાલ નયુભાઇ બી. એ. અમદાવાદ.)

If you would know the Great Teacher when He comes try to develop in yourself not only that gentleness and patience, but all the qualities which go to the making of the spiritual man—the love for all you meet whether attractive or unattractive; the patience which becomes more patient face to face with ignorance and stupidity; the love which becomes more gentle when it finds shyness, when it finds weakness in its way; the qualities that are sometimes laughed at as womanly—but would that every woman had them; the heart that feels and understands when misery is before it, and that keeps nothing back when it has aught to give.

Annie Besant.

“ જો તમારે જગદગુરુ આવે ત્યારે તેમને ઓળખવા હોય તો તમારે નમ્રતા અને ધૈર્યના સદ્ગુણ ખીસવવા જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ જે સદ્ભાવને લીધે મનુષ્ય આપણા મિત્ર અને તે સઘળા સદ્ગુણોને વિકસાવવા જોઈએ પ્રિય કે અપ્રિય જે જે મનુષ્યોને તમે મળો તેના તરફ પ્રેમ રાખો જેમ મનુષ્ય વધારે યાત્રી અને વધારે મૂર્ખ તેમ તેના તરફ વધારે સહનશીલ થાઓ જેમ મનુષ્ય વધારે બીકજી અને વધારે નિર્જાન તેમ તેના તરફ વધારે પ્રેમાળ થાઓ આ સદ્ગુણોને કેટલીકવાર જીને ઝાગતા યુરો કહી દસી ગઢવામાં આવે છે પણ હું ઇચ્છું છું કે જો તે દરેક સ્ત્રીમાં હોય તો કેવું સારું ? જે હૃદય પોતાના આગળનું દુઃખ સમજે છે અને તેને વારતે લાગણી ધરાવે છે અને જ્યારે આપવાનો વખત આવે છે, ત્યારે જે જરાપણ સકાચ રાખતું નથી, તેવું હૃદય ધારણ કરે—”

—વિદુષી એનિબીસન્ટ.

આ વિશ્વમાં જે દૈવી શુભોવાળા મનુષ્યો માલુમ પડે છે, તેઓમાં સહાનુભૂતિ-દિલસો-છતો શુભ અવરણ હોવો જોઈએ. આ દિલસોજી એ પ્રેમનું એક સ્વરૂપ છે જે મનુષ્યમાં પ્રેમ નથી, જેને બીજાને વારતે દિલસોજી નથી, બીજાનું દુઃખ જોઈ જેના મનમાં અરેકર થતો નથી, તે મનુષ્ય, તેના સઘળા શુભો છતાં, હજી બહુ નીચા પગથિયાપર ઉભેલો છે, પ્રેમ એજ ઇશ્વર છે, અને ઇશ્વર એજ પ્રેમ છે. જે મનુષ્યોને આપણે આપણી નજર આગળ જોઈએ છીએ, તે મનુષ્યોને જો આપણે મ્હાઈ રાકીએ નહિ તો જે પ્રભુને આપણે જોઈ રાકતા નથી, તે પ્રભુ ઉપર ફરી રીતે પ્રીતિ રાખી રાકીશું ? જે પ્રમાણમાં મનુષ્ય આ સદ્ગુણ ખીસાવે સાધેના પોતાના જીવનવ્યવહારમાં દર્શાવી શકે છે, તે પ્રમાણમાં તે મહાન છે. જગદુદારકો-ધર્મસંસ્થાપકોમાં આ શુભ પૂર્ણપણે પ્રકટ થયેલો હોય છે, અને તેને પ્રતાપેજ અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરીને, લોકોની નિંદા અને દારીની દરકાર ધ્યાં સિવાય

કૃત્તની લોકોનાં દુષ્કૃત્ય તરફ નજર ન કરતાં, પોતાનું પરોપકારનું કામ કયે જાય છે. આવા મહાપુરુષો વખતોવખત જન્મ લે છે, અને દુનિયાને ઉન્નતિના કમમાં એક પગથિયું આગળ મૂકે છે.

હાલમાં માનસિક વિકાસ પૂર્ણ નેસથી ચાલી રહ્યો છે. મનની શક્તિઓ અનેક પ્રકારે ખીલતી જાય છે. લોકોની વિચાર કરવાની શક્તિ, અનુમાન બાધવાની શક્તિ, તર્કશક્તિ, તુલના કરવાની શક્તિ-આવી આવી મગજની અનેક પ્રકારની શક્તિઓ જુદા જુદા રુપમાં પ્રકટ થતી જાય છે પણ અદ્વિતીયતાની વાત એટલીજ છે કે આ શુદ્ધિના વ્યાપારોની સાથે પણ ધણીવાર સ્વાર્થપણું, એકલપેટાપણું સંકુચિત દષ્ટિ અને હૃદયની નિષ્કુરતા જેવા ગંભીર રોગોનાં બીજ પણ પ્રકટ થતાં માલુમ પડે છે. શુદ્ધિમાનો સ્વાર્થની નવી જગો રચવામાં બીજાને હેતરવામાં, અને અનેક પ્રકારના છળપ્રયત્ન કરી દુનિયામાં ખોટી મોટાઈ મેળવવામાં પોતાનું જ્ઞાનમજા મોટાભાગે વાપરતા હોય એમ લાગે છે, અને સામાન્ય મનુષ્યો બીજાને જે તુલના કરી શકે તેના કરતાં જેવાયેલા પણ હૃદય વગરના મનુષ્યો વધારે અનર્થ ઉપજાવી શકે અને ઉપજાવે છે એ અનુભવની ખંડારની વાત નથી. ન્યાત્યા સ્વાર્થ અને મારામારી સિવાય બીજું કંઈ નજરે પડતું નથી. ચલામના પુષ્પનીચે પણ કંટાભરાધ મળેલા માલુમ પડે છે, તેમ પરમાર્થનું કામ કરનારામાંના પણ ઘણાખરા સ્વાર્થસાધકો જણાય છે.

વસ્તુરિચિતિ આવા પ્રકારની છે. શું આવી રિચિતિ લાંબા વખત સુધી આસ્થાજ કરશે ? શું આવી વખતે આ રિચિતિમાંથી જગતને બચાવી ઉન્નતિના આગલા પગથિયાપર મૂકવાસાર કોઈ મહાન પુરુષની જરૂર નથી ? શું જગત એવા કોઈ મહાપુરુષની રાહ જોતું નથી ? ખરેખર આપણું વિષ્ણુ તેવા કોઈ જગદુદ્ધારક મહામાના આગમનની આશા રાખતું હિંમુ છે, ચાતક મેઘના જળની આશા રાખે તેના કરતાં વધારે ઉત્ક્રિષ્ટ હૃદયે જગતના હિંમુ આ રિચિતિમાંથી છૂટવા અને આગળ વધવા તત્પર છે.

ત્યારે જગતમાં ચારે બાજુએ આવો પવન વાધ રહ્યો છે, ત્યારે થોડા સમયમાં કોઈ મહાન પુરુષ આપણા વચમાં જન્મ લેઈ જગતનું કલ્યાણ કરવાનો અને જગતને ઉન્નતિ-ક્રમના એક આગળના પગથિયા પર મૂકવાનો જાગીરક અપત્ન કરે તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કંઈ નથી. ન્યોતિત્વના આધારે પણ ઇ. સ. ૧૮૯૯ની સાલમાં કલિયુગના પાંચ દળર વર્ષ પૂરા થયાં છે; અને સઘળા હિંમુ ગ્રહો પણ બેગા આવી મળેલા છે; તો તેવા સમયમાં કોઈ દેવી પુરુષનો જન્મ થાય તો સ્વાભાવિક છે.

પણ એવા દેવી પુરુષનો જન્મ થયો હતો, છતાં તમે તેવા પુરુષને શી રીતે ઓળખી શકશો ? અમુક શરીરમાં વસનાર આક્રમા મહાન છે કે દલકર પંક્તિનો છે, તેના વિવેક તમે શીરીતે કરી શકશો ? જે મનુષ્યને રસાયણશાસ્ત્રનું બિલકુલ જ્ઞાન નથી તે નવીનવી શોધા શી રીતે સમજ શકશે ?

આ સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થતા પ્રશ્નો જવાબ આપવાને આ લેખ લખાવમાં આવ્યો છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મહાત્મા પુરુષોમાં દિલસોટા અથવા સદાનુભૂતિનો ધુલુ સૌ કરતાં વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે માટે જો મહાન પુરુષને ઓળખવા હોય, તે ત્યારે આ પૃથ્વીપર પધારે ત્યારે તેમના અનુયાયી યથા જગતસેવાના તેમના કામમાં જો

પણ ભાગ લેવાની ઇચ્છા હોય તો આત્મારથી આ શુભ ખરીલવાનો પ્રયત્ન કરો. દરેક રથને અને દરેક પ્રસંગે, દરેક સાથે દિલસીજીવી વર્તો. મહાત્મા આ વસુધાને કુંડુંબતુલ્ય માને છે, આખી આલમખર તેમની પ્રેમભરી દષ્ટિ ફેલાયેલી હોય છે. માટે જો તેમની સેવા કરવાનો અધિકાર મેળવેલો હોય તો જગતના જીવોપર પ્રેમભરી દષ્ટિ રાખતાં શિખો. તમારા પ્રેમનું ક્ષેત્ર વિશાળને વિશાળ બનાવતા જાઓ. રાગનો લાગ કરીને વિરાગી બનવાને બદલે જગતના સકલ જીવોપર વિશેષ રાગ કરીને વિરાગી બનો.

જો આ ઉચ્ચ લાવિષ્ય તમને સલસ્યાવતું હોય તો આ શુભનું કાંઈક વિશેષ સ્વરૂપ સમજવા આપણે પ્રયત્ન કરીશું. જ્યાંસુધી મનુષ્ય પોતાના હલકા સ્વભાવને વશ ન કરે, સ્વાર્થનો ત્યાગ ન કરે, દ્રેષ અથવા અભિમાનને છોડી ન દે, અને જ્યાંસુધી પોતાના જ સ્વાર્થનો વિચાર કર્યાં કરે, ત્યાંસુધી તે મનુષ્ય બીજાના સુખદુઃખમાં ભાગ લેઈ શકે નહિ. પોતાની જાતને બૂલી જવી અને બીજાનું કલ્યાણ કરવું, એમાં જ આ સદાનુમતિનો શુભ રહેલો છે. બીજાના સુખદુઃખમાં આપણાથી ભાગ લેવાનું બની શકે તે માટે પ્રથમતો એ જરૂરનું છે કે આપણે મનુષ્યસ્વભાવને પીછાણતાં શિખવું જોઈએ; અને તે વાસ્તે મનુષ્યના સ્વભાવને અવ્યાસ કરવાના જે જે પ્રસંગો સ્થિતિમાં હોય, તે સ્થિતિમાં આપણે કલ્પનાશક્તિ દ્વારા આપણી જાતને મુકી શકીએ નહિ, ત્યાંસુધી ખરી રીતે તેની દશા આપણા જાણવામાં આવે નહિ. અને તેને યોગ્ય મદદ પણ આપી શકાય નહિ.

ધણીવાર મનુષ્યો એક બીજાના આરાધ્ય સમજી શકતા નથી, અને તે કારણથી જ મહિા મહિ લડી મરે છે; માટે મનુષ્યના સ્વભાવનું ખારીક નિરીક્ષણ કરી સામા મનુષ્યનો આશય સમજતાં શિખો, એટલે જરૂર તમે તેની તરફ દિલસીજીવતાવતાં શિખશો.

આ રથને બીજી એક અગત્યની બાબત એ માદ રાખવા જેવી છે કે આ વિશ્વમાં મનુષ્યો જુદી જુદી સ્થિતિના હોવાથી ઉન્નતિક્રમની સીડીના જુદા જુદા પગથિયાપર ઉભેલા છે. વસ્તુતઃ કાંઈ જીવ પાપી નથી તેમ કાંઈ ધર્મિષ્ઠ પણ નથી. કેવળ પગથિયાનો ભેદ છે. તમે જો ચોથા પગથિયાપર ઉભેલા હો તો બીજા પગથિયાવાળો તમને હલકો લાગશે; પણ ખરી રીતે તેમ નથી. તમે અખિલ વિશ્વની નિસરણી તરફ દષ્ટિ ફેરવશો તો તમને ખાતરી થશે કે તે પણ એ પગથિયાં ચડેલો છે, અને વખત જતાં તમે જે પગથિયાપર ઉભા છો, ત્યાં તે પણ આવી પહોંચશે. તમે પણ પ્રથમ તે જ નીચેના પગથિયાપર ઉભેલા હતાં, તે સ્થિતિનો ખ્યાલ લાવો; તેની તરફ તિરસ્કારની ટીકીથી જુઓ નહિ; પણ તેને તમારા નાંના બધું મળીને તેની તરફ ખારથી કશ્ચાણુકિધી નિહાજો. હાલ જે જીવો મહાત્માપદે પહોંચેલા છે, તેઓ પણ આપણા જેવા પ્રથમ સામાન્ય મનુષ્યો હતા. અને વખત જતાં આપણે અને આપણા કરતાં નીચા પગથિયાપર ઉભેલા બધું જોયું પણ તે ભ્રમસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરશે. પાપી મનુષ્યો બાળ જીવાત્માઓ છે; ઉન્નતિક્રમની અપેક્ષાએ બાળકો છે. આપણાં બાળકો ગમે તેવાં ગંદાં હોય અથવા દુરાચારી હોય તોપણ આપણે શું તેમનાથી દૂર જાગીએ છીએ ? શું તેવાં સર્ગાન્દાસનો તિરસ્કાર કરીએ છીએ ? કદાપિ નહિ. તેજ રીતે બાળજીવો તરફ આપણે વધારે દયાથી, વધારે પ્રેમથી, વધારે દિલસીજીવી અને વધારે સદાનુમતિથી વર્તવું જોઈએ. મનુષ્ય જે પ્રમાણમાં વધારે પાપી અથવા અધર્મી હોય, તે પ્રમાણમાં તેને વધારે પ્રેમ અને દિલસીજીવી જરૂર છે; આ સિદ્ધાંત કાળવાર પણ બૂલવો જોઈતા નથી.

જેમ જેમ મનુષ્ય પોતાના સ્વાર્થ અને આત્મપ્રદર્શના દોષથી મુક્ત થાય છે, અને ખીજાઓ તરફ પ્રેમ બતાવતો જાય છે, તેમ સર્વપ્રકારનાં કષ્ટ અને દુઃખતુલ્ય સહજમાં તેના સમજવામાં આવે છે. નીતિના-ઉચ્ચ નિયમો આપોઆપ તેની જ્ઞાનચક્ષુ આગળ ખુલ્લા થઈ જાય છે; અને સ્વાર્થનો ત્યાગ કરેલો હોવાથી બહારની ઉપાધિતરફ જગત નહિ કરતાં તેમાં રહેલા શુદ્ધ આત્મનરુપ તરફ લક્ષ દોરવે છે; બાળજીવોની અજ્ઞાન દશા તરફ કષ્ટાશુદ્ધિથી જુએ છે અને દરેક મનુષ્યને પોતાના રૂપજ ગણે છે. પોતે શુદ્ધ હૃદયનો ધરેલો હોવાથી જ્યાં ત્યાં તે શુદ્ધતાજી જોઈ શકે છે અને ભેદભાવ તેને માટે અવરુધ થાય છે. દરેક સામાન્ય મનુષ્યમાં-પાપી દેખાતા મનુષ્યમાં પણ અતે ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે-કારણ કે તેનો આત્મા પણ દેવી છે-જિવી અચળ શ્રદ્ધા ધરાવે, તે પોતાના પરોપકારના ઉત્તમ કામમાં જરા પણ કાંતો નથી, અને દરેક જીવને એકજ સ્થાન તરફ જવા નીકળેલા પોતાના જેવા બંધુ પ્રવાસી ગણીને દરેકને પુરતી મદદ કરે છે.

આ દિવસોજી પરમ સુખનું કારણ છે; સ્વર્ગમાં સ્વાર્થી વિચાર કે સ્વાર્થી કાર્ય માટે સ્થાન નથી. માટે સ્વર્ગસુખ તેમજ આધ્યાત્મિક આનંદને માટે સ્વાર્થત્યાગરૂપ સહાનુભૂતિ એ ઉત્તમ સાધન છે. જ્યારે મનુષ્યમાં દિવસોજીનો શુભ નાશ પામે છે, ત્યારે સમજવું કે તેનામાંથી ચેતન આવ્યું ગયું છે, તેમ જતાં તે જીવતો હોયતો તે જીવતો મુએલો સમજવો.

જેઓ પાપી છે, અજ્ઞાની છે, અને નિર્જળ છે, તેમને આવી સહાનુભૂતિની અપેક્ષા વિશેષ રહે છે. જે તમારે ઇશ્વરની સાચા દિલથી ભક્તિ કરવી હોય તો મનુષ્ય જાતિની મૃત્યુનું મહામત અંગીકાર કરો. ઇશ્વર દરેક મનુષ્યના અનંકરણમાં રહેલો છે. અને જે મનુષ્યજાતિની ખરા અંતઃકરણથી સેવા કરે છે, તે ઇશ્વરનો પરમભક્ત છે. આ બાબતના સમર્થનમાં આપણે એક નીચેનું દાહાન્ત વિચારીશું.

અમુએન એકમ નામનો એક સાદો અને સરલ સ્વભાવી પુરૂષ હતો. તે કાંઈ ખાસ ઇશ્વરનો ભક્ત ન હતો, પણ પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં મનુષ્ય અને પ્રાણી વર્ગનું બહુ કરવા ચૂકતો નહિ. એક દિવસ રાત્રે તેણે એક દિવ્ય આકારની આને હાથમાં એક ચોપડો લેઈ જતી જાણ. તેનો દિવ્ય આકાર અને ભવ્ય સ્વરૂપ દેખી અમુએન એકમે પૂછ્યું “તમે કોણ છો ?”

“હું સ્વર્ગની દેવી છું, અને ઇશ્વરના ખરા ભક્તોનાં નામ આ ચોપડીમાં લખવા હું અગ્રે આવી છું” દેવીએ જવાબ વાળ્યો.

તેણે પૂછ્યું “શું તમે મારું નામ ચોપડીમાં લખશો ?”

દેવીએ પ્રેમ કર્યો. “શું તમે ઇશ્વરના ભક્ત છો ?”

તેણે કહ્યું: “હું ઇશ્વરને ઓળખતો નથી, પણ મનુષ્ય જાતિનો નમ્ર સેવક છું. મારી શક્તિના પ્રમાણમાં ગરીબાને અન્નપાન, વસ્ત્રો, વગેરેથી મદદ કરું છું.”

આ સાંભળી દેવી આવી ગઈ.

ખીજે દિવસે રાત્રે તે દેવી પાછી આવી. તેણે તે દેવીને ઓળખી અને પૂછ્યું “શું તું બધા ઇશ્વરના ભક્તોનાં નામ નોંધી આવી ? મને તારો ચોપડો જોવા આપ” તે દેવીએ તેને તે ચોપડો આપી અને તેમાં અમુએન એકમનું નામ સૌથી ડેચે હતું. આ બનાવથી અમુએન એકમને જે આશ્ચર્ય થયું તેટલું આપણને પણ થાય છે. પણ આમાં

પામવા જેવું છેજ નહિં. આ 'હું' દષ્ટાન્ત આપણને જણાવે છે કે જેઓ મનુષ્યજાતિની સેવા કરે છે, તેઓ મનુષ્યજાતિના અંતરમાં રહેલા ઇશ્વરની સેવા કરે છે, માટે તેઓજ ઇશ્વરના સાચા ભક્ત છે.

આ સહાનુભૂતિનો ગુણ મનુષ્યોએ કેટલે અંશે ખીલવવો જોઈએ. તેને વાસ્તે મહાભારતમાં એક અપૂર્વ દષ્ટાન્ત છે; તે ખુબ મનન કરવા લાયક હોવાથી આ લેખપુરો કરતા પહેલાં આપવા ધારે છું.

ભારે યુધિષ્ઠિર સ્વર્ગમાં આવી પહોંચ્યા, ત્યારે આશ્ચર્ય પામી તે આમ તેમ જોતા લાગ્યા. સંસારમાં જે તેમના ઇચ્છાન હતા તે નકુલ, સહદેવ, ભીમ, અર્જુન કે દ્રૌપદી કોઈ પણ તેમની નજરે ત્યાં પડ્યું નહિ પણ એટલામાં એક સ્થળે દુર્યોધન તેમની દષ્ટિએ પડ્યો.

યુધિષ્ઠિરને આશ્ચર્ય થયું કે જે મનુષ્યને લીધે મહાભારતના યુદ્ધમાં ધણા લોકો માર્યા ગયા, અને આખું ભારત નાશ પામ્યું, અને જે રાજ્યના ભિગાડનું, કુટુંબીઓના મરણનું અને ક્ષત્રિયોના શિરચ્છેદનું કારણ હતો તે અહીં હોય છે ! આ જોઇ યુધિષ્ઠિર નિરસ્કાર સાથે પોતાની દષ્ટિ બીજી તરફ ફેરવી કહ્યું "હું જ્યાં અર્જુન વગેરે 'હોય ત્યાં જવા ઇચ્છુ છું."

નારદ ઋષિ, પાસે ઉભા હતા, તેમણે મસ્કરી કરી કહ્યું; હે રાજા ! આ તમારી માટી બૂલ છે. આસ્વર્ગ્ય છે. અહીં મિત્ર તથા ઇતુતાનો સંબંધ જતો રહે છે; અને દુર્યોધન રથમાં માર્યો ગયો તે કારણથી સ્વર્ગમાં આવ્યો છે.

યુધિષ્ઠિરે જવાબ આપ્યો: "આ સર્વ કીક છે ! પણ હું તો મારા બાંધવોની સાથે રહેવા માગું છું. કહ્યું ક્યાં છે ? દ્રૌપદી ક્યાં છે ? ભીમ, અર્જુન, નકુલ, સહદેવ ક્યાં છે ? મને તે જાતાવો, વિદ્યમ્મ ન કરો, મને તેમની પાસે લેઈ જાઓ કે તેમની બદલી આકૃતિ-આ જોઈ મને સુંખ મળે, ખરેખર હું અહીં રહેવા માગતો નથી, જો મારા બાંધવો અન્ય મારી સાથે ન હોય તો આ સ્વર્ગ પણ મને સ્વર્ગસ્થ નથી."

સ્વર્ગના દેવોએ એક દૂતને આજ્ઞા આપી કે જાઓ ! આ યુધિષ્ઠિરને તેના સ્વજનો પાસે લેઈ જાઓ. યુધિષ્ઠિર તે દૂતની સાથે ચાલ્યો.

રસ્તામાં કોઈપણ દેખાવું ન હતું. ભારે અધાર વ્યાપી ગયું હતું કે હથેલી પણ સૂઝે નહિ. જેમ જેમ તે આગળ વધવા લાગ્યો, તેમ તેમ અધાર વિશેષ વધતું ચાલ્યું. પગતળે મનુષ્યોની ઝોપરીઓ નજરે પડી, અને સડેલાં મૃતશરીરમાંથી દુર્ગંધ ફેલાવા લાગી. જમીન રૂધિરને લીધે ચીકણી થઈ પડી હતી; અને તેથી પ્રત્યેક પગલે પગ લપસરાનો ભય હતો. કોઈ ઠંકણે તો તદ્દન કાંટા પડેલા હતા, અને કોઈ ઠંકણે ઊંઘી રેત હતી. કોઈ કોઈ ઠંકણે અંગારાના જેવા પથ્થરના ઊંચા કડકા પડેલા હતા.—આ સર્વ જોઈ યુધિષ્ઠિર બહુજ ગભરાઈ ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે અહીં શાસ ધુંટાય છે, અને દુર્ગંધને લીધે મારી તથીવન ગઝરાઈ જાય છે.

દૂતે જવાબ આપ્યો, કેવળ આટલે સુધી આવવાની મને આજ્ઞા હતી, જો આપની હજી હોય અને આપ ગભરાઈ ગયા હો તો તો આપણે પાછા ફરીએ.

યુધિષ્ઠિરનું હૃદય હાથમાં ન રહ્યું. તેમણે મોં ફેરવ્યું. પણ જતા દિશ્મન ધરી આગળ વધવા માંડ્યું કે તરતજ રોવાના તથા દુઃખના નીચે પ્રમાણે ચાલ્યો કાને પડ્યા. "મહારાજા! યોદીવાર થોમો, હે મહામન ! આપના શરીરમાંથી નીકળતા આત્મદાષક પવનથી અમ-

ને કાંઈક સુખ મળ્યું છે, અમે મોટા કટ્ટમાં પડ્યા છીએ. અમારા દુઃખને કાંઈ પાર નથી; અમે બહુજ દુખી છીએ. હાય ! અકસોસ ! અમે સંસારમાં જે પાપ કર્યા હતાં તેનાં કડવાં ફળ અમે અત્રે ભોગવીએ છીએ. આપના આગમનથી અમને જરા સુખ મળ્યું છે. અમે કાંઈક ચેત પડ્યું છે. આપના શરીરની શીતળતાથી અમને જરા આશ્વાસન મળ્યું છે. મહારાજ ! દયા કરો, જરાવાર અમારે ખાતર ધોભો; આપને લીધે અમને ગરીબોને કાંઈક શાન્તિ મળી છે.

ધર્મોત્તમા તેમજ યુધિષ્ઠિર જરા ઉમા રહ્યા અને પ્રેમ તથા દિલસોટ્ટથી પૂછ્યા-લાગ્યા. દુઃખથી સંતાપ પામેલા હે મનુષ્યે ! તમે કોણ છો ? જુદી જુદી જાતના શોક ભર્યા શબ્દો યુધિષ્ઠિરે આ પ્રમાણે સાંભળ્યા. હું બીમ છું, હું કર્ણુ છું, અર્જુન છું, હું નકુલ છું, હું સહદેવ છું, હું દ્રૌપદી છું; હું દ્રૌપદીનો પુત્ર છું. ”

યુધિષ્ઠિરની આંખમાં શોક તથા દયા છવાઈ રહ્યાં અને તે બોલી ઉઠ્યા હે પરમાત્મન ! આ નિરપરાધીઓએ શો અપરાધ કર્યો ? સ્વર્ગમાં પણ જેટલો બધો અન્યાય છે કે દુષ્ટ દુર્યોધન સુખ ભોગવે છે અને સાધુજન આ પ્રકારે દુઃખ ભોગવે છે. રાગના હૃદયમાં થોડા સમયમાં કોષ શોક અને આશ્ચર્યની લાગણી ફેલાઈ ગઈ પણ તેમાં દયા સૌથી સુખ્ય હતી. તે દયાના બળથી યુધિષ્ઠિરે આ પ્રમાણે કહ્યું હે દેવદત્ત ! તું દેવોના પણ દેવ જે ધન્ધ છે તેમને જાણે જણાવ કે મારા બાદખોને મારા અત્રે રહેવાથી સુખ મળે છે, તે કારણથી હું અહીં રહીશ; મને મારા સુખની લેશમાત્ર ચિન્તા નથી. આ સંતાપ પામેલા આત્મા મારા અત્રે રહેવાથી શાન્તિ પામે છે માટે હું આ સ્થળ છોડીશ નહિ પણ અત્રેજ રહીશ. વાહ ! કેવી યુધિષ્ઠિરની બક્ષિત તેમજ સહાનુભૂતિ ! આવા નિષ્કામ પુરુષને ધન્ય છે ! આ મહાત્મા પુરુષની આત્મત્યાગ નિષ્કામ પ્રેમ અને સત્યનિષ્ઠાનું વર્ણન કરવા કોણ સમર્થ છે ! એવામાં એક ભારે અવાજ યશે અને તેની સાથેજ અધકાર અદશ્ય ધઈ ગયો અને ચારે બાજુએ પ્રકાશ પ્રકાશજ યઈ રહ્યો તે વખતે ન મળે દુર્ગન્ધ કે ન મળે કાંટા ! ન મળે રક્તની નદી ! ત્યાં બધા દેવો આનંદનાં ગીત ગાવા લાગી ગયા અને સર્વતઃ આનંદ વ્યાપી ગયો. ધન્ધ પોતાનાં અનેક દેવો સાથે ત્યાં દેખાયા અને આનંદની સાથે રહેવા લાગ્યા હે મનુષ્યન્ય ! આ નરકનો દેખાવ કેવળ માયાવી હતો તમે કુરુક્ષેત્રના મેદાન પર જરા અસત્ય જોતા અને તેથી દ્રોણાચાર્યનો વધ યશે તેના પાપથી થોડીવાર તમારે આ દુઃખ સહન કરવું પડ્યું પણ હવે તમે તમારા સ્વજનો સાથે સુખમાં વસો આ ઉપરથી યુધિષ્ઠિરની ખાતરી યઈ કે જ્યાં પ્રેમ છે જ્યાં નિરવાર્યતા છે, જ્યાં સહાનુભૂતિ છે અને જ્યાં દિલસોટ્ટ છે ત્યાં સ્વર્ગ છે અને જ્યાં સ્વાર્થ છે, જ્યાં હું પણ અને જ્યાં આપ મતલબીપણું છે ત્યાં નરક છે અને નરકનો માર્ગ સ્વાર્થ છે માટે જો તમારે સ્વર્ગ મેળવવું હોય અહીં વસવા છતાં સ્વર્ગીય આનંદ અનુભવવો હોય અને આંતરિક સંતોષ પ્રાપ્ત કરવો હોયતો આ દિલસોટ્ટનો ગુણ તમારા જીવન વ્યવહારમાં ધીમે ધીમે ખીલવતા જાઓ જરૂર તમે મહાત્માઓને ઓળખતા યશો અને તેમને પગલે ચાલી વખત જતાં તમે પણ તેવું પદ અવસ્ય પ્રાપ્ત કરશો સર્વ મનુષ્યો આ સદ્ગુણ ખીલવી તે દ્વારા ઇષ્ટ સિદ્ધિ કરી શકે એવી શુભ ભાવના સહિત પ્રસ્તુત લેખ સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

સામાજિક જીવન.

(ભેખક કુંદન મુહુર્તસંસદ) ગુજરાત કોલેજ.

(૨)

ખતતા સુધી યુરસામાં કે હિયા અને આપણા મિત્રથી વિખૂટા પડવું નહિ. મુદો એવો છે કે આપણે આપણા રનેહીથી હેવટને ખોટે ક્યારે વિખૂટા પડીશું તેની. આપણને માલુમ નથી આમ હોવાથી બોલવાની કળા કેળવવાની જરૂર છે. આપણા વચનેમાં કેટલાંક મુદ્દા કરકમળની માફક આનંદપ્રદતા હોય છે ત્યારે કેટલાંક સામાના હોયને બેદી નાંખે તેવી પ્રયત્ન તીર સમાન હોય છે અને જો તીરથી હોય બેદાય તો તે પર મુદ્દા હાય પણ કદ જનકમળ થાય છે અર્થાત્ મુદ્દા મિથ વચનો પણ આનંદ ઉપજાવવા અસમર્થ થાય છે. Good words cost and are forth the more—સારાં વેણુનું ખર્ચ થોકું જ છે તમારે તેમનામાં લાભ ધણો જ છે.

ધણી વખતનો બોલવા કરતાં માત્ર અર્થનો અણુસારો જ બસ હોય છે પણ શા રાખવાનું એટલું છે કે જેમ કેટલાંક નેત્ર કટાક્ષ દુઃખપ્રદ હોય છે ત્યારે અન્ય રિમંતમ સામાના હોયને આનંદમાં ડુબાવવા સમર્થ છે અંધાગ અમને રિમંત બધું મુખકુ દર કરી શકે છે દુઃખના ટગનો કરણામય દષ્ટિ નાશ કરી શકે છે.

પોતાનો પ્રેમ સામાને વાણીમાં દર્શાવવામાં બધ છે જ નહિ; જો તમે પ્રેમ દર્શાવી ન શકો તો તમારે પ્રેમ રાખો છો તેમ અભિમાન ધરાવવા જરૂર નથી. તમારે પ્રેમાગ કરણાણ અને વિચારશીલ થવાની જરૂર છે.

અન્યની સેવા બજાવ્યા કરતાં તેના તરફ મમતા બતાવ્યાથી આપણે તેને વધારે મંદ કરી શકીએ છીએ. પ્રેમ અને પ્રેમ બધું મધુર વચન અમુક અહીંસથી પણ અધિકું છે. એક વળા ત્યારે એ-આમીન વેરટને કાષ્ટને પૂછ્યું કે તે કેવી રીતે એવો સારો ચિત્તકાર બન્યા. ત્યારે તેણે કહ્યું “ It was my mother's kiss ” મારી માતાના સુખનના પ્રભાવે આમ થવા પામ્યું હતું.

આપણા સામાજિક સાથીઓની પસંદગીમાં પણ બહુજ સાવધાન રહેવાની જરૂર છે. મિત્રની પસંદગી કરવામાં ખાસ ધ્યાન—પૂર્વક ચાતુર્ય વાપરવાનું છે “ Tell me whom you live with, and I will tell you who you are ” તમે કોના સંગમાં રહો છો તે તમે જણાવો અને તમે કાણ છો તે હું જણાવીશ જે માણસ પોતાની દરકાર રાખી શકતો નથી તે મિત્ર થવાને લાયક નથી. Friendship is the jewel of human life. મિત્રાચારી મનુષ્ય જીવનનું રત્ન છે.

No one is so accursed by fate,

No one so utterly desolate,

But some hurt, though unknown,

Responds unto his own.

બાવાર્થ:—એકલાયેજ રહે તેણે કમનથીજ કાષ્ટક હોતો નથી. એકાદ (હુપ) હોય પણ તેને પૂખી રીતે તો ચલાવજ છે.

પ્રસંગોપાત એકલા રહેવાની જરૂર છે તેપણ દરેક માણસને નાહટકે પણ આવી પડેલી તે રિયલિ આવકારદાયક હોતી નથી. અને માણસે આવા પ્રસંગમાં સહનશીલતા તથા વિચારશીલતા રાખીવી જોઈએ.

ધણી વખત અન્ય માણસ સાથે તકરાર ચલા સંભવ થાય છે પણ Most haste worst speed ઉતાવળા સૌ ખાતરા ધીરા સૌ ગંભીર. આવા સમયે મીઠાગ ધણેગ થડો રાખવો જોઈએ. એકદમ તકરાર કરવી નહિ પણ હેટલોક સમય વિચાર કરવો. ધણી વખત તમોને જણાશે કે જો તમોને આજે ગુરસો ચડ્યો હોય અને એક રાત્રિ પણ વિચાર કરવા હોય તો તમારો ગુરસો નહ થયો હોય છે. ગુરસાના આવેશમાં લખાએલો પત્ર એક રાત્રિ તમારી પાસે રહેવા દો અને બીજી દિવસે તે પત્ર સિરાનામવાળા માણસ તરફ રવાના કરવા તમોને વૃત્તિ થશેજ. મિત્ર. મિત્રમાં આવું બનવા ધણેગ સંભવ છે.

મિત્રાચારી સારામાં સારો માણસથી બાંધી જોઈએ. કારણ આપણે જણીએ છીએ કે 'મુરખ મિત્ર કરતાં દાનો દૂરમન સારો.' વળી, જેમ મુર્ખની મિત્રચારી સારી નહિ તેમજ તેની સાથે દૂરમનાવટ પણ દાનિ કારક છે.

તમારાથી આપી શકાય તેવી સર્વ વસ્તુ પર મિત્રનો હક્ક છે છતાં ઉછીનો બચવાર રાખવો જોઈએ નથી.

Neither a borrower nor a lender be,

For loan oft loses both itself and friend.

(દેણદાર તેમજ દેવાદાર થવું નહીં, કારણ તેમ થતાં મિત્ર અને દેણ બન્ને ધૂટાં રહે છે) શેક્સપીયર.

મિત્ર ભવ તથા શૈક્ષણી મુક્ત કરે છે. માટે ખરા મિત્રની સાથેના સંબંધ તોડવો નહિ. તેને નિરાશ થવાડું એક પણ કારણ ઉણું કરવું નહિ. મિત્રનું મૃત્યુ તે એક મોટામાં મોટી જોડ છે, પણ તેને બચિષ્યમાં કોઈપણ રચેજ મળીશું એવો આશાનો વિચાર આપણને આનંદ આપ્યા વિના રહેતો નથી. વળી દેવી વિભૂતિવાળી વ્યક્તિઓ તો અદૃશ્ય થતાં વધુ મદદ આપે છે.

આપ્તા જીવનમાં વધુ અગત્યનો સલાહ લખના છે. પ્રેમ જધી. આલંબને ખુબસુરત અને ખુશનું બનાવે છે. પ્રેમનાં પ્રેયો પક્ષી મધુરગીત ગાય છે. પ્રેમ કવિશ્યાની કલમને યોગ્ય રાકે આપે છે. પ્રેમગીતની જડવસ્તુ પણ રંગાય છે અને યુષ્પાદિ મનહર સુગંધ વહન કરે છે. પ્રેમી અને પવિત્ર પત્નિસમાન માણસને સુખ નથી. વળી (Philosophy of Regeneration) નવજનન વિષયક તત્ત્વજ્ઞાન પણ પત્નિની આવશ્યકતા ધરાવે છે એમ કહેવાય છે.

બાળલગ્ન ધણેગ દાની કરે છે. તે વિશે લખાણથી લંખી સકાય તેમ છે. ધણા વિદ્વાનોએ આ પ્રશ્નને ન્યાય આપેલો છે. કંગ્રેડા પણ ધણેગ દાની ઉપગમવે છે. દરેક સાંઘણી અને વિચારવાળા માણસને કંગ્રેડા સંબંધ કમકેમાટ ઉદ્ભવ્યાવિના રહેશે નહિ.

ગૃહસ્થાશ્રમ કેટલાંકને સુખદ તથા અન્યને દુઃખદ જણાય છે. પરંતુ લગ્ન થયા પછી પતિ પત્નિ પરસ્પરના ધર્મ વિચારી વર્તે તો લગ્નને આશય સર્જ થાય. કલ્યાણી પ્રેમવધતાં કવે છે,

“દૈત પ્રેમ જે હતો અદૈત પ્રેમી હું થયો !

બ્રહ્માંડ મહાર; બ્રહ્મ મહાર; બ્રહ્મવાદી હું થયો.”

હવે તે સાધારણ કોલકરાર નથી. સાધારણ બ્રાહ્મણ ઝીજ લાવતાં માણસ વિચાર કરે છે તો જીંદગીનું તત્ત્વ લાવતાં કેટલી જોખમદારી છે તે વિચારવું જોઈએ. સારી રસિક બી ગૃહવ્યવસ્થામાં રહાયકારક છે એટલુંજ નહિ પણ માનસિક રહાય અર્થે છે.

'Base men being in love have then a nobility in their nature more than is native to them.' કુટ્ટ માણસ પણ પ્રેમના પ્રસાદે, તેના જન્મથી નહિ મળેલા ઉત્તમગુણ ધારણ કરે છે—શોકસ્પીયર; સારા માણસની ઉન્નતિની તો વાતજ શી ? સુખી અને સુંદર ગૃહસંસારના વર્ણન માટે તો શબ્દજ મળવા મુશ્કેલ છે.

હવે યતાંની સાથેજ માણસ નવા પ્રકારની જીંદગી શરૂ કરે છે. તે પોતાની બહેન, ઊર્જાઓ સ્વભાવ વિગેરે પહેલાંના ગુણો બહુ જાણે છે અને તેજ જણેથી નવી આશાઓ, નવી ઉમેદો અને નવા બળ સાથે ભાવિજીવી જીંદગી શરૂ કરે છે. સુખી ગૃહસંસારની અંદર સ્વર્ગની વૃક્ષના ભોજવે છે. જે ગૃહમાં પતિ, પત્નિ, બાઈ, પુત્ર, માતા, પિતા, એક બીજાને પરસ્પરની પ્રગતિમાં મદદ કરે છે ત્યાં સધાતી ઉન્નતિ અન્ય સ્થળમાં સધાતી નથી. કુટુંબીઓના જેવું, અન્ય કોઈ એક બીજાનો સ્વભાવ પારખી શકતું નથી, અને બીજા કોઈને અન્યના સુખની એટલી બધી દરકાર હોતી નથી.

એક સુશીલ માતા સૌ સ્કુલ ભાસ્તર કરતાં વધુ સારી શિક્ષક છે. બાળકોની કેળવણી જીવિતેથી બાબત નથી. જે માણસ બાળકને ચોખ્ખાઈથી અને જોઈતી સવડો સાથે કેળવી ન શકે, તે માણસને પ્રજોત્પત્તિ માટે હાજર, એક પશ્ચિમનો વિદ્વાન આપતો નથી.

બાળકને પ્રેમના પ્રકારમાં ઉછેરવાં જોઈએ. જે તેમના બચપણમાં યોગ્ય પ્રેમથી સંભાળ પામે છે તેઓ મોટી ઉંમરે જીંદગીનાં તોફાનમાં પણ ટકી શકે છે, પરંતુ અતિશય લાક (Over fondling) થી સાવચેત રહેવું જોઈએ.

પ્રેમ રહિત માણસ બાળકનાં મધુર, કાલાં વચન, તેઓની નિરપૂર્વ શ્રેષ્ઠતા વિગેરે વિગેરેથી હલ્લ કેવો મોદ પામે છે તે જાણવા અશકત છે, પણ જે પોતાની પત્નિ અને બાળકને શુદ્ધ હૃદયે રહાય છે તેજ આત્મા નિર્લસમ આનંદ અનુભવવા લાગ્યશાળી થાય છે.

અવલોકન.

(દોસી. મણિલાલ નથુલાઈ બી. એ. -અમદાવાદ.)

ભદ્રપ્રજ્ઞા—આ નામનું પુસ્તક તેના કર્તા શ્રીયુત જમીયતરામ લક્ષ્મીરામ પંડિત તરફથી અભિપ્રાયાર્થે મળ્યું છે. તેને સ્વીકાર કરતાં અતિ આનંદ થાય છે. સત્ય ગમે તેવું હોય છતાં તેના નામ સ્વરૂપમાં મનુષ્યના મનને આકર્ષણ કરી શકતું નથી.

મનુષ્યનું મન કુદરતી રીતે તે સત્યને અધિક પુરૂષ કે જીર્મા પ્રકટ થયેલું જીવનને અભિપ્રાયે છે. આ કાળજીથીજ મનુષ્યો નૌવેલ વચિત્ર તરફ વિશેષ રીતે દોરાય છે. જનસ્વભાવની આવી રચિ હોવાથી જે મનુષ્ય ઉત્તમ આધ્યાત્મિક સંયોને નૌવેલ મારફતે સારી અને અસરકારક રીતે પ્રકટ કરી શકે છે, તે મનુષ્ય જનમમાનવઃ ધણે ઉપકાર કરે છે આ નૌવેલ પણ તેવાજ પ્રકારનું છે, એમ કહેવામાં કાંઈ પણ અનિશ્ચયોક્તિ નથી.

આત્મજ્ઞાન એ સંસારનું વિરોધી છે, અને આધ્યાત્મિક પુરૂષો સંસારનું કામ કરવાને

નાશાયક બને છે; આવી માન્યતા સામાન્ય રીતે જોવામાં આવે છે, પણ તે ખૂબભરેલી છે, અને જેઓ આત્મવિદ્યામાં આગળ વધેલા છે, તેઓ જનસેવાના કામો બહુજ ઉત્તમ રીતે બજાવે છે, એ આ નોવેલમાં આવેલા બદલાલાના ચિત્રથી સ્પષ્ટ જણાય છે.

બદલાલા સ્ત્રી ભાગી હોવા છતાં એક યોગિની હતી અને હમને ઉચ્ચ આદર્શ કવો હોવો જોઈએ તે સંબંધીનું જ્ઞાન લોકોની જાણમાં આવે તે માટે એક મોટી રકમની સખા-વત કરે છે અને તે સંબંધમાં અથાગ શ્રમ લે છે.

પુરતકના પ્રારંભમાંજ મુદ્રોચના અદરશ હોય છે, અને તે તારારૂપે તેમજ બદલાલા રૂપે પોતાના પતિ બળબદનો આધ્યાત્મિક ઉત્કર્ષ સાધવામાં જે પોતાના યોગ બળનો ઉપ-યોગ કરે છે તે કેટલાકને અરાક્ય લાગે, પણ આ બાજતનો જેમણે અભ્યાસ કર્યો છે, અને મનુષ્યમાં કેવી શ્રામ શક્તિઓ રહેલી છે, તેના જેમને ખ્યાલ છે, તેમને મન તો આ બધું તદ્દન સંગત અને સ્વાભાવિક લાગે છે. આ પુરતકમાં વર્ણવેલી બાજતો સત્ય છે અને વખત જતાં ધણા પુરોના અનુભવમાં આવતી જશે.

આ વખતમાં પણ મહાત્માઓ દુનિયાના જૂદા જૂદા પ્રદેશોમાં વસે છે, અને તેઓ મનુષ્ય ભાંતના ઉદ્ય અર્થે અનેક પ્રકારની યોજનાઓ રચે છે, અને તેમના શિષ્યોદ્ધાર તે યોજનાઓને જગતમાં સફળ કરવાને પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે—આ કદપના, કદપના નથી પણ ખરું સત્ય છે, અને તે સત્યને બહુજ સૂક્ષ્મરીતે ચિતારવામાં આવ્યું છે.

મનુષ્ય જે વસ્તુની ધન્યતા કરે છે, તે વસ્તુ બહેલી કે મોટી તેના વિચારના બળના પ્રમા-ણમાં તેના બહુ આકર્ષણ આવે છે, તે સિદ્ધાંત આ નોવેલમાં આપેલ રમણિકલાલ અને નિર્મળાના દર્શનથી સિદ્ધ કરે છે. રમણીકની ભાવના નિર્મળાના મનમાં એવીજ ભાવના ઉત્પન્ન કરે છે, અને નિર્મળા રમણીકને જોયા સિવાય પણ વિચાર સંક્રમણ (Thought-Transference) થી આકર્ષાય છે.

કેવળ આધ્યાત્મિક સત્યોપજીવ આ પુરતક સુંદર બન્યું નથી, પણ સાંસારિક ચિત્રો પણ તેની શોભામાં એક ઉમેરો કરે છે. મુખ્યમાં મુખ્યદેલા પુરોના તથા સ્ત્રીઓનાં ચિત્રો આજેબુજ ચિતરવામાં આવ્યાં છે, અને સુધરાની ઉજળી બાલુ ચિતરતાં કાળીબાલુ તરફ દુર્લક્ષ કરવામાં આવ્યું નથી, તેથી જોનારને બન્ને પ્રકારનાં ચિત્ર જાવાનો અને તેમાંથી તરવ શોધવાનો સારો અવકાશ મળે છે.

લેખનની રીતિ રસિક છે, બાપા સંરકારી છે અને વાંચનારને આગળને આગળ વાંચ-વાની જગ્યાસા ઉત્પન્ન કરી અંત સુધી લેઈ જાય છે. પુરતકનો આ પ્રથમ ભાગ હોવાથી કેટલીક જગ્યાસા અતૃપ્ત રહે છે, પણ આપણે આશા રાખીશું કે થોડા વખતમાં તેના બીજા ભાગ બહાર પાડી બાકી જમીપતરામ આ પુરતકની ઉપયોગિતામાં એક વધારો કરશે. આ પુરતકમાં એકજ ચિત્ર આપેલું છે, પણ જ્યારે તેમના તરફથી પ્રકટ થતા બહુ માસિકમાં સખ્યાગ્રહ ચિત્રો આવે છે, તો બીજા ભાગમાં કેટલેક પ્રસંગે સુંદર ચિત્રો આવશે એમ આપણે આશા રાખીશું. રોપક બાર પેશ રરપ પૃષ્ઠ અને પાકી બાક-ડીમનું, આ નોવેલ સુંદર રીતે બાજવામાં આવ્યું છે.

હયાત વાળી,

(મી. હયાત.)

પ્રેમ પ્રેમમાં ફેર છે.—સેવકને સરકાર દરબારમાં જવાનો, સભા મંડળીમાં મળ કરવાનો અને વિનોદ વાણી બોલવાનો સારો અવવાસ પડી ગયેલ છે.

થોડા દિન પર સેવક પોતાના મુરખી સાહેબને ઘેર ચાહ પીવામાં મશગુલ હતો. સેવકને વિનોદ વાણીનું કંઈ કથવા લુકમ કરવામાં આવ્યો. પણ પહેલાં બાગબચ્ચાને ખુશ કરવા થોડા નીતિ રીતિના દુહા વગેરે બોલવાનું ફરમાન કરવામાં આવ્યું. સેવક તો નિયમ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યો.

૧

“ મોતી સખ એક રંગ, તોમે હે એક નંગ,
મિલેગો જવેરી, જખ કિંમત કર જાનીયે.
કહે કવી ખીરબલ, શુનો શાહ અકબર;
માનસ હો તોલ, એક બોલમે પીછાનીએ.”

૨

“ ના કહુ કયો ન કર શક્યો, ના કહુ કરને થોગ;
તુલસી આય સંસારમે, બલે હસાયે લોગ. ”

૩

“ રહીમન પાની રાખીયે,
બિન પાની સખ સૂન;
પાણી ગયે ન ઉખર,
મોતી માનુષ સુન. ”

૪

“ હુધામે દોનો ગઈ,
ગઈ રિદ્દી ઓર રામ;
સ્વાર્ય પરમાર્ય કુચ ન હુવા,
આખીર બાયે બદનામ. ”

૫

“ સાંધ તો સોં વિનતી,
યે દો રોળા રખખ,
અવ રખે તો લાજ રખખ,
લજ ખીણ અવ ન રખખ. ”

૬

“ હીંમત કિંમત હોય, હિંમત ખીન કિંમત નહીં;
કદે ન આદર કોય રદ કાગજ જયુ રાજિયા. ”

બધા ખુશ ખુશ તો બની ગયા. બાલગોપાલ હાનબાવ અને લહેજતથી હસાહસની તાળીઓ કુટવા લાગ્યાં. મુરબ્બી સાહેબ બોલ્યા.

હયાત તમારી તો વાતજ થાય એવું નથી; પણ તમે ચાહ પીવા મોડા વહેલા આવો છો તેથી અમારા મનને જરા ખેંચ રહે છે; અમારે તો વાટ જોઈને પરવારવું પડે છે. તમે ધનપાળકાકાને ઘર હવે તો ખેંચાયા છો તેથી અમારો પ્રેમ શાનો તમારા હીસાબમાં આવે.

સેવક તો આ મર્મવાણીથી જરા ભોંટા પડ્યો, -પણ સમય ચાતુરી વાપરી બોલ્યો; મુરબ્બી સાહેબ ! પ્રેમ પ્રેમમાં પણ ફેર હોય છે તે વાત તો જગ જાહેર છે, જુઓને જળ ઉપર માછલીનો પણ પ્રેમ છે અને દેડકાનો પણ પ્રેમ છે. ગિચારી માછલી એક કાચુમાંજ પ્રેમપર જીંદગી કુર્યાન કરે છે અને ગિચાર દેડકું તો ડરાઈ ડરાઈ કરતું જાય છે અને નદી કે તળાવમાંથી નિકળી ગટર કે વાડામાં પણ ધુસે છે. કુવામાં પણ પડે છે. જમીન પણ ધુસે છે. હસાહસના ગડગડાટ વચ્ચે સેવક બાંછ પાસો લેવા મારફતમાં ચાલી નિકળ્યો.

વિશેષ કલ્યાણકારક શું ? ભગવાનની ભક્તિ કે ભગવાનના ભક્તોની ભક્તિ ?

(શ્રીયુત ફતેહચંદ કપૂરચંદ લાલન.)

આ મનુષ્ય જન્મમાં પોતાનું કલ્યાણ સાધી લેવાની જે જિજ્ઞાસા રાખતો દોષ, તેજેજે કંઈ કંઈ દિધાઓ છોડી કંઈ કંઈ દિધા સાધવી જોઈએ, કે તે પોતાના કલ્યાણના પ્રથમ ચોડાજ વખતમાં પ્રતીતિ અને પછી પોતાને પોતાના કલ્યાણ ધયાને અનુભવ ધાય કલ્યાણના સાધકે હવે પોતાનું વિચારબળ કંઈ દિશામાં જતું અટકાવવું જોઈએ, તેનો આપણે પ્રથમ વિચાર કરી લઈએ.

૧. આ જગતનો કર્તા કયો છે, કે તે અનાદિ કાળથી પોતાના ઉત્પત્તિ, રિયતિ પ્રલય અને પાછી ઉત્પત્તિ એવા ક્રમથી ચાલ્યાજાય છે; આ પ્રશ્નનો હિંજાજમાં પેસવાનું છોડી દેવું જોઈએ.

૨. જગત સત્ય છે, કે આત્મા સત્ય છે ! જે છે તે છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરની પણ હાલમાં જ પોતાનું કલ્યાણ સાધવાની જિજ્ઞાસાવાળાએ દરકાર કરવી નથી.

૩. જગતમાં જડ એવું એકજ તત્ત્વ છે, કે માત્ર ચેતન્ય એકજ છે. કે જડ અને ચેતન્ય ઉભય છે ! આ બાબતની પણ માથાફાડ કલ્યાણના શોધકે કરવી જોઈતી નથી.

૪. સૂર્યની આસપાસ પૃથ્વી ફરે છે કે પૃથ્વીની આસપાસ સૂર્ય, એ હાલમાં સમજવું કલ્યાણકારક નથી.

૫. જેમ નસીબમાં હોય તેમ, જેમ કિસમત કરે તેમ, જેમ કર્મ નચાવે તેમ ધાય કે જેમ આપણે કરીએ તેમ ધાય ! દુકામાં કર્મ કરે તેમ ધાય, કે માણસ કરે તેમ ધાય ? આ સવાલના જવાબની ચીજ શયુવા બહારપડ્યા જેવું ધાય.

૬. જે ધર્મમાં જન્મ્યા તે ધર્મ સાચો, અને બાકીના બધા ખોટા, એવું અભિમાન પણ હાલ તો છોડીશો, તે પણ કલ્યાણ શોધવામાં જેવું જોઈએ તેવું ઉપયોગી નથી.

૭. હિંદુધર્મ સાચો કે બૌદ્ધધર્મ, ક્રિશ્ચિયન ધર્મ ખરો કે મુસલમાન ધર્મ ? જેનું ધર્મ સત્ય કે પારસી ધર્મ ? આવા આવા પ્રશ્નની પરપરા તમારા મગજમાંથી દૂર કરો.

૮. જો તમે હિંદુ હોતો વૈષ્ણવસંપ્રદાય સાચો કે શેવ, વેદાંત માર્ગ ખરો કે સાં-
ખ્યમાર્ગ ? જો તમે ક્રિશ્ચન હો, તો પ્રોટેસ્ટન્ટ ખરા કે રોમનકેથોલીક, જો તમે મુસલમાન
હો તો શીયા સત્ય કે શુની, જો તમે ધર્મસીધર્મ પાળતા હો તો શેનશાહી સાચા કે
કદમી, જો તમે સમાજક હો, તો આર્યસમાજની રાહ ખરી કે પ્રાર્થનાસમાજની, જો
તમે બૌદ્ધ હો, તો હીલચાલવાળા ખરા કે ચાહતવાળા, અને જો તમે જૈન હો, તો શ્વે-
તાંબર સાચા કે દિગંબર ? આવી આવી તકરારના વમળમાં પડી તમારો નાશ નહિ કરે.

૯. વળી તમારા મનમાં એવા વિચાર ઉભરાઈ આવે કે હું પ્રભુનું ધ્યાન કરું તે
દીક કે સ્તુતિ કરું તે; ઉપવાસ કરું તે સારું કે દાન આપું તે ! આ પ્રશ્નને પણ મો-
ભારિયે ચડાવી દો.

ત્યારે હવે કલ્યાણુની કુચી શી, અને તે ધર્મરૂપી અપુટ ખુલ્લનાને કેમ લગાડરી, કે જેથી
કલ્યાણુ જો કરોડો યોજન પર હોય તે નજીક આવે, જે જન્માંતરોપર હોય, તે આ જન્મ-
માંજ સધાય, અને જે વર્ષોપર ચલાવું હોય, તે દાસજ યથાની પ્રથમ પ્રતીતિ અને પછી
અનુભવ પણ અહીંજ થાય.

જેમ કેાઇ ઉત્તમ માણસની સેવા કરીએ તો બી થાય, પરંતુ સત્વર ફળ મેળવવું
હોય તો ઉત્તમોત્તમની સેવા કરવી જોઈએ ! તેજ પ્રકારે ભગવાનની સેવા ઉત્તમ છે, પરંતુ
ભગવાનને પોતાના કરતાં વિશેષ પ્રિય એવા ભક્તોની સેવા ઉત્તમોત્તમ છે. માટે ભગવાનની
સેવાના ફળ કરતાં, ભગવતભક્તોની સેવા વિશેષ કલ્યાણુકારક છે !

આ બાજતની સાતતાના જિજ્ઞાસુએ નીચે લખેલી દલીલપર સહ સમાપ્તું.

જેમ સુપિતાને પોતાના કરતાં પોતાના પુત્રમાં, જેમ સુમાતાને પોતાના કરતાં પોતાની
પુત્રીમાં વિશેષ પ્રેમ છે; જેમ સુગુરને પોતાના કરતાં પોતાના શિષ્યમાં; જેમ સુરાગને પોતાના
કરતાં પોતાની પ્રજામાં વિશેષ પ્રેમ હોય છે, તેમ (સુદેવ) ભગવાનને પોતાના કરતાં પોતાના
ભક્તો વિશેષ વ્હાણા હોય છે. અરે એટલુંજ નહિ પરંતુ ભગવાનનું નિવાસમંદિર ભક્તોનાં
અંતઃકરણ હોય છે. *Man is the temple of God*, મનુષ્ય, પ્રભુનું મંદિર છે. આ
વિષમાનમાં વિષ્ણુભગવાન પોતાના ભક્ત વૈષ્ણવમાં રહે છે, કાષ્ટર ક્રિશ્ચનમાં, મહમદ સાહેબ
મુસલમાનોમાં, શુદ્ધ ભગવાન બૌદ્ધમાં, શિવ ચૈવામાં, અને જિન ભગવાન જૈનોમાં રહે છે.

તમે પ્રભુનું ધ્યાન કરો, કે સ્તુતિ કરો, તેથી પ્રભુ પ્રસન્ન થતા નથી કે થય છે તે
પણ તમારા ધ્યાનના લોભી, કે સ્તુતિના લાલચુ નથી. પરંતુ તેઓ જ્યારે કાંઈ એવા મા-
ણસોની તમે ભક્તિ કરો, તો તો રાજ થાય છે. જેમ એક પિતાને તમે કાંઈ ભેટ આપો
તે કરતાં તેના પુત્રને ભેટ આપો, તો પિતા કેવો તમારાપર રાજ થાય છે, કારણ કે પિતાનું
અંતર પુત્રમાં હોય છે, તેજ પ્રમાણે ભગવાનનું અંતર ભક્તમાં હોય છે. માટે હવે તમે
ક્રિશ્ચન હો, તો કાષ્ટરનું ધ્યાન કરવાના કરતાં ક્રિશ્ચનનું ધ્યાન કરો, વૈષ્ણવ હો તો
વિષ્ણુ ભક્તિ કરતાં વૈષ્ણવ ભક્તિ વિશેષ કરો. જો તમે જૈન હો તો જીન ભગવાનના કરતાં
જીનના ભક્તો જૈનની વિશેષ ભક્તિ કરો કારણ કે જીનને પણ જૈનમાં જૈન કેમ વંદનીય
છે, પૂજનીય છે સેવનામય છે. જિનમંદિર અંધારો, પરંતુ જૈન મંદિર Jain Hall ક-
રાત્રી તેમાં કલ્યાણના માર્ગ શોધો. આમ કરશે તો સુદેવ ભગવાન રાજ થશે, કારણ સુપિ-
તાને પોતા કરતાં પુત્ર વ્હાણો વધારે હોય છે, તેમ સુદેવ ભગવાનને ભક્તો પણ વ્હાણા હોય છે.

આ પ્રકારે તમે જે ભગવાનને માનો છો, તેના ભક્ત સમાજને, પ્રેમદષ્ટિ સમદષ્ટિથી મથાઈ પ્રથમ જોઈ કે તમારા હૃદયના સર્વ મક્ક ધિવાઈ જઈ તમારા હૃદયમાં હોય તે દેવતા, ભગવાનના દર્શન કરી, તેની પ્રતિતિ કરી લેશો, અને એમ થયું કે તમારા કલ્યાણના માર્ગ તમને જાતે જડી આવશે, અને તેમ વર્તો કે આ જન્મમાં કલ્યાણ અનુભવશો.

ભગવાનના ભક્તોમાં સમદષ્ટિ રાખવાથી એટલે જેવો પ્રેમ તમારામાં છે તેવો પ્રેમ ભગવાનના મિથ્યા સ્થાનરૂપ ભક્તોમાં રાખશો તો તમને ભગવાનનો જ અનુભવ થશે, તેમજ મનુષ્ય જાતમાં તમને તપાસ કરતાં કંઈક નીકળી આવશે. તેવાની ભક્તિ, તેવાપર દયા ભાવથી થાય, અધિક ભગવન પર પ્રેમોદભાવ રાખવાથી પણ ભક્તિ થાય છે. આમ સમભાવ, દયાભાવ અને પ્રેમોદભાવ ભક્તિનાં અદ્વય સ્વરૂપ છે.

સદ્ગુણી સુમતિ.

(સી. જમનાબાઈ દામોદરદાસ વોર્ડનરોડ—મુંબઈ.)

ડોક્ટરમાં ઓડી જતો ભરાઈ હતી. સુમતિ તેના પિતા અને તેની આરમાન માતા એટલાં માણસ મુંબઈથી ખાસ જાવામાં આવેલાં હતાં. બિચારી સુમતિની ઉંમર અગીયાર વરસની હતી. ગોમતીમાં નદાતાં નદાતાં તોફાન કરતાં પથ્થર સરી પડવાથી તે કુખમાં ખાવા લાગી.

તેની માતાની જીમ સંભાળી એક દાદીવાળા તથા જટાધારી મહાત્માએ અંદર પડી સુમતિને બચાવ કર્યો.

આ મહાત્માથી પોતાને જીવતકાલ મળ્યું એમ સમજી સુમતિ તેમને ગૃહ તથા પિતા તરીકે માની તેમની પુજા કરવા લાગી.

મહાત્માએ તેને ધણોખરો બોધ તેના પિતાની સમક્ષમાં સંભળાવ્યો તથા બનિયમાં કાંઈ વાર જરૂર પડ્યે મદદ કરવાનું વચન આપ્યું.

જતા પુરી થયા પછી બધાં મુંબઈમાં આવ્યાં. સુમતિના પિતાનો સ્વર્ગવાસ થયો. આરમાન માએ ધણો ત્રાસ આપવા માંડ્યો એટલે ચોદ વરસની ઉંમરે સુમતિએ એક ધણી વરસથી જામેલા જુદાં ડાકટરને ત્યાં નર્સિંગ કામ કરવાની તાકરી લીધી.

સુમતિના પિતાને આ ડાકટર જાણે ધણો ધાંદો રહેલો હતો. સુમતિ ઉપર પણ તેની બાળક ઉંમરથી મમતા હતી. તેથી તેને પોતાને ઘેરજ પુત્રી તરીકે રાખીને બધું કામ શીખવી દેશીઆર બતાવી.

એક દીવસ ડાકટરને ત્યાં તેના સગાનું જહાર ગામથી દયા કરાવવા માટે આવ્યું થયું તાવ તથા બેચેનથી તેના સગો બહુ પીડાતો હતો તેની માતા પણ તેની સારવાર માટે તેની જોડે આવી હતી.

સુમતિને ડેશી ઉપર બહુ સારો ભાવ થવાથી તે હમેશા તેની પાસેથી જાત જાતની વારતાઓ સંભળતી હતી તથા ધર્મના અને વ્યવહારના ખુલાસા શીખતી હતી. ડેશીના દીકરા નરહરિની સારવાર કરવાનું સમજી શામ સુમતિજ બાળવતી હતી.

સુમતિની આટલી સંભાળ હતી પણ બિચારા નરહરિની તબીબત વધારે બગડતી ચાલી.

ડોહી પોતાના એકના એક દીકરા માટે બહુ દીવગીર રહેતી હતી. પણ સુમતિ તેને બધી રીતે ધીરજ આપ્યા કરતી હતી.

બીજે દિવસે સવારે ખજર આવી કે સુમતિની આરમાન મા કેસર બહુજ માંદી પડી છે. જે કે સુમતિને તેણે કાઢી મુકી હતી તેમ છતાં પણ સુમતિ પોતાનાં સાધનો લઈ તેને ત્યાં ગઈ. તેની માંદગી વધતી જતી હતી. તાવમાં તે ઘણી જાતનો બકવાદ કરતી હતી. સુમતિને ઘણી હલકી ગાળો આપ્યા કરતી હતી તોપણ સુમતિ પ્રેમથી અને સંજાળથી તેની સારવાર કર્યા કરતીજ હતી.

સુમતિની સ્થિતિ સુડી વચ્ચે સોપારી જેવી થઈ હતી. ઘેર નરહરિની સારવારમાં તેને રોકાણ પડતું તથા માની સારવારમાં અહીં રહેવું પડતું હતું. રાત્રે ચાર કલાક ઉઘ લીધી ન લીધી ને તેની આકરીથી બને દરદીઓની જરાખર મનથી સારવાર ઊઠાવતી હતી.

લોઝઆળજ સુમતિની મા બોલતી હતી કે મારી પછવાડેની પાંચ હજારની પુંછની લાલચથી સુમતિ તેની સારવાર ઊઠાવતી હતી.

સુમતિ તેની માને કપાળે દવા ધસતી હતી એટલામાં તેની મા બોલી ઉઠી અત્તી સુમતિ તારે પૈસાની આશા રાખવી શેકટ છે, હવે હું ફ્રેસલાઈ તેમ નથી.

સહ સગાંવહાલાંની સાક્ષીએ સુમતિએ જવાબ દીધો કે મા તમે કાઢ જાતનો અંદોશ રાખશો નહિ, તમારી પુંછની જે જોગવાઈ કરવી હોય તે વખતને બોલાવીને તમે કરો અને તમે જે ટૂંકણે એ અરચવાતું કે આપી દેવાનું વીલ ધડોશો તેમાં મારી સહી જોઈતી હશે તો હું આપવા તૈયાર છું. હું તમારી ઇચ્છામાં મદદ કરી તમારી સેવા ખમરીશ.

કેસર બોલી, મારા રૂપીયા નાતો જમાડવામાં બધા અરચવાતા છે. મારે કાઢને પૈ આપવી નથી. આમ બોલતી હતી એટલામાં કેસરનું મગજ જે લાન થયું. ડાક્ટરોએ આવી ઘણી દવાઓ આપી પણ તેને શુદ્ધિ આવી નહીં. રાતના દસ વાગે એ સ્થિતિમાં કેસરનો રેહ પડ્યો.

ચાર દહાડા થયા નહીં એટલામાં ડોહી પડોશીઓએ તથા સગાં વહાણીઓએ અરધા રૂપીઆ નાતમાં આપવા તથા અરધા પોતે લેવાનો સુમતિને આગ્રહ કર્યો. પણ ન્યાય સુદ્ધિની સુમતિએ હરામનો પૈસો પચાવવાની ચોખ્ખી ના પાડી તેણે બહુ ધન પોતાની માની ઇચ્છા પ્રમાણે નાતમાં આપી દીધું.

નરહરિની તબીબત સુધરતી ચાલી. નરહરિના મનમાં તથા ડોશીના મનમાં સુમતિની આવી ન્યાયી રીતલાતથી ઘણી ઉંડી અસર થઈ હતી.

નરહરિના સુરોથી તથા તેના યાનથી સુમતિને પણ ઘણો આનંદ થયો હતો. નરહરિ બહુ ગરીબ હતો અને તેને સ્વતંત્ર દવા કરવાની સગવડ નહોતી તેથી તે ડાક્ટર સાહેબને ત્યાં સગાંવહાલાં વહેવારથી દવા માટે રહેતો હતો. નરહરિને ત્રીસ રૂપીઆનો પગાર મળતો હતો પણ માંદગીથી તે રોકાઈ ગયો હતો તેથી સુમતિએ પોતાની મહેનતના બચેલા પૈસામાંથી પચીસ રૂપીઆ ડોશીને ખાનગી રીતે બહુજ આગ્રહથી આપી દીધા. નરહરિ તથા ડોશી ગયા પછી સુમતિને મથવા લાગ્યું નહિ. તેને આનંદ જાણે જતો રહ્યો હોય એમ તેને જણાતું હતું.

એક માસ થયો નહિ હેય એટલામાં નરહરિ રૂપીયા પુનઃથી એકવાર ડાક્ટર સાહેબને મળવા મુજબ આવી ગયો. તેમની વચ્ચે જે વાતચિત થઈ તેની સુમતિને ખજર પડી ચક્રો નડેલી.

સદ્ગુણી સુમતિ.

“હું હમણાંજ તમને શોધી કહાડીશ” આટલું બોલી તે ઝાડથી થોડે દૂર ઝુંપડી દેખાતી હતી તે તરફ જોવા ઉમંગથી દોડી.

ઘોડા દિવસ પછી ડોક્ટર એક દિવસ સુમતિને તેના લગ્ન કરી દેવાની પોતાની ક્ષમ્બ છે એમ જણાવ્યું. સરમાતે ચહેરે સુમતિએ કાંઈ ચોક્કસ જવાબ વાળ્યો નહિ.

પાંચ દિવસ વિત્યા પછી ડોક્ટરે સુમતિને ડેરની તરફથી લખાઈ આવેલા એક કાગળ વંચાવ્યો. તેમાં સુમતિએ નરહરિને પસંદ કર્યો હોય તો તેઓ વેલીશાળ કરવા ખુશી છે એમ જણાવ્યું હતું. સુમતિ તેઓ ગરીબ છે તેથી કદાચ કસુલ નહિ કરે, એવી શંકા પણ તેમાં લખાણથી જણાવી હતી.

સુમતિએ ખુશા દિલથી પોતાની સંમતિ જણાવી તથા ડેરનાં ઉપર મોટા ઉપકારના કાગળ લખી આવ્યો. તેમાં ગરીબાદના જવાબમાં તેણે ધણા દાખલા ટાંકી દીધા હતા. ચારદસના મૂંઝકટીકના નાટકના વિચારો તેમાં તેણે લખ્યા હતા.

પત્રના જવાબ વાંચી ડેરની તથા નરહરિ બંને મુંઝાઈ આવ્યાં. સુમતિએ હા તો પાડી હતી પણ તેણે ડોક્ટર જઈ પોતાના પિતાતુલ્ય મહાત્માની આજ્ઞા મેળવી આવવાનું માગી લીધું. તે તથા નરહરિ બંને ડોક્ટર આવ્યાં. ઘણી વાતો કરતાં કરતાં તેઓ ડોક્ટરમાં મહાત્માની શ્રુપટ્ટી પાસે આવી પહોંચ્યાં.

મહાત્માએ તેમને દરેકને જુદે જુદે વખતે ચળવાનું કહ્યું જેથી તેઓ પોતાને ઉતારે ગયાં. આજ્ઞા પ્રમાણે રાત્રે બે કલાક નરહરિ મહાત્મા પાસે જઈ આવેલ હતો, સવારમાં સુમતિને જવાનું હતું.

જાણવાને કિનારે નિશાની આવેલી જગ્યામાં આવીને દરખાસ ઉઠારતી સુમતિ ઉભી રહી પણ ત્યાં મહાત્મા દેખાયા નહિ તેથી તેમની શોધ કરવાનો વિચાર કર્યો.

જેમ સુલભુલામણીની ગ્રંથવણની પેઠ તે આમતેમ શોધવા લાગી તેમ નિરાશ થતી ગઈ. ઘોડીતાર ઉભી રહી, ફરીથી, વેગમાં આવી તે બેલી ઉઠી “ હું હુમખાંજ તમને શોધી કહાડીશ. ” આટલું બેલી તે ઝાડથી થોડે દૂર શ્રુપટ્ટી દેખાતી હતી તે તરફ જોવા ઉમંગથી દોડી.

શ્રુપટ્ટીના બારણામાં નજર પડતાં તેમાં તેને નરહરિ બેઠેલા દેખાયા. આશ્ચર્ય પામતી તે અંદર દાખલ થઈ તો તેની નજરે લગભગ નાનો મંડપ દેખાયો. મહાત્મા બેઠા હતા તથા નરહરિ બેઠા હતા.

મહાત્માએ વિધિ પ્રમાણે તેમનાં બેનાં લગ્ન કર્યો તથા ઉચ્ચ વિદાયગીરી આપતાં નીચે નો પત્ર તેમના હાથમાં મુક્યો.

“મારા પુત્ર નરહરિના વારસામાં મુખ્યધર્મમાં મારા ખાતામાં જન્મે પડેલી વીસ હજારની રકમ હું મુકી જઈ છું અને તેના દરમી મારા સ્નેહી સાધુ મહાત્મા યશોદાનંદનને નીચું છું. નરહરિના લગ્ન થયા પછી તેને તે રકમ મળવી જોઈએ.”

ડોક્ટર સાહેબજી આ બધી વ્યવસ્થામાં અંદરખાનેથી જોડવણ કરનાર હતા એ જ્યારે નરહરિ તથા સુમતિના જણવામાં આવ્યું ત્યારે તેમના પ્રેમથી તેમનાં હૃદય ઉઠરાવા લાગ્યાં. કહેવત છે કે “ વાવે તેણું લણે. ”

વનિતાવિશ્રામ.
અમદાવાદ.

૧

આકાશ માથે ધ્રુવ તેજ ઢાળે,
અવો તપે છે ઇતિહાસ જોળે;
ઝાંખો જીવો હણી છતાં અનરત,
આ આર્યની ભૂમિ તણો પ્રકાશ. " (શ્રીયુત-હાનાલાલ કવિ. એમ. એ.)

પૂર્વમાંથી પશ્ચિમમાં અને પશ્ચિમથી અદસ્ય રીતે પુનઃ પૂર્વમાં ઉગતા ભગવાન સૂર્ય-નારાયણની તેજસ્વી રશ્મિ કંઈ ભૂમિને સ્પર્શ કરતી નથી । અને રસતી નથી । । ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠોમાં સુવર્ણ અક્ષરે અંકિત થયેલું આ સત્ય કયા વાચકને અજાણ્યું છે ? કવિજી શોભ-જ ગાયું છે કે જ્ઞાંત્રો જીવો જીર્ણ છતાં અનસ્ત આ આર્યની ભૂમિ તણો પ્રકાશ ।

યુરોપની ભૂતકાળની અને અર્વાચિન સ્થિતિ, અમેરિકાની ભૂતકાળની અને આ સમુદયની સ્થિતિ, જાપાનની પૂર્વકાળની અને આ જમાનાની સ્થિતિ, અફ્રીકી ચીનની પૂર્વકાલની સ્થિતિ અને આ વખતની સ્થિતિઓનો વિચાર કરતાં સૂર્યપ્રકાશના પરિક્રમણનું સાદસ્ય આપણી દષ્ટિ સમિપ ખડું થયા વગર રહેતું નથી.

આપણા ભારતવર્ષમાં પણ જ્ઞાનરશ્મિઓનો અજકાટ અદિ' તહી' ચમકતો જોવામાં આવે છે અને ઉદય પામતા પ્રગતિના સૂર્યની ઝાંખી દશા છે.

આપણે ભૂતકાળને પાછો લાવી શકીએ તેમ નથી. પણ ભૂતકાળના અનુભવોએ અર્વાચિનને ભૂત કરતાં ચઢીઆતો બનાવવા પ્રયત્ન કરી શકીએ એમ છે. આપણા સત્પ્રયત્નના પ્રમાણમાં આપણાં ભાવિ જોત્રોને અધિક રમણીય અને આદેહાદેક તથા સુરમ્ય પુષ્પોના બગીચા જેવાં અને અમૃત સમાન નાનાવિંધ મૂલ્યવાન ફોવાણાં બનાવી શકીએ એમ છે.

આપણને જીવનની જરૂર છે. હરણું, ફરણું, અને જીવવા માટે થોડી પ્રવૃત્તિ જીવની એટલામાં જીવનની કલા આવી જતી નથી. છાણમાંના કીડા પણ જીવે છે, પણ આ જીવનને આપણે જીવનને માત્ર આરંભજ કહીએ. જીવનની મનુષ્યશરીરમાં જે કળા પ્રકટવી જોઈએ તે કળા કેવા પ્રયત્નોએ પ્રકટી શકે એમ છે તે માર્ગોને જાણવા અને આચારમાં મુકવા એ અત્યંત અગત્યનું છે; અને તેમ કરવામાં કેળવણીની જરૂર છે.

આપણા પ્રતાપી ક્રિસ્ટિયન શહેનશાહના રાજ્યમાં દિન પ્રતિદિન કેળવણી અધિક વિસ્તારમાં આપવામાં આવે છે અને તેથી અવસ્ય લાભ થયા છે. પણ આપણા લોકની ખાસીઓ, રીતરીવાજ, ધર્મ વગેરેના અનેક સંજોગોના સંપૂર્ણ વિચાર કરી કેલવણીનાં

ધારણા તૈયાર કરવામાં આવ્યા હોય અને તેમાં વિજય મળ્યો હોય એવું થોડુંજ છે. વળી આપણો દેશ એક ખંડ જેવો વિસ્તારવાળો છે. અને તેમાં લુદી લુદી ભાષાઓ બોલનારી તથા ભિન્નભિન્ન આચાર વિચારવાળી અનેક પ્રજાઓ વસે છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. એક પ્રાન્તની શિક્ષણપદ્ધતિ સર્વાંશે બીજા પ્રાન્તને શિક્ષણ આપવામાં અતુલ્ય અડ શકે કે નહિ એ વિચાર કરવાયોજ્ય છે. માટે શિક્ષણનો પ્રશ્ન જેમ સરકારે વિચારવા સરખો છે, તેમજ પ્રત્યેક પ્રાન્તોએ તથા શહેરોએ પણ વિચારવા સરખો છે.

આ વિચાર આપણા દેશના પ્રત્યેક પ્રાન્તમાં તથા ધણીપરા શહેરોમાં કરવામાં આવ્યો છે, અને તેથીજ પ્રાન્તમાં પ્રજાથી ચલાવવામાં આવતાં કેળવણીના ખાતાઓ સ્થાપવામાં આવે છે. આમાંની કેટલીક સંસ્થાઓ તે સરકારી કેળવણી ખાતા તરફથી તથા મ્યુનિસિપાલિટીઓ તરફથી ઉદાર સહાય પણ આપવામાં આવે છે.

આપણા આર્યવર્તમાં ગુજરાત પ્રાન્તને કાણુ મોતું પકવનારી ભૂમિ કહેવામાં આવે છે. આ વાતો સત્ય છે. ખેતીવાડીમાં આપણો પ્રાન્ત આગળ દૂરો અથવા આપણી જમીન અધિક ફળપ્રદ હશે પણ તેને પૂર્વે કાળથી જે માન આપવામાં આવે છે, તે માન તે જાળવી શકે એમ છે કે નહિ એ જોવાનું છે. શાસ્ત્રીય જ્ઞાન વગર આપણે કૃષિ કળામાં પાછળ પડીએ છીએ અને જે વેળાસર ચેતવામાં નહિ આવે તો આપણે આપણું માનવંદ્ય રથાત ખોટું બેસીશું.

પણ હજિ કરતાં વ્યાપારી તરીકેનું જે માન આપણને આ બ્રિટિશ શહેનશાહત રદવામાં પછી મળતું નય છે અને મુબઇ હલાકામાં ચાલતા કરોડો રૂપિયાના વ્યાપારમાં આપણા ગુજરાતનો મોટો હાથ છે એ વાતો સત્ય છે. તેમાં પણ હુતર કળા તથા વ્યાપાર વિષયે બોલતાં આપણને ખાસ અભિમાન પ્રકટે છે કે તેમાં આપણે-ગુજરાત મુબઇ શહેરમાં તથા અમદાવાદમાં અધિક વિજયને પ્રાપ્ત કરી ચક્રા છીએ તેમાં મુબઇની મોંઘવારી જોતાં અમદાવાદમાં મજૂરી સસ્તી હોવાને લીધે અમદાવાદને ગુજરાત દેશના રાજધાનીના શહેરને અધિક વિજયના સર્વ પ્રસંગો પ્રતીતિમાં આવે છે.

પણ આપણા આ વિજયો કોને આજારી છે ? કેળવણીને કેળવણીનાં અનેક સાધનો આપણને હાલ પ્રાપ્ત છે. પ્રાથમિક શાળાઓ, અંગ્રેજી શાળાઓ-હાઈસ્કૂલો અને કોલેજ તથા ટેકનીકલ કેળવણી માટેની સરખા આપણા વિજયઅગ્નિશક્તિમાં અગત્યનો ફાળો આવે છે.

તેજ પ્રમાણે ઓરિજનલમાં કન્યાકેળવણી માટે કન્યાશાળાઓ, તથા કન્યાશાળાઓ માટે શિક્ષક તૈયાર કરવા શીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ અગત્યને ભાગ ભજવે છે. ઉપરનાં સ્ત્રી કેળવણીનાં તથા પુરૂષ કેળવણીનાં ખાતાઓ આપણા શહેરના શહેરીઓ (સ્ત્રી પુરૂષો) માં જીવનની કળા અધિક પ્રમાણમાં વિકાસને પામે તે માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યાં છે.

પણ વિવાદિત સ્ત્રીઓ તથા વિધવા સ્ત્રીઓનાં જીવનને અધિક વિકાસમય કરવા માટે જે ખાતાએ અગત્યની ખોટ પુરી પાડી છે તે ખાતાપ્રતિ અમે સૌથી પ્રથમ લક્ષ્ય જોવાની રજા લઈએ છીએ.

પુરુષોના પ્રવૃત્તિમય જીવનને અધિક જળવાન કરવા માટે અને તેમનામાં પરિશ્રમથી જે વ્યય થયો હોય તે પાછો પુરવા માટે જે અગત્યનો ધર્મ જનવવાનો છે તે ધર્મ હમરે

પહોંચેલી સ્ત્રીઓને સિખવતારી કોઈ સંસ્થા હોય તો-તે અમે કહીએ છીએ કે આ વનિતા-વિશ્રામની સંસ્થા છે. સંસારવ્યવહારમાં તદ્દન નિરાશા, કલેશ તથા પરાધીનતા સિવાય સુખનો એક પણ છાંટો જોમને દેખાતો નથી એવી નિરાશાર વિધવાઓનાં જીવનને આશા-મય, સુખમય, અને સ્વતંત્ર કરવાનું અત્યંત મુશ્કેલું કાર્ય કોઈ કરતું હોય તો અમે છોતી ઠેકાણેને કહીએ છીએ કે તે કાર્ય આ વનિતાવિશ્રામની સંસ્થા સર્વોત્તમ પ્રકારે કરે છે.

આ પ્રકારનાં કાર્ય કરનારી ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવી ત્રણ સંસ્થાઓ છે. એક અમદાવાદ વનિતાવિશ્રામ, બીજું સુરત વનિતાવિશ્રામ અને ત્રીજું મુંબઈ સેવાસદન.

મુંબઈની સેવાસદન સંસ્થા માટે અત્યંત પ્રખળ સેવકામાં આવે છે અને તેના કાર્યને આગેવાન રાહેરની તથા વિદ્વાન સ્ત્રીઓએ હાથમાં લીધું છે અને પ્રભુ તથા સરકારની તેના પ્રતિ અમૃતમય દષ્ટિ થઈ છે અને આપણે જાણીએ છીએ કે તેથીજ તે માટેનું ફંડ સારા પાયાપર આવતું જાય છે.

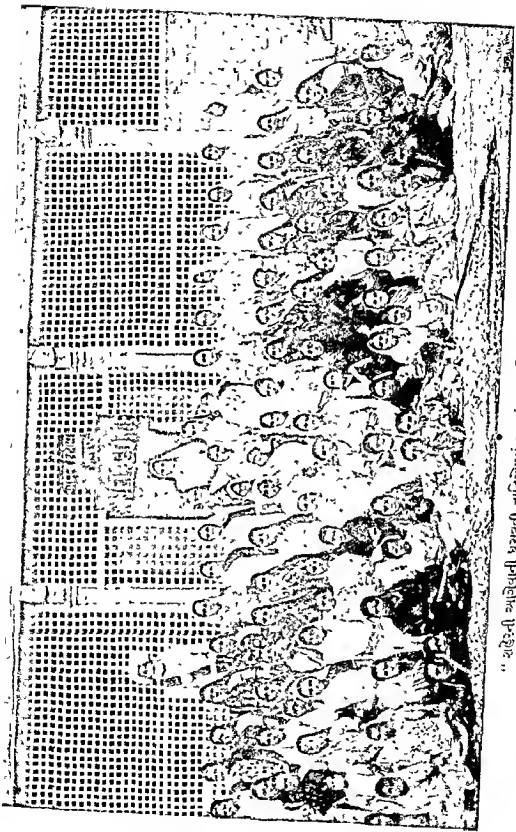
સુરત વનિતાવિશ્રામ માટે પણ તેમની સંસ્થાપક ભગિનીઓના પરિશ્રમથી તથા અનેક દેશહિતૈષી વિદ્વાનો તથા શ્રીમાનોની સહાયથી સારું ફંડ તૈયાર થયું છે અને તેમાં હજુ મોટો વધારો થવાની આશા રાખી શકાય છે. તે સંસ્થા માટે સ્વતંત્ર મકાન બાંધવાનો પણ આરંભ થઈ ચુક્યો છે એ આનંદની વાર્તા છે.

પણ અમદાવાદ વનિતાવિશ્રામ માટે શું કરવામાં આવે છે? આ સંસ્થાનો લાભ લેનાર સ્ત્રીઓ, વિધવાઓ અને બાળાઓની સંખ્યા પ્રતિ જ્યારે દષ્ટિ નાંખીએ છીએ, ત્યારે આપણી ખાતરી થવા વગર રહેતી નથી કે રાહેરની આગેવાની ધરાવતી જ્ઞાતિઓમાં આ સંસ્થા અધિક પ્રમાણમાં લોકપ્રિય થઈ છે. અને આ સંસ્થાના શિક્ષણક્રમપ્રતિ જ્યારે દષ્ટિ આપીએ છીએ ત્યારે આપણને પરમ સંતોષ થવા વગર રહેતો નથી. તે બાળાઓ, સ્ત્રીઓ અને વિધવાઓના જીવનને અધિક આરામત, સુખમય અને સ્વતંત્ર બનાવે છે. (તેઓ સંબંધીના સુખ કુખમાં સમભાગી થવાથી તેના પ્રેમ છતી તેનાપર પ્રેમમય સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરે છે.)

અમદાવાદ વનિતાવિશ્રામ આપણા રાહેરમાં લોકપ્રિય સંસ્થા છે અને તેમાં આપણું શિક્ષણ ઉત્તમ છે એ જોતાં અમને આશ્ચર્ય થાય છે કે આ પ્રમાણે આ ખાતું આપણા રાહેરને ઉપકારક હોવા છતાં આપણે કેમ આ સંસ્થાપ્રતિ બેદરકાર છીએ?

જીવણીનાં અને ધર્મનાં અનેક ખાતાંઓને આપણે ઉદારતાથી સહાય આપીએ છીએ. દુનિયા રૂપીયા ખરચીએ છીએ. અને આ સંસ્થાને આપણે કેમ ભૂલી જઈએ છીએ? મુંબઈથી બીજી નજરે ગણાતા આ ધનવાન અને વિદ્વાન રાહેરને માટે આપણે ધણી ઈચ્છી આશા રાખીએ છીએ.

આપણે આપણા મીલઉદ્યોગને માટે મગરૂર છીએ, આપણે આપણા લુના રેશમ-દીનખાળ-વગેરેની બનાવટોના કારખાનાઓ માટે મગરૂર છીએ, આપણે આપણા દેશ તથા પરદેશમાં આસતા વ્યાપારોને માટે મગરૂર છીએ, આપણે આપણી કુળદુષ્ઠ ગણાતી ખેતી માટે મગરૂર છીએ, આપણે આપણા જીવણી ખાતાં માટે મગરૂર છીએ. આપણે આપણા

“ શહેરની ગ્રામીણી ધસતલી નાતિઓમાં આ સંસ્થા અધિક પ્રમાણમાં લોકપ્રિય થઈ છે.”

ધનાદય અને પ્રતિષ્ઠિત આગેવાનો માટે મગરૂર છીએ, આપણે આપણી બીજી નંખરે ગણાતી મ્યુનિસિપાલિટીના વહિવટ માટે મગરૂર છીએ અને તેમ છતાં આ એક અગત્યના ખાતાપ્રતિ આપણી આંખ કેમ ઉઘાડતા નથી !

તે સંસ્થા આપણી સ્ત્રીઓમાં સદૃશ્યો હોય છે અને જ્ઞાન સૌંદર્યથી તેમને શણગારે છે. તે આપણી વિધવાને સન્માર્ગગામી બનાવે છે અને આપણા સંસારને માત્ર પરમાર્થદૃષ્ટિથી સહાય કરનારી અને આશિર્વાદથી સુખ આપનારી સંન્યાસિનીઓ પુરી પાડે છે. આપણા સંસારને અધિક સદૃશ્યમય, શાન્તિમય અને પ્રસાદમય કરનારપ્રતિ આપણે આપણું ધ્યાન દોરવું જોઈએ.

જે પવિત્ર જાગિનીઓએ માત્ર પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે આ મહાન કાર્યનો આરંભ કર્યો છે અને જે એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારી સિવાય પોતાના કાર્યમાં અને પરમેશ્વરમાં પરમ અદાને સેવતાં પોતાના માર્ગ આગળ દાખ્યાં નહય છે, તે જાગિનીઓના કાર્ય પ્રતિ શહેરીઓ તમારો કાઈ ધર્મ છે કે ? અને જો હોય તો હવે સમય આતી પહોંચ્યો છે. ત્યારે તમારે તમારો ધર્મ બજાવવો જોઈએ.

તમારા શહેરને શોભા આપે તેવું એક મુદર મકાન આ સંસ્થાને માટે તૈયાર કરાવો, બાળાઓને, સૌભાગ્યવાળી સ્ત્રીઓને શિક્ષણ આપવામાં ઉપકારક થાય તેવાં સાદિલ્યો માટે વ્યવસ્થા કરો અને નિરાધાર વિધવાઓ માટે નિવાસસ્થાન તથા તેમના ગુજરાન માટે સર્વોત્તમ બંદોબસ્ત કરો.

• ઉપરનાં સર્વ કામો માટે નાણાંની જરૂર છે, અનેક દારે નાણાં ખરચવામાં આવે છે. તેમાંથી થોડાં થોડાં કાગજ પાડો અને તમારા આ ઉપયોગી ખાતાને પગભર થવા માટેના ફંડમાં એકઠાં કરો. પ્રત્યેક સ્ત્રી, પુરૂષ, પ્રત્યેક જ્ઞાતિ, પ્રત્યેક મંડળ, પ્રત્યેક બાપારી ખાતું, પ્રત્યેક ઉદ્યોગતું ખાતું અને આપણી મ્યુનિસિપાલિટી તથા મુદર સરકાર માન્યાપ આખાતાને માટે પોતાનો ઉદાર હાથ લંબાવશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ.

આ કાર્ય માટે અમે જાલામણ કરીએ છીએ કે એક સ્વયંસેવકતું મંડળ બનાવવું જોઈએ. સંસ્થામાં અભ્યાસ કરતી બાળાઓ સ્ત્રીઓ અને વિધવાઓના વાલીઓ કૃપા કરી સ્વયંસેવકાતું કાર્ય માથે ઉઠાવી લેશે. આરંભ કર્યો પછી લોકમાં આ સંસ્થાના સંબંધમાં તેના લાભો વિષે જાહેર લાખણો આપવાં જોઈએ. વળી ખાનગી પ્રયત્નથી હસ્તે પરહસ્તે આ સંસ્થા માટે નાણાંની સહાય માગવામાં આવશે તો આશા છે કે આપણી ગુજર પ્રજા જેવી ધાર્મિક પ્રજા પોતાના ઉદાર હાથ લંબાવ્યા વગર રહેશે નહિ.

આ સંસ્થાતી આંતર રચના તથા તેના અવધાનક્રમ સંબંધમાં હવે પછી અમારા માસિકમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવશે, તત્કાળ તો આવી ઉપયોગી સંસ્થાપતી સ્થાપના માટે અને માત્ર પોતાનાજ મનોમથ અને ધર્મબળ વડે તેનો આદરો વિકાસ સાધવા માટે સંસ્થા પકડોનો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે, અને પરમેશ્વરપ્રત્યે નમ્ર પ્રાર્થના છે કે જે ઉચ્ચાશયથી આ સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી છે તે આશય જનસમાજના સમજવામાં સત્વર આવે અને તેમના પોતાના દિલના આ ધાર્મિક તે સર્વ ઉત્તમ રીતે સહાય આપવાની તેમને પ્રેરણા કરે.

સ્ત્રીકેળવણીસંબંધી કેટલાક વિચારો.

(શ્રીયુત કે. એચ. વર્મલ. બી. એ.—મુંબઈ.)

પુણપીઠ ઉપરથી સ્ત્રી કેળવણીનાં લાપણાં સંભળવામાં આવે છે. વર્તમાનપત્રોનાં ફાલ્ગુઓમાં સ્ત્રીકેળવણીનાં લાપણાં વાંચવામાં આવે છે. સુધારો જેમ વધતો જાય છે તેમ સ્ત્રી કેળવણી વધારે અગત્યનો સવાલ બનતો જાય છે. સ્ત્રીકેળવણીથી રક્ષા મેળવી શકાય છે. સલામતી ભરપૂર તેની ચર્ચાઓ ચલાવાય છે અને સ્ત્રી કેળવણી આપવી કે નહિ તે વિષે મત ભેદાય છે. સંખ્યાબંધ મતથી સ્ત્રીકેળવણી આપવાની ઘણીજ જરૂર છે એમ સાબિત થાય છે.

સંતોષ થાય છે કે ધીમે ધીમે વિચારમાં વધતો દમણી શુભરાતી તથા ધીજી પ્રજા સ્ત્રીકેળવણી આપવાના સવાલમાં એકમત થઈ છે.

પણ એટલેથી બેસી રહેવાનું નથી સ્ત્રીકેળવણી કેવી હોવી જોઈએ, હાલમાં જે કેળવણી આપાય છે તે સંતોષકારક છે કે નહિ અને કેળવણી લીધા પછી તેને આધારે સંસાર-સાગરમાં અનેક ખડકો વડાવી તોફાની મોજાં ઉપરથી પસાર થઈ પાર ઉતરાય તેમ છે કે નહિ એ આપણે હજી નક્કી કરી શક્યા નથી.

દુનીયા ઉપર હાલ વીસમી સદીનો પવન ઝુકાય છે. દુનીયાના ચારે ખૂણામાં ઉદ્યોગ, દુન્યર અને જ્ઞાન વધતો જાય છે. આવા ચક્રતીના તેમજ આર્થિક નબરના વખતમાં, લ-વિધ્યનો અને લવિધ્યમાં આવી પડનારા અનુભવોનો વિચાર કરી માણસે લવિધ્યની પ્રગતી ઉન્નતિનો માર્ગ સરળ કરવો જોઈએ. કેળવણી વિના માણસમાં વિચાર કરવાનું બળ આવતું નથી. સ્ત્રીકેળવણી વિના સારી પ્રજા પાડતી નથી. તેથી સ્ત્રીકેળવણી એ હાલના જન્મનાનો મોટો કામડો (Social problem) છે.

હાલમાં નિશાળમાં મળતા જ્ઞાન ઉપરાંત ઘરમાં પુત્રીઓને કેમ કેળવવી જોઈએ એ સર્વથી મોટો અને ગંભીર સવાલ છે. બાર વર્ષ લગી નિશાળમાં જણવાથી અને વખત ન મળવાથી એક સાધારણ બાળા ઘરકામથી અજાણ હોય એ સ્વાભાવિક છે. પણ તે અજાણ માટે માખાપનો દોષ નિકળી શકે.

અવ્યાસના વરસોમાં તેનું મન વસ્તુઓ તથા પુસ્તકોનું અવલોકન કરતાં શીખે છે અને તેને બહોળા રિચારો કરવાની ટેવ પડે છે. તેને પોતાના અવ્યાસ શિવાય કોઈપણ જાતની જોખમદારી હોતી નથી. પોતાની શારીરિક તથા માનસિક સ્થિતિનો તે વિચાર કરતાં શીખે છે અને પોતાનામાં કેટલી શક્તિ છે તેનું અભ્યાસ પણ તેને કંઈક અંશે ખબર પડે છે. તેની સ્થિતિ એક દોડવાને તૈયાર થઈ રહેલા એન્જીન જેવી હોય છે. કુશળ માતાઓનું કામ આના એન્જીનને કોઈ પણ અકસ્માત કે તુકસાન વગર દોડવવામાં કાળજી રાખવામાં સમાયેલું છે.

નિશાળ છોડ્યા પછી તેને ઘરનું કામ શીખવવું જોઈએ. સર્વાનુભવે આ બાબતનો સ્વિકાર કરવામાં આવે છે પણ ઘરનું કામ શીખવવા લાયક છે અને કેમ શીખવવું જોઈએ તે બધું થોડાને ખબર હોય છે. સાધારણ રીતે રંધવાનું કામ સર્વથી અગ્રણ્ય ગણાય છે. તેનીજ સાથે કરકસરની વ્યવસ્થા પણ શીખવવી જોઈએ. કરકસરનો અર્થ કંલુ-

સાધ થતો નથી. ગેસની બત્તીમાંથી ગેસ ઉપયોગમાં ન આવે એવી રીતે વહી જતી હોય તો તે દુરપયોગ થયો એમ ગણાય. આ બચાવ કરવો એનું નામ કરકસર કહેવાય છે. આવી ધુદ્ધિવાળી કરકસરની સમજીત તેમને આપવી જોઈએ. સારા નરસાનું પારખું કરતાં તેમને શીખવવું જોઈએ. તે ઉપરાંત વસ્તુઓની વ્યવસ્થા ગોઠવવાનું તથા સંભાળ રાખવાનું કામ તેમને શીખવાડવું જોઈએ.

રસોઈ કરવાની, પીરસવાની, શાંત રીતે બીજી વ્યવસ્થાઓ કરવાની તથા વિવેકથી યોગ્યતા યાજવાની રીતભાત તેમને સારી રીતે શીખવવી જોઈએ.

હમેશ અતિથીની સેવા માટે તત્પર રહેવું જોઈએ, અને અતિથીના ખર્ચ પછી આડે દહાડે બચાવેલા પૈસામાંથી થવો જોઈએ. જે એમ થાય તોજ સ્ત્રી કુશળ કહેવાય, અને તોજ તેણે સંસારનું કંઈક જ્ઞાન મેળવ્યું છે એમ કહેવાય. શેતરંજની બાજમાં જેમ હોંશીયારીની જરૂર પડે છે તેમ ધર ચલાવવામાં બાહોશીની જરૂર પડે છે. જાતજાતના બનાવો કુટુંબમાં આવી પડે છે તે સંજ્ઞામાં બધી ગોઠવણો કરવાનું કામ એવું રહે છે. તેટલા માટેજ સ્ત્રીને ધરનો પ્રધાન કહેવામાં આવે છે. જે સારા સ્વભાવથી બધી નિભાવ સ્ત્રી ચલાવી શકે છે તો શેતરંજની રમત કરતાં પણ તે કુટુંબના માણસોના વધારે આનંદ આપે છે.

ભરવા તથા યુથવાનું કામ દરેક સ્ત્રીએ શીખવાની ફરજ સમજવી જોઈએ. સીવવાનું કામ કરવામાં ખોટી શરમ આવતી હોય તે છોડી દેવી જોઈએ. ડાટેલાં લુગડાં સાંધી લેવાનું કે બીણી પણ ઉપયોગી વસ્તુઓ સીવવાના, કામનું પ્રમાણ આજ કાલ ધણું કુટુંબમાં ફેશનના રીવાજોથી ઓછું થઈ ગયું છે. એમ કરવાથી કદાચ એમ માનવામાં આવતું હોય કે દરજ્જાની રાંછ બીણા કામ માટે પણ વધારવામાં આવી છે તો ફેશનની રૂએ તે ઉપકાર માટે દરજ્જાએ આભાર માનવોજ જોઈએ ! !

ધરને ચણવાની સાફ રાખવાના કામમાં સ્ત્રીઓએ ખાન આપવાનું હોય છે. ઉપયોગી બીજા કરતાં શોભાની બીજા દીવાનખાનામાં ભરી દેવામાં આવે છે તે ઉપર પુરતો વિચાર કરવાની જરૂર રહે છે, વધારે કીંમત આપવામાં કે મોંઘી બીજાને ગમે તેવો ટમ્બો કરવામાં કંઈ કળા નથી. ફર્નિચરનાં લાકડાં એકઠાં કરવામાં કાંઈ શોભા નથી પણ તેને બરાબર ગોઠવવામાં અને જોઈતા પ્રમાણમાં મુકવામાં હોંશીયારી સમાવેલી છે. ધરમાં રાખવામાં આવતાં પુસ્તકો કપાટની જગ્યા ભરવા માટે ન હોતાં જોઈએ પણ તેના ઉપયોગ પણ થવો જોઈએ. ચિત્રો પણ ગરમત કે જ્ઞાન આપે તેવાં હોતાં જોઈએ. આ સર્વ વસ્તુઓ જે બરાબર તેની જગ્યાએ ગોઠવાય તોજ ગૃહિણીની કેળવણીના તથા હોંશીયારીની કીંમત અકાંચ છે.

ધરનું કામ વેઠ છે કે રમતની બાજબીનું ગરમતવાળું અને નિરૂપયોગી છે એની સમજણ અનુભવથી મેળવવાનાં હિંમુ જ્ઞાન મળે છે અને સુખી થાય હેજ.

જે સ્ત્રી પોતાનો ધર્મ ન સમજે અને પોતાના કાર્યમાં આજસુ રહે તો થરકમ વેઠ સમાન છે. રાજ્યના પ્રધાનની માફક સાવચેતીથી અને ઉમંગથી કામ તો થરકામ જેટલી મજાદ બીજા કાંઈ કામમાં નથી એમ સમજમાં આવ્યાવિના રહે નહિ. જેવી રીતે પુરુષો પોતાના વેપાર ધંધામાં ઉત્સાહી હોય છે તેવીજ રીતે સ્ત્રીઓએ પણ પોતાના ધર્મધંધામાં ઉત્સાહી થવું જોઈએ. સર્વથી અગત્યની વસ્તુ ઉત્સાહ છે. જે ઉત્સાહથી ધરની ગાડી

સ્ત્રીકેળવણીસંવંધી કેટલાક વિચારો.

(શ્રીયુત કે. એચ. વક્રીવ. બી. એ.—મુંબઈ.)

પુણવીટ ઉપરથી સ્ત્રી કેળવણીનાં લાભણો સાંભળવામાં આવે છે. વર્તમાનપત્રોનાં કોલમોમાં સ્ત્રીકેળવણીનાં લખાણો વાંચવામાં આવે છે. મુધારો જેમ વધતો જાય છે તેમ સ્ત્રી કેળવણી વધારે અગત્યનો સવાલ બનતો જાય છે. સ્ત્રીકેળવણીથી રાષ્ટ્રમાં ધડાય છે. સભાઓ ભરાઈ તેની ચર્ચાઓ ચલાવાય છે અને સ્ત્રી કેળવણી આપવી કે નહિ તે વિષે મત લેવાય છે. સંખ્યાબંધ મતથી સ્ત્રીકેળવણી આપવાની ધણીજ જરૂર છે એમ સાબિત થાય છે.

સતોષ થાય છે કે ધીમે ધીમે વિચારમાં વધતાં હમણું ગુજરાતી તથા બીજી પ્રજા સ્ત્રીકેળવણી આપવાના સવાલમાં એકમત થઈ છે.

પણ એટલેથી ખેસી રહેવાનું નથી સ્ત્રીકેળવણી કેવી હોવી જોઈએ, હાલમાં જે કેળવણી આપાય છે તે સતોષકારક છે કે નહિ અને કેળવણી લીધા પછી તેને આધારે સંસાર-સાગરમાં અનેક ખડકો વટાવી તોફાની મોજા ઉપરથી પસાર થઈ પાર ઉતરાય તેમ છે કે નહિ એ આપણે હજી નક્કી કરી શક્યા નથી.

દુનીયા ઉપર હાલ વીસમી સદીનો પવન પુકાય છે. દુનીયાના ચારે ખુણામાં ઉલોગ, હુન્નર અને જ્ઞાન વધતાં જાય છે. આવા ચઢતીના તેમજ બારીક નજરના વખતમાં ભવિષ્યનો અને ભવિષ્યમાં આવી પડનારા અનુભવોનો વિચાર કરી માણસે ભવિષ્યની પ્રગતી ઉભાલતો માર્ગ સરળ કરવો જોઈએ. કેળવણી વિના માણસમાં વિચાર કરવાનું બળ આવતું નથી. સ્ત્રીકેળવણી વિના સારી પ્રજા પાડતી નથી. તેથી સ્ત્રીકેળવણી એ હાલના જમનાનો મોટો કાયદો (Social problem) છે.

હાલમાં નિયામમાં મળતા જ્ઞાન ઉપરાંત ઘરમાં પુત્રીઓને કેમ કેળવવી જોઈએ એ સર્વથી મોટો અને ગંભીર સવાલ છે. બાર વર્ષ લગી નિયામમાં ભણવાથી અને વખત ન મળવાથી એક સાધારણ બાળા ધરકામથી અજાણ હોય એ સ્વાભાવિક છે. પણ તે અજ્ઞાન માટે માળાપનો કોય નિષ્ફળી શકે.

અભ્યાસના વરસોમાં તેનું મન વસ્તુઓ તથા પુસ્તકોનું અવલોકન કરતાં શીખે છે અને તેને બહોળા વિચારો કરવાની ટેવ પડે છે. તેને પોતાના અભ્યાસ શિવાય કોઈપણ જાતની જોખમદારી હોતી નથી. પોતાની શારીરિક તથા માનસિક સ્થિતિનો તે વિચાર કરતાં શીખે છે અને પોતાનામાં કેટલી શક્તિ છે તેનું પ્રમાણ પણ તેને કંઈક ખરેખર પડે છે. તેની સ્થિતિ એક દોડવાને તૈયાર થઈ રહેલા એન્જન જેવી હોય છે. કુદરત માતાઓનું કામ આવા એન્જનને કોઈ પણ અકસ્માત કે તુકસાત વગર દોડાવવામાં કાળજી રાખવામાં સમાયેલું છે.

નિયામ છોડ્યા પછી તેને ઘરનું કામ શીખવવું જોઈએ. સર્વાનુમતે આ બાબતનો સ્વિકાર કરવામાં આવે છે પણ ઘરનું શું કામ શીખવવા લાયક છે અને કેમ શીખવવું જોઈએ તે ધણી યોગાને ખબર હોય છે. સાધારણ રીતે રાંધવાનું કામ સર્વથી અગત્યનું ગણાય છે. તેનીજ સાથે કરકસરીની જવાબદારી પણ શીખવવી જોઈએ. કરકસરીનો અર્થ કંલું

સાઈ થતો નથી. ગેસની બતીમાંથી ગેસ ઉપયોગમાં ન આવે એવી રીતે વહી જતી હોય તો તે દુરયોગ થયો એમ ગણાય. આ બચાવ કરવો એવું નામ કરકસર કહેવાય છે. આવી બુદ્ધિવાળી કરકસરની સમજૂત તેમને આપવી જોઈએ. સારા નરસાનું પારખું કરતાં તેમને શીખવવું જોઈએ. તે ઉપરાંત વસ્તુઓની વ્યવસ્થા ગોઠવવાનું તથા સંભાળ રાખવાનું કામ તેમને શીખવાડવું જોઈએ.

રસોઈ કરવાની, પીરસવાની, શાંત રીતે બીજી વ્યવસ્થાઓ કરવાની તથા વિવેકથી બોલવા માલવાની રીતભાત તેમને સારી રીતે શીખવવી જોઈએ.

હમેશા અતિથીની સેવા માટે તત્પર રહેવું જોઈએ, અને અતિથીના અર્થ પણ આડે દહાડે બચાવેલા પૈસામાંથી થવો જોઈએ. જો એમ થાય તોજ શ્રી કૃષ્ણ કહેવાય, અને તોજ તેણે સંસારનું કંઈક જ્ઞાન મેળવ્યું છે એમ કહેવાય. શેતરંજની બાજમાં જેમ હોંશીયારીની જરૂર પડે છે તેમ ઘર ચલાવવામાં બાહોશીની જરૂર પડે છે. જાતજાતના બનાવો કુટુંબમાં આવી પડે છે તે સધળામાં બધી ગોઠવણો કરવાનું કામ સ્ત્રીનું રહે છે. તેટલા માટેજ સ્ત્રીને ઘરનો પ્રધાન કહેવામાં આવે છે. જો સારા સ્વભાવથી બધા નિભાવ શ્રી ચલાવી શકે છે તો શેતરંજની રમત કરતાં પણ તે કુટુંબનાં માણસોનો વધારે આનંદ આપે છે.

ભરવા તથા યુવવાનું કામ દરેક સ્ત્રીએ શીખવાની ફરજ સમજવી જોઈએ. સીવવાનું કામ કરવામાં ખોટી શરમ આવતી હોય તે છોટી દેવી જોઈએ. શોરણ લુગડાં સાંધી લેવાનું કે બ્રીણી પણ ઉપયોગી વસ્તુઓ સીવવાના, કરમનું પ્રમાણ આજ કાલ ઘણાં કુટુંબોમાં દેશનૈના રીવાજોથી ચોટું થઈ ગયું છે. એમ કરવાથી કદાચ એમ માનવામાં આવતું હોય કે દરજ્જાની રોજ બ્રીણા કામ માટે પણ વધારવામાં આવી છે તો દેશનની રૂએ તે ઉપકાર માટે દરજ્જાએ આભાર માનવોજ જોઈએ !

ઘરને શણગારી સાફ રાખવાના કામમાં સ્ત્રીઓએ ધ્યાન આપવાનું હોય છે. ઉપયોગી ચીજો કરતાં શોભાની ચીજો દીવાનખાનામાં ભરી દેવામાં આવે છે તે ઉપર પુરતો વિચાર કરવાની જરૂર રહે છે. વધારે કોમલ આપવામાં કે ગોંધી ચીજોને ગમે તેવા દબા કરવામાં કાંઈ કળા નથી. ફર્નિચરનાં લાકડાં એકઠાં કરવામાં કાંઈ રોજા નથી પણ તેને જ-રાખર ગોઠવવામાં અને જોડતા પ્રમાણમાં મુકવામાં હોંશીયારી સમાવેશી છે. ઘરમાં રાખવામાં આવતાં પુસ્તકો કપાટની જગ્યા ભરવા માટે ન હોવાં જોઈએ પણ તેનો ઉપયોગ પણ થવો જોઈએ. ચિત્રો પણ ગમત કે જ્ઞાન આપે તેવાં હોવાં જોઈએ. આ સર્વ વસ્તુઓ જો બરાબર તેની જગ્યાએ ગોઠવાય તોજ શ્રદ્ધાળુની કેળવણી તથા હોંશીયારીની કોમલ અંકાય છે.

ઘરનું કામ વેઠ છે કે રમતની બાજીએનું ગમનવાનું અને નિરૂપયોગી છે એની સમજણ અનુભવથી મેળવાનાં હોય જ્ઞાન મળે છે અને જુની રાજ દેજ.

જો શ્રી પોતાનો ધર્મ ન સમજે અને પોતાના કાર્યમાં આગ્રહ રહે તો ધરકામ વેઠ સમાન છે. રાજ્યના પ્રધાનની માફક સાવચેતીથી અને ઉમંગથી કામ તો ધરકામ જોટકી મજાદ બીજા દોષ કામમાં નથી એમ સમજનાં આગ્રહના રહે નહિ. જેવી રીતે પુરોહિત પોતાના વેપાર ધંધામાં ઉત્સાહી હોય છે તેવીજ રીતે સ્ત્રીઓએ પણ પોતાના ધર્મધંધામાં ઉત્સાહી થવું જોઈએ. સર્વથી અગ્રહથી વસ્તુ ઉત્સાહ છે. જો ઉત્સાહથી ધરની ગારી

અલાવાય તો તે સર્વથી ઉત્તમ હુનરની ગરજ સારે છે. ઉત્સાહ અને ધીરજવાળી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને ચતુરાઈથી લાલ કરી શકે છે અથવા સુધારી શકે છે.

સ્ત્રીની હૃદયગીતા આવા ઉદ્દેશો (Ideals) હોવાથી પુત્રીને ધરકામમાં જ રોકી રાખવી અથવા એકલી અભ્યાસમાં જ લેડાયેલી રાખવી એ માતાપિતાની ભૂલ છે. તેના કાર્યના એક ભાગમાં તેને પુરી દષ્ટિ ખીળ કરાવેલી અત્યંત રાખવી એ માતાપિતાની બૂલમગારી (Paternal Tyranny) ગણી શકવા જેવું છે.

ધરથી પણ બહારની બીજાં કામો તથા જવાબદારીઓ સ્ત્રીને માથે રહેલી હોય છે. જે સમાજથી તેને આટલા ફાયદા થયા છે, જે સમાજમાં તે હાનિથી મોટી થઈ છે તેની સેવા કરવી એ પણ તેના એક ધર્મ છે. બીજાઓના ભલા માટે ઇટલોક આત્મમોગ આપનાં પણ શીખવું જોઈએ, અને દયા એ તેમના સ્વભાવની સત્તા ધરાવનારી દેવી હોવી જોઈએ.

જનસેવા અને કુટુંબસેવા એટલે માત્ર મૃદુલ્લીના કેળવણીના એક ભાગજ થઈ જાય જોઈએ.

જે સ્ત્રીઓ સારી કેળવણી પામીને પોતાની આ બધી ફરજો જનવંશમાં સંકુળ થાય છે તે જનસમાજને ભારણ ગણાતી નથી કારણ કે ખરું જીવન શું છે તે અંશરૂપે તે સમજે છે. તેનામાંથી ખોટી વાદ વિચારની કુશળતા નાશ થાય છે.

સ્ત્રી કેળવણીના એક અગત્યનો ભાગ ધર્મની કેળવણી છે. સુચારુસ્થામાં દરેક સ્ત્રી પુરૂષ સુખ શોધવામાં રોકાય છે. જ્યાં લગી આત્માને પવિત્ર કરવામાં ન આવે; જ્યાં સુધી ધર્મ સંબંધી અજ્ઞાનતા હોય ત્યાં લગી સ્ત્રીઓનું ખરેખર જીવન શું છે તે પ્રકાશમાં આવતું નથી. ધર્મજ્ઞાનથી સ્ત્રીનું સર્વ જીવન ખીલી નિકળે છે.

આવા મોટા પાયા ઉપર રચાયેલી કેળવણી કે જે ધર્મ, કુટુંબ સેવા, જનસેવા, દેશ-સેવા, વિશ્વસેવા, કરકસર, ધરકામની કુશળતા વગેરે તરફ લક્ષ દોરી સાવચેતીથી પોતાનું નાવ હંકારવાનું સર્વ સ્ત્રીઓને શિશુઓ આપે છે, તે સ્ત્રી નાવમાં બેસવાથી પ્રભુની સહાયતા વડે પાર ઉતરી શકવાનું સારું ભાગ્ય. અત્યેક સ્ત્રીને ખાસ યાચ એવી શુભેચ્છા કાણ નહીં કરે!

ઉપરતપકે વાર્તાના જેવી કેળવણીની દ્રાવ, જરૂર નથી; એવી કેળવણી કેળવણીજ નથી, પણ ઝેરી જંતુઓની ભેળવણીજ છે. આવી ભેળવણી વગરની કેળવણી બધરે અપાવા માંડશે સારે જ આર્થબાગાઓનું દયાઈ રહેલું જીવન બહાર પડશે.

હાલ સમાજની ખોટ નથી પણ યોગ્ય અને ખરા તનમનના ઉત્સાહથી કામ કરનારાં સ્ત્રી પુરૂષોની ખોટ છે; કેળવણી વિષે જે મત નથી પણ કેળવણી કેમ આપવી તે માટે બાવીસ મન છે દરેક બુદ્ધિમાન બધુ તથા બેગિની આ વિચારમાં મંદક કરી થોડા પ્રયત્ન પણ કરશે તો સ્ત્રી કેળવણીની સાર્થકતા ગણાશે.

FOR PHOTOS
LIKE PICTURES OF ART
GO TO

GOMES & LAWRIE.
BOMBAY.